

کوردستان و عێراق

ململانی ناوځوی و ټايندهی سیاسی

منتدی اقرأ الثقافي

www.iqra.afsamontada.com

د. ټاکو ځمه که ریم
د. محه مه د عه لی
هه لمه ت محه مه د

م. یوسف محه مه د
د. ده رباز محه مه د
د. سه ردار عه زیز

منتدى اقرأ الثقافي

-----
www.iqra.ahlamontada.com

كورديستان و عيراق
ماھلانىي ناوخويي و
نايندهي سياسي

- ناوی کتیب: کوردستان و عێراق ململانێی ناوخویی و ئایندهی سیاسی
- ئاماده کردنی: یوسف محهمهد صادق و کومه لێک نووسهر
- چاپ: چاپخانه ی کارۆ
- تیراژ: ۵۰۰ دانه
- سالی چاپ: ۲۰۱۴

له به‌پړنډه بېرته گشتي کتېځخانه‌ي گشتيپه‌گان
ژماره‌ي سپارډنې (۱۱۶۶) ي سالي (۲۰۱۴) ي پېنډراوه

پیرست

دەستپێك..... ۹

ناستەنگەکانی بەردەم پرۆسەی دیموکراسی لە سیستمی سیاسیی هەریمی کوردستاندا
یوسف محەممەد سادق

- پێشەکی ۱۱
- ۱: سیستمی سیاسی لە هەریمی کوردستانی عێراقدا ۱۴
- ۱-۱: سیستمی حوکمرانی ۱۴
- ۲-۱: پێگەی هەر دوو حیزبی دەسلەتدار لە سیستمی سیاسیی هەریمدا ۲۱
- ۲: ناستەنگەکانی بەردەم پرۆسەی دیموکراسی لە هەریمدا ۲۳
- ۱-۲: نەبوونی دەستوور ۳۵
- ۲-۲: لاوازی سەرۆکی یاسا ۳۶
- ۳-۲: پێشێلکاری مافەکانی مۆد و نازادیی گشتییەکان و نازادیی پادەربەین ۳۷
- ۴-۲: سەرپنجییەکانی هەلبژاردن ۴۰
- ۵-۲: فرەحزبی و نالۆگۆی ناستییانەی دەسلەلات ۴۵
- کۆتایی (دەرەنجام و پاسپاردەکان) ۴۹

گەشتیگۆی سیاسی و یاسایی سەبارەت بە "پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان"
نا. هەلمەت محەممەد شکور

- سەرەتا ۵۷
- ۱: دانێشتنی یەكەم ۵۹
- ۱-۱: پرۆسەی نووسینەوهی پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان ۵۹
- پا پۆرتی گروپی پرۆسەی نووسینەوهی پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان ۶۰
- ۲-۱: سیستمی حوکمرانی لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان ۶۵
- پا پۆرتی گروپی سیستمی حوکمرانی لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان ۶۶
- ۳-۱: ناوچە جێناکۆکەکان لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان ۶۸
- پا پۆرتی گروپی ناوچە جێناکۆکەکان لە پرۆژەی دەستووری هەریمی کوردستان ۶۸
- یەكەم: پابە ندبوونی پرۆژەكە بە ئیلتیزامی نەتەوهییەمان ۶۹

- دوومە: ماددەکانی تایبەت بە سنووری ھەریم و مادە ١٤٠..... ٧٠
- سینیە: ماف و پینگە کەمینیەکان..... ٧٠
- ٤-١: کۆمیسسیۆنە سەرێە خوکان و رینگراوەکانی کۆمەلگە ی مەدەنی ئە پڕۆژە دەستووری ھەریمی کوردستان..... ٧٢
- ٢: دانیشتنی دووم..... ٧٤
- ٢-١: دەسەلاتی دادوەری ئە پڕۆژە دەستووری ھەریمی کوردستان..... ٧٤
- ٢-٢: پڕۆسە ی پارس و ھەموارکردن ئە پڕۆژە دەستووری ھەریمی کوردستان..... ٧٧
- ٢-٢: پڕۆسە ی پارس و ھەموارکردن ئە پڕۆژە دەستووری ھەریمی کوردستان..... ٧٧
- ٢-٣: پینکھاتەکانی تر ئە پڕۆژە دەستووری ھەریمی کوردستان..... ٧٨
- ٢-٣: پڕۆسە ی پینکھاتەکانی تر ئە پڕۆژە دەستووری ھەریمی کوردستان..... ٧٨
- ٢-٤: ناشتیی کۆمەلایەتی و پڕۆژە دەستووری ھەریمی کوردستان..... ٧٩
- نۆیۆزسیۆنی سیاسی ئە ھەریمی کوردستانی عێراق (سەرھەلدان و داھاتووی)
م. یوسف محەمەد سادق و نووسەرائی تر، ئە عەرەبییەو: سەرکەوت جەلیل
- پیشەکی..... ٨٥
- ١: نۆیۆزسیۆن ئە سەرھەتایدا مەزناندن ھەریمی کوردستانەو (١٩٩٢ تا ٢٠٠٥)..... ٨٨
- ١-١: نۆیۆزسیۆن ئە دامەزناندن ئە نجومەنی نیشتمانیی ھەریمەو تا ٣١ ی ئابی..... ٩٢
- ٢-١: ئە ٣١ ی ئابی بۆ کانونی دوومی..... ٩٤
- ٢: نیشانەکانی سەرھەلدان نۆیۆزسیۆن_ خولی دوومی ئە نجومەنی نیشتمانیی کوردستان (٢٠٠٥ بۆ ٢٠٠٩)..... ٩٩
- ١-٢: نۆیۆزسیۆنی جەماوەری و مەدەنی..... ١٠٣
- ٢-٢: نۆیۆزسیۆنیسیاسی ئە ناوخیجکومەتدا..... ١٠٨
- ٣: دەرکەوتنی بۆلی نۆیۆزسیۆن_ خولی سییەمی پەرلەمانی کوردستان..... ١١٠
- ١-٣: حیزبە نۆیۆزسیۆنەکانی ھەریمی کوردستان..... ١١١
- ٢-٣: نۆیۆزسیۆنی سیاسی دواپر ووداوەکانی شوپاتی..... ١٢٣

۴: دەستكە وتەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى و بەرىيەستەكانى و داھاتووى ئە ھەرىمى

۱۲۹.....	كوردستاندا.....
۱۳۰.....	۴-۱: دەستكە وتەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى.....
۱۳۴.....	۴-۲: بەرىيەستەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى ئە ھەرىمى كوردستاندا.....
۱۳۸.....	۴-۳: داھاتووى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى ئە ھەرىمى كوردستاندا.....
۱۴۲.....	كۇتايى.....

شىكىردنەۋدى ئە نجامەكانى ھە ئېژاردنى ئە نجومەنى ئوئىنەرائى عىراق ۲۰۱۰/۲۰۷

د دەرپاز مەمەد

۱۴۴.....	پىشەكى.....
۱۴۵.....	۱: سىستەم و ياساى ھە ئېژاردن.....
۱۵۸.....	۲: رېژىمى بەشدارى.....
۱۶۰.....	۳: ھاۋكۇلكەى ھە ئېژاردن.....
۱۶۲.....	۴: لىستە براۋەكان.....
۲۰۳.....	۵: دە يەكەمىن كانىدىدى براۋەى ھە ئېژاردن.....
۲۰۶.....	دەرە نجام.....

پەيۋەندىدى ئىۋان ھەرىم و بەغداد: سەرتايەكى ئوئى: دىدىكى ستراىتىزى

د سەردار غەزىز

۲۱۰.....	پىشەكى.....
۲۱۲.....	۱: عىراقى داھىنرا.....
۲۱۴.....	۲: ئە غەشى ساىكس-پىكۇ.....
۲۲۱.....	۳: مېتۇدى ئەم لىكۇلىنەۋەيە.....
۲۲۵.....	۴: دۇغەكە چۇن بىنرا.....
۲۲۸.....	۵: عىراق ۋەك ئامىرى بەرھەمەنى دىكتاتۇر.....
۲۴۲.....	۶: پا پەرىن.....
۲۴۵.....	۷: دۇغى شەپ: ۋەك سروشتى پەيۋەندى.....
۲۴۹.....	۸: ھاتنى ئەمىرىكا.....
۲۵۲.....	۹: عىراقى ئىۋەناچل.....

- ۱۰: مالىكى بەرەو دىكتاتورىيەت..... ۲۵۶
- ۱۱: ھەيرانى مالىكى يان غىراق..... ۲۶۱
- ۱۲: سەردەمىكى نوئى..... ۲۶۲
- ۱۳: ئاۋەو پىش دەرەۋە..... ۲۶۷
- ۱۴: ستراتىيىزى بەرگى..... ۲۶۸
- ۱۵: چۇنىتىي پەيۋەندى بە بەغدادەۋە..... ۲۷۲
- ۱۶: كورد و شىعە..... ۲۷۴
- ۱۷: كوردنى بەغدا بە بابەتى بۇنىيادى خود..... ۲۸۰
- ۱۸: يەكپىزى يان مەرگى سىياسەت..... ۲۸۴
- ۱۹: ئىستاكاتى چىيە؟..... ۲۹۰
- دەرنە نجام: بەرەو داھاتوو: ئە دايكبوۋنى مۇقىمى نوئى كورد..... ۲۹۶

خاكى نىشتىمان ئە چارەسەرى دەستورىيەۋە بۇ مەلانىي سەربازى

د. دەرباز مەمەد

۱. ئاۋچەى جىناكۇك چىيە؟..... ۳۰۹
- ۱-۱ ئىدارەى ئاۋچە جىناكۇكەكان ئە پروى ياساى ئىۋدەۋنەتتەۋە..... ۳۱۰
- ۲-۱ پاپۇرتەكەى دىمستۇرا..... ۳۱۱
۲. جوگرافىيائى ئاۋچە جىناكۇكەكان..... ۳۱۲
- ۱-۲-۱ ئاۋچە جىناكۇكەكانى ھەرىمى كوردستان..... ۳۱۳
- ۲-۱-۲ ئەۋ ئاۋچانەى ئە ژۇر دەسەلاتى حكومەتى ھەرىمدان و بە ئاۋچەى جىناكۇك ئاۋيان ھاتوو..... ۳۱۴
- ۲-۲ ئاۋچە جىناكۇكەكان ئە نىۋان پارىزگاكانى ترى غىراق..... ۳۱۸
- ۲-۲-۱ ئە پارىزگاى بەغدا..... ۳۱۸
- ۲-۲-۲ ئە پارىزگاى كەربە لا..... ۳۱۸
۳. كىشە ھۈنەرىيەكانى جىنەجىكردى مادەكەى ۱۴۰..... ۳۱۹
۴. مامەلەى سەركردايەتتى ھەرىمى كوردستان ئەگەن ئاۋچە جىناكۇكەكان..... ۳۲۰
- ۴-۱ ئە پروى سىياسىيەۋە..... ۳۲۱
- ۴-۲ مامەلەى خىزبى ئەگەن ئاۋچە داۋراۋەكان..... ۳۲۷

دەستپىك:

لە ماوەى چوار سالى پابردوودا، دۆخى ھەريەمى كوردستان بە قوناغىكى
پاگوژەردا تىپەپى، پاش ئەو ھەى بۆ يەكەم جار لە دواى ھەلبژاردنەكانى
٢٠٠٩/٧/٢٥ بەشەك لە حيزە براوەكانى ھەلبژاردن بەشداریيان لە حكومت نەكرد
و بوونە ئۆپۆزسيۆن لە پەرلەمانى كوردستان. ئەم ھەنگاوە بوو ھەى
دروستكردنى گەرموگۆپىيەكى گەورە لە ناو ھۆلەكانى پەرلەمانى كوردستان و
تەنانت لە ناو شەقامى كوردیش، كە ئەمەيش فشارىكى جىدى بۆ سەر حكومت
دروست كرد بە ئاراستەى چاككردنى خزمەتگوزارىيەكان و بەرزكردنەو ھەى ئاستى
بژيوى ھاوڵاتیيان. لە ھەمان كاتدا ھەر لەم قوناغەدا چەندین قەيران و پووداوە
پەيوەندىيەكانى نۆوان ھەريەمى كوردستان و عێراق پوويان دا. سەرچەم ئەم
گۆرپانكاريانە چ لە سەر ئاستى ناوخواى ھەريەم و چ لە سەر ئاستى پەيوەندى
نۆوان ھەريەم و بەغدا، شایانى لێوردبوونەو و توێژینەو.

ئەم كتيبە كۆمەڵى توێژینەو و پاپۆرتى جياواز لە خو دەگریت، سەبارەت
بە بارودۆخ و كێشەكانى عێراق و ھەريەمى كوردستان و، ھەولێكى نەكادىمى و
بابەتییانەى بۆ لێكۆلینەو و تاووتوێكردنى بەشەك لە قەیرانە سیاسى و ئەمنى و
ياسایى و كۆمەلایەتییەكانى عێراق و ھەريەم. ئامانج لەم توێژینەوانە دەرخستنى
ھۆكار و دەرنەجامى دیاردە و كێشەكان و لێكدانەو ھەيان لە پوانگەى تێو و
میتۆدە زانستییەكان و خستنەپووى پێشنياز و چارەسەرەكان لە بارەیانەو.

ئەم توێژینەوانەى لەم كتيبەدا كۆكراونەتەو بەشەك لە بەرھەمەكانى
ژوورى توێژینەو ھەى سیاسى بزووتنەو ھەى گۆرپان، كە ھەندىكیان لە كۆنفرانسە
ئەكادىمىيەكاندا پێشكەش كراون و ھەندىكى تریشیان بۆ زمانەكانى عەرەبى و
ئینگلیزى و توركى وەرگێردراون. توێژینەو ھەى كانیس بە شیوەیەكى گشتى بۆ دوو
جۆر پۆلێن كراون:

به‌شیکیان تایبەتن بە پرسە سیاسییەکانی ناوڤۆی هەرێمی کوردستان و
 چەند تەوهرەیه‌ک له خۆ ده‌گرێت له‌وانه: ئاسته‌نگه‌کانی به‌رده‌م پڕۆسەی
 دیموکراسی له هەرێمی کوردستان، پرسى پڕۆژەى دەستوور، ئاساییشی
 نیشتمانیی هەرێمی کوردستان، سەر هەڵدانی ئۆپۆزیسیۆنی سیاسى له هەرێم.
 به‌شیکى تر له‌ توێژینه‌وانه تایبەتن بە په‌یوه‌ندییه‌کانی نێوان هەرێمی
 کوردستان و ناوه‌ند، ئەوانیش: شیکردنه‌وه‌ی هەلبژاردنی ئەجۆمه‌نی نوێنه‌رانی
 عێراق له‌ سالی ٢٠١٠، په‌یوه‌ندیی نێوان هەرێمی کوردستان و عێراق، پرسى
 ناوچه‌ دابراوه‌کان، سوپای عێراق و کاریگه‌ریی له‌ سەر هەرێم، له‌ کۆتاییشدا
 کشانه‌وه‌ی هێزه‌کانی ئەمریکا و کاریگه‌ریی له‌ سەر عێراق.
 خوێنه‌ری به‌رپز، ژووری توێژینه‌وه‌ی سیاسى بزوتنه‌وه‌ی گۆڕان چۆریکه‌ له
 خانه‌ی بیر (Think Tank) ئەركى سەرەکیی بریتییه‌ له‌ توێژینه‌وه‌ و
 پێشكه‌شکردنی پراویژ و پاپۆرتی پتویست سه‌باره‌ت به‌ پرسە سیاسیه‌ ناوڤۆی و
 هەریمیه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ هەرێمی کوردستان و عێراق، له‌ لایه‌ن ستافیکی
 ئەکادیمی به‌رپۆه‌ ده‌برێت. هیوادارین ئەم توێژینه‌وانه به‌رچاوپوونیه‌ک بن بۆ
 توێژه‌ری کورد زمان و هه‌نگاوێک بن بۆ خستنه‌پووی پێگه‌چاره‌ی کێشه‌کان.

ژووری توێژینه‌وه‌ی سیاسى

ناسته تگه کانی بهردهم پرۆسه ی دیموکراسی

له سیستمی سیاسی هه‌ریه‌ی کوردستاندا*

یوسف عه‌مه‌د سادق و نووسهرانی تر

وهرگێڕانی له عه‌ره‌بیه‌وه: نه‌به‌ز که‌مال

پێشه‌کی

ئه‌زموونی حوکمرانی له هه‌ریه‌ی کوردستانی عێراق، له دوا‌ی راپه‌رینه‌ جه‌ماوه‌ریه‌که‌ی مانگی ئاداری سا‌لی ١٩٩١ هه‌ ده‌ستی پێ کرد، چونکه گه‌لی کوردستان نه‌یده‌ویست جارێکی تر بکه‌ویتته‌وه ژێر چه‌پۆکی پزێمی پێشجوی عێراق، به هۆی ئه‌وه‌ی دامالراو بوو له مافه سیاسی و نه‌ته‌وه‌یی و مرۆپیه‌کانی و قه‌یژه‌وتهرین تاوانی ده‌ره‌ق ئه‌نجام ده‌دا له لایه‌ن ئه‌و پزێمه‌وه، تا ده‌گاته تاوانی جینۆساید له هه‌له‌بجه و له پرۆسه‌ی ئه‌نفالدا، بۆیه هاو‌لاتییانی کوردستانی عێراق دوا‌ی گه‌رانه‌وه‌ی هێزه‌کانی عێراق بۆ ناوچه کوردیه‌کان له کۆتایی ئادار و سه‌ره‌تای نیسانی سا‌لی ١٩٩١ دا، له شوێنه‌کانی خۆیان نه‌مان و به‌ره‌و وڵاتانی دراوسێ پێگه‌یان گرت به‌ر، ئه‌وه‌یش بووه هۆی ده‌ستوه‌ردانی کۆمه‌لگای نێوده‌وله‌تی بۆ دامه‌زراندنی ناوچه‌ی ئارام بۆ کورده‌کان له باکووری عێراقدا، ئه‌و هه‌نگاوه‌یش پێخۆشکه‌ر بوو له‌به‌رده‌م دروستبوونی ده‌سه‌لاتی دیفاکتۆ له ناوچه

---

* ئه‌م توێژینه‌وه‌یه له کۆنفرانسی زانستیی سێهه‌می سکولی زانسته سیاسییه‌کان له زانکۆی سلێمانی سا‌لی ٢٠١٢ پێشکه‌ش کرا. به‌روانه: مجموعه من الباحثين، مستقبل العراق في ظل المتغيرات المحلية و الإقليمية و الدولية، مطبعة رقة‌ند، السليمانية، ص ٢٨٧ – ٤٨.

دواتر له لایه‌ن سه‌نه‌ره‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست بۆ لیکۆلینه‌وه ستراتیژییه‌کان له ئه‌نکه‌ره وهرگێڕدراوه بۆ هه‌ر دوو زمانی ئینگلیزی و تورکی.

لێنکی توێژینه‌وه‌که به‌ زمانی ئینگلیزی:

<http://orsam.org.tr/en/showReport.aspx?ID=2209>

به‌ زمانی تورکی:

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201348_151turing.pdf

کوردنشینەکاندا، بە تایبەتیش دواى ئەوەى پزىمى پېشوو عىراق لە مانگی تشرینی یەکەمى هەمان ساڵدا بپاری دا هەموو دامودەزگا سیاسى و سەربازى و مەدەنییه‌کانى لە پارێزگاگانى سلێمانى و هەولێر و دهۆک بکێشیتەو. ئەم هەنگاوه هێزه سیاسیه کوردیه‌کانى هان دا، بۆ پرکردنه‌وه‌ى بۆشایی ده‌سه‌لات له‌ لایه‌ن خۆيانه‌وه‌ و پووکردنه‌ دامه‌زاندنى سیستى سیاسى به‌دیل له‌ ناوچانه‌دا، که‌ که‌وتبوونه‌ ژێر ده‌سه‌لاتیان و، وا ده‌خوازا ئەو سیستى سیستى دیموکراسى پشتبه‌ستوو بێت به‌ ده‌نگى ده‌نگه‌ران.

١. له‌بەر پۆشنایی ئەو خواسته‌دا، یه‌که‌مین هه‌لبژاردنى گشتى دیموکراسیانه‌ى ئەنجومه‌نى نیشتمانی کوردستان و سەرکرده‌ى بزوتنه‌وه‌ى کوردایه‌تى له‌ مانگی ئایارى ١٩٩٢دا به‌رپوه‌ چوو، دوايه‌ دواى ئەوه‌یش حکومه‌تى هه‌رێمى کوردستان- عىراق پێکهێنرا و ده‌ست کرا به‌ پێکهێنانه‌ى دامه‌زراوه‌ مەدەنى و دادوه‌رییه‌کانى دیکه‌ى هه‌رێم. به‌لام ململانی و شه‌په‌ ناوخییه‌کان و به‌ تایبەتیش له‌ نێوان هه‌ر دوو حیزبى سهره‌کیی ئەو کاته‌، پارته‌ى دیموکراتى کوردستان و یه‌کێتیی نیشتمانی کوردستان، بوونه‌ له‌مێه‌ر له‌به‌رده‌م گه‌شه‌کردن و پێشکه‌وتنى ئەو ئەزموونه‌ دیموکراسیه‌ و له‌ پێچه‌ى خۆى لایان دا، ئەوه‌یش بووه‌ هۆى دابه‌شبوونی هه‌رێمى کوردستانى عىراق به‌ سهر دوو ناوچه‌دا، که‌ هه‌ر یه‌کێکیان، یه‌کێک له‌و دوو حیزبه‌ به‌ سه‌ریدا زال بوو، هه‌ر بۆیه‌ توێژینه‌وه‌ له‌ سروشتى سیستى سیاسى له‌ هه‌رێمى کوردستانى عىراقدا و ئەو ئاسته‌نگانه‌ى پووبه‌پووى پرۆسه‌ى سیاسى ئەم هه‌رێمه‌ ده‌بنه‌وه‌ و پێگاگانى چاره‌سه‌رکردنیان، گرینگى خۆى هه‌یه‌.

کێشه‌ى توێژینه‌وه‌

ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ هه‌ول ده‌دات پۆشنایی بخاته‌سه‌ر ئەو سیستى سیاسیه‌ تازه‌ ده‌رکه‌وتوه‌ى، له‌ ئەنجامى وه‌رچه‌رخانه‌کانى نه‌وه‌ده‌کانى سه‌ده‌ى پابردوو

سەری ھەلدا و، پێڕەوێکی دواتری و کۆسپەکانی بەردەم دیاردەیی دیموکراسیی تیایدا، ئەوەش بە وەلامدانەوی کۆمەڵێک پرسیار، لەوانە سروشتی سیستمی حوکمرانی لە ھەرێمی کوردستانی عێراقدا چۆنە؟ ئایا سیستمی پەرلەمانییەیان سەرۆکایەتی و ئەوە چ کاریگەرییەکی ھەیە لە سەر پێڕەوی سیاسیی ھەرێم؟ کاریگەری پەڕوەندییە حیزبیەکان، بە تاییبەتیی پەڕوەندییەکانی نێوان ھەر دوو حیزبی حوکمران، یەکییتی نیشتمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان، بە سەر دامەزراوەکانی حوکمرانییە و چۆنە لە ھەرێمدا؟ گرینگترین پۆلەتەکانی سیستمی دیموکراسیی لە ھەرێمدا و ھەرەھا گرینگترین لە مەپەرەکانی بەردەمی چین؟

گریمانەی توێژینەو

ھەول دەدەین وەلامی ئەو پرسیارە سەرەکییانە و ھەرەھا ژمارەیک پرسیاری لاوەکی تر بەدەینەو بە گریمانەکردنی ئەوەی کە "پێڕەوی سیاسی و دیموکراسی، لە چوارچێوەی سیستمی سیاسیی ھەرێمدا، لە ژێر کاریگەری پەڕوەندییەکانی نێوان ھەر دوو حیزبی حوکمرانی ھەرێمی کوردستانی عێراقدا، پۆبەپۆوی چەندین ناستەنگ دەبێتەو، بەتالی دەکەنەو لە ناوەرۆکی پاستەقینەیی خۆی، کە ھێنانەدی بەرژەوێکی گشتییە".

میتۆدی توێژینەو

بۆ سەلماندنی گریمانەی سەرەکی توێژینەو، میتۆدی وەسفیی بەکار دەھێنرێت، لە پێناوی دەرخیستی گرینگترین پۆلەتەکانی سیستمی حوکمرانی ھەرێم، ھەرەکا میتۆدی (سیستم) بەکار دەھێنین بۆ ناسینی گرینگترین تیاوایشتە و دەرھاوایشتەکانی پێڕەوی سیاسی لە ھەرێمی کوردستانی عێراقدا.

هه‌یکه‌لییه‌تی تووژینه‌وه

تووژینه‌وه‌که به سه‌ر دوو به‌شدا دابه‌ش کراوه، له یه‌که‌میاندا قسه‌ له سه‌ر سروشتی سیستمی سیاسی هه‌ریم ده‌که‌ین، له پێی باسکردنی سروشتی سیستمی حوکمرانی هه‌ریم و پێگه‌ی هه‌ر دوو حیزبی حوکمران و کاریگه‌رییان به سه‌ر سیستمی سیاسی و دامه‌زراوه‌کانی هه‌ریمه‌وه. له به‌شی دواتریشدا قسه‌ له سه‌ر گرینگترینی ئه‌و ئاسته‌نگانه ده‌که‌ین که پووبه‌پووی پرۆسه‌ی دیموکراسی ده‌بنه‌وه له هه‌ریمدا.

١: سیستمی سیاسی له هه‌ریمی کوردستانی عێراقدا:

ئه‌گه‌ر سیستمی سیاسی بریتی بێت له کۆمه‌ڵێک بنه‌مای ده‌ستووری و پێسای یاسایی و هه‌یکه‌ل و پاشخان و میکانیزمی سیاسی که ده‌سه‌لات له پێگه‌یانه‌وه ویستی خۆی ئاشکرا ده‌کات و ده‌وله‌ت له پێگه‌یانه‌وه مانه‌وه و به‌رده‌وامی خۆی وهرده‌گریت^(١)، ئه‌وه هه‌ول ده‌ده‌ین سیستمی سیاسی هه‌ریمی کوردستانی عێراق^(٢) له پێگه‌ی باسکردنی سیستمی حوکمرانییه‌که‌ی و حیزبه سیاسییه‌کانی و په‌یوه‌ندی نیوانیان و کاریگه‌رییان له سه‌ر سیستمه سیاسییه‌که‌ی هه‌ریم، بناسین. ئه‌وه‌یش وه‌ک پێخۆشکردنێک بۆ باسکردنی گرینگترین ئه‌و ئاسته‌نگانه‌ی پووبه‌پووی پرۆسه‌ی دیموکراسی هه‌ریم ده‌بنه‌وه له بېرگه‌ی دواتری تووژینه‌وه‌که‌دا.

١-١: سیستمی حوکمرانی:

مه‌به‌ستمان له سیستمی حوکمرانی چۆنیتیی پێکخستنی په‌یوه‌ندییه له نیوان ده‌سه‌لاته‌کانی هه‌ریم، به‌تایبه‌تیی هه‌ر دوو ده‌سه‌لاتی یاساداران و

1. د. حافظ علوان الدلیمی، النظم السياسية في أوروبا الغربية والولايات المتحدة، دار وائل، عمان، ٢٠٠١، ص

٧.

2. دهسته‌واژه‌ی (هه‌ریم) له‌بری هه‌ریمی کوردستانی عێراق به‌کار ده‌هێنین بۆ کورتکردنه‌وه.

جێبهجێکردنه. ئەو پەيوەندییه له حالهتی ئاساییدا له پێگهی ئەو دەستوورهوه رێک دهخزێت، که سنووری ئەرك و دهسهلاتی ههريهكێکیان دیاری دهکات و پەيوەندییهکانی نێوانیشیان رێک دهخات. تا ئێستا پڕۆژەی دهستووری ههريهکی کوردستانی عێراق به شێوهیهکی گۆتایی پهسهند نهکراوه، چونکه مادهی شهشهمی یاسای پهسهندکردنی دهستووری ههريهکی کوردستان ژماره (١٦)ی سالی ٢٠٠٨، دهلێت ئەم دهستووره دواي پهرامهندیی دوو له سهرسیی ئەندامانی پەرلهمان، دهخزێته بهردهم هاوڵاتیانی ههريهکی کوردستان.

پڕۆژەی دهستووری ههريهکی له لایه ن لیژنهیهکی پسیپۆرهو ناماده کراوه، که به بپاری ژماره (٥)ی پەرلهمانی کوردستان له ٢٠٠٥/٩/٨ دا پێکهینرا^(١)، لیژنهکیش له ژمارهیهک ئەکادیمی و یاساناس و پەرلهمانتار پێکهاتبوو^(٢)، دواتریش پڕۆژەی دهستوورهکه^(٣) خرایه بهردهم پەرلهمان له ٢٠٠٩/٦/٢٤ دا و به دهنگی زۆرینهی دوو له سهرسیی ئەندامانی پەرلهمان^(٤) پهسهند کرا. ئەوهی سهرنج دهدرێت ئەوهیه که پڕۆژه دهستووریهکهی ههريهکی له کاتیکیدا له پەرلهمانی ههريهکی پهسهند کرا، که ماوهی خولی دووهمی ئەو پەرلهمانه بهگوێزهی

1. بپروانه مادهی یهکهمی یاسای پهسهندکردنی دهستووری ههريهکی کوردستان ژماره (١٦)ی سالی ٢٠٠٨.
2. پێدهچێت ئەم لیژنهیه ئهرکهکانی خوێ به شەفافیت و به ئاگاداری ههموو ئەندامهکانی رانهپهراندبێت، ئەمۆتا ههمنێک له گۆبوونهوه گرینگهکانی به بن ئاگاداری سێیهکی ئەندامهکانی بهستوه، نزیکهی (٣٢) مادهی رهشوووسی دهستوورهکهش لهو گۆبوونهوانهیدا ههموار کراون، بپروانه، بههادین یوسف، دیمانه لهگهڵ د. نووری تالمبانی، له سایت:

http://sbeiv.com/ku/Inter_Report_Detail.aspx?id=138&cat=2

3. چه ندين رهخنه ئاراستهی ئەو پڕۆژهیه کرا، به تاپهتیش ئەمۆفندی پهیوهندیی به جۆنیتی رێکخستش پهیوهندیهکانی نێوان ههر دوو دهسهلاتی یاسادانان و جێبهجێکردن و به سیستمی لامهرکیزی ئیداریهیهوه هیه، بۆ نموونه بپروانه: د. لهتيف مستهفا — یوسف محهمهد سادق — سهروهر عهلی جهمعههر، بپداچوونهوهیهک بۆ پڕۆژهی دهستووری ههريهکی کوردستان، چاپخانهی زهرگهته، سلێمانی، ٢٠٠٩.
4. بۆ ئاگاداربوون له دهقی پڕۆژه پهسهندکراوهکه له لایه ن پەرلهمانی کوردستانهوه بپروانه، پەرلهمانی کوردستان، پڕۆژهی دهستووری ههريهکی کوردستان — عێراق، ناومندی چاپ نییه، ههولێر، ٢٠٠٩.

ھەر دوو مادەدى (۴۶) ۋە (۵۱) ى ياساى ھەمواركاراۋى ھەلبۇزاردىنى پەرلەمانى كوردستانى عىراق^(۱)، كۆتايى ھاتىبو.

بە ۋەلانى ھەموو ئەوانەش، مادەى يەكەمى پېرۇزەى دەستورەكە دەلىت، سىستىمى سىياسىي ھەرىم سىستىمى پەرلەمانى كۆمارى دىموكراسىيە^(۲)، بەلام بە وردىبونە ۋە لە مادەكانى تىرى پېرۇزەكە بە ئاشكرا ئەۋە دەردەكەۋىت كە لە سىستىمى پەرلەمانى لاي داۋە، بە تايىبەتتەش ئەۋەندەى پەيۋەندىي بە

1. تۈيۈم لە دىدارىكى پۇژنامەنۇسىدا ئامازى داۋە بەۋە، دەقەكەى بېيىنە لە، پاشكۆى پاى گشتى لە پۇژنامەى پۇژنامە، ژمارە ۲، ۱۵ / ۴ / ۲۰۰۹، لاپەرە ۲. لىژنەى ياساىي پەرلەمانى ھەرىم ۋەلامى ئەۋە بۇچوونەنەيان دايەۋە كە لەۋ دىدارە ئامازمېكرارەى سەرۋەدا ھاتوون لە ۲۱ / ۴ / ۲۰۰۹. (بېروانە، پوونكرەنەۋەيەك لە لىژنەى ياساىي پەرلەمانى كوردستانەۋە، لە ساپتى،

[http://perleman.org/default.aspx?page=articles&c=News-](http://perleman.org/default.aspx?page=articles&c=News-Committees&id=5098)

Committees&id=5098)، بەلام تۈيۈم جارىكى تر لەگەن دادور د. لەتيف مستەفا لە وتارىكى شىۋەكارىدا بۇچوونى خۇى سەلەندەۋە كە بىلۋكرارەۋەتەۋە لە، پاشكۆى پاى گشتى لە پۇژنامەى پۇژنامە، ژمارە ۲، ۱۲ / ۵ / ۲۰۰۹، لاپەرە ۲. ھەروەك زۆرىك لە پۇژنامەنۇوس و ئەكادىمىيان پىشتىۋانىي بۇچوونى تۈيۈمريان كىرد، ۋەك خوالىخۇشبوو جەۋھەر نامىق سەرۋكى پىشۋوتىرى پەرلەمانى ھەرىم كە وتارىكى لە پۇژنامەى (ھاۋلاتى)دا نووسىي تيايدا بۇچوونەكانى خۇى خستە پوو دىربارەى شىرەيتى خولى دوۋەمى پەرلەمانى ھەرىم لە دواى كانوونى دوۋەمى سالى ۲۰۰۹، دواى بەلگەھىنانەۋەش بە مادەكانى ياساى ھەمواركاراۋى ھەلبۇزاردىنى پەرلەمانى كوردستان دەلىت، (لە پىگەى پۇژنامەى خەپاتەۋە ۲۲ / ۴ / ۲۰۰۹ ئەۋە مەشۋەمە بەرجاۋ كەۋت كە لە نىۋان مامۇستا پوسف مەمەد و لىژنەى ياساىي پەرلەمانى كوردستانداپە ... دواى پىشكىنى مادەكانى ياساى ھەلبۇزاردىنى پەرلەمانى ھەرىم بۆم دەرگەۋت بۇچوونەكەى مامۇستا پوسف دروستە و ۋەلامەكەى لىژنەى ياساىي پەرلەمانى كوردستان جىگەى پەرسىيارە....)، بېروانە، جەۋھەر نامىق سالم، دواساتەكانى ئەم خولى پەرلەمانى ھەرىم و پېرۇزەى دەستورى كوردستان، پۇژنامەى ھاۋلاتى، ژمارە (۵۲۲)، جوار شەممە ۱۰ / ۶ / ۲۰۰۹، لاپەرە ۴. پان ھەمان بابەت لە ساپتى،

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=9202&LinkID=67>

2. لە مادەى (۱) پېرۇزەى دەستوردا ھاتەۋە كە، كوردستان ھەرىمەكە لە جوارچىۋەى دەۋەتى عىراقى ھىندالدا، سىستەمە سىياسىيەكەى پەرلەمانى كۆمارى دىموكراتە پىشتى بىستەۋە بە فرەمىيى سىياسى و بىنەماى جىپاكرەنەۋەى دەسەلاتەكان و دەستادەستىكرەنى ئاشتىيەنەى دەسەلات لە پىگەى ھەلبۇزاردىنى نەپىنى دەۋرى، بېروانە، پەرلەمانى كوردستان، سەرچاۋەى پىشۋو، لا ۶۵.

دەسلەتەكانى سەرۆكى ھەرىمەرە ھەيە، چونكە لە مادەكانى پرۆژە دەستورییەكە بە دەق ھاترۆ، كە سەرۆك بە دەنگدانى نەپتییى پاستەوخۆى گەل ھەلدەبژێردی^(۱)، ھەرۆك لە پال چەندین دەسلەتەى دیکەدا، دەسلەتەى دەرکردن یان دەرئەکردنى مەرسومیشى پێ دەدات، لەم حالەتەى خوارەویدا^(۲):

۱. پێكھێنانى حكومت دواى بە دەست ھێنانى متمانەى پەرلەمان.

۲. لەكارخستنى وەزیرەكان ئەگەر سەرۆكى وەزیران داوا بكات، یان پەرلەمان متمانەیان لێ وەربگرێتەو.

۳. پالاتی ئەندامانى دادگای دەستورى بۆ پەرلەمان و دامەزراندنیان دواى پەسەندکردنى كاندیدکردنیان لە لایەن پەرلەمانەو.

۴. دامەزراندنى دادوەران و سەرۆكى دەستەى سەرپەرشتیى دادوەرى و سەرۆك و ئەندامانى داواكارى گشتى، دواى كاندیدکردنیان لە لایەن ئەنجومەنى دادوەرى ھەرىمەرەو.

۵. دامەزراندنى سەرۆكى دەستە و كۆمىسیۆنە سەرپەرشتەكان دواى پەسەندکردنى كاندیدەكان لە لایەن پەرلەمانەو.

۶. دامەزراندنى نووسینگە تاییبەتەكانى ھەرىمى كوردستان لە ولاتانى دەرۆە لە سەر پێشنیاری سەرۆكى حكومت و بە ھەماھەنگى لەگەڵ لایەنى پەيوەندىارى ئاو حكومەتى فیدرال.

۷. دامەزراندنى خاوەن پلە تاییبەتەكان لە سەر پێشنیاری وەزیری پەيوەندىدار و بە پەرەمەندى ئەنجومەنى وەزیران.

ھەرۆك ئەو پرۆژەى دەسلەتەى ئەو دەبەخشێت بە سەرۆكى ھەرىم لە حالەتەلىكى لاستىكیدا، مەرسومگەلىك دەر بكات، ھێزى ياسایییان ھەبێت بە

1. بڕوانە مادەى (11)ى پرۆژى دەستور لە ھەمان سەرچاوە، لا ۸۹.

2. بڕوانە بڕگەكانى شەشەم، پانزەھەم، شانزەھەم، حەفدەھەم، ھەژدەھەم، نۆزدەھەم، بیستەم، بیست و یەكەم و بیست و دووھەم لە مادەى (15)ى پرۆژى دەستور لە ھەمان سەرچاوە، لا ۹۰ - ۹۲.

پاويژ و پيکەوتن لە گەڵ سەرۆکی پەرلەمان و سەرۆکی وەزيران، لە گەڵ دەسەلاتی
 پاگەياندنێ خاڵەتی نایاسایی بە بێ گەپانەوه بۆ پەرلەمان^(١). بە و جۆرە بە خشیانی
 هەموو ئەو دەسەلاتە فراوانە بە سەرۆکی هەرێم دەبێتە هۆی بە لاپیداچوونی
 سیستمە پەرلەمانییەکی هەرێم^(٢). هەر وەك مافی ئەو دراوە بە سەرۆکی هەرێم
 دەست لە دەسەلاتەکانی پەرلەمان و حکومەت و دەسەلاتی دادوەری^(٣) و هەیکەلی
 بە پێوەبردنی هەرێم وەر بەدات، ئەوەیش بە بێ ئەوەی لە ژێر چاودێری
 پەرلەمانیدا بێت، تەنها لە چەند خاڵەتێکی دیاریکراودا نەبێت، ئەو خاڵەتەنەیش
 بریتین لە (شکاندنی سوێندی دەستووری و پێشیلکارییەکی مەترسیداری
 دەستوور و ئەنجامدانی خیانەتی گەرە)، خاڵەتەکیش کۆمەڵێک پێشویانی
 قورسی پێویستە، کە دەبێت لە لایەن دوو لە سەر سێ ئەندامانی پەرلەمانەوه
 تۆمەتبار بکری و لە لایەن دادگای دەستوورییەوه تۆمەتەکی بە سەردا ساغ
 بکری^(٤). بە گۆڕەوی فێقەیی دەستووریش ئەو حوکمانە پێچەوانەی بنەما
 بنەپەتیەکانی سیستمی پەرلەمانین^(٥).

لەو یاسایانەیشدا، کە دەسەلاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن پێک دەخەن
 و بە هۆی نەبوونی دەستوورەوه بە یاسای دەستووری دا دەنری، ئەو

1. پڕوانە هەر دوو بڕگەیی هەشتەم و نۆیەمی مادە (٦٥)ی پڕۆژەیی دەستوور لە هەمان سەرچاوه، لا ٩٠ - ٩١.

2. پڕوانە: د. لەتيف مستەفا - یوسف محەمەد سادق - سەرور عەلی جەعفر، سەرچاوهی پێشوو، لا ٩١ - ٩٢.

3. بۆ وردەکاری زیاتر پڕوانە، القاضي الدكتور لطيف مصطفى أمين، العلاقة بين رئيس الدولة ورئيس الوزراء في النظام البرلماني، دار سدر للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٩، ص ٣٦٧ - ٣٧٤.

4. پڕوانە مادە (٦٢)ی پڕۆژەیی دەستوور لە، پەرلەمانی کوردستان، سەرچاوهی پێشوو، لا ٨٩.

5. پڕوانە، حاکم شێخ لەتيف، لادان (الإنحراف) لە سیستمی پەرلەمانی لە پڕۆژەیی دەستووری هەرێمدا، لە سايته،

به لاپیداچوونهی سیستمی پەرله مانی به پوونی دیاره. ئەوەتا له کاتی کدا مادی (٥٦) ی یاسای ههلبژاردنی پەرله مانی کوردستانی عێراق ژماره (١) ی سالی ١٩٩٢ دهسه لاتی متمانه به خشین و متمانه وهگرتهوه له حکومت و چاودێریکردنی حکومت ده دات به پەرله مانی کوردستان (که ئەوه ناماژهیهکی پوونه به سیستمی پەرله مانی)، کهچی یاسای هه موارکراوی سه رۆکایه تیی هه ریمی کوردستان ژماره (١) ی سالی ٢٠٠٥ دهسه لاتیکی فراوان ده دات به سه رۆکی هه ریم، هاوشیوهی ئەو دهسه لاتانهی له پرۆژهی ده ستوری هه ریمدا هاتوه^(١)، به بێ دیاریکردنی ئەو لایه نه دادوهری یان پەرله مانییهی چاودێری ئەدای سه رۆکی هه ریم ده کات.

جگه له وانهیش سه رۆکایه تیی ئەنجومه نی ئاساییشی هه ریم به گوێره ی یاسای ئەنجومه نی ئاساییشی هه ریمی کوردستان به سه رۆکی هه ریم سپێردراوه، ئەو ئەنجومه نه ییش دهسه لاتیکی به رفراوانی هه یه سه باره ت به ده ستوهردان له کاروباری ئابووری و سیاسی و دیپلۆماسی و ئەمنی و هه والگری و حیزبی و تهنروستی و بازرگانی و په یوه ندیهی کان و سیستمه کانی زانیاری^(٢).

به لاپیداچوونی سیستمی پەرله مانی، ده بیته هۆی کۆبوونه وهی هه موو دهسه لاتنه کان له ده ستی تاکه که سیکدا، به بێ ئەوهی ئەو تاکه که سه هه یچ چاودێری و سانسۆریکی له سه ر بیته، له وانه یشه بیته هۆی سه ره له دانی پرژیمیکی دیکتاتور^(٣) و به کاره یێنانی ئەو ده سه لات و پێگه یه له لایه ن سه رۆکه وه

1. بپروانه مادی دههمی یاسای سه رۆکایه تیی هه ریم له، رۆژنامه ی وهفایه ی کوردستان، ژماره (٥٥)، سالی پینچهم، ٢٠٠٥ / ٧ / ١٠.

2. بپروانه، ماده الثالثه من قانون مجلس امن التیم کردستان - العراق رقم (٤) لسنة ٢٠١١، في: مجلة وقائع کردستان، العدد ١٣٧، ٢٠١١ / ٦ / ٥.

3. بپروانه، زانا رهشوف مهتم، له چاوهر وانی ده ستووردا! جهند سه رنجیک سه باره ت به پرۆژهی ده ستوری هه ریمی کوردستان، له سالی،

بۆ بەرزەوهندىيى حيزبى و تاكه كەسى^(١) وەك ئەوھى لە مىسر پرووى دا لە ساھەى دەسەلاتى پۈتمەكەى حوسنى موبارەكى سەرۆكى پيشوودا. ھەرەك ئەو بەلاپىداچوونە، بۆى ھەيە بېيتە ھۆى لە دەستدانى ھاوسەنگىيى نەرم و چاودىرىيى دوو لايەنەى نىوان ھەر دوو دەسەلاتى ياسادانان و جىبە جىكردن^(٢) كە لە ديارترىن خەسلەتەكانى سىستىمى پەرلەمانىن^(٣).

لېرەدا پىويستە باسى ئەزموونى حيزبى ھەرىم بگەين، بۆ ئەوھى زياتر بچىنە سەر لايەنى پراكتىكى و واقىيەى ئەزموونى حوكمپرانىي ھەرىمى كوردستان، چونكە ئاسان نىيە دامەزراوەكانى حوكمپرانى و حيزبە سىياسىيەكانى ھەرىم بە تەواوى لە يەكترى جىابگەينەو، چونكە ئەو دامەزراوانە زۆر لە ژىر كارىگەرىيى

http://sbeiy.com/ku/Dosya_Rozhnama_detail.aspx?ArticleID=170&CatID=13&Cat=dosya

1. ئەوھىش بە پاستى پرووى دا، كاتىك مەسعود بارزانى سەرۆكى ھەرىمى كوردستان دەسلەت و بىگەى خۆى بەكارھىنا بۆ پىگرتن لە پىدانى ھىج وەزارەتەك بە بزوتنەوھى گۆران لە حكومەتى عىراقدا دواى ھەلبۇزاردنەكانى خولى دووھى ئەنجومەنى نوێنەرانى لە سالى 2010دا، سەرۆكى ھەرىم لە جەندىن بۆنەدا ئەوھى راگەيانندوھ كە داواى لە نوورى مالىكى سەرۆك وەزىرانى عىراق كردوھ ھىج بۆستىكى وەزارى نەدات بە ھىج لايەنەى كوردى و تاكه پۇلىسىكى كوردىش دانەمەزرىنەت بە بى پەزنامەندىيى خۆى. بېروانە، پيشەوا توفىق، سەرۆكى ھەرىم پشترەستى كردوھ كە ئەو نەپەشتوھ گۆران لە بىغدا وەزارەت وەربگرت. لە ساپتى،

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=32906&cat=1>

ھەروھەا بېروانە، مەھمەد حەمەنەجىب، پارلەمانتارىكى يەكىتى، بارزانى پىتى وئىن پۇست بۆ گۆران نىيە، لە ساپتى،

<http://www.destur.net/bzharay-hefte/4275-barzani-nawshirwan.html>

ھەروھەا، سۆران حەسەن، مالىكى بە گۆرانى وتوھ مەم لە ژىر جەمەتى بەرزانى و ھاوپەيمانىي كوردستان دا بوو، لە ساپتى،

<http://www.kurdiu.org/hawal/?pageid=60279>

2. زانا پەتوف مەنى، سەرچاوى پيشوو.

3. بېروانە، الدكتور ھانى علي الطهراوي، النظم السياسية و القانون الدستوري، دار الثقافة للنشر و التوزيع، عمان، 2008، ص 258-261. ھەروھەا، الدكتور نعمان أحمد الخطيب، الوحي في النظم السياسية، دار الثقافة للنشر و التوزيع، عمان، 1999، ص 280.

په یوه نډی نیوان حیزبه کان، به تاییه تییش په یوه نډیه کانی نیوان په کیتی نیشتمانی کوردستان (په کیتی) و پارتی دیموکراتی کوردستان (پارتی)^(۱)، چونکه ململانی و شه پ و هاوپه یمانیه کانی نیوان نه و دوو حیزبه په نگدانه وهی راسته و خویان له سره کاری په رله مان و حکومتی هه ریم هه بووه .

۱-۲: پټگهی هر دوو حیزبی دهسه لاقدار له سیستمی سیاسی هه رنمدا:

ژیانی سیاسی له هه ریمی کوردستاندا به فره حزیی دهستی پی کردوه، به هوی فره یی نه و حیزبانه ی به شدارییان له خه باتی چه کداریدا کردوه دژی پژیی پیشوو، هه مو نه و حیزبانه ییش جگه له بزوتنه وهی نیسلامی کوردستانی عیراق^(۲) له ژیر چه تری به ره ی کوردستانیدا کوبو بوونه وه^(۳)، به لام به دهست

1. له مه و دوا هر دوو دهسته وازه ی کورتکراوی په کیتی و پارتی به کار دهینین بؤ ناوهینانی نه و دوو حیزبه.

2. بزوتنه وه یه کی نیسلامی جهادکاره سالی ۱۹۸۷ له نیخوان موسلمینی کوردستان جیابوووه و له پال هیزه کوردیه کانی دیکه دزی پژیی پیشوو عیراق جهنگا، تا نیستایش جهند گروپکی لی جیابووته وه وهک کؤملی نیسلامی کوردستان و گرووی نه نسا رول نیسلام، بؤ زانیاری زیاتر بپروانه، الجزیره، الحركة الإسلامية فی کرمستان العراق، فی موقع،

<http://www.aljazeera.net/NR/exeres/8D1C10BA-5216-40D4-BCD8-01B2E0BC7CA4.htm>

3. بهرمه که له ۱۹۸۸/۶/۱۲ بؤ هه ماه منگی نیوان حیزبه کوردیه کان پټکات بهر له کؤتاییهاتی جهنگی عیراق – نیوان به ماوه یه کی که و دوا به دوی هه لته ته کانی جینؤساید و کیمیا بپاران که پژیی پیشوو بهرام بهر به کورد له کوردستانی عیراقدا نه نجامی دان، بؤیه ۸ حیزب چوونه ناو نه و بهرمه وه که پابه رایه تی پابه رپنی جهماوهری سالی ۱۹۹۱ی کرد، نه وانیش بریتین له: پارتی دیموکراتی کوردستان، به کیتی نیشتمانی کوردستان، پټکراوی هه ریمی کوردستانی حیزبی شیوعی عیراق، پارتی گه لی دیموکراتی کوردستان، حیزبی سؤسیالیستی کوردستان، پارتی سؤسیالیستی کورد – پاسوک، حیزبی زه حمت کیشانی کوردستان و بزوتنه وهی دیموکراتی ناشووری. بهرمه که نه و ناوچانه ی بهرپوه بهر که له دهسه لاتی پژیی پیشوو پزگارگران، تا کاتی پټکینانی حکومتی هه ریم له حوزمه رانی ۱۹۹۱د، هه لېزمنه گشتیه که ی ۱۹۹۱/۵/۱۹ ایشی پټکخست، بپروانه،

نه هينانی هيج کورسییه کی نه نجومه نی نیشتمانی کوردستان به هوی
 تینه په پاندنی به ربه سستی ۷٪ له لایه ن حیزبه کانی دیکه وه، بېجگه له یه کیتی و
 پارتی، سووه هوی لاوازیوونی پۆلی نه و حیزبان و زالوونی دوو حیزبه
 سه ره کییه که (یه کیتی و پارتی)^(۱) به سه ر کایه ی سیاسی هه ریمدا بۆ ماوه یه کی
 دوو دریتۆ.

پارتی و یه کیتی له ۱۹۹۲/۵/۲۲ له سه ر دابه شکردنی کورسییه کانی
 نه نجومه نی نیشتمانی و پیکه هینانی حکومه تیکی کاتی پیکه اتن، له سه ر بنه مای
 دابه شکردنی هه موو پۆسته کانی حکومه ت و نه نجومه نی نیشتمانی به نیوه یی له
 نیوانیاندا، بېجگه له و پینج کورسییه ی نه نجومه نی نیشتمانی، که بۆ
 مه سیحیه کان ته رخا ن کرابوو، له گه ل به خشی نی هه ندیک وه زاره ت به حیزبه کانی
 دیکه که له هه لبژاردنه کاندایه بۆ دپاوی هاتنه ده ره وه^(۲) به مه به سستی
 بیده نگکردنیا ن^(۳). یه که مین کۆبوونه وه ی نه نجومه نی نیشتمانییش له ۱۹۹۲/۶/۴

نه و شیروان مستهفا، مفاوضاتی به ره ی کوردستانی - به عس (۱۹۹۱)، کتیبخانه ی جه مالی عه لی باهیر،

سلیمانی، ۲۰۰۹، لا ۱۱۱-۱۱۲. هه ره ها به روانه، اوراق توما توماس 38، فی موقع،

http://telskuf.com/articles.asp?article_id=10711

1. بۆ زانی نی زانیاری زیاتر له باره ی به پۆه جوونی نه و هه لبژاردنه و نه نجامه کانی، به روانه، د. رشید
 عماره یاس و یوسف محمد صادق، المعارضة السياسية في إقليم كردستان - العراق النشأة و المستقبل، المركز
 العربي للأبحاث و دراسة السياسات، الدوحة، ۲۰۱۲، ص ۴ - ۵.

2. پیکه وتنه نامه که پیکه ی دیکه ی هه بوو دواتر جیبه جی نه کران، بۆ نه موونه هه ردوولا له سه ر
 دووباره کردنه وه ی هه لبژاردنی نه نجومه نی نیشتمانی پیکه وتن له ۱۹۹۲/۱۰/۱۵ به هوی سه ر پیتی و
 ساخته کاری به کانی هه لبژاردنی یه که م، هه ره ها دووباره هه لبژاردنه وه ی سه ر کرده دای دوو مانگ به هوی
 به ده سته هینانی زۆرینه ی په های ده نگه ران له لایه ن هه چکام له دوو کاندیده که، بۆ زانی نی ورده کاری
 زیاتری پیکه وتنه نامه که به روانه، حامد گه وه مری، باشووری کوردستان له نیوان دوو هه لبژاردندا ۱۹۹۲ -
 ۲۰۰۵، سۆکۆلۆم، ۲۰۰۴، لا ۲۷-۲۸.

3. نه و شیروان مستهفا، حیزب و حوکم نه زموونی هه ریمی کوردستان، له ساهتی،

<http://sbei.y.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=25&ArticleID=485&AuthorID>

=36

لە ھەولێر بەسترا و تیایدا جەوھەر نامیق لە سەر لیستی پارتی بە سەرۆکی نەنجومەن و محەمەد توفیق پەحیم لە سەر لیستی یەكێتی بە جیگری ھەلبژێردرا. ھەروەك یەكەمین كابینەی حكومەتیش بە سەرۆكایەتی د. فوئاد مەعسوم لە سەر لیستی یەكێتی و جیگری د. پۆل نوری شاوھەیس لە سەر لیستی پارتی پێكھێنرا^(١). حیزبەكانی دیکەیش وەك بزووئەوێ دیموكراتی ئاشووری و حیزبی شیوعی و حیزبی زەحمەتکیشان و حیزبی یەكبوون^(٢) ھەریەكێکیان وەزارەتێکیان بەركەوت^(٣)، بەلام بزووئەوێ ئیسلامی نەچووە حكومەتەو و لە دەرەوێ نەنجومەنی نیشتمانی و حكومەتی ھەرێمدا مایەو^(٤).

---

1. ئەم حكومەتە لە مانگی نیسانی ١٩٩٢ دەستی كێشایەو و حكومەتێکی دیکەى ھاوشێوێ حكومەتی پێشوو لە پروی پێكھاتەى سیاسییەو پێكھێنرا بە سەرۆكایەتی كۆسەرت پەسول عەلى، بۆ زانیاری زیاتر دەربارەى پێكھاتەى حكومەتی دووھم بڕوانە: گەراس ئار. فى. ستانسفیلد، كوردستانی عێراق پەرسەندنى سیاسى و پشكوونی دیموكراسى، و: پەرۆیسۆر. ی. د. یاسین سەردەشتى، چاپخانەى سیم، سلێمانى، ٢٠١٠، لا ٣٣٧ - ٣٣٩.

2. ئەم حیزبە دواى زنجیرەك یەكگرتن لە نیوان سالانى ١٩٩٢ و ١٩٩٢ لە نیوان چەند حیزبێك دامەزرا، وەك حیزبی سۆسالیستی كوردستان و پارتى سۆسیالیستی كوردو پارتى گەلى دیموكراتى كوردستان، بەلام حیزبی یەكبوون بە ھۆى پەيوەندىكردنى چەند سەركردمەكەى بە پەزەكانى یەكێتیى نیشتمانییەو، وەك پەسول مامەندو عەدنان موختى و پەيوەندىكردنى ھەندىكێ دیکەیان بە پارتى دیموكراتەو، وەك سامى عەبدولپەحمان و سەید كاكە، ھەلوەشایەو، ئەوانى دیکەش لە مانگی تشرینی یەكەمى سالى ١٩٩٢ بە سەركردایەتی محەمەدى حاجى مەحمود سەر لە نوێ دامەزراندنەوێ حیزبی سۆسیالیستی كوردستانیان ھاگەیاندا كە لە كۆنگرەى دووھەمدا لە مانگی تشرینی دووھەمى سالى ١٩٩٤ ناوھەكەى گۆڤردا بۆ حیزبی سۆسیال دیموكراتى كوردستان. بڕوانە: محەمەدى حاجى مەحمود، پۆژمێرى پێشمەرگەكە، بەرگی چوارەم ١٩٩٢ - ١٩٩٦، لا ٢٠٠ - ٢١٥. ھەروەھا، گەراس ئار فى ستانسفیلد، سەرچاوەى پێشوو، لا ٣٤٠ - ٣٤٢.

3. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەى ناوى و مەزھەكان و بڕیكارمەكانیان و ئاراستەى سیاسییان لە یەكەمین حكومەتی ھەرێمدا، بڕوانە: ھەمان سەرچاوە، لا ٣٣١ - ٣٣٢.

4. لیستی ئیسلامییەكان كە لە بزووئەوێ ئیسلامى و ئیسلامییە سەرەخۆكان پێكھاتبوو، بە تاپەتیش پەوتى ئەو كاتەى ئیخوان مۆسڵەین لە كوردستانی عێراق، لە پەلى سێھەمدا بوو لە ھەلبژاردنەكانى ١٩٩٢/٥/١٩ زیاتر لە ٥٠٠ دەنگەكانى بە دەست ھێنا، دواى پەتەردنەوێ بەشداریكردنیش لە حكومەتدا،

پېكهيڼانې حكومتې هريم هه نكاويكي ميژويي بوو بۆ كورد به گشتي و كوردې عيراق به شيوه يه كي تايبه تي، چونكه به دريژايي ميژوو دوو چار دهره فته بۆ كورد هه لكه وتبوو حكومت پېكهيڼن، نه وېش پېكهيڼانې حكومتې كوردستان بوو به سه روځا يه تيي شيخ مه حمودي حافيد له سالي ١٩٢٢دا، كه ساليك زياترې نه خاياند و به هوي په لامارداني كوردستاني عيراق له لايه ن ئينگليزه كانه وه هره سي هينا، نه زموني دوه مېش له سرده مي قازي محمه ددا بوو سالي ١٩٤٦ له كوردستاني ئيران، به لام نه م حكومه ته يش ديسان سالي يه كه مي پر نه كرده وه و به هوي په لامارداني پايته خته كه ي، مه هاباد، له لايه ن سوپاي ئيرانه وه، هره سي هينا^(١).

هه روه ك حكومتې هريم تواني نه و بوشايييه سياسي و ئيداري و ئابورييه پر بگاته وه، كه به هوي كشانه وه ي پڙمي پيشووي عيراق له ناوچه كاني ژير پكفي هيزه كورد ييه كان دروستبوو، حكومه ته كه بووه چه تريك بۆ نه و فه رمانگانه ي مابونه وه وه ك (خويندنگاكان و زانكوي سه لاحه دين له هه وليرو نه خو شخانه كان و... تاد) كه فه رمانبه ره كانيان خو به خشانه دريژه يان به كاره كانيان ده دا. هاوكات نه م حكومه ته و حكومه ته كاني ديكي دوي نه و بناغه يان داپشت بۆ دامه زراوه و كه رته سياسي و ئابوري و كارگيري و خزمه تگوزارييه كاني ديكه.

بزووتنه وه كه بوو به بزووتنه وه يه كي ئوبوزسيون له دهره وي چوارچيوي ئه منجومه ني نيشتماني. به ويپيه يش كه نه و بزووتنه وه يه بزووتنه وه يه كي چه كدار بوو و بروي به شهركردن بۆ په كلا كردنه وه ي كيشه كاني له گه ل حيزبه كاني تر، بويه به شيوه يه كي چه كدارانه بهر دوو حيزبه سه ره گپه كه كه وت، به تايبه تييش په كيتي و بۆ چهند جاريك له نيوان سالي ١٩٩٢ تا ١٩٩٩. پروانه، د. رشيد عمارة ياس و يوسف محمد صادق، مصدر سابق، ص ٦-٧.

١. پروانه، نهوشروان مستمدا، حيزب و دهسه لاتي ته نفيزي، له ساپتي،

<http://sbeiy.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=25&ArticleID=485&AuthorID=36>

وهك پيشتر باس كرا، پارتى و يه كيتى له سر دابه شكدنى ده سلات له هريښدا به نيوه يي پټكه وتن، نه و نيوه به نيوه يه به ناو هيكه لى وه زارعت و هريمانگه كانيشدا شوپ بووه وه، چونكه حكومت دوو سهرى هه بوو، سه روك و جيگره كه ي، وه زارعته كانيش به هه مان شيوه، به وپييه ي بريكارى وه زير هه مان ده سلاتى كارگيرى و دارايى و ياسايى وه زيرى هه بوو، هه نه وه يش بووه هوى نيغليجبوونى پرؤسه ي بپياردان له ناو حكومت و وه زارعته كاندا و دوا جاريش بووه هوى دروستبوونى له مپه پټكى ئيدارى گه وړه^(۱). به و جوړه بڼه ماي نيوه به نيوه دابه شبوونى ته واري حكومت و ئيداره ي له نيوان دوو حيزه كه دا كرده شتيكى نه گورپ كه دواتر نه و دابه شبوونه پهره ي سهند و گه يشت به دابه شكدنى سه رله به رى هريم به هوى شه په ناو خوږييه كانه وه، كه دواتر دپينه سهرى.

نهم نه زمونه نه زمونځى دانسقه يه له جوړى خوږى و بووه هوى^(۲):

۱. دروستبوونى له مپه پ له به رده م پټكه پټناني ئيداره يه كى يه كگرتو له هريښدا و بووه هوى دابه شبوونى هه وه زارعتيځ له ناو خوږيدا بؤ دوو وه زارعتى فيعلى، هريمانبه ره كانيش به سه ر دوو حيزه سه ره كييه كه دا دابه ش كران.

۲. دروستبوونى له مپه پ له به رده م پاييكدنى كاروبارى هاو لاتييان و پلاندانان بؤ ئايينده و گه شه ي ئابوورى.

۳. بووه هوى نه بوونى پرؤسه ي پټكه ياندنى گياني وابه سته يي بؤ گه ل و نيشتيمان، به لكو وابه سته يي بؤ حيزب جيگه ي وابه سته يي نيشتيمانى گرته وه.

۴. دروستبوونى له مپه پ له به رده م دوپاره كرده وه ي پرؤسه ي هه لباردن وهك پيشتر پلانى بؤ دارپټر ابوو.

1. گهراس نار لى ستانسفيلك، سهرجاوى پيشوو، لا ۲۲۲.

2. به روانه، نه و شروان مستهظا، حيزب و ده سلاتى تمغيزى، سهرجاوى پيشوو.

۵. دوا جاریش نه و نه زمونه بووه هۆی جه مسهرگریریه کی سیاسی توند له ههریمدا، که پتخۆشکه ر بوو له بهردهم داخزان به ره و شه پر ناوخۆیییه کانی ههریم^(۱).

قوولبوونه وهی نه م دابه شبوونه ناوخۆیییه به هۆی دابه شکردنی ههیکه لی حکومی و کارگێرییه وه. بۆ دووبه ش و ناکوکییه دارایییه کان^(۲) و هه بوونی میلیشیای حیزبی^(۳) و هه ساسیه تی کۆنی نێوان پارتی و سه روکه که ی (مه سعود بارزانی) له که ل به کیتی و سکرته ره گشتیه که ی (جه لال تاله بانی)^(۴) و ململانی و

1. بۆ زانیاری زیاتر ده ربهری چۆنیتی بره سه نندنی نه و جه مسهرگریریه و پۆلی له به ربابوونی شه ری ناوخۆی ههریمدا بره وانه، گهراس ئار فی ستانسفیلد، سه رچاوه ی پتخوو، لا ۳۳۹ — ۳۴۲.

2. داهاشی خاله گومرگییه کان و به تایبه تیش مه رزی ئیبراهیم خه لیل به کتیک بوو له خاله کانی ناکوکی نێوان هه ر دوو لا، به هۆی نه و ئابلقه به شه وه که له لایه ن نه نجومه نی ئاسایشی نیوده و له تیه وه خرابووه سه ر عێراق، مه رزی ئیبراهیم خه لیل بووه به کتیک له گرینگترین پاره وه کانی بازرگانی کردنی ههریم و عێراق له گه ل ده ره وه، چونکه حکومه تی پتخوو عێراق و که سه ده ستر پتخوو وه کانی نه و حکومه ته له و مه رزه وه نه وتیان ئاودیوی سنوره کان ده کرد، ههروه که شه که پتویه سته کانی هاو لاتیانی له وه وه هاورده ده کران. بره وانه: د. حامد دحمود عیسی، القضية الكردية في العراق من الإحتلال البريطاني الى الغزو الأمريكي ۱۹۱۴ — ۲۰۰۴، مکتبه مدبولی، القا ره، ۲۰۰۵، ص ۴۳۶. ده رمه تی ههریمیش نه و کاته به م جو ره دابه ش ده کران، (۲۵٪ بۆ پارتی، ۲۵٪ بۆ به کیتی، ۱۵٪ بۆ حیزبه کانی ده که، ۱۵٪ بۆ حکومه تی ههریم) بره وانه، هاوړی باخه وان، هاوړنامه بۆ میژوی کوردستان و کورد، ده زگای چاپ و به خشی سه رده م، ۱۹۹۹، لا ۳۶۵. هه ر به که له حیزبه سه ره کییه که هه ولیان ده دا کۆنترۆلی زیاترین ده روازه ی سنووری به کن، به تایبه ت ده روازه ی گومرگیی ئیبراهیم خه لیل که سه رچاوه ی سه ره کی داها ته کانی ههریم بوو. بره وانه، گهراس ئار فی ستانسفیلد، سه رچاوه ی پتخوو، لا ۳۳۵ و ۳۴۲.

3. وێرای پتکهێنانی وه زارمه تی پتشمه رکه له به که مین حکومه تی ههریمه وه و نه و وه زارمه تیش ۲۹۰۰۰ پتشمه رگی پتوه گرێدرا بووه به شپوه به کی پوه له تی، به لām نه و هیزانه له ژیر شه رمانی راسته وخۆی به کیتی و پارتیدا بوون، هه مان شتیش سه به رت به هیزه نه مینییه کانی ههریم راسته. بره وانه، گهراس ئار فی ستانسفیلد، سه رچاوه ی پتخوو، لا ۲۴۵. ههروه ها، نه وشه روان مسته فا، کتشی پارتی و به کیتی، سه رچاوه ی پتخوو، لا ۹۱ — ۹۲. ههروه ها، په جانی فايد، کورده کانی عێراق هیا و ئاوات له نێوان به دی ها تان و به دی نه ها تان، وه، عه لی میرزا عارف هه ورامی، به رپوه به ریتی خانه ی مه رگێر، سلیمانی، ۲۰۱۰، لا ۳۱۰.

4. د. حامد محمود عیسی، مه صلر سابق، ص ۴۳۶.

كوشتارى كۆنى نيوانيان^(۱) و پۆلى تىكده رانه پۇتىمى پيشووى عىراق^(۲) و دهستتيوهر دانه ئىقلىمىيه راسته وخو و ناراسته وخوكانى ولاتانى دراوسى و به تايبه تيبش توركيواو نيران^(۳)، هه موو نه وانه بوونه هوى هه لايسانى شه پى نيوان

1. سهرهئاي ناكۆكى نيوان ههر دوو لا دمگه پىتموه بۇ دهمان سالى پيشوو، تمنانمت بۇ پيش دامه زراندىنى به كىتتى نىشتيمانى، چونكه له سالى ۱۹۶۴هوه ناكۆكى گه وره كهوتيوه نيوان مستهفا بارزانى سهرۆكى پيشووى پارتى له لايهك و مهكته بى سياسى هه مان حيزب به سهرگر دايه تىي نيراهيم نه حمهد و جهلال تاله بانى له لايهكى ترهوه. كرۆكى ناكۆكيه كانيش به بوهندى به سهرگر دايه تىي و چۆنىتتى بپياردانه وه هه بوو له ناو پارتيدا، بيجگه له ناكۆكى ئايدىلۆزى و كهلتوورى، بپروانه، ره جاني فايد، سهرچاوه پيشوو، لا ۲۰۲ - ۲۰۴. جارى كىتپش له كۆتايى همفتاكان و له همشتاكانى سهدى راپردودا ناكۆكيه كه سهرى هه لدايه وه و بووه هوى هه لايسانى زنجيره كه شمى ناوخو له نيوان نه وه دوو حيزبه و حيزبى ديكه پشدا، بپروانه، گهراس ئار فى ستانسفيلد، سهرچاوه پيشوو، لا ۲۰۵ - ۲۱۲. هه مووها بپروانه، نهوشىروان مستهفا، بهنجه كان به كتر نه شكىنن دىوى ناوه وهى رووداوه كانى كوردستانى عىراق ۱۹۷۹ - ۱۹۸۲، ناومندى بلاوكر دنه وهى postfach، بهرلين ۱۹۹۷.

2. ههفته نامه ئه ههلى هاوالاتى له سالى ۲۰۰۲دا زنجيره كه به لگه نامه ئى نه ئىنى پۇتىمى پيشووى عىراقى بلاوكر ده وه، له نيواندا به لگه نامه به كه له ژماره ۱۴۰ى ههفته نامه كه دا رۆزى ۲۰۰۲/۹/۱۰ بلاوكر ايه وه، به لگه نامه كه برهتتبه له نامه به كىك له بپروا پىكراوه كانى لقى سايتمانى حيزبى به عسى هه لوه وشاوه كه نازناوه كه ئه بو جههاد بووه، تيايد دميگه پىتموه چۆن له لايه ن (نه بوئه س) سهرۆكى لقه كه وه پاسپىرداوه كيشه له نيوان به كىتى و پارتيدا بخوالقنىت، نه ميش خزمىكى خو بى ناوى هادر حه سه ن كه هه رمانده ئه مالاپۆن بوو له ناو هيزه كانى پارتيدا، به كار هيناوه. (قادر) پش به هيعلى رۆزى ۱۹۹۴/۵/۲ له هه لادىزى تهفه ئى به ره گاي به كىتتى نىشتيمانى كردوه و سهرگر ده به كى به كىتتى كوشتوه كه (مام جوتيار) بوو، نه وه رووداوه ئش به ريشكى به كه مى شمى ناوخو بوو. بپروانه، رۆژنامه ئى هاوالاتى، چاپخانه ئى رهنج، ژماره ۱۴۰، حواره سه مه ۲۰۰۲/۹/۱۰، لا ۲-۱. هه ندىك سهرچاوه ئش نامازه دهن به وهى (قادر حه سه ن) به شدارى له رووداوه كه ئى هه لادىزىدا كردوه و له وپش كوزراوه، وه كه له به لگه نامه ئى نامازمپىكراودا هاتوه، بپروانه، حاميد گه وه مرى، باشوورى كوردستان له نيوان دوو هه لپزار دندا، سهرچاوه پيشوو، لا ۷۴.

3. نه مانىش به شدارىيان كرد له جۆشدانى مەملەت ناوخوپيه كانى نيوان حيزبه كوردپيه كاندا و هاوكار كردنى هه ندىكيان دى هه ندىكى ديكه يان و ناراسته كردنى نه وه حيزبانه رووه و جه سه ره گرى له رىگه ئى هاوپهيمانى و به كگرتن، بپروانه، گهراس ئار فى ستانسفيلد، سهرچاوه پيشوو، لا ۲۴۲ و ۲۴۶.

یه کیتی و پارتی و حیزه کوردیه کانی دیکه ی هاوپه یمانیان^(۱). یه که مین پریشکی نه و شه پەیش له قەزای سنووری قەلادزێ سەر به پارێزگای سلێمانیه وه کهوتەوه، نه وه بوو ناکۆکیه که له سەر خاوه ندریتی چەند پارچه زهوییه کی نه و شارە بوو هۆی هەلایسانی شه پ و پێکدادان له نێوان ئەندامان و هەواداران هەر دوو حیزب له و شارەدا، له پۆزی ۱۹۹۴/۵/۲ که هەر زووبه زوو ته شه نه ی کرد و په لی هاویشت بۆ شارەکانی دیکه ی هەریم وه ک دهۆک و سلێمانی و هه له بجه و ناوچه کانی دیکه^(۲). درێژه کیشانی نه و شه پ و کوشتاره ناوخۆیییه ی، بواری بۆ حکومه تی ناوه ندیی به غدا و ولاتی دراوسی پەخساند بۆ ده ستوره رانی پاسته وخۆ و ناپاسته وخۆ له کاروباری ناوخۆی هەریم و هاوکاریکردنی لایه نه به گزیه کداچوو هکان، کار گه یشته داگیرکردنی شاری هه ولێر له لایه ن هیزه کانی گاردی کۆماری عێراق وه له ۱۹۹۶/۸/۳۱ دا له سەر داوای پارتی، نه وه ییش ده رکردنی یه کیتی لیکه وتە وه له پایتهخت^(۳). دواتریش پارتی خیرا دهستی کرده وه به سه ره نوێ سازدانه وه ی کۆبوونه وه کانی په ره مانێ کوردستان و

---

1. شه پی نێوان پارتی و یه کیتی زیاتر له جوار سالی خایاند، له و ماوه یه دا شهش جهوله له شه پ رووی دا، هه وه ناوخۆی و دهره کییه کانی ناشتیارێزیش ده بوونه هۆی ماوه ماوه یه که له ناگره یست، تا هەر دوو لا گه یشتنه رێکه وتنه مای ناشتی واشنتۆن له رۆزی ۱۹۹۸/۹/۱۷، بپروانه، حامید گه وه مری، باشووری کوردستان له نێوان دوو هه لێژاردندا، سه رچاوه ی پێشوو، لا لا ۶۶- ۲۸۰. ههروه ها، نه وشه روان مسته فا، خه مون یان مۆته که دیوی ناوه وه ی رووداوه کانی کوردستانی عێراق (۱۹۹۲- ۲۰۰۲)، له سایته،

http://sbeiiv.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=1539&AuthorID=36

2. بپروانه، هه مان سه رچاوه. ههروه ها، ره جانی فاید، سه رچاوه ی پێشوو، لا ۲۱۰. 3. بۆ زانیاری زیاتر بپروانه، لفین، ورده کارییه کانی ۳۱ ی ئاب له به لگه نامه کاند، گۆفاری لفین، ژماره ۷۴، ۱ ئه یلول ۲۰۰۸، لا ۳۱- ۳۵. ههروه ها، د. حامد محمود عیسی، مصدر سابق، ص ص ۴۴- ۴۴. پارتی داوای یارمه تی له رێژه که ی سه دام کرد به بیانووی یارمه تیدانی یه کیتی نیشتمانی له لایه ن رێژه ی ئێران وه بۆ کۆنترۆڵکردنی زۆریه ی ناوچه کانی هەریم، نه وشه روان مسته فا ئامازه دعات به وه یش که "هه ردوو حیزب به وه ندیه کی باشیان له گه ل ئێراندا هه بوو، جار جارمه یش یه کێکیان سه ره پێچه ده کرد و ئێرانیه کان هه ولیان ده دا بیگه رێننه وه، نه وه یش خه سلته ی سیاسه تی ئێران که رێگا نادا هیه لایه کیان به سه ر لایه نه که ی تر دا زāl بێت، د. رشید عماره یاس و یوسف محمد صادق، مصدر سابق، ص ۷.

پێکھێنانی حکومهتیکی بەرهەمی بە سەرۆکایەتیی د. پۆل نوری شاوھەیس و بەشداریی حیزبی دیکە وەک بزوتنەوێ ئیسلامیی کوردستانی عێراق و یە کەرتووی ئیسلامیی کوردستان و حیزبی شیوعی و بە بێ بەشداریی یە کەتیی نیشتمانی. یە کەتیی حکومهتیکی پێکھێنا لە و ناوچانەدا کە، لە ژێر پکێتیدا بوون بە سەرۆکایەتیی کۆسەرەت پەسول و بە بەشداریی ئە و حیزبانە و لە گەلی ھاوپیەمان بوون، وەک حیزبی زەحمەتکێشان و حیزبی سۆسیال دیموکرات^(١).

دەرەنجامی ئە وەیش دابەشبوونی سیاسی و کارگێڕیی ھەریم بوو دوا و ئە وێ شەپە ناوخییەکان لە بنەپەتەو دابەشیان کردبوو بۆ سێ کەرت: ناوچە یە کە لە ژێر پکێتی پارتی (پارێزگای دەوک و بەشی زوری پارێزگای ھەولێری دەگرتەو)، ناوچە یە کە تر لە ژێر پکێتی یە کەتیی (پارێزگای سلێمانی و، بەشی پۆزھەلاتی پارێزگای ھەولێری دەگرتەو، کە شاری کۆیە مەلەندە کە و بوو، لە گەل ناوچە ئازادکرلوەکانی پارێزگای کەرکوک)، ناوچە یە کە سێیەمیش لە ژێر پکێتی بزوتنەوێ ئیسلامی (قەزای ھەلەبجە و دەوربەری دەگرتەو)^(٢). دابەشبوونی یاسایییش بە دوا و ئە دابەشبوونە سیاسی و کارگێڕییەدا ھات، دوا دانانی جەلال تالەبانی سکرێتیری گشتی یە کەتیی وەک سەرۆکی ھەریم لە ناوچەکانی دەسەلاتی یە کەتیدا و پێکھێنانی دادگای تێھەلچوونەو لە ھەمان ناوچەدا لە سالی ١٩٩٩^(٣).

ئەم دابەشبوونە قوولە بوو ھۆی کەمبوونەوێ ئە گەری بە دامەزراوەیی کردنی ئەزموونی کورد لە دەسەلاتدا، ئە وەیش ترسی ولاتانی دراوسێی کەم

1. نفس المصدر، ص ٧-٨.

2. بێروانە: ئە و شیروان مستەفا، حیزب و حوکم ئەزموونی کوردستان، سەرچاوەی پێشوو.

3. بێروانە: ئە و شیروان مستەفا، لە نیوان من و مام جەلال نازاری ١٩٩٩ - شوباتی ٢٠٠١، چاپخانە و پەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩، لا ٩٦. پان لە سەر ساھتی سێیە،

<http://sbeiv.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=39&ArticleID=2426&AuthorID=36>

کردهوه، که ئەوانیش لە بەرامبەردا گرینگیدانى هاوبەشى خۆيان بە کۆرپانکارىیەکانى پەوشى کوردستانى عێراق کەم کردەوه^(١).

بەلام دوا جار و لە دەرهنجامى پێکەوتننامەى ناستى^(٢) واشنتۆن کە سالى ١٩٩٨ لە نێوان (جەلال تالەبانی و مەسعود بارزانی) و بە ئامادەبوونی مادلین ئۆلبرايتى، وەزیری دەرهوهى ئەوکاتەى ئەمریکا ئیمزاکرا پەرۆسەى یەکشستەوهى هەرێم لە کۆتاییەکانى سالى ٢٠٠٢ هەستى پێ کرد. هەنگاوى یەکمیش، بە یەکگرتنەوهى ئەنجومەنى نیشتمانیى کوردستان دەستى پێ کرد، کە یەکمەین کۆبوونەوهى دواى دووبارە یەکگرتنەوهى لە بەروارى ٢٠٠٢/١٠/٤ سازدا^(٣)، بەلام لەگەڵ ئەوەیشدا یەکگرتنەوهى حکومەتى هەرێم دواکەوت تا ٢٠٠٦/٥/٧^(٤). واتە تا زیاتر لە سالتیک لە بەرپەرچوونی هەلبژاردنى خولى دووهەمى ئەنجومەنى نیشتمانیى کوردستان لە ٢٠٠٥/١/٣١ دا. ئەو دواخستەنى پێکەتانی حکومەتى یەکگرتوو هۆکارەکەى دەگەڕایەوه بۆ ناکۆکى سەبارەت بە دابەشکردنى پۆستەکانى هەرێم و هەروەها سەبارەت بە دابەشکردنى پشکى کورد لە پۆستەکانى دەوڵەت لە بەغدا، تا هەر دوو حیزب گەیشتنە پێکەوتنێک کە لە

---

1. لەم هۆناغەدا کۆبوونەوه هاوبەشەکانى نێوان ئێران و تورکیا و سوریا دەربارەى بارودۆخى کورد لە باکوورى عێراق راوەستا، شایانى بیرھێنانەومێ کە ئەو کۆبوونەوانە دواى پووچاندنى پێشوو عێراق لە سالى ١٣٠٠٢ و زیادبوونی هیزو پۆل و پێگەى حیزبە کوردپێمکان لە سەرلەبەرى عێراقدا بە گشتى و لە هەرێمدا بە تاپبەتى، دەستیان پێ کردەوه، بڕوانە: گەراس ئارفى ستانسفیلد، سەرچاوى پێشوو، لا ٣٤٨.

2. بۆ بێنىنى دەقى پێکەوتننامەى ناستى واشنتۆن لە نێوان پارتى یەکێتى، بڕوانە: عایدە على سري الدين، المسألة الكردية في ملف السياسة الدولية، دار الاتفاق الجديدة، بیروت، ٢٠٠٠، ص ٢٨٠-٢٨٤. هەروەها، حامید گەوهەرى، باشوورى کوردستان لە نێوان دوو هەلبژاردندا، سەرچاوى پێشوو، لا ٢٧٩-٢٨٦.

3. بڕوانە: تاریخ انتخابات الدورة الاولى ١٩٩٢، على موقع برلمان كردستان: <http://www.kurdistan-parliament.org/default.aspx?page=sitecontents&c=Parliament-History1992>

4. بڕوانە: یاسین سالىح، ئۆپۆزسیۆنى سیاسى، چاپخانەى رهنج، سلێمانى، ٢٠٠٩، لا ٢٢٠.

سابه‌یدا حکومت له سرخانه‌وه په‌کفرایه‌وه به‌دوو سه‌ره‌وه (سه‌رۆکی حکومت و جیگره‌که‌ی) که پیکه‌وه له لایه‌ن په‌رله‌مانه‌وه دیاری ده‌کران و سه‌رۆکی هه‌ریم پای ده‌سپاردن بۆ پیکه‌یتانی کابینه‌ی حکومت، هه‌روه‌ک له سه‌ر په‌کخستنه‌وه‌ی وه‌زاره‌ته‌کانی حکومتی هه‌ریمیش پیکه‌وتن (دیسان له سه‌رخانه‌وه) و به‌شیوه‌یه‌کی هه‌نگاو به‌هه‌نگاو. له‌به‌ر پۆشنایی پیکه‌وتنه‌که‌دا نه‌وسا و ئیستایش پۆسته‌کانی سه‌رۆکی حکومت و جیگره‌که‌ی و وه‌زاره‌ته‌کان به‌نیوه‌یی له‌نیوان پارتی و په‌کیتی دابه‌ش ده‌کریڼ، له‌گه‌ل به‌خشینی هه‌ندی‌ک له وه‌زاره‌ته‌کان به‌حزبه‌به‌شداربووه‌کانی خولی دووه‌می په‌رله‌مانی هه‌ریم وه‌ک په‌کگرتوی ئیسلامی و کۆمه‌لی ئیسلامی و حیزبی شیوعی و حیزبی سۆسیال دیموکرات و حیزبی زه‌حمه‌ت‌کێشان، به‌و مه‌رجه‌ی هه‌موو دوو سال جارێک سه‌رۆکی حکومت و جیگره‌که‌ی بگۆردیڼ. به‌و شیوه‌یه‌ ئه‌و دوو حیزبه‌گه‌رانه‌وه بۆ دابه‌شکردنی نیوه‌به‌نیوه‌ی ده‌سه‌لات له‌ناو خۆیاندا، به‌لام به‌کلێشه‌یه‌کی جیاواز، به‌جۆرێک که حکومتیان به‌سه‌ر دوو به‌شدا دابه‌ش کرد، په‌کێکیان به‌سه‌رۆکایه‌تی سه‌رۆکی حکومت و نه‌وی تر به‌سه‌رۆکایه‌تی جیگری سه‌رۆکی حکومت، هه‌ر به‌شیکیشیان کاروباری حکومتی له‌ناوچه‌ی ئیداوه‌ی په‌کیتی یان پارتیدا به‌پێ ده‌کرد و وه‌زیره‌کانی سه‌ر به‌حزبه‌که‌ی خۆی و بریکاری وه‌زیر و به‌پێوه‌به‌ره‌گشتیه‌کانی ناوچه‌ی ده‌سه‌لاتی خۆیان، که سه‌ر به‌ وه‌زاره‌ته‌کانی حیزبه‌که‌ی سه‌ر بوون، وابه‌سته‌ی ده‌بوون. ئه‌م پیکه‌وتنه‌ی نیوان په‌کیتی و پارتی به‌و جۆره‌گه‌شه‌ی کرد، تا هه‌ر دوو حیزب له‌ ۲۷/۷/۲۰۰۷دا گه‌یشتنه‌ پیکه‌وتنه‌نامه‌ی ستراتیژی نیوانیان بۆ په‌کخستنی بۆچوون و هه‌وله‌کانیان له‌هه‌ریم و به‌غدا و چۆنیتی دابه‌شکردنی ده‌سه‌لات له‌نیوانیاندا له‌سه‌ر هه‌ر دوو ئاست تا سالی ۲۰۱۲، واته‌ بۆ دوو خولی هه‌ل‌بژاردن^(۱). ئه‌م په‌کگرتنه‌ سه‌رخانییه‌ی حکومت

1. ئه‌م پیکه‌وتنه‌نامه‌یه‌ به‌ نه‌ینی مایه‌وه‌ تا ۵/ ۶/ ۲۰۱۰، که‌ له‌و به‌رواردا چه‌ند به‌شیک پیکه‌وتنه‌نامه‌که‌

هاوشان له گهڵ ههشتنه وهی ههڕیم به دابهشکراوی به سهردوو ناوچهی دهسهلاتی یهکیتی و پارتی، تا ساتی نووسینه وهی ئهم دێپانهیش بهردهوامه. له پوههیشه وه وهزیری دارایی حکومهتی ههڕیم له ۲۰۱۱/۱۲/۲۱ دا له بهردهم پهڕله مانی ههڕیمدا وتی: "حکومهتی ههڕیم ههتا ئیستا دوو لهته، ئیوه هه مووتان ئه و پاستیه دهزاتن، پتویست ناکات ئیعه ئه و پاستیه بشارینه وه". وتیشی "ههتا ئیستا (۲۰۱۱/۱۲/۲۱) ئه و بودجهیهی له بهغداوه دیت، دابهشی دهکریت به سهر ئیداره ی سلیمانی و گهرمیان له لایه که وه (۴۳٪) و ههولێر و دهۆک له لایه کی تره وه (۵۷٪)"^(۱).

له کۆی هه موو ئه وانه ی باس کران، دهتوانین بڵێن ناکۆکی له سه ر چۆنیتی دابهشکردنی دهسهلات و ئه و کێشانه ی به هۆی سیستمی پشکپشکینه ی حیزبی نیوه به نیوه دروستبوون، بوونه هۆی دروستبوونی له مپهڕ له بهردهم سیستمی سیاسیی ههڕیمدا و ههروه ها بوونه هۆی هه لایسانی شه پی ناوخۆ له نیوان حیزبه کوردیه کان و به تایبه تییش له نیوان پارتی و یه کیتی، که ئه وه ییش لای خۆیه وه بووه هۆی دابهشبوونی ههڕیم له سه ر ناستی حکومی و کارگێپی و یاسایی به سه ر کۆمه لێک ناوچه ی دهسهلاتی حیزبه کوردیه کاندایه و به تایبه تییش پارتی و یه کیتی. کۆتاییهاتنی شه پی و کوشتاری نیوان ئه و دوو حیزبه پیخۆشکه ر بوو له بهردهم یه کخستنه وه ی حکومهت له سه رخانه که یه وه، به لām به رژه وه ندیی حیزبی پیگه ربوو له بهردهم یه کخستنه وه ی هه ر دوو ئیداره که ی هه ریم. وێپای

بلاوکراوه وه، دهتوانن ئه و بهشانه ببینن له ساتی،

<http://standardkurd.net/direje.aspx?Cor=Hewal&Jimare=3420>

1. وهرگهراوه له، کوردیو، بايز تاله بانی، حکومهتی ههڕیم تا ئیستا هه ر دوو پارچه یه ... له ساتی،

<http://www.kurdiu.org/hawal/index.php?pageid=92730>

ههروه ها بهروانه، لقی هه ریس، بايز تاله بانی، تا ئیستا سێ جار داواکراوه وهزارهتی دارایی یه ک بهرته وه به لām نهکراوه، له ساتی،

http://lvinpress.com/K_Direje.aspx?Jimare=6614&Besh=Hewal&Cor=1

سازدانی دوو خولی ههلبژاردن له ههریځمدا، بېجگه له (۳) خولی ههلبژاردن له سره ناستی فیدپالټی له وکاتوهه که شه پي ناوځوی نیوانیان ته واویوه، به لام ههردو حیذب به هه موو شیوه یه که ههولیان داوه بارودځوی نیستا وه که ځوی بمینیتته وه. به لام له بهرامبهردا دهره نجامی خراپیی ته وهاوکیته حیزيبیه ی دابه شکردنی دهسلات و ته وگنده لیبیه ی له ههریځمدا ته شه نه ی سه ندوه و ته و ناسته نگانه ی پوویه پووی پرځوسه ی دیموکراسی ده بنه وه له ههریځمدا، بوونه هوی دهرکه وتنی ناراسته یه کی جه ماوه ری و مه دهنی و سیاسی، که نامانجی پاستکردنه وه و چاکسازیی بونیادی سیستمی سیاسیه له ههریځمدا، ههروه که بووه هوی سه ره لدانی بزوتنه وه ی گورپان و دهرکه وتنی تڅپوزسیونی سیاسی له ههریځمدا^(۱).

۲: ناسته ننگه کانی بهردهم پرځوسه ی دیموکراسی له ههریځمدا:

سیستمه دیموکراسیه کان به دريژایی میژوو سه رکه وتنی ځویان سه لماندوه له پوویه پوویوونه وه ی قهیرانه کان و مه ترسی و هه په شه ناوځوی و دهره کییه کان. بق نمونه سیستمه دیموکراسیه کانی پوژوا له دوو جه نگی جیهانیدا و ههروه ها له جه نگی ساردیشدا سه رکه وتنیان به دهست هیناوه به سه ر سیستمه توتالیتارییه کاند، که ځویان له پاشا و قه یسه ره کان و له نازیزم و فاشیزم و کومونیزمدا ده بیننه وه. هاوکات ته و سیستمه دیموکراسیه توانیویه نه زور به سه رکه وتووی پوویه پووی قهیرانه سیاسی و نابوورییه ناوځوییه کانیان بیننه وه و به پوویه یان بیه و بیانکه نه به خالی گورپانکاری به ره وگه شه کردن و نوییوونه وه، به پیچه وانه ی سیستمه توتالیتارییه کان که چاره سه رنه کردنی ته و قهیرانه له سایه یاندا ده بیته هوی که له که بوونیان و گه ورده بوونی قه باره و پانتایبیان، که ته وه یش دوا جار ده بیته هوی هه ره سه یئانی ته و سیستمانه،

1. بۇ زانیاری زیاتر برپاوه، د. رشید عماره پاس و یوسف محمد صادق، مصدر سابق، ص ۱۴ - ۲۸.

هه ره سی سیستمه کۆمۆنیستەکانی پۆژه لاتى ئەوروپا و هه لۆه شانه وهى به کیتى سۆفییت نمونه به کى زه قن له م پوه وه .

میکانیزم و پیکهاته بنه پرتیه کانی سیستى دیموکراسى وه ک ئازادى پادهرپرین و فرهى سیاسى و ئالوگۆپى ئاشتییانهى ده سه لات، بوار ده پره خستین له بهردهم دۆزینه وهى خیرای که موکورتى و هه له کان و پیشنیازکردنى چاره سهرى گونجاو بۆیان له پێگهى بهرنامهى سیاسى هه موو لایه نه سیاسى و مه ده نییه کان و ههروه ها پیشنیازکردنى بهرنامهى جیگروه له لایه ن لایه نه پکابه ره کانی دیکه وه . ئەم پڕۆسە یەش زۆر بەساده یی دەبیته هۆى چاره سه رکردنى که موکورتى و، که لینه کان و گه شه کردن و نوێیوونه وه به درێژایى هه موو خوله کانی هه لپزاردن . هاوکات ئەو میکانیزمانه سه قامگیرى سیاسىیان لى دیته دى بۆ مه وداى دور، به هۆى ئەو زه مینه سازیهى ده یكات به ئاراسته ی چاره سه رکردن و به پتوه بردنى ململانى سیاسیه ناوخۆییه کان به پێگای ئاشتییانه و پره خساندنى هه لى چوونیه که له بهردهم هه موو پکابه ره کان و لایه نه کانی ململانى بۆ گه یشتن به ده سه لات له پێگای کتبه رکى له سه ره به ده ست هینانى دلى هاو لاتیان .

دامه زراندى سیستمى دیموکراسى راسته قینه له هه رێمدا ده توانیت یارمه تیده ر بێت له پوى سه قامگیرکردنى ئارامى سیاسى تیايدا و یارمه تیده ر بێت بۆ دانانى هه رێم له سه ره پێچکه ی گه شه ی ئابوورى و کۆمه لایه تى و به یزکردنى به جۆرێک بتوانیت ده رفه ته نێوده و له تى و ناوچه ییه پره خساوه کان له داهاتوودا وه بهر به یینیت بۆ گه یشتن به ئامانجه ده ستنیشانکراوه کان و دورخستنه وهى هه ره شه چاره پوانکراوه کانی سه رى، به لام پڕۆسه ی دیموکراسى له هه رێمدا، پوه به پوى چه ندین ئاسته نگى گه و ره ده بیته وه، ده بنه هۆى لاوازکردنى له پوى په یوه ندىیه کانی له گه ل دنیاى ده ره وه و ههروه ها شلۆقکردنى ئارامى ناوخۆیشى . له خواره وه باسى گرینگترینى ئەو ئاسته نگانه ده که ین، به ئاماره دان به واقیعى توخمه دیموکراسیه کانی ئەزموونى ده سه لات له هه رێمدا .

هاولاتییان. وهك پيشتریش وترا، نهگەرچی پرۆژه كه جهخت له سه ره پهرله مانیبووونی سیستمی حوکمرانی دهکاته وه له ههریمدا، به لام دهسه لاتیکی فراوان ده دات به سه رۆکی ههریم به جورێك، كه ده توانیت دهست له دهسه لاتهکانی حکومت و پهرله مان و دادگا وهر بدات^(١).

٢-٢: لاوازی سهرهویی یاسا:

سهرهویی یاسا، یه کێكه له و بناغه و پایانهی كه دیموکراسیی نوێ له سهریان وهستاوه، نه و بناغه یه ناکریت ماشینی دیموکراسی به بی نه و کار بکات^(٢)، بۆیه زۆر پێویسته دامه زراوهی داوه ری و میکانیزمی چاودێری سه ره بخ و بیلایه ن و کارا هه بن، سهرهویی یاسا دهسته بهر بکه ن. بۆ نه وه شیه كه نه و دامه زراوه و میکانیزمانه بتوانن پێزگرتنی تهواو له یاسا مسۆگه ر بکه ن و پێکوپێکی پێشویینه کان چاکتر بکه ن و سته م نه مێلن، پێویسته پێگا له به رده م هه موواندا به یه کسانێ تهواو بکریته وه، بۆ به کارهێنانی نه و نامرازه ئیداری و داوه رییانه ی مافه کانیان ده پاریزن و پێزگرتنی داموده زگاکانی ده ولت و نوێنه رانی ده سه لاتێ گشتی و نه ندامانی کۆمه لگا له به رپاره ئیداری و داوه ریییه کان زامن ده که ن^(٣).

راپۆرتی پێکخراوی مه ده نیی ئاسک (American Society for Kurds) ئاماژه ده دات به کۆمه لێک سه ره پێچی دادگا و پێشیلکاریی به مه ای یاسا سهرهویی له ههریمدا، له وانه: دادگاییکردنی ده ستگیرکراوان له لایه ن ده زگا

1. بهروانه مادهی (٦٥) ی پرۆژهی دهستووری ههریم.

2. د. مازن موفق هاشم، لتکلم فی عناصر الديمقراطية، علی موقع:

<http://www.alrashad.org/issues/17/17-Hashem.htm>

3. المعهد الدولي لقانون حقوق الإنسان كلية الحقوق بجامعة دي بول، الديمقراطية و حريات العامة، دار النشر بلا، مکان النشر بلا، ٢٠٠٥، ص ٣٩.

ئەمنى و پۇلىسىيەكانەو، خاوەخاوەکردن لە تەواوەکردن و یەکلایکردنەو، هەندیک کەیس، دەستکاریکردنی پەپاو و دۆسیەى هەندیک کەیس، کە یەکلای نەبوونەتەو، لاوازی دادگاكان لە ئاست هەندیک کەیسى پەيوەندیدار بە هۆزەكان یان بە دوو حیزە حوکمپانەکە، هەبوونی چەندین حالەتی ئەشکەنجەى جەستەى و دەروونی لە دژی تۆمەتباران، دەستوەردانی حکومی و حیزى لە کاروبارى دادگادا، فشار خستەسەر دادگا تاییەتەكان، وابەستەى هەندیک لە داوەران بە حزە سیاسییە حوکمپانەكانەو، کە کاریگەری کردووەتە سەر بپارەکانیان بۆ بەرژەوەندی حیزەكانى دەسەلات.. تاد^(١).

٣-٢: پێشلیکەری مافەكانى مرۆف و ئازادیە گشتیەكان و ئازادی پادەورین: مافەكانى مرۆف بەشیکی خۆبەخۆی دیموکراسیە^(٢)، بە واتایەکی تر ناکرێت هیچ سیستمیکی دیموکراسی بەئینە بەرچاوی خۆمان، بە بێ پرێگرتن لە مافە بنەپەتیەكانى هاوڵاتیان. بێرۆکەى ئەو پەيوەندیە توندوتۆڵەى نیوان دیموکراسی و مافەكانى مرۆف شتیکی نوێ نییە. مادەى (٢١)ى جاپنامەى گەردوونی مافەكانى مرۆف جەختیکردووەتەو لەوێ "ویستی گەل سەرچاوە و بنچینەى دەسەلاتى دەوڵەتە"^(٣). کەواتە ئەو پەيوەندیە دووسەرە، بەوێ

1. کۆمەڵەى ئەمریکی بۆ کورد ASK، پەرۆزى جاودێریکردنی سیستمى دادوەری هەرمى کوردستانی عێراق – هەولێر، لە سەر سایدی:

<http://www.askurds.org/judiciarymonitoring1.pdf>

لە هەمان کاتدا راپۆرتیکی رێکخراوی لێبووردنی نیودەوڵەتیەش ناماژە بە هەندیک لەو پێشلیکەریانە دەکات، بڕوانە، منظمة العفو الدولية، بین المجاز و اليأس العراق بعد خمس سنوات، مطبوعات منظمة العفو الدولية، لندن، رقم الوثيقة: MDE 14 / 001 / AI Index No: 2008 / 001 / مارس/آذار March ____ 2008، الطبعة الأولى، ص ٢٠.

2. دیوید بیتام، دیموکراسی و حقوق بشر، ترجمه، محمد تقی دلفروز، انتشارات طرح نو، تهران، ١٣٨٢ هـ. ش، ص ١٥١.

3. الإعلان العالمي لحقوق الإنسان، G. A. Res. 217-A, UN GAOR، الدورة الثالثة، 1، Supp. No. ١٣٦ وثيقة الأمم المتحدة رقم A/ 810، ١٩٤٨.

چەندىن حالەتى دىكەى پېشىلكردىنى مافەكانى مرؤف وەك ئەشكەنجەدان و دەستگېركردنى تەعەسوفى لە دەرەوہى چوارچىوہى ياسادا و ناچاركردىنى ھاوالايتيان بە بوونە ئەندام لە يەكئەك لە دور حيزبە حوكمرانەكە، ھەر وەھا كوشتن و برىنداركردىنى ھاوالايتيانى خۆپيشاندەر لە پئىگەى بەكارھيئانى زياد لە پئويستى ھيژەوہ لە لاين ھيژەكانى ئاسايشەوہ^(١).

لە پويى ئازادى پادەريپين و پۆژنامەنووسيشەوہ، ئەوہ وئىپراى ئەوہى لە سالى ٢٠٠٠ ھەوہ چەندىن پۆژنامە و گۆزار و پادىق و كەنالى تەلەفزيۆنى ئاسمانى سەرەخۆ و نيمچە سەرەخۆ دەرکەوتون، وئىپراى ئەوہيش كە پەرلەمانى ھەريم ياساى پۆژنامەنووسى دەرکردوہ، بەلام پېشىلكرارى مەترسيدار لەم پوہوہ ھەبوہ. پاپۆرتيكي سەنتەرى مېترق بۆ داکۆكى لە مافى پۆژنامەنووسان، سالى ٢٠١١ ى بە خراپترين سال ناو برد، لە ساتەوختى دامەزراندنى ھەريمى كوردستانەوہ لە پويى ئازادى پۆژنامەنووسىيەوہ. سەنتەرەكە لەو سالەدا

---

٤٠٠ لە جوارچىوہى ياساى خۆپيشانداندا داواى مۆلەت بۆ خۆپيشاندان دەكەن و پاريزگارى سايماى مۆلەتيان پى نادات. لە سايى:

<http://www.kurdiu.org/hawal/index.php?pageid=59350>

١. بېروانە، تقرير منظمة العفو الدولية لعام ٢٠١٠، حقوق الإنسان في الجمهورية العراقية، على موقع: <http://amnesty.org/ar/region/iraq/report-2010>

ھەر وەھا، منظمة العفو الدولية، بين المجازر و اليأس العراق بعد خمس سنوات، مصدر سابق، ص ٢٠. و كذلك ينظر،

U.S. DEPARTMENT OF STATE, 2010 Human Rights Report: Iraq, April 8, 2011, In site:

<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2010/nea/154462.htm>

ھەر وەھا، منظمة العفو الدولية، حالة حقوق الإنسان في منطقة الشرق الأوسط و شمال أفريقيا من يناير/كانون الثاني إلى أواسط أبريل/ نيسان ٢٠١١، مطبوعات منظمة العفو الدولية، لندن، رقم الوثيقة: Index: POL 10/ 012/ 2011 Arabic، مايو / ايار ٢٠١١ May، الطبعة الأولى، ص ٩٨. دكرت دەقى پاپۆرتەكەيش لە سەر ئەم سايته بھويئەوہ:

<http://amnesty.org/ar/library/asset/POL10/012/2011/ar/f797ad21-8843-474f-b376-1686f8c67960/pol100122011ara.pdf>

نزیکه ی (۲۵۹) پیشیلکاری جۆراوجۆری مافه کانی پۆژنامه نووسانی تۆمار کرد، له نێو ئه پيشيلکارييانه يشدا (۴) بريندار به هۆی تهقه کردنه وه و (۸) حاله تی سووتاندن و تیکوپیکدانی نووسینگه ی که ناله کانی پاگه ياندن و (۸۵) حاله تی ده سترێژی به لیدان و (۵۷) هه پشه و.. تاد^(۱) هه بوون.

۴-۲: سه رپێچیه کانی هه لێژاردن:

په گه زێکی تری بنه په تی له پیا ده کردنی دیموکراسیدا، خۆی له پیکه ستنی هه لێژاردنی ئازادانه و پاکدا ده بینێته وه له کۆمه لێک واده ی پیکه خراودا، که گه ل تیا ياندا گوزارشت له وستی خۆی ده کات. پێویستیشه ئه وه لێژاردنانه له سه ر بنه مای ده نگدانی گشتی و دادپه روه رانه و نه یینی به پێوه بچن، بۆ ئه وه ی هه موو ئه وانه ی ده نگ ده دن نوێنه ری خۆیان له سایه ی یه کسان ی و ئازادی و شه فافیه تی کدا هه لێژێرن که کتبه رکێی سیاس ی تاو بدات^(۲). به لām هه لێژاردن هه موو شتێک نییه له دیموکراسیدا، پاسته هه لێژاردن په گه زێکی پیکه یینه ری دیموکراسییه، به لām بۆ ئه وه ی هه لێژاردنه که هه لێژاردنیکی پاسته قینه بی ت پێویسته له سه ر بنچینه ی دیموکراسی دامه زرابی ت، واته له سه ر بنچینه ی یه کسان ی له توانا و ده رفه ت و ئامرازدا. ئه گینا ئه و دیموکراسییه ی ئامانج ی ئه وه یه گه ل ده سه لاتدارانی خۆی هه لێژێریت، ته نها کۆمه لێک ده سه لاتدار به ره م ده هی نیت، که سه ر به یه ک گروپن، یان به واتایه کی تر سه ر به یه ک چینن: چین ی هه می شه ده سه لاتدار له سایه ی هه لومه رجیکدا که یه کسان یی تیدا نییه. له سه ر

---

1. بهروانه، تقریر مرکز مترو السنوي حول الانتهاكات التي تعرض لها الصحفيون في إقليم كردستان عام ۲۰۱۱، دار النشر بلا، السليمانية، ۲۰۱۲. ههروهها، HUMAN RIGHTS WATCH، عند مفترق الطرق

حقوق الإنسان في العراق بعد ثماني سنوات من الغزو بقيادة الولايات المتحدة، على موقع:

<http://www.hrw.org/ar/reports/2011/01/20>

2. المعهد الدولي لقانون حقوق الإنسان كلية الحقوق بجامعة دي بول، مصدر سابق، ص ۲۸.

ئەبەنەمايە ھەلبۇزاردن واتە ديارىكردن، كە دەلەين مۇقەئك ھەلدەبۇزىرەت، واتە
ئەبە مۇقە كۆمەلەك رەگە و ئەگەر خراونەتە بەردەمى بۇ ئەوہى كاميانى بە دلە
ئەوہيان ديارى بكات.^(۱)

بۇ ئەوہىش كە ھەلبۇزاردن ماناى خۇى لە دەست نەدات، پىئويستە ئەم
مەرجانەى خوارەوہى تىدا بىت، كە وەك بنەماى سەرەكىى ھەموو پىئوسەيەكى
ھەلبۇزاردن، ھەروەك دەبنەوہ بە مەرجى بنەپەتى مسۆگەركردى بە ديموكراسى
مانەوہى پىئوسەك.^(۲)

• مانى گەل لە سازدانى ھەلبۇزاردن و بەشدارى لە خۆكاندىكردن و
دەنگداندا، بەو مانايەى پىئويستە ھەموو ھاۋلاتىيان مافى دەنگدان و
بەشدارىكردنمان ھەبىت لە كاروبارى گشتىدا.

• پىئويستە پىئوشوئەكانى دەنگدان، ئازادى ديارىكردن و چوونىەكى
ھاۋلاتىيان لە پىئوى قورسايى دەنگەوہ و شاردراروہى دەنگدانەكە و، پاست و
دروستى جياكردنەوہى كارتهكان زامن بكات.

• پىئويستە ھەلبۇزاردنەكان ناوہناوہ و بەردەوام بن بۇ ئەوہى دەرفەت
لەبەردەم ھاۋلاتىياندا ھەبىت نوئەرى خۇيان ھەلبۇزىر و بەشدارى لە پىئوسەى
سياسىدا بكن و كارىگەرييان ھەبىت بە سەر بىرپارە سياسىيەكانەوہ.^(۳)

---

1. د. محمد عابد الجابري، الديمقراطية و حقوق الإنسان، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، الطبعة
الثالثة، ٢٠٠٤، ص ١٦-١٧.

2. رواب جمال، النظم الانتخابية، ص ١-٢، على موقع، في ٢١ / ١ / ٢٠١٢.
<http://www.scribd.com/doc/77534331/%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%B8%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%AA%D8%AE%D8%A7%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%B1%D9%88%D8%A7%D8%A8-%D8%AC%D9%85%D8%A7%D9%84>

3. رەڭخراوى دياكونىاي سويدى، ديموكراتى سياست، نامادە و مورگىترانى، فرستە ئەحمەد — مۇئەپپەد
تەيپ — تىلى ئەمىن، چاپخانەى خەبات، دھۆك، ج ٢، ١٩٩٩ كە، لا ٢٥ — ٢٦.

• پېښو ته هه لېږاردنه کان له چوارچېوه ی پېزگرتنی مافه بڼه پرتیه کانی
هاولاتیاندا به پړتوه بچن.

• بازنه کانی هه لېږاردن به شیوه یه کی دادپه روه رانه دیاری بکړین، به
جوړک وردترو گشتگیر تر ویستی دهنګدوران پهنګ بداته وه تیایاندا.

• پېښو ته دسه لاتیګ یان نړګاننکی سهر به خوی جیاواز له
دسه لاته کانی دیکه ی ده ولت سهر په رشتی یان چاودیږی پړوسه کانی هه لېږاردن
بکات بړ توه ی بېخه وشیه که ی پاریزیت، هه روه ک پېښو ته بریاره کانی نه و
نړګانه قابیلی تانه دان بیت له به رده م دسه لاتی دادوه ری.

• کیبه رکیی شهره فمندانه له هه لېږاردنه کاند.

• نازادی بانګه شوی هه لېږاردن.

سهر پېچی و پېښیلکاری نړ له هه لېږاردنه کانی هه ریمدا هه یه. بړ نمونه
هیچام له هه لېږاردنه گشتی و ناوختییه کان له واده ی دیاریکراوی خویاندا
به پړتوه نه چوون، به گوړه ی یاسای هه لېږاردنه کان. له پړوی هه لېږاردنه کانی
په رله مانی هه ریمه وه (۳) خولی هه لېږاردن له ساله کانی ۱۹۹۲ و ۲۰۰۵ و ۲۰۰۹
پړکخراون. تهنات هه لېږاردنه کانی خولی سییه میش، وه ک پېښتر باسما کړد،
چهند مانګک له واده ی خوی دوا کهوت. هه مان شتیش سه باره ت به هه لېږاردنی
نه نجومه نی پاریزګاکان پاسته، که تا نیستا تهنه یه ک جار به پړتوه چوه له سالی
۲۰۰۵ د، له کاتیکدا ماوه ی یاسای کاری نه نجومه نی پاریزګاکان خوی چوار ساله.

جګه له وانه، چهندین خروقات له و هه لېږاردنه دا پړویان دوه، که له هه ریم
به پړتوه چوون، به تایبه تییش له هه لېږاردنه کانی په رله مانی کوردستان، که پړوی
۲۰۰۹/۷/۲۵ به پړتوه چوو. له بانګه شوی هه لېږاردن و له پړوی دهنګدانیښدا
چهندین سهر پېچی و ساخته کاری پړویان د، وه ک دهر کړدن له سهر کار و
ګواستنه وه ی نړه ملیتی هاولاتیان به شیوه یه کی پلان پړکراو به هوی وابه سته یی

سیاسی پائە (۱)، ئەرە بوو ئۆزىڭ لە فەرمانبەرانی دەولەت لە کار دەركران (۲) و ئۆزىكى تر لە پۆستەكانیان لابران، لەنئویاندا پارگر و سەرۆك بەشى سەر بە دامەزراوەى خویندنى بالا (۳) و ئۆزىڭ لە كادىرانى لیستە جیاجیاكان هەپەشەیان لیكرا (۴). بى له وانه ییش پڕۆسە یەكى ساخته كارىی بەرفراوان لە پۆزى دەنگداندا

1. كاتىڭ دەلێن ئەم پڕۆسە یە بەرنامەپزىز بوو، مەبەستمان ئەو یە كە بېراریڭ (لانى كەم لە ناو یەكیتیدا) هەبوو بۆ فشار خستەسەر لیستەكانى دېكە و بە تاپەتییىش لیستى گۆزان، لە پێگەى دەرکردن یان گواستەنەوى زۆرمەلى كادېرەكانىیەو لە ناو دامەزراوە و فەرمانگەكانى حكومەتدا، لەم پڕۆسە مەلا بەختیار لەجاوبىكەوتنىكى پۆزنامەى (ئاوێنە) دا دەلێت: "هەر پۆستىڭ گەورە بێت یان بچووك، لە بەرپۆمبەرى ناخەپەكەو لە پۆلىسكەو تا ئاسایش و پېشمەرگە و پۆستە بەرزەكان، مادام ئەوانە كاندیدى یەكیتىن بۆ ئەو پۆستانە، ئەو یەكیتى ماڤ ئەوى هەمە بیاڤنگۆزێت یان سزایان بدات یان متمانەیان لى وەربگرێتەو، بۆ بېنېنى دەقى جاوبىكەوتنەكە بېروانە، ئاوینە، مەلا بەختیار، مانگانە یەكیتى و پارتى لە ۲۰ ملیۆن دۆلار كەمتر لە حكومەت وەرناگرن، لە سەر سائى؛

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Babet&Cor=Chawpekewtin&jimare=715> (۱)

2. بۆ نموونە بېروانە، فەلاح ئەجم، بە پێچەوانەى یاساى هەلبژاردنەو، یەكیتى بەردەوامە لە دەرکردنى فەرمانبەرە حكومىیەكان، لە سەر سائى؛

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17525&cat=1>

3. بۆ نموونە بېروانە، سەبى، لە سەر لیستى گۆزان دوو مامۆستا دەركران، لە سەر سائى؛

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&jimare=3810>

هەروەها بېروانە، دلبێر عەبدولخالق، پارگرى كۆلیزى زانستە مرۆفایەتیەكانى زانكۆى كۆبە لە سەر كار لا دەدرێت، لە سەر سائى؛

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17397&cat=1>

4. بۆ نموونە بېروانە، سەبى، لە سكاڵایەكدا بۆ پاي گشتى سەرۆكى لیستى بزوتنەوى چاكسازى كوردستان، ماوەپەكە لە هەولێر و دھۆك فشار دەخړتەسەر ئەو كەسانەى هاوکاریمان دەكەن، لە سەر سائى؛

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17459&cat=1>

هەروەها بېروانە، هەلوێست عوسمان و بەرھەم لەتيف، ديدارىڭ لەگەڵ د. عبدالصور بارزانی، گۆفارى پێگا، ۱۳، ۲۰، ۲۰۰۹، ۱۷-۱۹.

هەروەها بېروانە، ئالا لەتيف، كاندیدىكى بزوتنەوى چاكسازى كوردستان دەستگیركرا، لە سەر سائى؛

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=8954&LinkID=63>

نه نجامدرا، به تاييه تيبش له هەر دوو پارێزگای ههولێر و دهۆك^(١)، كه بېگومان نهوه بسووه هۆی ساخته كردنی ویستی دهنگدهران و شیتواندنی نه نجامی ههلبژاردنه كان و ده رنه كه وتنی نه نجامی راسته قینه ی دهنگی دهنگدهرن.

ههروهها بپروانه: هاولاتی، لیستی پێشكهوتن: ئاسایشی پارتی ههپشهی گوشتن له ئهندامانمان دهكات، له سهر سايتی:

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=9555&LinkID=63>

1. نيمچه كۆدمنگيهه كه له پاپۆرتی تۆرهكانی چاودێری ههلبژاردنهكاندا ههیه كه ساختهكارپیهکی بهرفراوان لهو ههلبژاردنهكاندا پرووی داوه، لیتهدا ناماژه دهدهین به ههندیك لهو پاپۆرتانه، كه چهند بېرگهیهکیان له پۆژنامه ناوخیی و جیهانییهكاندا بلاكراوتهوه.

بهرزان عهلی حهمه، ههلبژاردن له ههولێر و دهۆك ههزیمی كوردستان دهخاته لیستی ڤهشهوه. له سهر سايتی:

<http://chawyxelk.com/NewsDetailN.aspx?id=1873&LinkID=63&Detail=1>

ههروهها سبهی، چاودێری گرووی نهزاهه، تهنها لهو ویستگهیهی منی تیدا بجوم ١٢٠ بۆ ١٣٠ دهنگ بهساخته دراوه، له سهر سايتی:

<http://sbeiyy.com/ku/newsdetail.aspx?id=19195&cat=1>

C. The Economist print edition, The times they are a-Changing: on site:

http://www.economist.com/world/mideast-africa/displaystory.cfm?story_id=14140770

ههروهها، ئاوێنه، ئینیسیتیۆتی مافهكانی مرقوف، ساختهکاری بهرفراوان كراوه، له سهر سايتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=4517>

ه. ههروهها، التقرير النهائي عن مراقبة انتخابات رئيس و برلمان اقليم كردستان العراق، في موقع:

<http://www.tammuz.net/news/arabic/03-09-009a.pdf>

و. ههروهها، نوێنهري سێ پێكخراوی نیودهوتنه، پێششیلکاری زۆر له لایهن حیزبسی دهسهلاتدارهوه نه نجام دراوه، له سهر سايتی:

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=10224&LinkID=63>

ز. ههروهها بپروانه، ئاوێنه، تۆری شهمس، ژمارهیهکی زۆر له هیزهكانی پێشمهركه دوو جار دهنگیان داوه، له سهر سايتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=4476>

ز. ههروهها بپروانه، الی رساله من قنصل فرنسا الی صلاح الدين بهاء الدين رئيس قائمة الإصلاح و الخدمات سابقا في موقع:

<http://www.kurdiu.org/fileup3/3278french.pdf>

۵-۲: فرەحزىي و ئالوگۈزى ئاشتىيانەي دەسلەت:

فرەيى سىياسى، ماناي مەبوونى زياتر لە ھىزىكى سىياسى دەگەيەنئەت لە ناو دەولەتدا و ئەوھىش دەگەيەنئەت، كە ھەلى چوونىەكى (ياسايى و واقىيەي)^(۱) لە نىوان ئەو ھىزانەدا ھەيئەت بۇ كىتەركى و مەملەتتىي ئاشتىيانە بۇ گەيشتن بە دەسلەت. بەو مانايەيىش سەرگەوتنى ھەر ھىزىكى سىياسى لە سىستىمى دىموكراسىدا بەستراوہ تەوہ بە پادەي پشتىوانىكردى جەماوہر لە بەرنامەكانى و كاندىدەكانى بۇ ۋەرگرتنى پۈستە گشتىيەكان، ئەمەيش پىويستى بە ھەلى چوونىەك ھەيە بۇ ھەموو ھىزب و ھىزە سىياسىيەكان، لە پووى گەيشتن بە دەنگدەران و پاكىشانى سۆزىيان، نەك ئەوہى ھەندىك لەو ھىزىيانە بە جىاواز لەوانى دىكە، بۇيان ھەيئەت سەرچاۋەكانى دەرنامەتى دەولەت بەكار بەيئىن بۇ بە دەست ھىئەتەي دەنگى دەنگدەران بە ھەموو پىگايەك، ۋەك بەكارھىئەتەي دامەزراۋەكان و كەرەستە ھەكۇمىيەكانى بانگەشەي ھەلپزاردن و خەرچكردى سامانى گشتى بۇ كرپنى دەنگى دەنگدەران.

ھەبوونى ھەلى چوونىەك لەبەردەم ھىزبە سىياسىيەكاندا، دەيئە مایەي ئەوہى پازىكردى دەنگدەران و بە دەست ھىئەتەي دەنگەكانىيان لە پىگەي داپشتنى بەرنامەي سىياسى و ئابوورى و كۆمەلايەتتىي ئەوتتوۋە، كە خزمەتى ئەو

ط. جىي باسە نووسراۋىك كە دموترئەت بىلوكرامىيەكى ناوخۇ پارتىيە و، بۇ راگەيانندن دزەي پى كرا، دان بەوودا دەنئەت كە ھەندىك لەكادىرەكانى ساختەيان كروود و ئەوھىش كارىگەرى خراپى ھەبوود بۇ سەر ناوبانگى پارتى، بۇ زانىيارى زياتر لە بارى ئەو بىلوكرامىيە بىروانە، ھاۋلاتى، پارتى دان بەوودا دەنئەت لە ھەلپزاردنەكانى ۱۵/۷/۲۰ دا ساختەكارى ئەنجام داۋە، لە سەر سايتى:

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=12191&LinkID=63>

ى. بە ھەمان شىۋە گۇفارى لىقن پاپۇرتىكى مەكتەبى پىنكەستنى پارتى بىلوكرامىيە كە باس پىژەي ساختەكارى دەنگەكانى پارتى دەكات لە ھەر دوو پارىزگاي ھەولپىرو دەۋك بەم شىۋەيە، ھەولپىر ۲۰٪، دەۋك ۲۶٪، بىروانە، مەحمود ياسىن كوردى، لىقن دەكاتە مەكتەبە ھەستىارەكەي پارتى و زانىيارىيەكانى بىلو دەكاتەۋە، بەشى دوۋەم، ژمارە ۸۴، ۱/ ۱/ ۲۰۱۲، لا ۶-۹.

1. پىزگار مەمەد ھادى، لە پىناۋ كوردستانىكى نوپدا، چاپخانەي منارە، ھەولپىر، ۲۰۰۷، لا ۲۹.

دەنگدەرانە بکات، گۆپاوی سەرەکی بێت بۆ گەشتن بە دەسلەلات. ئەرەش دەبێتە هۆی ئەوەی بەرژەوهندی و چاکەیی گشتی بخێتە سەرەوی بەرژەوهندییە حیزبی و تاکەکەسییە تەسکەکان.

لەگەڵ ئەوەیشتا، کە حیزبی سیاسیی ئۆر لە هەرێمدا هەن و بە پێی یاسا ئازادی پێکھێنانی حیزب، پێکھراوە^(١)، بەلام ناتوانین باسی فرەحیزبی تەواو بکەین لە هەرێمدا، چونکە بەگوێرەی ئەو راپۆرتانەی لەسەرەوه ئاماژەیان پێ کرا، یەکی و پارتی دامەزراوە حکومییەکانی هەرێم و سامانی گشتی بۆ بانگەشەیی هەلبژاردن بەکار دەهێنن. هەرەک ئەو دوو حیزبە فشار دەخەنە سەر حیزبەکانی دیکە لە پێگەی دەرکردنی کادیرەکانیان لە فرمانگە و دامەزراوە پەسمییەکان و برینی ناوەناوەی مینحە داراییەکانیان^(٢)، تا دەگاتە پەلاماردانی بارەگاكانیان و سووتاندنی ئەو بارەگایانە^(٣)، بە تاییبەتیییش لەو ناوچانەدا کە لە

---

1. بڕوانە: مادە (٢) ی یاسای پارتەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق ژمارە ١٧ سالی ١٩٩٢ لە: ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان، کۆی یاسا و سیستەمەکان، ژمارە ٢، مێژوو ١٩٩٢، لا ٩٤.

2. لە مادە (١٤) ی یاسای پارتەکانی هەرێمی کوردستان عێراق، ژمارە ١٧ سالی ١٩٩٢ دا بە دەق ھاتووە کە، ئەو مینحانەی لە بودجەی هەرێم تەرخان دەکەین بۆ حیزبەکان، بە گوێرەی چەند رێسایەک دابەش دەکەین کە ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان - عێراق بڕیارێان لێ دەدات، بەلام تا ئێستا ئەو رێسایانە رێک نەخراون کە لە سەرەوه باسکران، بۆیە ئەو مینحانە ھەتا ئێستایش ملکەچی بڕیارێ هەر دوو حیزبی دەسلەتدارن، کە بۆ نموونە ھەر کاتێک ھەلوێستەکانی بزوتنەوێ گۆران یان ئۆپۆزسیۆن بە گشتی توندتر بێت مینحەکانیش دەبەردرێن. بۆ زانیینیش پشکی بەکێتی و پارتی لە بودجەی هەرێم ٤,٧٢٠,٠٠٠,٠٠٠ (چار ملیار و ٧٢٠ سەد و بیست ملیۆن) دینارە لە مانگی ١٢ بۆ ھەر لایەکیان. بڕوانە: ژمار محەمەد، چاپۆکەوتن لەگەڵ رەشید تاهیر بڕیکاری وەزیری دارایی، گۆڤاری لڤین، ژمارە ٨٧، شوباتی ٢٠١٢، لا ٨. ئەمە بێجگە لە مووچەی کادیرە حیزبی و میدیاکارەکانیان و خەرجیی کەمالەکانی پاگەباندنیان لەگەڵ ئەوەیشتا کە قەبارەی فراکسیۆنەکانیان لە پەرلەماندا تا رادەیەک نزیکە لە قەبارەی فراکسیۆنی گۆران بۆ نموونە، لە کاتێکدا پشکی مانگانەیی بزوتنەوێ گۆران ٥٠٠,٠٠٠ (پنج سەد ھزار) دۆلار، واتە نزیکەی ٦٠٠,٠٠٠,٠٠٠ (شەش سەد ملیۆن) دینار، ئەگەر لە بنەڕەتەوه ئەوەیش بۆ خەرج بکەیت، بڕوانە: د. رەشید عمارە یاس و یوسف محەمەد صادق، مصدر سابق، ص ٣٧.

3. بڕوانە: AFP، المعارضة في كردستان العراق تتحدث عن "انتهاكات" بحق اعضائها، في موقع،

ژیر دهسه لاتی پارتیدان، بویه ده کریت بلتین سیستمی حیزی له هه ریمی کوردستاندا له سیستمی تا که حزییه وه نزیکتره له هه دوو ناوچه ی دهسه لاتی دوو حزیه حوکمرانه که، به کیتی و پارتی.

له لایه کی تره وه، په پره وکردنی دیموکراسی به شیوه یه کی ته ندروست، پیوستی به خولقاندنی هلی دهستوری و یاسایی و سیاسیه بۆ ده ستاوده ستکردنی ناشتیانه ی دهسه لات له نیوان حزیه سیاسیه پکا به ره کاند، چونکه پرۆسه ی گیشتن به دهسه لات و پیاده کردنی دهسه لات و ده ستاوده ستکردنی ناشتیانه ی دهسه لات، ده رفه ت ده پره خسیئیت بۆ کتبه رکتیه کی سیاسی کراوه له سایه ی دیموکراسیدا، نه و کتبه رکتیه یش له به شداریه کی میلی پانو پۆر و نازادانه و بی جیاکارییه وه سه رچاوه ده گریټ^(۱).

هاوکات ده نگه ران دوو په یام ئاراسته ده که ن له پرۆسه ی گۆپینی بۆ چوونه کاند له خزمه تی لایه نیک و دژی لایه نیکی تر، دواتریش له ده ستاوده ستکردنی دهسه لاتدا له نیوان نه و دوو لایه نه. په یامیک بۆ نه و لایه نه ی ده نگه ران ده نگیان پی نه داوه ناوه رۆکه که ی ده لیت، به رنامه سیاسی و ئابوری و کومه لایه تییه کانی نه و لایه نه به دلی ده نگه ران نه بوه و پیوسته چاکسازیان تیدا بگریټ و پیداجوونه وه یان بۆ بگریټ، هه روه ها نه و لایه نه نه یه توانیوه وه لامي ویست و داخوازی و پیداو یستییه کانی هاو لاتیان بداته وه (نه و کاته ی له دهسه لاتدا بووه)، له م حاله ته یشدا نه و لایه نه ی دهسه لاتی له ده ست چووه، یان له هه لبژاردنه کاند دتپاوه، ناچار ده گریټ به به رنامه و پرۆزه کانیدا بچیته وه و چاکسازی له دامه زراوه حزییه کانیدا بکات و هه ندیک له ناوه دیاره کانیشی بگۆپیت، له وییشه وه به گیانیکی نوئ و پرۆزه ی نوئوه ئاماده کاری بۆ

---

http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5h1spHvJf7n_SVoiSlg7EfpmnCAYw

1. المعهد الدولي لقانون حقوق الإنسان كلية الحقوق بجامعة دي بول، مصدر سابق، ص ۲۷.

هه‌لێژاردنه‌کانی داهاتوو بکات. لێ‌روه‌ ئه‌م پڕۆسه‌یه‌ ده‌بیته‌ هۆی دووباره‌ دروستبوونه‌وه‌ و نوێبوونه‌وه‌ی حیزبه‌ سیاسیه‌کان له‌ سیستمه‌ دیموکراسیه‌کاندا، هه‌روه‌ها له‌ پڕۆسه‌ی ده‌ستاو‌ده‌ستکردنی ده‌سه‌لاتدا په‌یامێک ئاراسته‌ی لایه‌نه‌که‌ی تر ده‌کرێت، که‌ له‌ هه‌لێژاردنه‌کاندا براوه‌ بووه‌، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌، که‌ متمان‌ه‌پێدانی له‌ لایه‌ن ده‌نگ‌ده‌ران‌ه‌وه‌ بۆ پیاده‌کردنی ده‌سه‌لاتی خۆی، متمان‌ه‌پێدانیکی په‌ها و هه‌میشه‌یی نییه‌ و ئه‌میش پڕویه‌پڕوی هه‌مان چاره‌نووسی لایه‌نه‌ دۆپاوه‌که‌ ده‌بیته‌وه‌، ئه‌گه‌ر به‌لێنه‌کانی بۆ ده‌نگ‌ده‌ران نه‌باته‌ سه‌ر و وه‌لامی داواکارییه‌کانیان نه‌داته‌وه‌ و به‌رژه‌وه‌ندی گشتی نه‌هێنێته‌ دی. لێ‌روه‌یه‌ ده‌ستاو‌ده‌ستکردنی ئاشتییانه‌ی ده‌سه‌لات، ده‌بیته‌ هۆی نوێبوونه‌وه‌ی به‌رده‌وام و زیندوویی پڕۆسه‌ی سیاسی و هه‌روه‌ها به‌دییه‌تانی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و دانانی ئه‌و به‌رژه‌وه‌ندییه‌ له‌ سه‌رووی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ تاکه‌که‌سی و حیزبیه‌ به‌رته‌سکه‌کانه‌وه‌.

تا ئێستا له‌ هه‌رێمی کوردستاندا و دوا‌ی تێپه‌رپوونی زیاتر له‌ بیست ساڵ به‌ سه‌ر ئه‌زموونی ده‌سه‌لاتی کوردیدا، پڕۆسه‌ی ده‌ستاو‌ده‌ستکردنی ئاشتییانه‌ی ده‌سه‌لات پڕوی نه‌داوه‌، ئه‌گه‌رچی جێگۆڕکێی پۆسته‌کان له‌ نیوان پارتی و په‌کێتیدا پڕوی داوه‌، به‌لام پاده‌ستکردنی ته‌واوی ده‌سه‌لات له‌ هیچ لایه‌کیانه‌وه‌ بۆ لایه‌که‌ی تر پڕوی نه‌داوه‌، هه‌روه‌ک ده‌رفه‌تی چوونه‌کیش بۆ حیزب و هێزه‌کانی دیکه‌ نه‌په‌خسێنراوه‌، تا کێبه‌رکی بکه‌ن له‌ سه‌ر ده‌سه‌لات و ده‌سه‌لاتیان پاده‌ست بکری، ئه‌گه‌ر له‌ هه‌لێژاردنیکی بێخه‌وشدا براوه‌ بوون، بۆیه‌ په‌رسیاری سه‌ره‌کی له‌ ئێستادا وه‌ک مه‌لا به‌ختیار، ئه‌ندامی مه‌کته‌بی سیاسی په‌کێتی ده‌لێت ئه‌وه‌یه‌ (ئایا پارتی و په‌کێتی هیچ براوه‌یه‌کی تری هه‌لێژاردنه‌کان له‌ ئایینده‌دا قبول ده‌کهن؟)⁽¹⁾ و ئایا به‌ شیوه‌یه‌کی ئاشتییانه‌ ده‌سه‌لاتی پاده‌ست ده‌کهن؟

1. مه‌لا به‌ختیار، په‌یامێکی پۆژنامه‌وانی بۆ ئیچرفان به‌رزانی، له‌ سایته‌،

له كۆي هه موو ئه وانه ئوتران، ده گه ينه ئه وه ئه گه رچى هه ندىك سىما و په گه زى ديموكراسى بوونيان هه يه، وهك هه لىژاردن و پۆژنامه گه رى ئازاد و ژماره يهك حيزى سىاسى... تاد، به لام ئه و كه موكرتى و پيشىلكاريانه ئى ده رهق به و په گه ز و سىمايانه پوويان داره، وا ده كه ن پړۆسه ئى ديموكراسى له هه ريئدا، زياتر له پړۆسه يه كى پتووشكردن و جوانكارى سىاسى بچيت و، زۆر له وه وه دوور بيت، كه له پنگاي گه پاندنه وه ئى دوا بپيار بۆ ده ستى گه ل، چاكه ئى گشتى به يتيته ئى، بۆ ئه وه ئى گه ل خۆى نوينه ر و ده سه لاتداره كانى خۆى ديارى بكات.

كۆتايى (ده ره نجام و راسپارده كان):

ا. ده ره نجامه كان:

۱. ئه و زۆلم و ناعه داله تى و شه پى جينۆسايدە ئى پۆيمه ديكتاتۆره يهك له دواى يه كه كانى رابردوو دژى گه لى كورد په يره ويان كردوه، له پال پيشىلكردنى مافه سىاسى و نه ته وه ئى و مرۆپيه كانى، بووه هۆى به رپابوونى راپه پىنى ئادارى سالى ۱۹۹۱ و قايل نه بوونى گه لى كورد به گه پانه وه بۆ به سه ربردنى ژيان له ژۆر سايه ئى پۆيمى له و چه شنانه و، هه نكاوانان به ره و دامه زاندى سىستميكى ديموكراسى له هه ريئدا. بپياره كه ئى پۆيمى پيشوويش له مه پ كيشانه وه ئى هه موو دامه زراوه سىاسى و ئىدارى و سه ربازييه كانى له پارىزگاكانى سلىمانى و هه وليئرو دهۆك يارمه تيده رى ئه و ئاراسته يه بوو، به و جۆره يش پى خوش كرا بۆ سازدانى يه كه مين هه لىژاردنى گشتى پهرله مانى له ئايارى سالى ۱۹۹۲ دا، كه وىپراى هه ندىك كه موكرتى و سه رپىچى، به پاكترين و ديموكراسىيانه ترين هه لىژاردن دانرا، له ناوچه ئى پۆژه لاتى ناوه راستدا.

۲. وێپای پەسەند نەکردنی پڕۆژەی دەستووری هەرێم، بەلام ئەوەی لەو پڕۆژەیەدا ھاتوو، بە تایبەتییش سەبارەت بەوەی پەیوەندیی نێوان ھەردوو دەسلەلتی یاسادانان و جێبەجێکردنەو ھەبە، ھەروەھا ئەو یاسایانەی ھەڵبژاردن و سنووری دەسلەلتەکانی پەرلەمان و سەرۆکی هەرێم پێک دەخەن، بە پوونی ئاماژە دەدەن بە لادان لە سیستمی پەرلەمانی و بەخشینی دەسلەلتیکی بەرفراوان بە سەرۆکی هەرێم. ئەوەیش لەوانەیە ببێتە ھۆی کۆبوونەوەی دەسلەلتەکان لە دەستی تاکەکەسیکدا، بە بێ ئەوەی ئەو کەسە ھیچ چاودێری و سانسۆریکی لە سەر بێت، کە ئەوەیش پێخۆشکردن دەبێت لە بەردەم دەرکەوتنی پزیمیکی دکتاتۆریدا، بە تایبەتییش لەو کۆمەلگایانەدا، کە لە قۆناغی گواستنەوە دان لە سیستمی تۆتالیتارییەو بەرەو سیستمی دیموکراسی. ھەر وەک ئەو لادانە لەوانەیە ببێتە ھۆی لەدەستدانی ئەو ھاوسەنگییە نەرم و چاودێرییە دوو سەرەبەیی لە نێوان ھەردوو دەسلەلتی یاسادانان و جێبەجێکردندا ھەبە و بە یەکێک لە گەڕنگترین خەسلەتەکانی سیستمی پەرلەمانی دادەنرێت.

۳. نەگەشتنی ھیچ کام لە حزبە کوردییەکان، جگە لە پارتی و یەکییتی، بە ئەنجومەنی نیشتمانی بە ھۆی تێنەپەراندنی بەرەبەستی ۷٪ی دەنگی دەنگدەران لە ھەڵبژاردنە گشتییەکی سالی ۱۹۹۲دا، بوو ھۆی پێکەوتنی پارتی و یەکییتی لە ھەمان سالدا، لە سەر دابەشکردنی کورسییەکانی کورد لە ئەنجومەنی نوێنەرەندا و دابەشکردنی پۆستە وەزارییەکان لە سەر بنەمای نیو بەنیو لە نێوان خۆیاندا، تەنھا چەند وەزارەتێک نەبێت، کە دران بە حزبە بچووکیەکانی دیکە، ئەو دابەشکارییە نیو بەنیو بەنیویش (کە بە سیستمی فێفتی بە فێفتی ناو نرا) شۆڕ بوو و تەنانت بۆ ناو ھەیکەلی وەزارەت و فەرمانگەکانیش. ئەوەیش بوو ھۆی ئیفلیجی پوونی پڕۆسەی بپارێدان لە ناو حکومەت و وەزارەتەکاندا، دابەشکارییەکی تەواوی حکومی و کارگێڕیشی جێگیر کرد، لە نێوان دوو

هه‌یه‌که‌دا، که دواتر ته‌شه‌نه‌ی کرد و گه‌یشته دابه‌شکردنی سه‌رله‌به‌ری هه‌ریم له نێوانیاندا له په‌وی سیاسی و یاسایی و کارگێڕی و جوگرافی و سه‌ریازییه‌وه، به هه‌ری نه‌و شه‌په ناوخۆیییه‌وه که له نه‌نجامی قوولبوونه‌وه‌ی دابه‌شبوونه ناوخۆیییه‌که‌وه هه‌لایسان و له نه‌نجامی ناکۆکیی دارایی و هه‌بوونی میلیشیای حیزبی و هه‌ستیاری کۆنی نێوان پارتی و یه‌کێتی و مملانیی کۆنی نێوانیان و بۆلی تیکده‌رانه‌ی پێژمی پیشووی عێراق و ده‌ستوه‌ردانه ئیقلیمییه پاسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆکانی ولاتانی دراوسی، به تایبه‌تیش ئێران و تورکیا، هه‌موو نه‌وانه بوونه هه‌ری دوورکه‌وتنه‌وه‌ی نه‌گه‌ری به دامه‌زراوه کردنی نه‌زموونی کورد له ده‌سه‌لاتدا.

٤. ئه‌م سیمایانه‌ی دابه‌شبوونی ناوخۆیی، ته‌نا‌ه‌ت دوا‌ی ناگه‌یه‌ستی نێوان پارتی و یه‌کێتیش درێژه‌یان کێشا و تا نه‌په‌ویش به‌رده‌وامن، له نه‌نجامی پێکه‌وتنه‌نامه و لێکه‌یه‌شته‌کانی نێوانیان، که سه‌رله‌نوێ سیستمی نیوه‌به‌نیوه‌ی به‌ره‌مه‌یه‌نا له نێوانیاندا بۆ دابه‌شکردنی وه‌زاره‌ت و فه‌رمانگه‌کان و ته‌واوی ده‌سه‌لاتی هه‌ریم و هه‌موو به‌شی هه‌ریمی کوردستان له حکومه‌ت و دامه‌زراوه فیدرالییه‌کانیشدا له دوا‌ی په‌وه‌خاندنی پێژمی پیشووی عێراق.

٥. دامه‌زrandنی سیستمیکی دیموکراسیی پاسته‌قینه له هه‌ریمدا ده‌توانیت یارمه‌تیده‌ر بێت بۆ جێگیرکردنی ئارامی و سه‌قامگیری سیاسی تیایدا و، دانانی هه‌ریم له سه‌ر پێچکه‌ی گه‌شه‌ی نابووری و کۆمه‌لایه‌تی و به‌هێزکردنی به‌جۆرێک، که بتوانیت هه‌له‌ نێوده‌وله‌تی و ناوچه‌یه‌یه‌کان بقۆزیته‌وه، که له ئایینه‌دا ده‌په‌خسێن بۆ گه‌یه‌شتن به‌ئامانجه‌کان و دوورخسته‌نه‌وه‌ی هه‌په‌شه‌ گریمانه‌کراوه‌کانی سه‌ری، به‌لام په‌ڕسه‌ی دیموکراسی له هه‌ریمدا په‌وه‌په‌وی چه‌ندین ئاسته‌نگی قوول ده‌بێته‌وه، که ده‌بنه‌ هه‌ری لاوازکردنی له په‌وی

په یوه نډیبه کانییه وه به دهره وه و ده بڼه هوی شلؤفکړدنی سه قامگیری ناوځو بیښی.

۶. نه بوونی به لکه نامه یه کی ده ستوری له هر یمدا، که به شیوه یه کی پوښ و ناشکرا په یوه نډی هاو لاتی به ده سه لاته وه و په یوه نډی حیزب به حکومت وه و په یوه نډی نیوان هر سی ده سه لاتی دادوهری و یاسا دانان و جیبه جیکردن دیاری بکات، یه کی که له گرنګترین کیښه سیاسیه کانی هر یم، چونکه نه و حالته بووه ته هوی به دامه زراوه یی نه کړدنی نه زموونی حوکمرانی له هر یمدا و نا پوښنی سنووری ده سه لاته کانی هر سی ده سه لاته که و زال بوونی هه نډی کانی به سر هه نډی کی دیکه یاندا. هاوکات پوځی ده ستوری هر یمیش که موکورتیبه کی زوری تیدایه و، پیده چیت نه و پوځیه بؤ نه وه نوو سرابیت، سنووری ده سه لاته کانی ده سه لاتی جیبه جیکار و به تاییه تیش سه روکی هر یم زیاتر بکات، له سر حسابی ده سه لاته کانی ترو هه روها له سر حسابی ماف و نازادیه کانی هاو لاتیان.

۷. پاپوړته کانی نه و پیکخواوه مه ده نیانیه، تاییه تن به چاودیر کړدنی داموده زگا دادوهریبه کان له هر یمدا، ناماژه ده دن به لاوازی بڼه مای یاسا سه روهری و، پوډانسی ژماره یه کی زور له سه ریچی دادوهری و ده ستوهر دانی حکومی و نه منی و حیزی و خیله کی و تاکه که سی له کاروباری دادگادا و هه بوونی نه شکونه له دزی ده ستگیرکراو و زیندانیان و جیبه جی نه کړدنی برپاره کانی دادگا له لایه ن ده زگا جیبه جیکاره کانه وه و ژماره یه کی زوری سه ریچی تر، که ده بڼه هوی نایه کسانیه هه مووان له به رده م دادگادا و لاوازیوونی متمانیه هاو لاتیان و هیژه سیاسیه کان به دادگا، که له وانه یه هر نه وه بیته هوی تاوسه ندنی ناکوکیه سیاسی و کومه لایه تیبه کان و زیاده بوونی توندوتیزی سیاسی و کومه لایه تی له هر یمدا.

۸. ھەروەھا لە ھەریژدا ھەندىك لە مافە بنەپرەتییەكانى ھاولاتىيان پېشىل دەكرىن، وەك مافى خۆپىشاندان و حالەتى دىكەى پېشىلكردىنى مافەكانى مرقۇ، وەك ئەشكەنجەدان و دەستگىركردنى تەعەسوفیانە لە دەرەوہى ياسا و ناچاركردىنى ھاولاتىيان بە بوون بە ئەندام لە يەككە لە دوو حیزبە دەسەلاتدارەكەدا، ھەروەھا كوشتن و برىنداركردىنى ھاولاتىيانى خۆپىشاندەر لە پېگەى زیادەپەوى لە بەكارمەنەنى ھىز لە لاىەن ھىزەكانى ئاسايىشەوہ. لە پەوى ئازادى پادەربەرىن و پۆژنامەنووسىيشەوہ، ئەوہ و پەراى ئەوہى لە سالى ۲۰۰۰ ھەروە ژمارەيەكى نۆر لە پۆژنامە و گۆڤار و پادىق و كەنالى تەلەفزیونى ئاسمانى سەربەخۆ و نىمچەسەربەخۆ كراونەتەوہ، و پەراى دەرچەوونى ياساى پۆژنامەنووسىيش لە لاىەن پەرلەمانى كوردستانەوہ، بەلام پېشىلكارى نۆر لەو كايەيەدا پەوى داوہ، كە پاپۆرتى پېكخراوہ پەيوەندىدارەكان ئامازەيان پى داوون. ۹. و پەراى سازدانى زنجىرەيەك ھەلپژاردنى ناوخۆى و گشتى لە ھەرىژدا، بەلام ھەمىشە پېسەكانى ھەلپژاردن ژمارەيەكى نۆر لە كەموكورتى و سەربېچى و ساختەكارى بە خۆيانەوہ دەبينن، كە دەبنە ھۆى نوینەرايەتى نەكردى وىستى دەنگدەران، بەلام دەكرىت سەرنجى كەمبەونەوہى ئەو سەربېچىيانە بكرىت لە ھەلپژاردنكەوہ بۆ ھەلپژاردنى دواتر.

۱۰. لە پەوى فرەيى سياسىيەشەوہ، لەگەل ئەویشدا كە ژمارەيەكى نۆر حیزبى سياسى لە ھەرىژدا ھەن و ئازادى دامەزراندنى حیزب بە ياسا پېكخراوہ، بەلام ناكرىت باسى فرەحزىيى تەواو بكرىت لە ھەرىژدا، چونكە بەگوێرەى پاپۆرتە سەربەخۆكانى ئەم بوارە، ھەر دوو حیزبى دەسەلاتدار، پارتى و يەكئىتى، دامەزراوہ حكومىيەكانى ھەرىژم و سامانى گشتى لە بانگەشەى ھەلپژاردندا بەكار دەھێنن، ھەروەك ئەو دوو حیزبە بەشێوازى جۆراوجۆر فشار دەخەنە سەر حیزبەكانى تر، بۆيە دەتوانىن بڵاين، سىستىمى حیزبى لە ھەرىژمى كوردستاندا لە

سیستمی تاکجییه وه نزیکتره له سنووی دهسلاتی هه ریه ک له دوو حیزیه دهسلانداره که. هاوکات تا ئیستا له هه ریمی کوردستاندا و وێرای تیپه پوونی زیاتر له بیست سال به سه ره نه زموونی دهسلاتی کوردیدا له هه ریم، دهسلات به ناشتیانه دهستاو دهستی پی نه کراوه. نه گهرچی ئالوگۆپی پۆسته کانیش له نیوان پارتی و یه کیتییدا کراوه، به لام هیچ کام له دوو حیزیه ته وای دهسلاتی پادهستی نه و تر نه کردووه، ههروهک دهرفتهی چوونیهک بۆ حیزب و هیزهکانی تر نه په خستینراوه، بۆ کێبه رکێ له سه ره دهسلات و بۆ نه وهی دهسلاتیان پادهست بکری، نه گهر له هه لێژاردنیکی بیخه وشدا براوه ده رچوون...

ب. پاسپارده کان:

١. هه موارکردنه وهی پڕۆژهی دهستووری هه ریمی کوردستان بۆ چاره سه رکردنی نه وه له پی لادانهی له سیستمی په ره مانیدا پووی داوه و دۆزینه وهی هاوسهنگی له نیوان هه رسی دهسلاتی یاسادانان و جیبه جیکردن و دادوهی، به مه بهستی سه قامگیرکردنی کۆله کهکانی سیستمیکی دیموکراسی مه دهنی له هه ریمدا، ههروهها بۆ گه یشتن به هه ماههنگیهکی نیشتمانی به رامبه ر نه م پڕۆژهیه.

٢. دووباره پیکهتینه وهی هیزی چه کدار و هیزی نه منی و هه والگری له هه ریمدا به شیوهیهکی پیشه گه رانه و له سه ر بنه مای نیشتمانی و به دوور له وابهستهیی حیزبی و سیاسی و به تاوان ناساندنی هه موو پیکهستنیکی حیزبی له ناو نه و هیژانه دا و به کار نه هینانیان له ململانی سیاسیهکانی ناوخۆدا، بۆ پێگرتن له دووباره بوونه وهی شه په ناوخۆیییهکان و به رزه بکردنی توندوتیژی سیاسی چه کدارانه و خولقاندنی که شیکی یارمه تیده ر بۆ ململانیی ناشتیانهی نیوان حیزبهکانی هه ریم.

۳. گه شه پیدانی دامه زراوه کانی دابوهری و میکانیزمی ئه و چاودیزییه سه ره خۆ و بیلابیه و کارایه ی یاسا سه ره وه ی زامن ده کات، بۆ ئه وه ی ئه و دامه زراوه و میکانیزمانه ییش بتوانن پیزگرتنی ته واوله یاسا مسۆگه ر بکه ن و سه لامه تیی پۆشوپینه کان باشتر بکه ن و زۆلم نه هیلن، پتویسته ده رگا بۆ هه مووان والا بکریت، وه ک یه ک بۆ به کاره یێانی ئه و ئامرازه کارگیچی و دابوهرییانه ی مافه کانیان زامن ده کات و پیزگرتنی داموده زگا کانی ده ولت و نوینه رانی ده سه لاتنی گشتی و نه ندامانی کۆمه لگا له به رپاره کارگیچی و دابوهرییه کان مسۆگه ر ده کات.

۴. زامنکردنی مافه به نه ره تیه کانی هاو لاتیان وه ک مافی خۆ پيشاندان و مافی پاده بپین و ئازادی پۆژنامه نووسی به یاسا و هه موارکردنه وه ی ئه و یاسایانه ی پیچه وانه ی ئه و مافانه ن، هه روه ها گرتنه به ری پۆشوپینی پتویسته بۆ پارێزگاریکردن له پۆژنامه نووسان له به رده م ئه و ده ستریزیانه ی به رده وام ده کریته سه ریان.

۵. دووباره پیکه یێانه وه ی کۆمیسێونی بالای سه ره خۆی هه لبژاردنه کان له عێراقدا له سه ر به نه ماگه لیکی پيشه گه رانه و به دوور له پشکپشکێنه ی تایه ی و حیزبی، له که سانیکی پسپۆر که به پاکی و بویری ناسرابن، هه روه ها پیکه یێانی ده سته ی هه لبژاردنه کان له هه رێمدا له سه ر هه مان به نه ما و، مامه له ی توندوتلتر له که ل ئه و لایه نانه دا، که ساخته کاری ده که ن و، پیزگرتن له به کاره یێانی سامانی گشتی و دامه زراوه کانی حکومه ت و هیزه چه کداره کان و هیزه ئه منیه کان له بانگه شه ی هه لبژاردنه دا، ئه وه ییش وه ک پێخۆشکردنی که له به رده م ئه و حاله ته دا، که ده نگي ده نگه ران له سایه یدا بییته تاکه پتوهر و دوا پتوهری به شه رعیه برون ده سه لاتنی سیاسي له هه رێمدا.

۶. تۆكمە كۆلەك كەكانى فرەيى سىياسى لى ھەرىمدا لى پىگەي بەكار
نەھىئەنى ھىز و سامانى گىشتى و دامەزراۋە ھۆكۈمىيەكان لى مەملەتلى
سىياسىيەكاندا و بە ياسايدىكردنى مەنھە دارايىيەكانى ھىزىيە سىياسىيەكانى ھەرىم
لى سەربەنەماگەلىكى شەفاف و دادپەرۋەرلەنە، بۇ پىگەرتن بەكارمەنەنى ئەو
مەنھەنە بۇ ھەلۋىست كەشەنەۋە لى ھىز و ھىزىيەكانى تۇپۇزسىۋەن.

گفتوگۆی سیاسی و یاسایی سەبارەت بە

"پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان"

ئا. ھەلمەت ھەمەد شەھەر

سەرھەتا

ژووری توێژینەوێی سیاسی بزووتنەوێی گۆڕان، پڕۆژەی شەممە ٢٠١٣/٥/٢٥ لە ھۆلی مۆتیل مەم و زین لە شارێ سلیمانی ھەستا بە سازدانی وۆرکشۆپێک سەبارەت بە (پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان).

وۆرکشۆپێکە گەتوگۆیەکی کراوە بوو بۆ کۆمەڵێک کەسایەتیی شارەزای بواری دەستووری و یاسایی، کە تیایدا ژمارەیک مامۆستای زانکۆ و چاودێر و کەسایەتیی سیاسی و ئەندام پەرلەمان و چالاکوانی پێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و پۆشنییر ئامادە بوون.

دەستپێکی گەتوگۆیکە بە وتەی بەخێرھاتن لە لایەن (د. ئاکۆ ھەمە کەریم- ئەندامی ژووری توێژینەوێی سیاسی) دەستی پێ کرد و لە وتەکیدە ئامانجەکانی وۆرکشۆپێکە خستە پەر و ئامازەیی دا بە زەرورەتی بوونی دەستوورێکی پێشکەوتوو و مۆدێرن بۆ ھەریمی کوردستان، کە لە غیابی دەستوردا ھەرسێ دەسەلاتی یاسادانان و جێبەجێکردن و دانوێری تێکەڵ بە یەکتەر بوون و سنووری نێوانیان پەڕێ نایە، ھەر ئەمەیش وای کردووە، دەسەلاتەکان بێنە پاشکۆی یەکتەر و ئەزموونی ھۆکمرانی لە ھەریمی کوردستاندا نادامەزرانەیی بێت.

ھەر ھەمە و تیشی پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان کە موکووپیی زۆری تێدا یە و ئەوێ لێدەخوێنرێتەو، کە لە پێناو فراوانبوونی دەسەلاتی سەرۆکی ھەرێم لە سەر حسابی دەسەلاتەکانی تر نووسراوەتەو، بۆیە پڕۆژەیکە ھەر لە سەرھەتاو پەڕێ پەڕێ پەخنە بووێو، و، بازەیی ناپازیبوون بەردەوام لە

فراوانبون دایه و به پادهیهك كۆدهنگی نیشتمانی دروست بووه (جگه له پارتی) له سهر گێپانهوه و ههوارکردنی پڕۆژه دهستورهكه.

له درێژهی قسهكانیدا، د. ئاكو نهویشی خستهپوو، كه داکۆکیکردنی بزوتنهوهی گۆپان له گێپانهوهی پڕۆژهی دهستور داکۆکییهکی نیشتمانییه نهك حیزبی و سیاسی، بهو پێیهی دهستور فەلسەفەی سیاسی دهولەته و دایکی یاساکانه و تهنها بۆ ئیستا نانوسزێتهوه، بهلکو بۆ نهوهکانی ئاییندهیشه. ههر بۆیه بزوتنهوهی گۆپان به ئهرکی ئهخلاق و نیشتمانیی خۆی دهزانیت کۆشش له پێناو هێنانهدهی دهستورێك بکات، كه سهرحهم ماف و ئازادییهکانی هاوڵاتیانی تیدا دهستهبهر کرابیت و پهزنامهندی هاوڵاتیانی کوردستانی له سهر بێت و له سهر بنهمای سازانی نیشتمانی سهرحهم هیژهکان دابڕێژیت.

دواتر بهریزد. لهتیف مستهفا (ئهندامی ئهنجومهنی نوێنه رانی عێراق) وتهیهکی سهبارهت به دهستوری ههریم پیشکesh کرد، ههروهها باسی له سیسته مه سیاسیهکانی وهك سیستمی پهڕلهمانی و سهڕۆکایهتی و ئهنجومهنی کرد. ئاماژهی به پهیوهندیی ئێوان دهسهلاتهکان کرد له ههر سی دهسهلاتهکهدا، لهگهڵ ئهوهیشدا به وردی ئاماژهی دا به شێوازی سیستمی پهڕلهمانی له پڕوی میژوویی و یاسایییهوه، به نمونه پوونی کردهوه كه پڕۆژهی دهستوری ههریمی کوردستان سیستمیکی پهڕلهمانی لادهر دروست دهکات.

پاشان بۆ گفتوگۆکردن، بهشداربووانی وۆرکشۆپهکه به پێی پسهپۆی و شارهزاییان دابهشی (٨) گروپ بوون و تاووتوێی (٨) تهوهری گرینگیان کرد، دواتر پێکخهری گروپهکان دهرههجام و سهرنج و تییینی گروپهکهی خۆیان سهبارهت به پڕۆژه دهستورهکه خستهپوو، له دوو دانیشتمندا، ئهوه تهوهرانهی گفتوگۆیان لهبارهوه کرا، ئهمانه بوون:

تەوهرى يەكەم: پىرۆسى نوسىنەوہى پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى دووہم: سىستىمى حوكمپرانى لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى سىنھەم: ناوچە جىئناكۆكەكان لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى چوارەم: كۆمىسىۆنە سەربەخۆكان و پىكخراوہكانى كۆمەلگەى
مەدەنى لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى كوردستان.

تەوهرى پىنجەم: پىرۆسى پاپرسى و ھەموارکردن لە پىرۆزەى دەستوورى
ھەرىمى كوردستان.

تەوهرى شەشەم: دەسلالتى دادوهرى لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى حەوتەم: پىكھاتەكانى ترى ھەرىم لە پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

تەوهرى ھەشتەم: ئاشتىى كۆمەلايەتى و پىرۆزەى دەستوورى ھەرىمى
كوردستان.

١: دانىشتنى يەكەم:

دانىشتنى يەكەم لە لاين بەرپز (د.دەرباز مەحمەد- ئەندامى ژورى
توێژىنەوہى سياسى) بەرپۆه برا و تىيدا پاپزرتى چوار گروپ خراپە ھوو، بەم
شپۆھى خوارەوہ:

1-1: پڕۆسەی نووسینەوێ پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان:

پاپۆرتی گروپی یەکەم لە لایەن بەرپز (کوێستان محەمەد - ئەندامی

بەرلەمانی کوردستان) پێشکەش کرا، گروپەکەیان پێکھاتبوو لە ٥ بەرپزێ:

ناوی بەرپزێ	ئەرن
کوێستان محەمەد	بەرخەری گروپ
یوسف محەمەد سادق	ئەندام
د. عابد خالید پەسول	ئەندام
د. شێرکۆ چەودەت	ئەندام
شایان محەمەد تاهیر	ئەندام

پاپۆرتی گروپی پڕۆسەی نووسینەوێ پڕۆژەی دەستووری ھەریمی

کوردستان

پڕۆسەی نووسینەوێ پڕۆژەی دەستووری ھەریم ھەر لە سەرەتایە بە شێوەیەکی نادیموکراسی دەستی پێ کردووە، چونکە هیچ نەخشەپێگایەک بە یاسا لە ئارادا نەبوو، تا بە شێوەیەکی قۆناغەندی پڕۆسەکە پەنگرێژ بکات. تەنانەت یاسای پەسەندکردنی پڕۆژەی دەستووری ھەریم لە ساڵی ٢٠٠٨، دوا (٦) ساڵ لە یەکەم پەسەندکردنی پڕۆژەکە لە بەرلەمان دەرچوو و، یاساکەیش کەموکرتیی زۆری تێداوە.

پڕۆژەی دەستووری ھەریمی کوردستان لە ٢٠٠٢/١١/٧ واتە پاش زیاتر لە ٥٠ ساڵ لە تەواوبوونی ماوەی یاسایی خولی ھەلبژاردنی یەکەمی بەرلەمانی کوردستان، بە برپاری ژمارە (٢٦) ی بەرلەمان پەسەند کراوە، بەلام خولی ھەلبژاردنی دووھەمی بەرلەمان لە ٢٠٠٥/٨/٦ بە برپاری ژمارە (٤) برپاری دا بیگەڕێنێتووە بۆ بەرلەمان، بۆ پێداچونەوێ و لە ٢٠٠٥/٩/٨ لیژنەپێکێشی بۆ ھەمان مەبەست دروست کرد بە برپاری ژمارە (٥). لە دانانی ئەندامانی لیژنەکەیشدا بێ ماکانی نوێنەرایەتیکردنی دیموکراسییانە پەچاو نەکراوە.

نەم لیژنە یە کارەکانی خۆی بە شیوەیەکی ئاسایی و یاسایی ئەنجام نەدا و، بە کۆبوونەوەی تەبئیی و بە بێ ئاگاداریی سییەکی ئەندامانی (۲۲) بڕگە و مادە ی گرینگ و جەوھەریی پڕۆژە کە دەسکاری کردووە. ئەک هەر ئەو، بە لکو نزیکەی دوو سال، لە ئەیلولی (۲۰۰۶) هە تا کۆتایی حوزەیرانی (۲۰۰۸)، لیژنە ی نووسینە وە ی دەستور و هیچ کۆبوونە وە یەکی نە کردووە بۆ ئە ماشارکردنی ئە و پێشنیازانە ی لە لایەن چە ن دین پێکخراوی سیاسی و مە دەنی و کەسانی پەسپۆر و شارەزا نێردرا بۆ بۆ لیژنە کە بە مە بەستی دە و لە مە ن د کردنی. هەر بۆ یە ییش د. نوری تالە بانی ئامادە کاریی یە کە م پڕۆژە ی دەستوری هەریم، لە ۲۰۰۸/۷/۵ دەستی لە ئەندامییتی لیژنە کە کێشایە وە. ئە نانە ت بە دەر لە کاری لیژنە کە سەرکایە تی پەرلە مان دەسکاری هە ندی لە مادەکانی پڕۆژە دەستورییە کە ی کردووە.

دواتر پەرلەمانی کوردستان لە ۲۰۰۸/۱۱/۲۸، یاسای پەسە ن د کردنی دەستوری هەریمی کوردستانی دە رچواند. بە پێی ئە و یاسایە ئە ک هەر پێ بە یاساناس و ئە کادیمی و پۆشنییران و هاو لاتییان ئە در، کە پێش خستە پاپرسیی پڕۆژە کە پای خۆیانی لە سەر بە دن، بە لکو ئە نانە ت پێ بە پەرلەمانتارانیش ئە دراو، کە لە دانیشتنی پەرلەماندا و تەو یژ لە سەر پڕۆژە کە بکەن. لە مە ییش سە بیرتر، خولی دوو هە می پەرلەمان بە پێی مادە ی دو هە می یاساکە، خولی هە لبژاردنی پێش خۆی، کە بۆ ماو ه ی نزیکە ی (۱۲) سال درێژە ی کێشا، بە دە سە لاتی دامە زڕینەر ناساندو، کە ئە مە زیاتر لە پینە و پە یق دە چی، ئە ک پڕۆ سە یە کی تۆکمە ی نووسینە وە ی دەستور، چونکە دە سە لاتی دامە زڕینەر بۆ نووسینە وە ی دەستور لە و لاته دیموکراسییە کان، دە بێت بە و سیفە تە لە لایەن خە لکە وە هە لبژێر د ریت، ئە ک لە دوا ی تە و لو بۆونی خولە کە ی و درێژ کردنە وە ییشی بۆ ماو ه ی (۹) سال، ئە و جا ئە و سیفە تە ی پێ ببە خشریت.

ھەر بۆيەش پېۋسەي نووسىنەۋەي پېۋژەي دەستورى ھەرىم ھەر لە
 سەرەتاۋە ناكۆك بوو لەگەڵ بىنەماكانى نووسىنەۋەي دەستور لە ۋاٲە
 دىموكراسىيەكان و تەنانەت زۆر دواكەوتووتر بوو لە پېۋسەي نووسىنەۋەي
 دەستورى ھەمىشەيى عىراق. ئەۋەتا بە پىي مادەي (٦٠) لە ياساى ئىدارەدانى
 دەۋلەتى عىراق لە قۇناغى پاگوزەر، كۆمەلەي نىشتىمانىي عىراق، كە ھەر بە
 پىي ئەم ياسايە لە ٢٠٠٥/١/٣٠ ھەلېژدرا، بەرپرسىار كراۋە، كە دەستورى
 عىراق بنووسىتەۋە و، ھەستى بە پىكخستنى وتوۋىژى كراۋە لە ھەموو ناۋچەكانى
 عىراق و لە پىي دەزگاكانى پاگەياندن سەبارەت بە پېۋژەي دەستور و،
 ۋەرگرتنى سەرنج و تىبىنىيەكان و سوۋدلىۋەرگرتنىان لە پېۋسەي نووسىنەۋەي
 دەستور و، پېۋسەكەيش لە عىراقدا ھەروا بەرپۆھ چوو.

سەرەپاى ھەموو ئەم كەموكورتىيانەيش، پەرلەمانى كوردستان لە
 ٢٠٠٩/٦/٢٤ پاش ئەۋەي تەنھا يەك پۆژ بوو پېۋژەي دەستورەكە خرابوۋە
 بەردەم پەرلەمانتاران، پېۋژەكەي پەسەند كرد. ئەمە لە كاتىكدا بوو كە خولى
 ھەلېژاردنى دوھەي پەرلەمانى كوردستان بە پىي مادەكانى ٤٦ و ٥١ ي ياساى
 ھەلېژاردنى پەرلەمانى كوردستانى ھەموار كراۋ، لە پۆژى ٢٣ / ٢ / ٢٠٠٩ ماۋەي
 ياساى تەۋاۋ بوو، بەو پىيەي دەرەنجامى كۆتايىي ھەلېژاردنەكانى كانوونى
 دوھەي ٢٠٠٥، لە ٢٠٠٥/٢/١٣ پاگەيەنرا، چونكە بە پىي ئەم دوو مادەيە، ماۋەي
 پەرلەمان چوار سالە و لە يەكەم دانىشتنىيەۋە دەست پى دەكات، تا كۆتايى
 سالى چوارەمى و، دەبىت يەكەم كۆبوونەۋەي لە كاتژمىر دەي پۆژى دەيەمى
 پاش پاگەياندى دەرەنجامى ھەلېژاردنەكان بىستىت، بەلام پەرلەمان بەدەر لە
 ياساى ئاماژەپىتراۋ و بە بى بوونى ھىچ پاساۋىك لە ٢٠٠٩/٥/١٣ ۋاتە پاش تىپەپ
 بوونى زياتر لە ٢ مانگ و نىو لە كۆتايى ھاتنى ماۋەي ياساى خۆي، برپارى
 بەردەوام بوونى خۆي و سەرۆكى ھەرىمى دا و، ھەر لەو ماۋە ئاياسايىيەيشدا

پەرۆژەى دەستوورى پەسەند کرد و، بېرىارى دا لە ۲۰۰۹/۷/۲۵ بىخاتە
 راپرسىيەو، کە ئەمەيش ناپەزايىيى تۆدى ناوخۆيى لىکەوتەو. ھەر بۆيەيش بە
 دەيان پارىزەر و ياساناس و مامۆستاي زانکۆ و پزىشک و نووسەر و پووناکىر و
 پىنکراوھەکانى کۆمەلگەى مەدەنى و لىستى گۆپان و نوینەرى پىنکھاتە نەتەوہى و
 ئابىنى و مەزھەبىيەکانى تری ھەرىم و ھەزاران ھاوڵاتی دەنگى ناپەزايىيى خۆيان
 دژ بەو پەرۆژە دەستوورە بەرز کردەو. لەو ساتەوہ تا بە ئىستا بە ھۆى زياتر
 ئاشکراوونى فەزىحەکانى ناو ئەو پەرۆژە دەستوورىيە، بازنەى ناپازىيەکانى
 بەردەوام لە پەرسەندن دایە، تا ئەوہى ئىستا کۆدەنگىکەى نىشتىمانى جگە لە
 پارتى لە ناو ھەموو ھىزە خاوەن پىنگە جەماوہرىيەکانى ھەرىم دروست بوو (بەو
 حىزبانەيش پىشتەر لە پەرلەمان دەنگيان لە سەر پەرۆژە دەستوورىيەکە داو) بۆ
 ھەموارکردنەوہى. پارتى و سەرۆکى ھەرىم ئىستا و ئەوسايش گوويان بەو ھەموو
 ناپەزايىيە ناوخۆيىيە نەدا و، ئەوہى بووہ پىنگر لەبەردەم تىپەپاندنى پەرۆژەکە،
 ناپەزايى دەروہ بە تايبەت ويلايەتە يەکگرتووەکانى ئەمریکا بوو، ئەمەيش خالى
 جياکەرەوہى سەرچەم سىستەمە دىکتاتۆرىيەکانى ناوچەکەيە، کە ھەميشە شىرى
 ناومان و پىويى دەروہەن.

بە ھۆى شکست ھىنانى پىڤسەى سەپاندنى پەرۆژەى دەستوورى ھەرىم،
 پەرلەمانى کوردستان لە ۲۰۰۹/۷/۹، ياساي ھەموارکردنى دوھەمى ياساي
 پەسەندکردنى دەستوورى ھەرىمى بە ژمارە (۱۰)ى سالى ۲۰۰۹ دەرکرد و، لە
 پىڤتۆکۆلى پەرلەمانى کوردستان، ژمارە (۵۳) لاپەرە ۳۶۱-۳۹۶ لە دەقە کوردى
 و عەرەبىيەکەى لە کاتى خستە پوو و دەنگدانىش لەسەرى، دەسەلات دراوہ بە
 سەرۆکايەتیی پەرلەمان و ئەنجومەنى وەزيران و لايەنە پەيوەندىدارەکان کە بە
 ھەماھەنگى، کاتى راپرسى لە سەر پەرۆژەى دەستوور ئامادە بکەن، بەلام کاتىک
 کە لە سەرۆکايەتیی ھەرىم بېيارەکە دەرکراوہ و لە وەقائىيەى کوردستان ژمارە

(۱۰۴) لە ۲۰۰۹/۸/۳ بىلاۋ كراۋەتەۋە، لە دەقە عەرەبىيەكەيدا نووسراۋە، كە سەرۆكايەتتى ھەرېم و ئەنجومەنى ۋەزىران بە ھەماھەنگىيى لەگەل لايەنە پەيوەندىدارەكان، كاتى پاپرسىيەكە دەستىشان دەكەن، واتە لە دەقە عەرەبىيەكە سەرۆكايەتتى پەرلەمان گۆڭدراۋە بۇ سەرۆكايەتتى ھەرېم!! سەرەپاي ئەمەيش ئەم ياسايە لە سايتى پەرلەمانى كوردستان بىلاۋ نەكراۋەتەۋە. لە خولى ھەلبۇاردنى سىيەمى پەرلەمانى كوردستانىش سەرەپاي ساختەكارى و گزىكارى لە پىڤسەي ھەلبۇاردنەكانى ۲۰۰۹/۷/۲۵، پاش ئەۋەي بزۋوتنەۋەي گۆڭپان و ھىزەكانى تىرى ئۆپۇزسىقۇن تۋانىان سىيەكى كورسىيەكانى پەرلەمان بە دەست بەيئىن و، پاش خۇپىشاندانە جەماۋەرىيەكانى سەرەتاي سالى ۲۰۱۱، پەرلەمانى كوردستان لە ۲۰۱۱/۳/۱۷ بە سازانى ھەموو فراكسىيۋنەكانى و بە دەنگى (۱۰۴) پەرلەمانتار، بىپارى ژمارە (۲)ى دەركرىد، كە ناۋەپۆكەكەي پەزنامەندىي بوۋ لە سەر داۋاكارىيەكانى خۇپىشاندەران، كە داۋاكارىي يەكەمىشى بىرىتى بوۋ لە گىڭپانەۋەي پىڤۇژەي دەستۋور بۇ پەرلەمان بۇ پىداچۈنەۋەي، بەلام سەرۆكى ئەۋ كاتى پەرلەمان بە پىچەۋانەي پەيپەۋى ناۋخۇي پەرلەمان، ئەم بىپارىەي دەرئەكردۋە و لە پۇڭنامەي فەرمى ۋەقائىيى كوردستان بىلاۋ نەكراۋەتەۋە.

پاش پەچاۋ كىردنى سەرچەم ئەۋەي لەسەرەۋە باس كرا، دەكرىت بوتى:

۱. سەرەتاي نووسىنەۋەي پىڤۇژەي دەستۋورى ھەرېمى كوردستان، لەگەل بىنەما دىموكراتىيەكانى پىڤۇسەي نووسىنەۋەي دەستۋورى ۋلاتە دىموكراسىيەكان يەك ناگىرئەۋە.

۲. پىڤۇسەي نووسىنەۋەي دەستۋور لە ھەرېمدا تەنھا سىپىڭدراۋە بە لىژنەيەك، كە كارەكانى بە شاراۋەيى تەننەت بە بى ناگادارىي ھەندى لە ئەندامانى خودى لىژنەكەيش ئەنجام داۋە و، ھىچ يەكى لەۋ سەرنج و تىيىنيانەي لە لايەن ياساناس و ئەكادىمى و ھاۋلاتىيان و پىڭخراۋەكانى كۆمەلگەي مەدەنى،

بۆ لیژنە کە پۆشتوون، لە بەرچاوە گێراون. تەنانەت پرای پەرلەمانتارانیشی لە سەر وەرنەگێراوە.

۳. خولی هەلیژاردنی دووهمی پەرلەمان لە کاتی پەسەندکردنی پڕۆژەی دەستور شەریعتی ئەماوە و ماوەی یاسایی خۆی ئەواو کردووە.

۴. لە ۲۰۱۱/۳/۱۷ هاوشتیوەی ۲۰۰۵/۸/۶، پەرلەمانی کوردستان دووبارە بپاری داوە پڕۆژەی دەستور بگێڕێتەووە بۆ پەرلەمانی کوردستان بۆ هەموار کردنەووەی. ئەمەیش بە پوونی لە پڕۆتۆکۆلی پەرلەمانی کوردستان ژمارە (۶۴) لاپەرە (۴۸۴) ناماژە پێ دراوە. وەرنەکردنی ئایاساییانی بپاری پەرلەمان بۆ ئەم مەبەستە لە لایەن سەرۆکی پەرلەمان، لە سەنگی یاسایی بپارە کەم ناکاتەووە، هەروەها سەرۆکایەتی پەرلەمان لە خولی سێهەمیدا بەرپرسیارە لە جێبەجێ نەکردنی ئەو بپارە و هەموارنەکردنەووەی پڕۆژە دەستورییە کە.

کەواتە خستنه پاپرسی دەستوری هەریم شەریعتی یاسایی و سیاسیی نییه و، دەبێ لە پەرلەمانی کوردستان هەموار بکری، پێش ئەوێ بخرێتە پاپرسییهووە.

۲-۱: سیستمی حوکمرانی لە پڕۆژەی دەستوری هەریمی کوردستان:

پاپۆرتی گروپی دووهم لە لایەن بەرپۆز (د. لەتیف شێخ مستەفا - ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق) پێشکەش کرا، گروپە کەیان پێکھاتبوو لەم بەرپۆزانە:

ناوی بەشداریبۆان	نەرك
د. لەتیف شێخ مستەفا	پێکھەری گروپ
د. ئاکو حەمە کریم	ئەندام
د. ئومێد رەفیع	ئەندام
د. سەردار قادر	ئەندام
سامی عەبدولقادر پێکانی	ئەندام
نەجمەدین عەبدوللا عەباس	ئەندام
نامۆ کەریم	ئەندام

پاڤۆرتى گروپى سىستىمى حوكمپانى

له پېرۆژەى دەستوروى ھەريىمى كوردستان

١. پېتويستە سىستىمى سىياسىي ھەريىمى كوردستان پەرلەمانى بىت، چونكە سىستىمى پەرلەمانى تواناي خۆگونجاندنى لەگەڵ ھەموو ژينگە جياوازه كان ھەيە و سەرکەوتنى بە دەست ھێناو ھە وڵاتە جياوازه كاندا. بە پېچەوانەو ھە سىستىمى سەرۆكايەتى ياخود سىستىمى لادەر لە دەرەو ھە وڵاتى دايك (ئەمريكا و فەرەنسا) سەرکەوتوو نەبوو، ژۆر جار بە لاپېدا براو ھە و دەسەلاتى تاكپەر ھە و ديكتاتۆرى لى بەرھەم ھاتوو، بۆيە پېتويستە سىستىمى سىياسىي ھەريىم پەرلەمانى بىت.

٢. پېتويستە سىستىمى سىياسىي ھەريىم پېچەوانە نەبىت لەگەڵ سىستىمى سىياسىي لە عىراق، بە پىي مادەكانى (١، ٧) ھە دەستوروى عىراق پېتويستە دەستور و سىستىمى سىياسىي ھەريىمەكان تەبايىت لەگەڵ دەستور و سىستىمى عىراق، كە سىستىمى پەرلەمانىيە.

٣. لە مادەى (١) پېرۆژەى دەستوروى ھەريىمدا ھاتوو، كە سىستىمى سىياسىي ھەريىم پەرلەمانىيە، پېتويستە ئەم مادەيە پەنگدانەو ھە لە ھەموو مادەكانى دەستورەكەدا ھەبىت، نابىت ھىچ مادە و بېرگەيەك ھەبىت پېچەوانەى ئەم مادەيە بسەلمىنىت و سىستىمى سىياسىي ھەريىم بە لاپېدا بەريىت بەرەو سەرۆكايەتى يان ھە مۆديلىكى تر.

٤. پېتويستە مادەى (٦٠) لە پېرۆژەى دەستوروى ھەريىم ھەموار بکريىت، كە تىدا ھاتوو (سەرۆكى ھەريىمى كوردستان سەرۆكى فەرماندەى گشتىي ھيزەكانى پيشمەرگەيە) پېتويستە ئەم دەسەلاتە بگويژيىتەو ھە بۆ سەرۆك وەزيران و ئەويش تەنھا ھيزى پيشمەرگە بگريىتەو ھە (نەك ناوخۆ) و تەنھا بۆ كاتى جەنگ و بارى ئاناسايىي ناوخۆ بىت. لە بەرامبەردا سەرۆكى ھەريىم تەنھا سەرۆكى ھيزى پيشمەرگە بىت بۆ مەبەستى پرۆتۆكۆل.

۵. مادەى (۶۱) ھەوار بىكرىت و سەركى ھەرىمى كوردستان مەنە لە پەرلەمان ۋەرىگىرىت، بۇ ئەۋەى لە لاىەن پەرلەمانەۋە چاۋدىرى بىكرىت و بەرپرس بىت لە بەردەمى.

۶. مادەى (۶۵) پىۋەى دەستورى ھەرىم دەسەلاتىكى زۆر فراۋانى داۋە بە سەركى ھەرىم، پىۋىستە ئەۋ دەسەلاتانە بگۈزىتەۋە بۇ سەرك وەزىران و سەركى ھەرىم تەنھا دەسەلاتىكى پەمىزى ھەبىت، چۈنكە لەگەل بىنەماكانى سىستىمى پەرلەمانى ناگۈنجىت، بەم شىۋەىە:

۱. بىرگەى يەكەم لە مادەكە لاىرىت و سەركى ھەرىم مانى پىشكەشكرىنى پىۋە ياساى نەبىت.

ب. بىرگەى دوۋەم: سەركى ھەرىم مانى ناپەزائى دەرىپىنى نەبىت لە ياسا و بىپارەكان.

ج. بىرگەى شەشەم: ئەۋەى بۇ زىاد بىكرىت، كە پىۋىستە پاش پەزامەندىى پەرلەمان مەرسوم بۇ لە سەركار لاىردىنى ۋەزىر دەر بىكرىت.

a. بىرگەى ھەۋت بە تەۋاۋى لاىرىت.

b. بىرگەى ھەشەم بگۈزىتەۋە بۇ دەسەلاتەكانى سەرك وەزىران پاش ۋەرىگىرنى پەزامەندىى پەرلەمان.

c. بىرگەى (نق) و (دە) بىكرىتە ھاۋشىۋەى دەستورى عىراق، بگۈزىتەۋە بۇ دەسەلاتەكانى سەرك وەزىران پاش ۋەرىگىرنى پەزامەندىى پەرلەمان.

d. بىرگەى يازدەھەم: ئەۋەى بۇ زىاد بىكرىت بە مەرجى سەركى ھەرىم مانى دەنگدانى نەبىت.

e. بىرگەى (دۈزدەھەم) و (سىزدەھەم) بگۈزىتەۋە بۇ دەسەلاتەكانى سەرك وەزىران پاش ۋەرىگىرنى پەزامەندىى پەرلەمان.

f. برگی هژدهههه: له پال په زامه نډی په رله مان په زامه نډی نه جوړه نډی دادوهری بۆ زیاد بکړیت.

g. برگی بیست و یه: پاش وه رگرتنی په زامه نډی په رله مان بۆ زیاد بکړیت.

h. برگی (بیست و دوو) و (بیست و سی) بگوږزیتته وه بۆ ده سه لاته کانی سه رۆک وه زیران.

۳-۱: ناوچه جیناکوکه کان له پرژدهی ده ستوری هریمی کوردستان:

پاپورتی گروپی سیهم له لایه ن به پیز (د. یوسف گوران-ماموستای زانکو) پیشکش کړا، گروپه که یان پیکهاتبوو له م به پیزانه:

ناوی به ښادریوان	نوم
د. یوسف گوران	پیکهتری گروپ
د. ده ریان محمده	نندام
له تیف فاتح فرهج	نندام
مهلا فرمان	نندام
نحمده عزیز	نندام
پشتیان نحمده	نندام
مین نیبرامیم قاسر	نندام

پاپورتی گروپی ناوچه جیناکوکه کان له پرژدهی ده ستوری هریمی کوردستان

مه سه لهی تاییه ت به ناوچه جیناکوکه کان له پرژدهی ده ستوری هریمی کوردستان به تاییه ته به سی ته وه ره وه: په که میان پابه ندبوونی هریمی کوردستان به نمرکه نه ته و بییه که ی به رامبه ر به دانیشتون و خاکی نه م ناوچانه، دووهم، سنووری

کۆتایی ھەریەمی کوردستان، سێیەمی شۆی مامەلە کردنمان لەگەڵ
پێکھاتەکانی تری کوردستان و شۆی پەيوەندییەکانمان لەگەڵیان.

یەكەم: پابەندبوونی پڕۆژەكە بە ئیلتیزامی نەتەوەییان:

ناشکرایە دەستور سەرباری ئەوێ کە یاسایەکی بالا یە شۆی پەيوەندی
نێوان دەسەلاتەکان و سنووریان و عافە سەرەکییەکانی ھاوڵاتیان شۆی
پاراستنیان دەکا لە ولاتیکی وە کوردستان، پێویستە تێپوانیکی نەتەوەیی
گشتگیری بەرامبەر بە مەسەلە نەتەوەیییە بالاکانمان ھەبێ. ئەم پڕۆژە یە
کەترین ئاماژە و تێپوانین و ئیلتزامی نەتەوەیی بەرامبەر بە ناوچە دابراوەکان لە
خۆ گرتووە.

راستە ئەم دەستورە بۆ ھەریەمی بێ ناوچە دابراوەکان نووسراوە، بەلام ئایا
ئەم بەلگەنامە سیاسییە پێویستی بەو نێیە تێپوانینی گشتیی بەرامبەر ئەم
ناوچانە یە ک بەخات؟ ئایا پێویست نێیە لە پێی ئەم پڕۆژە یەو ھەندێ ئیلتزامی
سیاسی-نەتەوەیی-ئەخلاقی بە سەر نوخبە ی سیاسیمان فەرز بکری و بکری
نەخشەرێگای مامەلە کردنیان لەم مەسەلە یە؟

دەکرێ ئەم ھەنگاوانە وە ک دەسپێک پێشنیار بکری

١. لە دیباچە کە ئاماژە بە ناوچە دابراوەکان و کوردستانی بوونیان بدرێت.
٢. لە سویندخواردنی سەرۆکی ھەرێم، سەرۆک وەزیران و وەزیرەکان و
پەرلەمان و ئەندامانی، ئاماژە بە پایەندبوونی سیاسی-ئەخلاقیان بەرامبەر ئەم
ناوچانە بدرێت.

٣. دوو بۆچوونی جیاواو ھەبوو لە سەر ئەوێ ئایا:

بوونی چەند کورسییەکی پەرمزی لە پەرلەمانی کوردستان تایبەت بێت بە
دانیشتوانی ناوچە دابراوەکان، ئەم کورسییانە ھێمایە ک دەبێت بە پابەندبوونی

ئەخلاقی ھەرىمى بە دانىشتوان و خاکی ئەم ناوچانەى دەرهەوى ھەرىم و یەکییتی کوردستان، دەکریت ئەم کورسییانە ھەموو مافیکیان جگە لە مافی دەنگدان ھەبیت. ھەندى ئەندامى گروپەکە لە گەل ئەم بیرۆکە یە نەبوون.

یان لەبرى ئەو ئەنجومەنىکی تايبەت لە پەرلەمانى کوردستان بۆ ناوچە دابراوەکان دروست بکریت، کە دەسلەت و شیوەى دانانیان بە یاسا پێک بخریت. ئەم بۆچوونە ھەرچەندە کۆدەنگى لە سەر نەبوو، بەلام پشتگیری زیاتری ھەبوو.

دووەم: مادەکانى تايبەت بە سنوورى ھەرىم و مادەى ١٤٠:

١. ھەموارکردنى مادەى ٢ بەندى دووەم بەم شیوەیە:

سنوورە سیاسییەکانى ھەرىمى کوردستان-عیراق، بە پشتبەستن بە جێبەجێکردنى مادەى ١٤٠ ی دەستورى فیدرالییەو، یان ھەر پێگەچارە یەکی تر، کە ھەرىمى کوردستانى دەیگریتە بەر بۆ گەپانەوێ ئەو ناوچانە دابراوانەى، کە لە مادەى ٢ بەندى یەکەم ناویان ھاتووە دیارى دەکریت.

زیادکردنى ئەم دێرە گرینگە، چونکە کاتیئێک ئەم پەشنووسە نووسراوێو تۆرەى لایەنەکان پێیان وابوو، کە مادەى ١٤٠ لە سەدا سەد جێبەجێ دەکریت، بەلام بە پێى پیشھاتەکانى نیستا و بۆ ئەوێ ئیمە لە پەروێ دەستورییەو دەستى خۆمان تەنھا نەبەستینەو بەم مادە یە بۆ گەپاندنەوێ ناوچە دابراوەکان، پێویستە پێگەچارە دەستورییەکانمان لە مادەى ١٤٠ فراوانتر بێت.

٢. ھەموارکردنى مادەى دوو خاڵى یەک بە زیادکردنى بەدرە و جەسان و تەلەغەر.

سێیەم: ماف و پێگەى کەمینەکان:

بۆ داگۆکیکردن لە مافی کەمینەکان دەستورى ھەرىم میکانیزمى ئیدارى لە شیوەى ئۆتۆنۆمى داناو، کە بێگومان گرینگە بۆ کەمینەکان. ئەم بابەتە

هەرچه‌نده به‌شیکی په‌یوه‌سته به‌نیستای هه‌ریم و مافی پێکها‌نه‌کان تیا‌یدا، به‌لام
لێره ئێمه‌ قسه‌ له‌ سه‌ر په‌یوه‌ستی ئهم مه‌سه‌له‌یه‌ به‌ ناوچه‌ جێناکوکه‌کان و
سنووری کۆتایی هه‌ریمی کوردستان بکات.

به‌ هۆی ئه‌وه‌ی به‌شیکی زۆری په‌کلاکردنه‌وه‌ی چاره‌نووسی ناوچه‌
جێناکوکه‌کان په‌یوه‌سته‌ به‌ پارێزبوونی که‌مینه‌کانی ئهم ناوچه‌انه‌ یان
په‌تکردنه‌وه‌یان بۆ ها‌تانه‌وه‌ بۆ هه‌ریمی کوردستان، بۆیه‌ شیوه‌ی چاره‌سه‌ری
ده‌ستووریمان بۆ کێشه‌ی که‌مینه‌کان کاریگه‌ری پاسته‌وخۆی هه‌یه‌ له‌ سه‌ر ئهم
مه‌سه‌له‌یه‌.

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی ده‌ستووری هه‌ریم له‌ ماده‌ی (٣٥) دا باسی ئۆتۆنۆمی بۆ
پێکها‌نه‌کان کردووه‌ و، که‌ مه‌سه‌له‌یه‌کی گرینگه‌، به‌لام ئهم جو‌ره‌ چاره‌سه‌ره‌
کێشه‌ی ده‌ستووری و یاسایی تیا‌دا‌یه‌:

١. چ گرهن‌تییه‌ك هه‌یه‌، که‌ ئهم مادانه‌ پاش گه‌رانه‌وه‌ی ناوچه‌کان بۆ سه‌ر
کوردستان که‌ هه‌موار نا‌کریته‌وه‌ بۆ په‌زنامه‌ندی ئه‌وان، بۆیه‌ پتویسته‌ به‌ندیک یان
زیاتری بۆ زیاد بکریته‌ بۆ ماده‌ی (٣٥) که‌ تاییه‌ته‌ به‌ که‌مینه‌کان به‌وه‌ی بۆ
په‌زنامه‌ندی ئه‌وان بپه‌گه‌کانی تاییه‌ت به‌ مافی که‌مینه‌کان هه‌موار نه‌کریته‌وه‌.

٢. به‌شدارپێکردنی ئهم پێکها‌تانه‌ له‌ پزسته‌ بالا‌کانی سه‌رجه‌م کوردستان
پاش گه‌رانه‌وه‌یان بۆ سه‌ر هه‌ریم نه‌ک ته‌نها له‌ ناوچه‌کانی خۆیان. ئهم
به‌شدارپێکردنه‌ له‌ ده‌ستووری هه‌ریم ئاماژه‌ پێ بکریته‌.

1-4: کۆمیسسیۆنە سەرپەخۆکان و پێکخراوەکانی کۆمەلگەی مەدەنی لە پڕۆژە

دەستووری ھەژمێ کوردستان:

پاڤۆرتی گروپی چوارەم لە لایەن بەرێز (ئارام جەمال - بەرێوەبەری
پێکخراوی پەیمانگای کوردی بۆ ھەلبژاردن) پێشکەش کرا، گروپەکەیان پێکھاتبوو
لەم بەرێزانە:

نۆی بەشداریبووان	نۆی
ئارام جەمال	پێکھەری گروپ
شۆرش ئەمین	ئەندام
عەتا محەمەد ئەحمەد	ئەندام
سەردەشت عەبدولپەرھمان	ئەندام
پەیمان عیزەدین	ئەندام

پاڤۆرتی گروپی کۆمیسسیۆنە سەرپەخۆکان و پێکخراوەکانی کۆمەلگەی
مەدەنی لە پڕۆژە دەستووری ھەژمێ کوردستان

- مادە (١٠٧)

یەکەم: ئامانجی کۆمیسسیۆن دەستە سەرپەخۆکان بریتییه لە داکوکی و
پاراستنی بنەما و بەھا و بنەماکانی دیموکراسی و مافی مرۆڤ و بەدیھێنانی
دادپەروەری لە ھەرێمدا.

دووەم: لە پێناو بەدیھێنانی ئامانجەکانیدا، کۆمیسسیۆن دەستە
سەرپەخۆکان خواھەنی بریار و ستراتیژ پوانینی سەرپەخۆ و بۆ لایەنەکانی تایبەت
بە خۆیان و ناکەونە ژێر کاریگەری هیچ کام لە دەسەڵاتەکانی یاسادانان و
جێبەجێکردن و دانەرەییەو.

سيئەم: كۆمىسيۇن و دەستە سەربەخۇكان لە ژيتر چاودىيى پەرلەماندا دەبيت.

- مادەى (۱۰۸)

كۆمىسيۇن و دەستە سەربەخۇكان لە لايەن پەرلەمانەو پىكدەهيترت، بەم شيئەيەى خوارەو:

يەكەم: دەستنيشانكردن و پالوتن بۆ ئەندامبون لە ناو ئەنجومەنى بالاي كۆمىسيۇن و دەستە سەربەخۇكاندا لە لايەن يەك ليژنەى هەميشەى يان زياترى پەرلەمانەو ئەنجام دەدرت، بە مەرجيک:

۱. سروشتى كارى ليژنەكە / ليژنەكان لە سروشتى كارى كۆمىسيۇن و دەستە سەربەخۇكان نزيك بيت.

۲. ليژنەكە بنەماى ليهاوويى و پيشەييبون و بيلايەنى و پاستگزيى بكاتە پيئەرى سەرەكى بۆ پالوتنى ئەندامان.

دووەم: هەلبژاردن و متمانەسەندنەو لە ئەندامانى ئەنجومەنى كۆمىسيۇن و دەستە سەربەخۇكان بە دەنگى دوو لە سەرسىي ئەندامانى ئامادەبووى پەرلەمان دەبيت.

سيئەم: پيويستە ئەندامانى ناو ئەنجومەنى بالاي كۆمىسيۇن و دەستە سەربەخۇكان:

۱. كەسانى حيزيى نەبن.

۲. بەرلە دەستبەكارىوونيان، بە نووسراوى فەرمى وازيان لە حيزب هينابيت.

- مادەى (۱۰۹)

پيويستە لە پيکهيئەنى كۆمىسيۇن و دەستە سەربەخۇكان پەچاوى ئەمانە بکريت:

یه که م: کوتای ئافره تان به پێژه ی ۳۰٪ که متر نه بێت.
دووه م: پێکها ته نه ته وه یی و ئایینییه کان له سه ر بنه مای پێژه ی
نوێنه رایه تییا ن له په رله ماندا.

۲: دانیشتنی دووهم:

دانیشتنی دووهم له لایه ن به پێژ (د. محمەد عەلی- ئەندامی ئوردی
توێژینه وه ی سیاسی) به پێوه برا و، تێیدا پاپۆرتی چوار گروپ خرایه پوو، به م
شیوه یه ی خواره وه:

۱-۲: ده سه لاتی دادوه ری له پڕۆژه ی ده ستووری هه رێمی کوردستان:
پاپۆرتی گروپی پێنجه م له لایه ن به پێژ (بێستون محمەد سالح - پارێزه ر)
پێشکەش کرا، گروپه که یان پێکها تیبو له م به پێژانه:

پارێزه ر	ئادە و پەڕێژەکان
پێکخه ری گروپ	بێستون محمەد سالح
ئەندام	بورهان پەشید حەسەن
ئەندام	جەمیل ئەنوەر بەرواری
ئەندام	دیلمان محمەد ساییر
ئەندام	دانا دارا حسین
ئەندام	تانییا کورد محمەد

پاپۆرتی گروپی ده سه لاتی دادوه ری له پڕۆژه ی ده ستووری هه رێمی
کوردستان

- ماده ی (77) له م ماده یه هاتوه، که ده سه لاتی دادوه ری له هه رێمی
کوردستان سه ره بخۆیه، پێویسته ئه مه ی تێدا زیاد بکڕێت:

۱. قەزای واقف (پاریزه‌ران).

۲. ئەنجومەنی شورای ھەریم بەشیکە لە دەسەلاتی دادوهری.

— مادە ۷۸) بەم شیوەیە دابڕێژرێتو، لە جیاتی دادگاكان و دادوهران.

دادگاكان و دادوهران سەر بە خۆن و جگە لە یاسا هیچ دەسەلاتیکی بە

سەر وە نییە.

— مادە ۷۹) وشە (دادوهری) بکریت بە (دادگا).

— مادە ۸۱):

۱. زاراوەی پاداشت بکریت بە مووچە.

۲. ئەم مادەییەشی بۆ زیاد بکریت:

هیچ کەسێک مافی ھەسانە یاسایی نییە پتویست بە پەرەزە نەدێ

مەرچە ھە کە ی ناكات، كاتێك داوا دەكریت لە لایەن دادگاوه بیجگە لە ئەندام

پەرلەمان و وەزیر كاتێك لە پۆستەكە ی دایە وە دوا ی تەواو بوونی ماوہ ی

ئەركەكە ی لە پۆستە دا ھەسانەكە ی نامێنێت.

— مادە ۸۹): لە بارە ی (قەرەبوو) ئوہ زیاد بکریت (قەرەبوو بە یاسا

پێك دەخریت).

— مادە ۹۲) بەم شیوەیە ی لی بکریت:

یەكەم: دادگای دەستووری لە ۷ ئەندام پێك دێت بە سەرۆكەكە یو، كە لە

نیوان دادوهران لە پۆلی یەكەم و ماموستایانی زانكۆ كە خزمەتیان لە ۲۰ سال

كەمتر نەبێت، لە لایەن دادوهرانی ھەریمی كوردستان ھەلدەبژێرین.

دووہم: ئەنجومەنی دادوهری ئەندامانی دادگای دەستووری دەپاڵێوێت.

— مادە ۹۴): سەرۆك و ئەندامانی دادگای دەستووری پێش ئوہ ی

دەست بە ئەرك و فەرمانەكانیان بكەن لەبەردەم پەرلەمان سویندی یاسایی

دەخۆن.

- مادهی (۹۵)

شه شه م: به م شیوه یی لی بکریّت: یه کلاکردنه وه ی ئه و تۆمه تانه ی دراونه ته پال سه رۆکی هه ریم و سه رۆکی ئه نجومه نی وه زیران و سه رۆکی په رله مان ئه مه یش به یاسا پێک ده خریّت.

- مادهی (۹۷) به م شیوه یه دابپێژێته وه: برباره کانی دادگای ده ستووری یه کلاکهره وه یه و ده بێت سه رجه م ده سه لاتنه کان پابه ندبن پێوه ی.

- مادهی (۹۸): دوو برگی ی بۆ زیاد بکریّت به م شیوه یه:

سییه م: سه رۆکی ئه نجومه نی دادوه ری له نیوان دادوه رانی پله ۱ و ۲ له لایه ن دادوه ران و داواکارانی گشتیه وه هه لده بژێرین بۆ ماوه ی (۴) ساڵ و شیای نوێکردنه وه یه.

چواره م: سه رۆکی دادگاکی تێه لچونه وه له نیوان دادوه رانی پۆلی یه که م و دووم هه لده بژێریّت له لایه ن ئه و دادوه رانه ی، که سه ربه ناوچه ی تێه لچونه وه ن بۆ ماوه ی ۴ ساڵ و شیای نوێکردنه وه یه.

- مادهی (۹۹) برگی (۲) ی بۆ زیاد بکریّت به م شیوه یه:

سییه م: ئه نجومه نی دادوه ری به پاوێژ له گه ل دادگای ده ستووری مافی پێشکه ش کردنی پڕۆژه یاسای هه یه، که په یوه ندیداره به ده سه لاتنی دادوه ری و کاری دادگاكان.

- مادهی (۱۰۰):

ئه م ده سه ته واژه یه زیاد بکریّت (ده سه ته یه کی سه ره خۆیه به شیکه له ده سه لاتنی دادوه ری).

ئه م برگیه ی بۆ زیاد بکریّت:

دووم: سه رۆکی داواکاری گشتی له لایه ن ئه ندامانی داواکاری گشتیه وه هه لده بژێریّت بۆ ماوه ی ۴ ساڵ و شیای نوێکردنه وه یه.

- مادهی (۱۰۱): ئەتجومەنی شورا نووسراوە دادەمەزێ ئەنووسراوە لە لایەن کێشە، بۆیە دەبیست بنووسرێت: (لە لایەن دەسەلاتی دادوەری دادەمەزێت).

- مادهی (۱۰۷) زیادکردنی بڕگەیەک لە دوو میدا: دەستەئە سەرپەختی مافەکانی مۆژ.

- لە دەسەلاتەکانی سەرۆکی هەرێمدا لە مادهی ۶۵ بڕگەی ۱۸ و ۱۹ لا بپێت.

۲-۲: پڕۆسەی پاپرسی و هەموارکردن لە پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان:

پاپۆرتی گروپی شەشەم لە لایەن بەرپێز (دانا سەعید سۆفی- ئەندامی پەرلەمانی کوردستان) پێشکەش کرا، گروپەکەیان پێکھاتیوو لەم بەرپێزانە:

ناوی ئەندام	ناوی گروپ
دانا سەعید سۆفی	پێشکەشی گروپ
عەبدوللای مەلا نوری	ئەندام
ناریان محەمەد عەلی عەباس	ئەندام
مستەفا حەسەن قادر	ئەندام
چۆمان محەمەد عەلی	ئەندام
ئاوات محەمەد کەریم	ئەندام

پاپۆرتی گروپی پڕۆسەی پاپرسی و هەموارکردن لە پڕۆژەی دەستووری هەرێمی کوردستان

۱. هیچ بەرپەستیکی یاسایی نییە بۆ هەموارکردنەوی پڕۆژەی دەستوورەکە، یاسای ژمارە (۱۶)ی سالی ۲۰۰۸ دووجار هەموار کراوە، دەکرێت جاری سێهەمیش هەموار بکێتەوه.

۲. پرۆژهی هه‌مواری یاساکه پیشکەش بکریت، ئەم بنه‌مایانه‌ی تێدا پەنگ
بداته‌وه.

ا. بپاری پێداچوونه‌وه و هه‌موارکردنه‌وه.

ب. لیژنه‌یه‌ک بۆ پێداچوونه‌وه دروست بکریت له‌ که‌سانی شاره‌زا.

ج. له‌ پێکهاته‌ی لیژنه‌که پتویسته‌ پەچاوی پێکهاته‌ نایینی و نه‌ته‌وه‌یییه‌کان
و ژنان و ناوچه‌ دا‌پراوه‌کان بکریت.

د. کارو ئەرکی لیژنه‌که دیاری بکریت و ماوه‌ی پتویست بۆ ئاماده‌کردنی
هه‌مواره‌که دیاری بکریت.

۳. هه‌مواری پرۆژه‌ی ده‌ستور بخریته‌ به‌رده‌م په‌رله‌مان بۆ په‌سه‌ندکردنی.

۴. له‌ هه‌مواره‌که بنووسریت و ماوه‌یه‌ک دیاری بکریت بۆ په‌سه‌ندکردنی و
کۆمیسێۆن پرۆژه‌ی ده‌ستور ده‌خاته‌ پ‌ا‌پ‌رسییه‌وه.

۲-۳: پێکهاته‌کانی تر له‌ پرۆژه‌ی ده‌ستوری هه‌رێمی کوردستان:

پا‌پ‌ۆرتی گروپی هه‌وته‌م له‌ لایه‌ن به‌پ‌ێ‌ز (د. مونا یوچه‌نا یاق‌ق — مام‌ۆستای
زان‌کۆ) پیشکەش کرا، گروپه‌که‌یان پێکها‌تبوو له‌م به‌پ‌ێ‌زانه‌:

پ‌ێ‌ک‌ه‌ری گروپ	د. مونا یوچه‌نا یاق‌ق
ئه‌ندام	عه‌دنان مه‌دحه‌ت سه‌فر ئه‌لتانی
ئه‌ندام	سێوان عه‌لی په‌زا کاکه‌یی
ئه‌ندام	ئاهه‌نگ عارف
ئه‌ندام	د. کامیران به‌رواری

پا‌پ‌ۆرتی گروپی پێکها‌ته‌کانی تر له‌ پرۆژه‌ی ده‌ستوری هه‌رێمی کوردستان

ا. مافه‌ نه‌ته‌ره‌یییه‌کان:

- دابینکردنی په کسانى له نيوان پښکاته نه ته وه پييه کان، له پيشه کي ده ستوري هريښدا.

- سرودى نيشتيماي و نالاي هريم ده رپي هه موو پښکاته کاني هريم بښت.

- بووني نوينه ري پښکاته کان له سه روکايه تي ده سلا تي جيبه جي کردن و ياسادانان.

- گرنگيدان به زمان و زاره کاني تري هريم و پاراستنيان له فو تان.

- داپه روه ري له دابه شکردني پله و پايه له نيوان پښکاته کاند.

ب. مافه نايينييه کان:

- پښخستنې نازادييه نايينييه کان به ياسا.

- ناري کاکه پييه کان وه کو نايينيک له ده ستور بنووسريت و، له ناسنامه ي باري شارستاني به کاکه يي نه ک به موسولمان تو مار بکريت.

- گرنگي به زمانه نايينييه کان بدرت.

- نه نجومه ني پښکاته و نايينه کان سه ربه خوښ و، به دوو بن له ده ستنيو هردان حکومت و حيزه بالا ده سته کان.

۲-۴: ناشتي کومه لايه تي و پروژه ي ده ستوري هريمي کوردستان:

پاپورتی گروهی هشت م له لايه ن به ريز (م. سه مه د نه حمه د - ماموستاي زانکو) پيشكه ش کرا، گروهه کي يان پښکاته بو له م به ريزانه:

د. شامق سعيد	پښکاهي گروه
فتاح زلخوي	نه ندلم
شيراز شيفو حلفارو	نه ندلم
د. محمه د علي نه حمه د	نه ندلم
پاپوون ترفيق مه عرووف	نه ندلم
م. سه مه د نه حمه د	نه ندلم

پاڤۆرتی گروپی ناشتی کۆمه‌لایه‌تی و

په‌ۆژه‌ی ده‌ستووری هه‌ریمی کوردستان

یه‌که‌م: ناشتی کۆمه‌لایه‌تی له‌ په‌ۆسه‌ی نووسینه‌وه‌ و ئاماده‌کردنی ده‌ستوردا:

١. په‌ۆسه‌ی ئاماده‌کردن و نووسینه‌وه‌ی په‌ۆژه‌ی ده‌ستور به‌ پێی په‌ۆسه‌یه‌کی سیستematیک و دیموکراسی به‌پێوه‌ نه‌چوو، واته‌ ئه‌نجومه‌نیکی تایبته‌ ئه‌و په‌ۆژه‌یه‌ی ئاماده‌ نه‌کردوه‌، وه‌ك (ئه‌نجومه‌نی دامه‌زراندن) به‌لکو خولی دووه‌می په‌رله‌مانی کوردستان ئه‌و کاره‌ی ئه‌نجام داوه‌.

٢. ئه‌م په‌ۆژه‌ ده‌ستوره‌ گوزارشت له‌ پێکهاته‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌ جیاوازه‌کانی گه‌لی کوردستان ناکات، به‌لکو گوزارشت له‌ تاکه‌ پێکهاته‌یه‌کی ناو ده‌سه‌لاتی سیاسی ده‌کات، به‌مه‌یش ناشتی کۆمه‌لایه‌تی ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌، چونکه‌ مه‌رجه‌کانی گرتیه‌ستی کۆمه‌لایه‌تی تیدا نییه‌، که‌ گرینگترینیان په‌زنامه‌ندی لایه‌نه‌کانی گرتیه‌سته‌که‌یه‌، که‌ له‌ ئیستادا نییه‌.

٣. ئه‌م ده‌ستوره‌ له‌ کاتی نا ئاساییدا و له‌ لایه‌ن په‌رله‌مانیکی ماوه‌ به‌سه‌رچوووه‌ تیپه‌پێندراوه‌، به‌مه‌یش ئه‌و په‌رله‌مانه‌ گوزارشتی له‌ پێکهاته‌ سیاسی و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی کوردستان نه‌کردوه‌.

٤. به‌ په‌چاوکردنی ئه‌زموونی ئه‌و وڵاته‌ی، که‌ به‌هاری عه‌ره‌بی تیدا پووی دا، ئه‌گه‌ر هه‌ر ده‌ستوورێک گوزارشت نه‌کات له‌ کۆیان زۆرینه‌ی کۆمه‌لگا، ده‌بیته‌ هه‌وێ ناشارامی و پاشاگه‌ردانی کۆمه‌لایه‌تی و قه‌واره‌ی سیاسیی ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌، هه‌ر بۆیه‌ یه‌کێک له‌ داخوازییه‌کانی خۆپیشاندانه‌وانی ١٧ی شوبات، گه‌رانه‌وه‌ و هه‌موارکردنه‌وه‌ی په‌ۆژه‌ی ده‌ستووری هه‌ریمی کوردستان بوو.

٥. ئه‌م په‌ۆژه‌ ده‌ستوره‌ له‌ کاتێکدا ده‌نگی له‌ سه‌ردراوه‌، که‌ که‌شی کامپینی هه‌لبژاردن له‌ ئارادا بووه‌، هه‌ندی له‌ لایه‌نه‌کان خراونه‌ته‌ ژێر ئیبتزازی

سیاسییەو. یەکیکیش لە مەرجەکانی گرتەبەست ئەوەیە، کە لایەنەکانی گرتەبەست پەزما نەدبن، بۆ بەلگەی ئەمەیش لە ئێستادا لایەنێکی سەرەکی دەسلەلات و دوو لایەنی تۆپۆزسیۆن، کە ئەوکات لە دەسلەلتادا بوون دەنگیان پێدا، ئێستا ناپازین.

دووەم: ناشتی کۆمەڵایەتی لە ناو مادە و بەندەکانی پڕۆژەی دەستوردا:
١. لە دیباچەی پڕۆژەی دەستوردا جیاکاری لە نێوان ھاوڵاتیانی کوردستاندا لە سەر بنەمای پیشینە شۆرشگێڕی کراوە، پەچاوی فرەیی کۆمەڵایەتی و نیتی و نایینی کۆمەڵگەی کوردستان نەکراوە، ئەمەیش ناشتی کۆمەڵایەتی دەخاتە مەترسییەو.

٢. سەبارەت بە چارەنووسی ناوچە دابراوەکان، پڕۆژەی دەستور پێگە چارەبەکی گونجایی بۆ چارەسەرکردنی ئەو ناوچانە پیشیناز نەکردووە، ئەمەیش ھەرپەشە لە ناشتی کۆمەڵایەتی پێکھاتە نەتەوایی و نایینیەکانی گەلی کوردستان دەکات، لەبەر دوو ھۆکار:

١. ئەگەر ئەم دەستورە لە ھەرسی پارێزگاکی ھەرێم بخرێتە دەنگدانەو، بەشیکی گەلی کوردستان لە بەشیکی تری دادەبڕێت، واتە مافی دەنگدانیان لە سەر ئەم دەستورە لێدەسەنرێتەو.

ب. ئەگەر پاساوی دەستور ئەوە بێت، کە ئاماژە دراوە بەو ناوچانە، ئەمە پاساویکی لاوازە، چونکە گەلی کورد لە ناوچە دابراوەکان دەکات بە گژ پێکھاتە نەتەوایی و نایینیەکانی تردا، کە دەشیت پای جیاوازیان لە سەر ئەم پڕۆژە دەستورە ھەبێت، کەواتە ئەم پاساوەیش ھەرپەشە لە ناشتی کۆمەڵایەتی دەکات.

تییینی: به دەر له م دوو ته وهره چهند خالتيكى پۆزه تيف له پۆژهى
دهستورى ههريم ههيه، كه خزمهت به ناشتیی كۆمه لاتی دهكات، به ديارىكرای
مادهكانى (5، 6، 19، 20، 30، 31، 32، 33، 34) دا.

له دهره وهى ته وهره كانی سه ره وه له كانی گفتوگوى كراوه دا تيشك خرايه
سه ر چهند خالتيك له پۆژه دهستوره كه:

1. په خنه له پيشه كی پۆژه دهستوره كه گيرا و زۆر به لاواز وه سف كرا،
به پيوست زانرا جاريكى تر دابريژي ته وه.

2. قه دهغه كردنى كاری سياسى و حيزبى له نيو هيزه چه كداره كان به
فيعلی.

3. گرنگ نه ييت كاره كان سه ر به كين، هيندهى ئه وه گرینگه ملكه چى
په رله مان بن.

4. ده كريت سه رۆك له لايه ن خه لكه وه هه لبيژي دري ت و ده سه لاته كانی
پروتيكۆلى ييت.

دوا وتهى گفتوگۆكه له لايه ن به پيز (يوسف محمه د سادق - پيخه رى
ژورى تويزينه وهى سياسى) خرايه روو، تييدا سوپاسى ئاماده بووانى كرد و،
جه ختى كرده وه، كه بزوتنه وهى گۆپان هيج مه به ستیكى ته سكى حيزبى و
گروپى يان شه خسى نيبه له گيرانه وهى پۆژه دهستور بۆ په رله مان، هه روه ها
جه ختى له وه كرده وه لايه نه كانی ئۆپۆزسيۆن له ئيستادا پۆژه هه مواريكى بۆ
پۆژهى دهستورى هه ريمى كوردستان ئاماده يه، وتهى كۆتاييشى ئه وه بوو
هيوای خواست پارتى ديموكراتى كوردستان بيته نيو ئه و كۆده گيه
نيشتيمانيبه ي له سه ر گيرانه وهى دهستور دروست بووه و مل بۆ داواكاريبه
جه ماوه ريبه كان بدات.

ناو و پيشه‌ي به‌شداريووان:

رد	ناو‌ي به‌شداريووان	پيشه
۱	مهامي عه‌بدولقانو پښکاني	نه‌کاديمي
۲	د. کاميران به‌رواري	ماموستاي زانکو
۳	نه‌بويکر علي	نه‌ندامي مه‌کته‌بي سياسي يه‌ککرتوي نيسلامي
۴	له‌تاج زاخويي	نوسره و پروناکير
۵	شيراز شيوخو حطارو	پاويژه‌ر
۶	شايان محمده تاهير	نه‌ندامي نه‌جومه‌ني نوينه‌راني عيراق
۷	د. شاهق سه‌عيد	ماموستاي زانکو
۸	د. ثوميد په‌فيق	ماموستاي زانکو
۹	د. سه‌ردار قادر	ماموستاي زانکو
۱۰	يوسف محمده سادق	ريکخري ژوروي توينه‌وه‌ي سياسي
۱۱	ديلمان محمده سابر	ماستر له کارگيري
۱۲	عه‌تا محمده نه‌حمده	به‌پڼوه‌به‌ري پښخراوي (CDO)
۱۳	د. عابد خاليد په‌سول	ماموستاي زانکو
۱۴	د. مني يوحنا ياقو	ماموستاي زانکو
۱۵	نارام جه‌مال	به‌پڼوه‌به‌ري پښخراوي (KIE)
۱۶	تاهه‌نگ عارف	نه‌ندامي په‌رله‌ماني کوردستان
۱۷	پاويون توفيق مه‌عروف	چاوډيري سياسي
۱۸	دانا دارا حسين	پاويژه‌ر- نوينه‌ري کومه‌لي نيسلامي
۱۹	سيروان علي په‌زا کاکه‌بي	نوسره
۲۰	د. محمده علي نه‌حمده	نه‌ندامي ژوروي توينه‌وه‌ي سياسي
۲۱	شوقش نه‌مين	چالان له بورلي پښخراوي کومه‌لگاي مه‌ده‌ني
۲۲	مه‌لا قه‌رمان	پوژنامه‌نوس
۲۳	نه‌حمده عه‌زیز	پوژنامه‌نوس
۲۴	نامق که‌ريم	پوژنامه‌نوس
۲۵	کامه‌ران عه‌بدوللا علي	چاوډيري سياسي
۲۶	د. ده‌رياز محمده	نه‌ندامي ژوروي توينه‌وه‌ي سياسي
۲۷	له‌تيف فاتح فاره‌ج	نوسره و پوښنير
۲۸	نه‌جمه‌دين عه‌بدوللا عه‌باس	مه‌لسووپاوي بزوتنه‌وه‌ي گېرمان

په‌ره‌مانتاری خوێ پێشوی ئه‌نجومه‌نی	پشتیوان ئه‌حمه‌د	٢٩
پاریزه‌ر	بێستوون محه‌مه‌د سالح	٣٠
پاریزه‌ر	تانیا کورد محه‌مه‌د	٣١
پاریزه‌ر	چۆمان محه‌مه‌د عه‌لی	٣٢
پاریزه‌ر	ئاوات محه‌مه‌د که‌ریم	٣٣
پاریزه‌ر	فه‌ره‌نگ خاڵید سه‌عید	٣٤
ئه‌ندامی سه‌رکه‌ردایه‌تی یه‌کگرتوو	د. شێرکۆ جه‌وده‌ت	٣٥
ئه‌ندامی ژووری نوێژینه‌وه‌ی سیاسی	د. ئاکو حه‌مه‌که‌ریم	٣٦
ئه‌ندامی په‌ره‌مانی کوردستان	بوره‌مان په‌شید حه‌سه‌ن	٣٧
چالاکی سیاسی	جه‌میل ئه‌نوه‌ر به‌رواری	٣٨
ماسته‌ر له‌ یاسادا	مسته‌فا حه‌سه‌ن قاده‌ر	٣٩
ئه‌ندامی په‌ره‌مانی کوردستان	دانا سه‌عید سوێنی	٤٠
ئه‌ندامی په‌ره‌مانی کوردستان	عه‌بدولاهی مه‌لا نوری	٤١
نوێنه‌ری (ه‌زب‌ه‌ی الآخا و‌ الترکه‌مانی)	عه‌دنان مه‌ده‌سه‌ت سه‌فه‌ر ئه‌لتانی	٤٢
مامۆستای زانکۆ	ئاریان محه‌مه‌د عه‌لی عه‌باس	٤٣
مامۆستای زانکۆ	ه‌یم‌ن ئیبراهیم قاده‌ر	٤٤
مامۆستای زانکۆ	م. سه‌مه‌د ئه‌حمه‌د	٤٥
چالاک له‌ بواری پێک‌خراوی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی	سه‌رده‌شت عه‌بدولپه‌حمان	٤٦
ئه‌ندامی په‌ره‌مانی کوردستان	کوێستان محه‌مه‌د	٤٧
ئه‌ندامی ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌رانی عێراق	د. له‌تیف شێخ مسته‌فا	٤٨
مامۆستای زانکۆ	د. یوسف گوران	٤٩
ئه‌ندامی په‌ره‌مانی کوردستان	په‌یمان عیزه‌دین	٥٠

گشتی و گرەنتیی بەردەوامبوونی دەکات. سەرلەبەری ئەم پڕۆسە یەش پێویستی بەو یە، ھێژیک یان چەند ھێژیک لە سەر دەسەلات بن، ھەولێ جێبەجێکردنی بەرنامەکانی خۆیان بدەن و لە ھەمان کاتدا لە ترسی لە دەستدانی پەرەزەماندیی و متمانەیی ھاوڵاتیان و قبوڵنەکردنی بەرنامەکانیان، بەرژەوەندی گشتی فرامۆش نەکەن، چونکە ئەگەر بێت و زۆرینەی کۆمەلگە بەو بەرنامانە پازینە بن، ئەو ھێزانە دەسەلات لە دەست دەدەن. کۆی ئەم پڕۆسە یەش لە سایەی سیستەمە دیموکراسییەکاندا و دەخوازێت لایەنێکی تر لە پڕۆسەی سیاسیدا ھەبێت، کە ئەویش ئۆپۆزسیۆنە. ئۆپۆزسیۆن لای خۆیەو ھەول دەدات بگاتە دەسەلات، بەرنامە و پڕۆژەی خۆی دەبێت، کە لە پێگەیەو ھەول دەدات ھاوڵاتیان لە خۆی پازیبکات، لەگەڵ ئەوەیشدا دەیەوێت کە موکورتیی کاری فرەمانرەوایان بدۆزێتەو و ناشیکرا بکات و پای گشتیان لە دژ بورژوئیت.

پڕۆسەی سیاسیی ھەریمی کوردستانی عێراقیش لەو چوارچێوە یە بەدەر نییە، بە تایبەتی لەم ماوە یەویدا، کە گۆرپانکارییەکی پێشەیی بەخۆوە دەبینێت، کە ھیوادارین بپاڵێوێت سەر پێگەی پاستی خۆی و وایلی بکات، زیاتر لەگەڵ پۆج و جەوھەری دیموکراسی بێتەو. ئەو گۆرپانکارییە یەش خۆی لە دەایکبوونی ئۆپۆزسیۆنێکی سیاسیی تا پادەیک بە ھێژدا دەبینێتەو، کە توانی لە ھەڵبژاردنە پەرلەمانی و سەرۆکایەتی یە کە ی سالی ھەریمی کوردستاندا، یە ک لە سەر سینی کورسییەکانی پەرلەمان بباتەو.

ئەو گۆرپانکارییە شایەنی گرینگی پێدان و پشکنین و بەدواداچوونە، تا بزانی ھۆکارەکانی سەرھەڵدانی ئەو گۆرپانکارییە چی بوون و سروشتی ئۆپۆزسیۆن لە کوردستاندا بزانی و خالی لاوایی بدۆزینەو، سەرە پای ئەو یە کە پێویستە خالی بە ھێژی و ھەلی سەرکەوتن و چۆنیتی مامەلە کردنی دەسەلاتی سیاسی لەگەڵ ئەو ئۆپۆزسیۆنە دا باس بکەین و بخەینە پوو.

بە پىتىئەۋەى وتمان، لەم تۆيۈنەۋەىدە ھەول دەدەين ۋەلامى چەند
پرسىيارىك بدەينەۋە، كە ئەمانەن:

سىستەمى سىياسى لە ھەرىمى كوردستاندا چۆن سەرى ھەلدا ۋ گەشەى كرد؟
ئايە ھاۋكات بەرگەشە كردنە، پىۋسە يەكى دىموكراسى تەندروست سەرىپى كەوت؟
ھۆكارە كەى چى بوو؟ شىۋازە كانى پەخنە گرتن لە ھۆكمپانى ۋ نىشانە ۋ
ئامازە كانى سەرھەلدى ئۆپۇزسىيۇن لە ھەرىمى كوردستاندا چۆن دەستى پى كرد ۋ
ھۆكارە كانى چى بوون؟ ئەى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى پاستە قىنە لە ھەرىمدا چۆن
سەرى ھەلدا، ھۆكارە كانى سەرھەلدى ۋ دىارتىن سەرچاۋە كانى چى بوون؟ لە
ئىستادا كىسارى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى چىۋە،
سروشى مامەلە كەردنى دەسەلاتى سىياسى لەگەلدا چۆنە، ئايە دەسەلات
توانىۋەتەلەگەل ئەۋ واقىعە نوپەدا خۇى بگۈنچىنىت؟ دىارتىن
ھۆكارە كانى سنووردار كەردنى كار ۋ چالاكىي ئۆپۇزسىيۇن چىن، دىارتىن ئەۋ
ھۆكارەنى پىشتىۋانىلى دەكەن ۋ ھانى دەدەن چىن؟ لە كۆتايىشدا داھاتوۋى ئەۋ
ئۆپۇزسىيۇنە ۋ ئاسقانى چىن ۋ بەرەۋ كوئىن؟

ئەم تۆيۈنەۋەىدە ھەول دەدات ۋەلامى ئەۋ پرسىيارە سەرەكىيانە ۋ چەندىن
پرسىيارى تىرىلاۋەكى بداتەۋە، لە پىگەى گرىمانە كەردنى ئەۋەى كە:
"كارلىك كەردنى چەند كۆپاۋىك لەگەل يەكتىدا، بوۋە ھۆى دەرەنگ
دەرگەۋتنى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى لە ھەرىمدا ۋ بە ھىۋاشى سەرىپىكەۋتنى، ھەروەھا
دەرگەۋتنى ئۆپۇزسىيۇن لە پاش ھەلپۇزدنە پەرلەمانى ۋ
سەۋكايە تىيەكەى تەموۋى سالى ۋ دەستبە كارىۋونى لە مەيدانى سىياسىدا، دەپىتە
ھۆى دەۋلە مەندبوۋنى ئەزموۋنى ھۆكمپانى سىياسى لە ھەرىمدا."

سروشى تۆيۈنەۋە كەمان ۋاى خواست، كە مېتۇدى مېۋىۋى ۋ
شىكارى سىستەماتىكى بەكار بەين، تا بتوانىن پىشە كانى پىۋسەى سىياسى لە

ھەرىمى كوردستاندا بىۋىزىنە ۋە ديار تىرىن دەرھاۋىشتە كانى بىزانىن، تا لە ۋىشە ۋە پۇلى ئۇپۇزسىيۇن تىايدا پوون بىكەينە ۋە مىكانىزىمى كار كىردى ديارى بىكەين.
بە ۋە ۋە ۋە ۋە تۈيۋىنە ۋە كە مان كىر بە م بە شانە ۋە خوارە ۋە:

۱: ئۇپۇزسىيۇن لە سەرە تاى دامە زىراندىنى ھەرىمى كوردستانە ۋە (۱۹۹۲ بىۋ
(۲۰۰۵)،

۲: نىشانە كانى سەرە لىدانى ئۇپۇزسىيۇن، خولى دوۋە مى پەرلە مانى كوردستان
(۲۰۰۵ بىۋ ۲۰۰۹)،

۳: دەر كە وتىنى پۇلى ئۇپۇزسىيۇن، خولى سىيە مى پەرلە مانى كوردستان،
۴: دەستكە وتە كانى ئۇپۇزسىيۇن سىياسى ۋە بەر بە ستە كانى ۋە داھاتوى لە
ھەرىمى كوردستاندا.

۱: ئۇپۇزسىيۇن لە سەرە تاى دامە زىراندىنى ھەرىمى كوردستانە ۋە (۱۹۹۲ تا
(۲۰۰۵):

ئۇپۇزسىيۇن سىياسى لە ھەرىمى كوردستاندا لە بۇشايبى ۋە نە خولقاۋە،
زادە ۋە قۇناغى دامە زىراندىنى ھەرىمى كوردستانىش نىيە، بە لىكو
پىشە كانى ئۇپۇزسىيۇن كوردى دەگە پىتە ۋە سەر دامە زىراندىنى دەۋلە تى عىراق لە
۱۹۲۱ دا. بە لىام ئە ۋە ئۇپۇزسىيۇنە دىۋىزىمە سىياسىيە يەك لە دۋاى يەكە كانى عىراق
بوو، بە شىۋە يەكى تايبە تىش دىۋىزىمە پىشۋى سە دامە حىيىن چالاك بوو،
كە لە سەر دە مى ئە ۋە دا ھە موو شىۋە كانى ئۇپۇزسىيۇن لە ھەرىمى كوردستاندا
دروستىبون.

جىيى ئامازە پىدانە، ئە زموونى حوكمىرانى لە ھەرىمى كوردستاندا لە
ئە نجامى پاپە پىنە جە ماۋە رىيە كە ۋە نادارى سالى دروستىبون، كاتىك دەۋلە تى عىراق
ھە موو دامودە زىكا ئىدارى سىياسى ۋە سە رىازىيە كانى خۋى لە تىش رىنى دوۋە مى ھە مان

سالدا له هه رېم كشانده وه، شه ویش وای له سه ركردايه تیی سیاسیی كورد كرد، بپاری دروستكردنی دامه زراوه ییاسادانان و جیبه جیكردن و ئیداری تایبته به هه ریم كوردستان ده ر بگات. سه ركردايه تیی سیاسیی به ریه ی كوردستانیش^(۱) به حوكمی شه وه ی ده سه لاتی دیفاكتو بوو له ۸ ی نیسانی یه كه م یاسای به ناوی یاسای نه جو مه نی نیشتیمانیی ژماره ۱ ی سالی ده ر كرد. یاسای دووه میشی به ناوی یاسای هه لېژاردنی سه ركرده ی بزوتنه وه ی پزگاریخوایی كوردستان ژماره ۲ ی سالی ده ر كرد.

شه وه ی یارمه تیده ری سه ركردايه تیی سیاسیی كوردستان بوو له نه نجامدانی شه و كارانه دا، ده ستوره ردانی نیوده ول ته تی سالی بوو له عیراق، به پتی بپاری ژماره (۶۸۸)^(۲) و دانانی پپوژیه ی دابینكردنی ئاسوده یی (Provide Comfort) پاش شه و بپاره^(۳). شه ویش بووه هوی جیا بوونه وه یه کی كرده یی شه و زه و بیانه ی له ژیر

1. شه و به ریه له ۱۷ ی حوزیرانی، پاش كۆتاییهاتنی جهنگی ئێران عیراق و دوی هه لمه تی كۆمه لكوژی و بۆردووانی كیمیاوی پپوژیه ی عیراق دژ به گه لی كورد له كوردستانی عیراق، بۆ هه ما ههنگی كوردن له نیوان حیزبه كوردیهكان بێك هات، بۆیه ههشت حیزب هاتنه ناو شه و به ریه وه، كه رېبه رابه تی بپاره ی نه جه ما و به ریه کی ئاداری ی كرد، شه وانیش، پارتی دیموكراتی كوردستان، په كێتی نیشتیمانیی كوردستان، رېكخراوی هه ریم كوردستانی حیزب شیوعیی عیراقی، پارتی گه لی دیموكراتی كوردستانی، حیزب سۆسیالیستی كوردستانی، حیزب سۆسیالیستی كوردی (پاسوك)، حیزب زه حه مته كێشانی كوردستان و بزوتنه وه ی دیموكراتی ئاشووری. بپروانه نووسینه كانی تۆماس (۲۸)، له سه ر:

2. بۆ زانیاری زیاتر له سه ر ناوهرۆکی شه و بپاره و ئامانجه كانی بپروانه، د. عه بدولعه وسین شه عبان، سه روه ری و بنه ما ی ده ستوره دانی مرۆیی (هه ولێر، چاپخانه ی زانكۆی سه لاهه دین، ۲۰۰۹)، ل ۳۶.

3. شه ویش كاتێك سه دان هه زار له كوردان ناچار بوون، پاش شه و رابه رینه ی له باكووره وه تا باشوور عیراقی گرتنه وه، شار و گونده كانی خوێان به جی به یلێن و به نا بۆ شاخه كانی سه ر سنووری ئێران و توركیا ببه ن، بۆ شه وه ی خوێان له تۆل سه مندنه وه ی پپوژیه ی عیراقی به دوور بگرن. دواتر هێزه هاو به مهانه كانی خۆرشاوا له سه ر داوی هه ر نه سا هاتنه مه سه له كه وه و جه مند ناوچه په كیان بۆ باراستن خه لگی له هێر شه كانی پپوژیه ی عیراقی خروست كرد. بۆ زانیاری بپروانه، غهسان عزی، سیاسه تی هێز-چاره نووسی سیسته می خێوده و له تۆ زله یز مهكان، (به هه روت، سه نته ر یكۆلی نه وه ستراتیژی په كان و تۆزینه وه و به دۆكیو مینت كردن، ۲۰۰۰)، ل ۶۱.

دەستى دەسە لاتی سەرگەردایە تىي سیاسىي کوردستاندا بوو، کە خۆی لە بەرەى کوردستانیدا دەبینییە وە لە باقى ناوچەکانى تری عێراق.

لە ۱۹ى ئایارى هەلبژاردنى ئەنجومەنى نیشتمانى هەرىم بەرپۆه چوو، هەشت لیستی کوردی و چوار لیستی ئاشووری بەشدارییان تیدا کرد، چوار کەسیش خۆیان بۆ هەلبژاردنى سەرگەردەى بزوتنە وەى پزگارىخوازی کوردستان کاندید کرد. هەلبژارنەکان لە دۆخیکى نەگەنجای سیاسى و ئیدىۆلۆژیدا ئەنجام دران، هەر بۆیە کە موکورتى^(۱) و ساختە کارییه کى^(۲) زۆریان بەخۆه بینی. کەچى لەگەڵ ئەویشدا بە یەكێک لە دیموکراسیتى هەلبژاردنەکانى ئێه کاتەى خۆره لاتی ناوه پاست لە قەلەم درا^(۳)، چونکە حیزب و هیزه کوردی و ئاشوورییه کان بە هەموو ئاراسته جیاوازه کانیانە وە بە ئازادى پرکابه رییان لە سەر دەنگى هاوڵاتیان دەکرد. هاوکات چاودیرانى بیانیى سەر به خۆ پێیان وا بوو، بەشداریکردنى چری هاوڵاتیان لە و هەلبژاردنەدا "نامارەیه بە درککردنى قولی ئەوان بە بنه ما دیموکراسییه کان و بەلگه یه لە سەر په تکردنە وەى پزیمى سەدام^(۴)".

---

1. لەو کەموکوریانە، نەبوونی تۆمارى کى پزکوپیکى دەنگدەران، چونکە ئامارى کى دانیشتوان بوونی نەبوو، دابهشکردنى ئادادەپەرورمانەى ناوه ندهکانى هەلبژاردن بەسەر بازنەکانى هەلبژاردندا، جگە لە خرابى مەرکەبى دەنگدانەگە. بېروانە: نەوشىروان مستەفا، ئاکۆکیه کانى پارتى و یەكێتى، ئامادەکردنى لوفمان عەباس، (هانکۆ، فەلەندا، بە بى ناوى چاپخانه، ۱۹۹۵) ل ۱۷-۲۲. هەموها بېروانە، ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا، پاپەرىنى ئادارى ئاشوورى کوردستان، (سلىمانى، دزگای حەمدى بۆ باوکردنە وە، ۲۰۰۹) ل ۵۱. بۆ زانیى چۆنىتى دابهشکردنى ناوه ندهکانى دەنگدان بە سەر هەر سى پزىزگاکەى هەرئەمدا، بېروانە: گراس ئار. فى. ستانسفىلدا، کوردستانى عێراق گۆزانکارییه سیاسىیه کان و گەشەى دیموکراسى، وەرگێرانى، د. یاسین سەردەشتى، (سلىمانى، چاپخانه ی سىما، ۲۰۱۰) ل ۲۹۹.

2. ساختە کارى گەشتە پادەیهک، لە هەندێک ناوچەگەدا، بە تاپەتەى لە پزىزگای دھۆک کە ژمارەى دەنگەکان لە ژمارەى دەنگدەران زیاتر بوو، پزىزەى دەنگدان لەو پزىزگایەدا گەشتە ۱۲۴٪. بېروانە: نەوشىروان مستەفا، ئەنجامى هەلبژاردنە گشتییه کانى کوردستان، لەسەر:

3. ستانسفىلدا، ل ۲۹۸.

4. هەمان سەرچاوه، ل ۲۹۹.

له نهجامی ههلبژاردنهکان و پێکهوتنی نێوان یهکێتی نیشتمانی کوردستان (یهکێتی) و پارتی دیموکراتی کوردستان (پارتی)، کورسییهکانی نهجومهنی نیشتمانی (جگه له پینچ کورسییهراوهی ئاشوورییهکان) به شیوهی پهنا به پهنا له نێوان ئه دوو حیزیه دا دابهشکران و ههریهکیان پهنا کورسییان بهرگهوت. له کاتی کدا هیچ کام له پینچ حیزیه کورسییهتری هیچ کورسییهکیان نهبردهوه، چونکه هیچ کامیان نهیتوانیوو پێژهی پێویستی/ی دهنگهکان به دهست بهێنێت⁽¹⁾.

دهکرێت ئه قوناغه له پووێ بهرهوپێشچوونی پڕۆسهی سیاسی له ههڕمهدا، بکهینه دوو بهشی سههرهکییهوه:

یهکه:م: ئۆپۆزسیۆن له دامهزراندنی نهجومهنی نیشتمانی ههڕمهوه تا ۳۱ی ئابی.

دووه:م: ئۆپۆزسیۆن له ۱۹۹۶وه تا کانوونی دووهمی، واته تا ههلبژاردنی خولی دووهمی پهڕلهمانی ههڕیم. ئهوهیش له دوو تهوهردا دهخهینه پوو.

---

¹. مادهی، بڕگهیه له یاسای نهجومهنی نیشتمانی ژماره (۱) دهلێت: {ههر لیستێک پێژمهی پان زیاتری دهنگهکان به دهست نههێنێت، هیچ کورسییهکی نهجومهنی پێ نایێت و دهنگهکانیش بهسهر لیسته براهکاندا، به پێی پێژمهی بڕندهوهی ئه لیستانه دابمش دهکرێت}. ئهوه بڕگهیه به پێی مادهیه له یاسای ههموارکردنهوهی سێهه یاسای ههلبژاردنی نهجومهنی نیشتمانی کوردستانی عێراق ژماره (۴۷) یسانی ههموارکراوهوه و بهم شیوهیهی ئه هات: {ئهگهر هیچ کام لهو حیزبانهی ناو گروپێک، که به ناوی نهتهوهیهکهوه پکابهری دهگهن (تورکمان و کلدان و ئاشووری و ئهرمهه و عهڕهب) نهیتوانی تێکرای ههلبژاردن به دهست بهێنێت، ئهوه حیزبهیه ناو ئهوه گروپه دا زۆرترین دهنگی به دهست هێناوه، کورسییهکی پێی دهکرێت}. بڕوانه: نهجومهنی نیشتمانی کوردستانی عێراق، کۆمهلهی یاسا و بڕیارهکانی نهجومهنی نیشتمانی عێراق، بهرگی دووههه، ۱، ۱۹۹۷.

۱-۱: ئۆپۆزسيۇن لە دامەززاندى ئەنجومەنى نىشتىمانىي ھەرقمەۋە تا ۳۱ ئابى:

ئەم قۇناغە بە پىكھىتەننى يەكەمىن كايىنەى حكومت بە سەرۇكاپەتتى د. فوناد مەعسوم، ئەندامى مەكتەبى سىياسىيە كىتتى دەستى پى كىرد^(۱). حكومتە كەيش ئىنتىلا فېو، ھەرىكە لە پارتى و يەكىتى و نوینە رانى حیزب و لایەنە كانى تىرىشى تىدا بو. پاستىيە كەى "پارتى و يەكىتى لە سەر دابە شىكرىنى پەنجا بە پەنجای وە زارە تەكان پى كەوتن و ھەندىك لە وەزارە تەكانىشيان دا بە حیزبە كانى تر تا بىدەنگيان بىكەن"^(۲). لەبەر ئەۋەيشە لە و قۇناغە دا، ئۆپۆزسيۇنى سىياسى لە ناو ئەنجومەنى نىشتىمانىدا دروست نە بو. ھەرچەندە چەند دەنگىك لە ناو سەر كىردا يەتتى يەكىتى ھە بو، داوايان دە كىرد لە حكومت بىكشىنە ۋە ئۆپۆزسيۇنى پەرلەمانى پىك بھىتن، بەلام كەس گوئى لىيان نە گرتن، بەلام لە دەر ۋەى ئەنجومەنى نىشتىمانى، بزوتنە ۋەى ئىسلامى كوردستانى عىراق^(۳) بە شدارى كىردى لە حكومتدا پەت كىردە ۋە، ھەرچەندە لىستە كەيان _ كە ئىسلامىيە سەر ۋە خۇكان و بە تايىبە تىيش پەوتى ئىخوان موسلىمىنى لە كوردستاندا لەخۇ دەگرت _ لە ھەلپۇزاردنە كەى ئايارى دا پلەى سىيە مى بە دەست ھىتابو. بەو شىۋە يەيش بزوتنە ۋەى ئىسلامى، بىۋو بىۋو

---

¹. ئەو حكومتە لە ۱۹۹۲ دەستى لە كار كىشاۋە ۋە حكومتە تىكى تىرى ھاۋشىۋەى ئەۋەى پىشوو بە سەرۇكاپەتتى كۆسەت پەسول غەلى پىك ھىترا.

². نەۋشىروان مستەفا، حیزب و حوكم ئەزموونى ھەرقمەى كوردستان، لە سەر سايتى:

<http://sbeiy.com/ku/ArticleParts.aspx?PartID=25&ArticleID=485&AuthorID=36>

³. بزوتنە ۋەى كى ئىسلامى جىھادىيە، سالى لە پەوتى ئىخوان موسلىمىن لە كوردستان جىبابو ۋەە و شان بە شانى ھىزە كوردىيە كانى تر دۇرۇزىمى پىشوو عىراق جەنگاۋە. تا ئىستاپش چەند گروپىكى لى جىبابو ۋەتە ۋە، ۋەكو كۆمە ئىسلامى كوردستان و گروپى ئەنسارى ئىسلام. بۇ زانىيارى زىاتر بىروانە، جەزىرە، بزوتنە ۋەى ئىسلامى ھەرقمەى كوردستانى عىراق، لە سەر سايتى:

<http://www.aljazeera.net/NR/exeres/8D1C10BA-5216-40D4-BCD8-01B2E0BC7CA4.htm>

ئۆپۇزسىيۇنى دەرەوھى ئەنجومەنى نىشتىمانى. لە بەر ئەوھى ئەو بزووتنەوھىيە چەكدار بوو، مەيلىكى جەنگاۋرەنەيشى ھەبوو، دەپپىن لە سالانى تا ۱۹۹۹ چەند جارېك لەگەل دوو حيزبە سەرەككەيە كەدا، بە تايبە تيبش يەكئىتى، پىكدادانى سەربازىيان ھەبوو.

ھەندىك پىيان وايە ئۆپۇزسىيۇنى بزووتنەوھى ئىسلامى، ئۆپۇزسىيۇنىكى سىياسىي دژ بە سىستەمى ھوكمەرانى نەبوو، ھىندە ئەوھى ئۆپۇزسىيۇنىكى عەقىدە پىيانە بوو و دژى ھەموو شىۋازەكانى سىستەمى سىياسىي لە دەرەوھى سىستەمى ئىسلامى بوو.

ئەو راستىيەيش نەوشىراون مستەفا تەئكىدى كىردەو، كاتىك وتى: "بزووتنەوھى ئىسلامى لەو سەردەمەدا بە ئۆپۇزسىيۇن ئاژمىردىت، چونكە توندىرەو بوون لە ھوكمەتلىكى ئائىسىلامىدا بەشدار نەدەبوون، بە سىستەمىكى سىياسىي عەلمانىش پازى نەدەبوون، خۇيشيان خاۋەنى ئاراستە يەكى سىياسىي ديارىكراو نەبوون، بە پالپىشتى ئىترانىش دەستيان دايە چەك و خەباتى چەكدارى"^(۱).

وا بىرپار بوو بە پىيىياساى ھەلېژاردنى ئەنجومەنى نىشتىمانى_ لە سالىدا ھەلېژاردنى ئەنجومەن بەرپتو ھېچىت، چونكە بە پىيىمادەى ياساكا: ماۋەى مانەوھى ئەنجومەن سى سال دەپىت، بەلام ھەلگىرسانى شەپى ناوخۇ لە نېۋان حيزبە كوردىيە كاندا، بە تايبە تيبش پارتىيە كىتى، بوو ھۆى ئەوھى ئەنجامدانى ئەو ھەلېژاردنە كارى نەكردە پىت، بۇيە ماۋەى مانەوھەكى تا سالى درىژ كرايەوھ"^(۲).

¹. نەوشىراون مستەفا، دىمانەمەكى شەخسى، ئوغاڭى.

². بۇ زانبارىزىياتر بىروانە، ھەلېژاردنەكانى كوردستان، لە سەر سايىت:

پشتبەست بەو هی باسماڻ کرد، دەتوانین بڵیین ئو قۆناغە هیچ ئۆپۆزسیۆنێکی سیاسی ئاشتییانە ی بەخۆوە نەبینی، بە لگو ئۆپۆزسیۆنێکی چە کدار هەبوو، کە خۆی لە بزوتنە وە ئیسلامیی کوردستانی عێراقدا دەبینییە وە. ئەو ویش بە سروشتی حال، ناچیتە خانە ی تینگە یشتنی مۆدێرنانە ی ئۆپۆزسیۆنی سیاسیە وە، کە یەکیک لە مەرج و پایەکانی دورکە و تنە وە یە لە چەک و چە کداری.

٢-١: لە ٣١ ی ئابی بۆ کانونی دوو هەمی:

لە ٣١ ی ئابی هێزەکانی پارتی، بە یارمەتی پڕۆژمی پێشوو ی عێراق، هەولێری پایتەختی هەریمی کوردستانیان داگیر کرد^(١). یە کەم کارێکیش (پارتی) کردی، کارا کردنە وە ی ئەنجومەنی ئیشتیمانی بوو، کە بە هۆی بەردەوامیی شەپی ناو خۆوە ئیقلیج بوویو. هەر وەک حکومەتێکیشی بە سەرۆکایەتی د. رۆژ نوری شاو و یس و بەشداریی چەند حیزبێکی تر پێک هێنا، لەوانە ییش: بزوتنە وە ی ئیسلامیی هەریمی کوردستان و یە کگرتووی ئیسلامیی کوردستان^(٢) و حیزبی شیوعی، بە لām یەکییتی بەشداریی نەکرد.

^١. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئفین، وردەکاری یەکانی پرو داوی ئێتاب، گۆفاری لفین، ژمارە ٧٤ (١٩٩٠ یلوی)، ل ٢١_٢٥. هەر بۆ زانیانتان، پارتی داواکی یارمەتی لە پۆلمەسەدام کرد، بە بیانوی ئو وە یەکییتی ئیشتیمانی یارمەتی لە ئێران و مەرگرتو و بەو هۆیە وە گۆنترۆلی ناوچە گەلیکی زۆری کوردستانی کردو. ئەو شیروان مستەفاش دە ئێت: هەر دوو حیزب بە یو هەندێی باشیان لە گەم ئێران هەبوو، هەندێک جار یەکیک لە حیزبەکان لێیان پاخی دە ئیت و ئەوانیش هەولی دوو بارە گۆنترۆل کردنە وە ی دەدەن، ئەو ویش سیفەتی سیاسیەتی ئێرانییە، کە نا هێ ئیت هیچ کام لە لایەنەکان گۆنترۆلی ئەو ی تر بکات". ئەو شیروان مستەفا، دیمانە یەکی شەخی.

^٢. یە کگرتووی ئیسلامیی کوردستان لە اشوباتی راگە یەنرا، بە حیزبێکی نزیک لە ئاراستە فیکری یەکانی کۆمەلە ی ئیخوان موسلمین لە میسر دادە ئرت. لە سەر مەنای شەریکانی ناو خۆی کوردستان وە لە هەولی بەر قەرار کردنی ئاشتتە لە ئێوان لایەنەکاندا بەشدار بوو و لە هیچ کام لەو شەڕانەدا بەشدار ی نە کردو. بۆ زانیاری لە سەر ئەو حیزبە و ئاراستە سیاسی و فیکری یەکانی بڕوانە: یە کگرتوو، ئیمە کیین؟ لە سەر سابتی قەرمی حیزبە کەمان:

ئەم ھەنگاۋەش دوو ئەنجامى سەرەككىلى كەتتە:

ھېچ خىزب يان ھىزىكى سىياسىي كوردىلە دەرەۋەى ھۆكۈمەتدا ئەمايەۋە، بە تايىبە تېيىش پاش ئەۋەى يەككىتەلە ناۋچەى ژىر دەسەلاتى خۇيدا، ھۆكۈمەتتىكى بە سەرۋاگايە تىيى كۆسەرەت پەسول غەلى بە شىدارى كوردى چەند خىزىك، لەۋانەش خىزىى زە ھە تەككىشان و خىزىى سۆسىالىست دېموكرات، پىك ھىنا، بەۋەش ھەموو خىزىە كوردىيەكان بوون بە بەشەك لە دەسەلات و ئۆپۇزسىۋن ھېچ پۇللىكى ئەۋتقى لە ھەرىمدا نەبوو.

لەۋيىشەۋە ھەرىمى كوردستان لە پىۋى ئىدارى سىياسىيەۋە دابە شىبوو، لە كاتىكدا ھەرىم بە ھۆى شەپى ناۋخۆۋە بووبو بە چەند بەشەكەۋە: بەشەك لە ژىر دەسەلاتى پارتى، بەشەك تر لە ژىر دەسەلاتى يەككىتە سىيەمىش لە ژىر دەسەلاتى بزووتتەۋەى ئىسلامىدا بوو^(۱). ئەۋ دابە شىبوونە جوگرافى سىياسى ئىدارىيە، دابە شىبوونىكى ياسايشىلى كەتتەۋە، پاش ئەۋەى لە ناۋچەى ژىر دەسەلاتى يەككىتە، جەلال تالە بانى سىكرىتىرى گىشتى ئەۋ خىزىە، كرا بە سەرۋاگى ھەرىم و لە سالى دادگاى تىيەلچوونەۋە لە ھەمان ناۋچەدا دىروست كرا^(۲).

ۋەك ئەنجامىكى پىكەۋتتەنامەى ئاشتىىۋاشنىقنى سالى ئىۋان جەلال تالە بانى مەسعود بارزانى، كە بە ئامادە بوونى مادلىن ئۆلبرايت، ۋەزىرى دەرەۋەى ئەۋ كاتەى ئەمىرىكا مۆر كرابوو، لە كۆتايى سالىۋە پىۋسەى يەكخستەۋە يەكگرتتەۋەى ھەرىمى كوردستان دەستى پى كىرد. يەكەم ھەنگاۋىش برىتېيوو لە يەكخستەۋەى ئەنجومەنى نىشتىمانى كوردستانى، كە لە ئىشلىرىنى يەكەمىدا

1. بىروانە، ئەۋشروان مستەفا، خىزب و ھۆكۈم.

2. بىروانە، ئەۋشروان مستەفا، لە ئىۋان مەن و مام جەلال ئادىرى شىۋاتى، (سايمانى، چاپخانىەى پىنج،

۲۰۰۹) ل ۹۶. ھاۋكات لە سەر سالى نىزىك لە بزووتتەۋەى گۇران:

یەكەم كۆبونەووەی یەكگرتووی خۆی گریڤ دا^(١) لەگەڵ ئەوێشدا
 یەكگرتنەووەی حكومەتی هەریمی كوردستان بۆ ٧ ئایاری^(٢) دواكەوت، واتە بۆ زیاتر
 لە سالتێك لە دواى هەلبژاردنی خولی دوووەمی ئەنجومەنی نیشتمانی كوردستان لە
 ٣١ ئایاری دا.

جێی ناماژە یە ئەم قوناغەیش ئۆپۆزسیۆنیکی سیاسیی چەكدارى بەخۆوە بینی،
 كە گروپی (ئەنسارولئیسلاام) پێیەریتیان دەکرد، كە لە ٥١ كانوونی یەكەمی و لە
 لایەن (جوندولئیسلاام) بە پێیەرایەتی ئەبى عەبدوللای شافیعی و (بزووتنەووەی چاكسازی) بە پێیەرایەتی نەجمەدین فەرەج ئەحمەد، ناسراو بە
 "مەلا كركار" كە لە بزووتنەووەی ئیسلاامی جیابوووە، پێك هات. ئەو گروپەیش،
 سە لە فێی جیهادی بوون و داواى جێبەجێکردن و چەسپاندنی شەریعەتی ئیسلامییان
 دەکرد و بەرھەڵستی هەموو سیستەمی سیاسیی هەریمی كوردستانیان دەکرد و
 دژی دەجەنگان و بەشداریكردنیان تیایدا پەت دەكردهو.

سالتی ئەو گروپە چەند شارۆچكە و گوندیكى سەر سنووری عێراق- ئێرانیان
 كۆنترۆڵ كرد و كردیان بە سەربازگە و شوینی پاهێنانی خۆیان. لە ٢٧ ئیسپانی،
 ناوی گروپەكە خرایە لیستی تیرۆری وەزارەتی دەرەووەی ئەمەریكاو وەك
 پشتیوانیكى پێكخراوی تیرۆریستی قاعیدە، بە پێیەرایەتی ئوسامە بن لادن
 ناسێنرا. ئەمەریكا لە زاری كۆلن پاول، وەزیری دەرەووەی ئەوكاتەى ئەمەریكاو پاری
 گەياندا، گروپی ناوبراو سەربازگە یەكی تاییەتی بە بەرھەمەینانی ژەھرە یە و
 پەيوەندیی بە سەدام حوسێن، سەرۆكى پێشوو عێراقو هە یە، گروپی ناوبراویش
 هەموو ئەو تۆمەتانەى پەت كردهو. كاتێك لە شەوی ٢٣ ئاداری ئەمەریكا

¹. بڕوانە: میژوی هەلبژاردنەكانی خولی یەكەم ١٩٩٢، لە سەر سابتی پەرلەمانی كوردستان:

<http://www.kurdistan-parliament.org/default.aspx?page=sitecontents&c=Parliament-History1992>

². بڕوانە: یاسین سەلاح، ئۆپۆزسیۆنی سیاسی، (سڵیمانی، چاپخانەى رەنج، ٢٠٠٩) ل ٣٣٠.

تەمەنى كىرد، چۈنكى داڭلىق كەرى بىر تىنچلىق شەرتىنى ھېسابتا. لېكىن
ھۆكۈمەت كەيىنكى كۈنلەردە، كە قازىمىدە لى سالىيىكى ھېسابتا
تەمەنى نەگە يىشتە سالىق، چۈنكى سوپا ئۆزىنى شەرتىنى ھېسابتا قازى
ھاۋەلەنىشى لى سىدارە دا^(۱). ئەم كەم ئەزمۇنىيەش بىلەن سەر
كەلتۈرى ئۆزى سىۋىنى سىياسى چۈشۈش بىلەن بىر تەرەپ قىرغاق سىياسىيە كەن
چەسپاندىنى بىلەن ما پايە دىمۇ كىرگەنلىكىدا پىيادە دەپتە، بىلەن تايىپە تىيىش
پىرسى دەستۇردە سىرتىدىن ئاشىپ كەتسە لىتە نىۋان ھېزە سىياسىيە كەندا.

۳. ھېزە كۆرىدىكەن ئەزمۇنىيىكى تالى مەملەتلىرى شەپى ناۋخۇيىان ھەيە،
تەنەت كاتىپى لى شاخ بۇيىن دىر پىرېمى سەدام جەنگە. ئەم جۆرە مەملەتلىرى
شەپانەش بىلەن مەنەپىيە لى نىۋان ھېزە كەندا، بىلەن تايىپە تىرە ھېزە
سەرەككە دىرەست كىرەت. بىلەن ھەيە ھەلەتەشە ھە سەختە كىرەت كىرەت لى
ھەلەتەشە كەيىن سالى دا كىرەت، ھەك چۈن ھەك كىرەت بىرەت بىرەت
خۇش كەندى ئاڭرى شەپى ناۋخۇ لى سالى ھە تا ۱۹۹۹. بىلەن ھەيەشە ھەك كەم لى
ھېزە سەرەككە كەن پازى نەبۇيىن لى ھۆكۈمەت بىلەن كەشەتە ھە بىلەن
پۇلى ئۆزى سىۋىنى پەلەمانى ھەستەن، چۈنكى دەتەرسەن لى ھەيەلەنە كەيىن
دەسەلەت بىلەن خۇي قۇرغاق. ھە ھە ھە ئەزمۇنى ھۆكۈمەتنى لى غىراقدا
ھۆكۈمەتنى تىرە بىلەن مەنەپىيە ھېزە كۆرىدىكەن بىرەت بىلەن كەتەن،
چۈنكى ھەمىشە كەمىنە يەكەن كەم دەسەلەتلىرى قۇرغاق دەك كەتەن
ئەوانە تىرە دىرەستە ھە، بىلەن ھەيە ھەك كە لى كەتەن گەتەن دەستە دەسەلەتدا
ھاۋەلەنىشى لى كەن كىرەت.

۴. ئەم قۇرغاق، قۇرغاق بىناتەنەن ھەم زەندە بىرەت، بىلەن ئاسىيە ھەمەنەن
لى بىناتەنەن ئەزمۇنىيىكى نۆيى دىمۇ كىرەت لى خۇرەلەتلىرى ناۋە پاستدا بىلەن ھەمەنەن، بىلەن

¹. نەۋىرەن مەسئۇل، ھېزە ھۆكۈمەت، سەرجاۋە يىتەتەن.

شەپى ناوخۇ بوو بە ھۆى ئەوھى ئەو ئەزموئە لە پېرەھى خۆى لا بدات. ئەو شىران
مستەفا لە شىكرەنە ھى ئەو ھالەتەدا دە ئىت: "ئىمە لەو كاتەدا بىرمان لە
بزوتنە ھەيەكى ئۆپۇزسىيۇن نە كەردە ھە، چۈنكە ئەو قۇناغى بىياتانان بوو،
ئەولەويە تەمان دامە زىراندن و چە سپاندنى دامودەزگا كوردىيە كان بوو لە ھەرىمدە،
چاومان لە زۆر شىت پۆشى، يەكەك لەوانە
يەكەكەننى بزوتنە ھەيەكى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى بوو".^(۱)

٢: نى _____ شانه كانى _____ ره ئدانى ئۆپۆز _____ يۈن _____
خولى دووهمى نە نهمه نى نىشتىمانى كوردستان (٢٠٠٥ يۇ ٢٠٠٩):

سالی ته مریکا و هاو په یمانه کانی عیراقیان داگیر کرد و پژمی پیشووی سه دام
حسینیان پروخاند، دواتر ده ست کرا به سر له نوی بنیاتنانه وهی عیراق و
دامه زرانندی پیره ویکی سیاسی دیموکراسی تیایدا. شه وهیش خوی له
دامه زرانندی ته نجومه نی حوکم له شه مووزی و
ناماده کردنی یاسای به پیره بردنی ده ولت له قونای گواستنه وه و
پیکه پنانی حکومتی کاتی به سه رزکایه تی شه یاد عه لوی و دواتریش
حکومه تی کاتی به سه رزکایه تی نی براهیم جه عفری و
نوو سینه وهی ده ستووری هه میشه یی عیراق و پاپرسی له سه رکردنی و
هه لبراردنی ته نجومه نی نوینه ران له ۲۰۰۵ دا ده بینیت هه. حیزیه کوردیه
سه ره کییه کان، به تاییه تییش پارتی و یه کیتی و یه کگرتو له هه مو شه
گورانکاریانه دا به شداد بوون^(۴).

¹. نهوشیروان مستمفا، دیمانه به کی شه خسی.

2. بؤ زانباری له سفر بهشدار کردنی حیزبه کوردیه کان له یونیا تانانه وهی دهوگه تی عیرا هدا، برپانه، نهو شیروان مستعفا نهمین، یاداشته کاتم له ئه نجومه نی حوکم، (سلیمانی، سه نته ری جه مال بهایر بؤ چاپ و بیاو کردنه وه) به بی سالی چاپ.

ئەو ەيش لاوازی کردبوو، لە ەلێژاردنەکانی کانونی دوو ەمی بەشدار نەبوو، پارتی چارەسەریش بە ەوی کە مینی دەنگەکانییەو نەیتوانی بگاتە ئەنجومەنی نیشتمانی.

لەو ەی باس کرا دەگەینە ئەو ەی، بەشداربوونی کوتلە پەرلەمانییەکان لە حکومەتدا و نەبوونی ەیزیکێ کارا و کاریگەر لە دەرەو ەی حکومەتدا وای کرد، ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لە ەریئەدا دروست نەبێت.

لەو چوارچێوەیەشدا دەتوانین ئاماژە بە چەند فاکتەرێک بدەین، کە بوونە ەوی دروست نەبوونی ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لەم قۆناغە ەریئەدا:

١. مۆتەکە ە دووبارەبوونەو ەی شەپری ناوخبۆ لە زەینی لایەنەکاندا مابوو، بە تاییبەتی کە ەشتا چەک لای کادرە حیزبیەکان بوو. لە دەستدانی متمانە لە نێوان حیزبە سیاسییەکانیشدا، بە تاییبەتی پارتی و یەکیێتی ەۆکاریکی تری نیگەرانی و دوودلی ئەو دوو حیزبە بوو، کە وای کرد خۆیان لە مەملانی بەدوور بگرن و بە کاریکی وەها ەلنەسن کە سیناریۆی شەپ و پێکدادان زیندوو بکاتەو، وەک بەشداریکردن بە لیستی جیاواز و مانەو ەییەکیکیان وەک ئۆپۆزسیۆن و پێکەینانی حکومەت لە لایەن ئەو تریانەو.

٢. جێگیرنەکردنی بودجە ە حیزبەکان لە یاسایە کدا (سەرەپای بوونی یاسای حیزبە سیاسییەکان ژمارە ١٧ ەسالی)^(١) ەۆکار بوو بۆ سنووردارکردنی جوڵە و کارایی و ئازادی حیزبەکانی تر، بەلام بۆ دوو حیزبە

---

^١. مادە ١٤ پەرگە ەگەمی ئەو یاسایە دەلیت، ئەو مینە ەییە ە بودجە ە ەری می کوردستان بۆ حیزبەکان تەرخان دەکریت، بە پێی گۆمەلێک پەر و پۆشوین کە ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان پەرپارەن لێ دەمات بە سەرپاندا دابەش دەکریت، بەلام ە ەر دوو حیزب تا ئێستا پەرگەیان نەداو ئەو یاسایە پەسەند بکریت. بۆ پەینی دەقی یاسای حیزبەکانی ەری می کوردستان ژمارە ١٧ ەسالی، پەرمانە سانی بنگە ە یاسا عێراقییەکان:

سەرەکییەکه وا نه بوو، چونکه نه دوو حیزبه نهوسا و ئیستایش، ده توانن مینحه ی دارایی حیزبه کان وهك کارتی فشار له دژیان به کار بهێنن.

۳. له و قوناغه دا نازادییه سیاسییه کان و نازادیی کارکردنی حیزب و هیزه سیاسییه کانی تر، به دوور له ویست و ئاره زووی دوو حیزبه سەرەکییه که نه چه سپیوو. بۆ نمونه، کاتیك په کگرتووی ئیسلامی بریاری دا به لیستیکی سهر به خو به شداری له ههلبژاردنه کانی نه جوومه نی نوینه رانی عیراق له ۱۵ ی کانوونی به که می دا بکات، له ۱۶ ی کانوونی به که می گروپیك له جه ماوه رانی پارتی سی کارمه ندی نه و حیزبه یان کوشت و باره گاگانیان له چه ند ناوچه به کی پارێزگای دهۆک تیک دا و سووتاند^(۱). واته حیزبه کانی تر بواریکی فراوانی جو له ی نازادانه یان نه بوو، به جوړیک که بتوانن ئۆپۆزسیۆنێکی سیاسی کارا له هه رێمدا پیک بهێنن.

۴. هه ردوو حیزبی فه رمان په وایانوو چاکسازی نه کردنیا ن له پێر په وی پرۆسه ی دیموکراسی له هه رێمدا به وه ده هینا په وه، گوا په سه رقائی چه سپاندنی مافه سیاسییه نه ته وه یییه کان و بنیاتنا نه وه ی ده وه له تی عیراقن، به ئام راستیه که ی نه وانه پێگر نه بوون له وه ی شان به شانی گرینگیدان به مافه نه ته وه یییه کان، چاکسازی و بنیاتنانی دامه زراوه گه لی به هیز بۆ پته وکردنی دۆخی سیاسی ناو خویی له هه رێم نه نجام بدریت.

هه رچه نده ناتوانین له م قوناغه دا باس له ئۆپۆزسیۆنێکی حیزبی بکهین، به ئام ئه م قوناغه سه ره تا و پێگه خو شکردنیک بوو بۆ سه ره له دانی ئۆپۆزسیۆنێکی سیاسی کوردی له هه رێمی کوردستانی عیراقدا.

---

^۱. بۆ زانیاری زیاتر به وانه، دوو به یاننامه ی په کگرتووی ئیسلامی له بهاری نه و دوو دا وانه وه، له ئه رشیفی سایتی kurdistan.net.org له پۆژانی و ۸ ی کانوونی به که می.

نەبوونى ئۆپۇزسىيۇنىكى سىياسىي كارا لە و قۇناغەدا پىگرنە بوو لە سەرھەلدانى چەند جۇرئىكى تىرى ئۆپۇزسىيۇن، وەك: ناپەزايە تىيە جە ماوهرىيەكان، ئۆپۇزسىيۇنى مەدەنى، ئۆپۇزسىيۇنى ناو حكومت، ئۆپۇزسىيۇنى ناوخۇى حىزبەكان و مىدىيائى ئازاد. ھەندىك لە و جموجولانە، لە قۇناغىكى دواتردا، بوونە ھۇى دروستبوونى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى لە ھەرىمدا. ئەم ئۆپۇزسىيۇنە یش چەند شىۋە يەكى مەبوو، دەكرىت گرىنگىرنيان بەم شىۋە يە كورت بكة يەنە وە:

۲-۱: ئۆپۇزسىيۇنى جە ماوهرىي مەدەنى:

لەم قۇناغەدا بزوتتە وە يەكى ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى دەستى پى كىرد، كە خۇى لە نووسىنى پەخنە يى و دامە زىراندنى مىدىيائى ئازاد و پىكەپنىانى بزوتتە وە مەدەنىيەكان و سەرھەلدانى ناپەزايە تىيە جە ماوهرىيەكاندا دەبىنيە وە. لەم پەو وە دەكرىت ئاماژە بە نووسىنى گوتارى چەند گروپىكى پۇشنىبىر و ئەكادىمىيائى كورد لە نمونەي (گروپى پەھەند)^(۱) چەندىنى تىرىش بدەين، كە بىياتى گوتارىكى پەخنە يى و ئۆپۇزسىيۇنىيان دانا. ئەو گوتارە یش زۆر كارى لە خوتىنە رانى، بە تايىبە تىيىش گە نجان كىرد، بە جۇرئىك پەخنە لىگرتنى حكومت و دەسلەت بوو بە شىۋازىكى سىياسى و پۇشنىبىرى لە ھەرىمدا^(۲). ئەك ھە ر ئە وەندە، بەلگە ھەندىك لە و پۇشنىبىر و نووسەرانە گۇرپانكارىيان تىۋىرىزە دەكرىد و ھەلىان بۇ دەرگە وىتنى بزوتتە وە ي گۇرپان لە قۇناغىكى دواتردا خۇش كىرد^(۳).

^۱. ئەوانە كۆمەللىك نووسەر و پۇشنىبىر، وەكو بەختيار عەلى و مەريوان وىيا قانع و ئاراس قەتاج و رىبىن ھەردى، كە لە سەرھەلئە وەدەكانى سەمەكىر اېردو وەو ھەلىاندا فېكرىكى پەخنە يى عەلانى تىۋىرىزە بكەن. بىروانە ساپتەكەيان:

<http://www.rahand.com/>

^۲. زوبېر رەسول، ئۆپۇزسىيۇنى سىياسى لە ھەرىمى كوردستان، گۇفارى پۇشنگەرى، ژمارە ۲۷، زىستانى، ل ۷۶.

^۳. بۇ نمونە بىروانە ئەم ئۆپۇزسىيۇنە:

بەختيار عەلى، ھەلەتەن لە بۇشاى، لە سەر ساپتى:

له لایه کی تره وه میدیای نازاد و نه هلی، پۆلێکی گرینگی هه بوو له خسته
 پووی پای گشتیی به ره له ستکاری هه ریم له دۆخه باوه، هه موو لایه نه کانی ئابووری
 سیاسی و کۆمه لایه تی و خزمه تگوازی شی ده گرت ه وه . پێشتر هه موو
 که ناله کانی پراگه یاندن له سه ر حیزه سیاسییه کان قۆرخ کرابوون، به لām له وه به دوا
 چهند که نالێکی نازاد دروستبوون، که به له دایکبوونی به که م پۆژنامه ی نازاد له
 سالی و به ناوی (هاولاتی) به وه دهستی پێ کرد^(١). دواتریش که ناله میدیاییه
 نازاده کان، چ وه که چندی تو چ وه که چۆنیتیش، زیادیان کرد و ژماره یان گه یشته
 ده یان گۆزاری نازاد، وه که (لفین^(٢) و پێگا و جیهان و... هتد) و چهند
 که نالێکی پادیوویی، وه که پادیوویی (نه وا)^(٣) و سه ره پای بوونی چه ندین
 سایتی نه لیکتریونی، وه که (ستاندارد^(٤) و کوردستان پۆست^(٥) و کوردستان
 نیت^(٦) و... هتد).

http://sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=1664&AuthorID=201

ههروهها بپروانه:

مهريوان وريا قانج، دهرجوون له میتافیزیکا، چۆن گۆران تیوریزه بکهین؟ له سه ر سایت:

http://sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=1853&AuthorID=482

١. هاولاتی، پۆژنامه یه که سیاسی سه ره به خۆی نازادی نه هلییه، ژماره سه فری له ٥٠ تشرین دووه می له
 شاری سلیمانیه دهرجوو. هاولاتی به مه بهستی به دهست هینانی مافی هاولاتی بوون بۆ هه مووان و
 دایینکردنی نازادی پادهر بپهین و به دهست هینانی مافه کانی مرۆڤ و گه شه پێدانی پۆحی دیموکراسی و گفتوگۆ
 دامه زرا. بۆ زانیاری زیاتر بپروانه:

<http://hawlati.info/Ar/AboutUs.aspx>

٢. بپروانه،

<http://lvipress.com/Arabic.aspx>

٣. بپروانه سایت پادیوکه له سه ر ئینتهرنیت:

<http://radionawa.com/ar/arabic.aspx>

٤. بپروانه،

<http://standardkurd.org/English.aspx>

٥. بپروانه،

<http://www.kurdistanpost.com/about.asp>

٦. بپروانه،

ئەم كەنالاڭە پۆلئىكى گەردەيان ھەبوو لە تيشكخستە سەر كيشە و قەيرانە ناوخۆيى دەره كىيەكانى ھەريم، ھاوكات مەنبەرئى نازادىيان بۆ ئەو پۆشنەير و نووسەرەنەيش كەردەو، كە مەيلئىكى ئۆپۆزسىيەنەيان ھەبوو، ئەنەت پيش سەرھەلدانى بزووتنەو ھى گۆپانىش لە ھەريم، ئەو ھەيش لە خولقاندنى پايەكى گشتىي ئۆپۆزسىيەنەدا، بەشدارىيەكى باشى ھەبوو. ئەو كەنالا مەيدىايىيە ئەھلىيانە (چ بىستراو و چ خوينراو) پۆلئىكى بەرچاويان ھەبوو لە ئاشكرا كەردنى زانىارىيە شارەراو ھەكان و ئاگادار كەردنەو ھى ھاوالاتىيان لە ھەيش لە پشت پەردەو دەگوزەرا و زەفكەردنەو ھى كيشەي كەمىي خەزمەتگوزارىيەكان و شىوازە جىاوازەكانى گەندەلەدا. ئەو ھەيش لە بارىدا بوو پايەكى گشتىي ئامادە بۆ گۆپانكارى بىسازىنئەت، كە ئۆپۆزسىيەنى سىياسى لە قۇناغى دواتردا تەوانى سەر كەردايەت بىكات و لە ھەلئەردنەكاندا ئاراستە بىكات، لەو پىگەيەشەو ھەولئى گۆپىنى ھاو كيشەي سىياسى لە ھەريمدا بەدات.

نابىت ھەموو ئەوانە وامان لى بىكەن، پۆلى گەردەي پىكخراو ھەكانى كۆمەلگەي مەدەنى و بزووتنەو مەدەنىيەكان لە ھۆشيار كەردنەو ھى ھاوالاتىيان و پەخساندنى زەمىنەيەكى گونجاو بۆ سەرھەلدانى پەوتئىكى ئۆپۆزسىيەن لە ناوخۆي ھەريمدا، لە بىر بىكەن.

جىي خۆيەتى ئامازە بەو بەدەين ناپەزايەتییە جەماوەريەكان، لە ئەنجامى خراپىي باری ئابوورى كۆمەلایەتیی ھەريم كەوتنەو و داواي جىگىر كەردنى دامەزراو و دۆخى سىياسىي ھەريميان دەكرد. دۆخەكە لە بواری خەزمەتگوزارىي ئاو و كارەبا و سووتەمەندا ھەر بە خراپى مایەو، ئەو ھەيش لە كۆتايىي سالىو سەرەتاي دا زنجیرەيەك ناپەزايىي جەماوەريە لە كەلار و پانیە و سلیمانی و ئاكری و ھەلەبجەي شەھید لی كەوتەو، بە ھۆی جیيە جینە كەردنى ئەو

ماڤە كانىيان و چۆنىتىپى بەرگىرلىك دىنيان بە شىۋەى ئاشتىيانە، ھۇشيار كىردەۋە. ھەرچەندە تەمەنى بىزۈتتە ۋەكە كورت بو، بەلام تۈانى فشار بختە سەر حكومت و ناچارى بىكات چەند چاكسازىيەك لى بۈرەكانى خىزمەتگۈزارى دىيە تىكرىدىگەندە لىدا بىكات. ھەرۋە ھازىرە سىياسىيەكانى ناچار كىرد بە پۇلى خۇيان ھەستىن و ئۆپۈزسىۋىنىكى سىياسى جىدىۋ بە ھىز پىك بېتىن. دەتۈانىن بىلىن دىرۈستىۋىنى ۋە بىزۈتتە ۋەيە سەرەتايەكى گىرىنگ بو لى ھاندان و بىزۈندى چۈرە ھىزبەكە (كە دۈاتىر باسىيان دەكەين) و ھەندىك لى كادىرانى بىزۈتتە ۋەكە، لى داماتۈودا بوون بە ئەندامى كارا و چالاكى ئۆپۈزسىۋىنى سىياسىي (بىزۈتتە ۋەى گۇپان) دا^(۱). واتە دەتۈانىن بىزۈتتە ۋەى (ھەتاكەى) بە بەردىكى بىنەپەتى ۋە ئۆپۈزسىۋىنى سىياسىيە لى قەلەم بىدەين، كە دۈاتىر لى ھەرىمدا دىرۈستىۋو.

بەلام چەند شىتەك بوونە ھۇى ھەلۋە شاندىنە ۋەى بىزۈتتە ۋەكە، كە د. لى تىف مستەفا ھەندىكىيانى باس كىردۈۋە، لى ۋانەيش: "گىرتتە ئەستۋى ئەركىكى قورس و گىران لى لايەن دامەزىنە رانى بىزۈتتە ۋەكە ۋە، بە تايىبە تىپىش يۈسەف مەمەد سادىق، كە پىكخەرى بىزۈتتە ۋەكە بو، ھەرۋە سەرقالبۈۋىنى بىزۈتتە ۋەكە بە كارى لاۋەكىيە ۋە لى سەر حسابى كارى ئۆپۈزسىۋىنى و دىيە تىكرىدىان لى لايەن ھەر دۈۈ ھىزىبە سەرەكىيەكەى ھەرىمى كوردىستانە ۋە، ئەۋەيش سەرەپاى لاۋازى دارايى بىزۈتتە ۋەكە"^(۲).

¹. بۇ ھەۋنە، دۈۈ كەس لى ئەندامانى دەستەپى تەپەرايەتى بىزۈتتە ۋەكەى (ھەتاكەى)، كە ئەۋانەش د. لى تىف مستەفا و يۈسەف مەمەد سادىق، لى لىستى گۇپاندا بوون بۇ ھەلۋەزىدىن ئەنجۈمەنى ئۆپۈزسىۋىنى عىراق لى ۲۰۱۰دا. ھاۋكات د. لى تىف مستەفا سەرۋىكى لىستى گۇپان بو لى پارىزگە سىلەمانى و زۇرتىر دىنگى لى سەر ئاستى ھەرىم و شەشەمىن لى سەر ئاستى عىراق بە دەست ھىنا بە كۆكردىنە ۋەى ھەزار و ۱۶۹ دىنگ. بىرۋانە، دىرۋاز مەمەد، شىكارى ئەنجۈمەكانى ھەلۋەزىدىن ئەنجۈمەنى ئۆپۈزسىۋىنى عىراق لى ۷۱۰۰دارى، (سىلەمانى، زۈۋرىلىك ۋەى سىياسى بىزۈتتە ۋەى گۇپان، ۲۰۱۰) ل ۴۰.

². د. لى تىف مستەفا، دىمانەپەكى شەخسى.

۲-۲: ئۆپۈزسىيەنى سىياسىي لە ناوخۇى حكومەتدا:

مەنگاۋى دوۋە مى پىكەيتىنانى ئۆپۈزسىيەنىكى سىياسىي پاستەقىنە لەم قوناغەى مىژۋى مەرىمدا، خۇى لە ئۆپۈزسىيەنى ناوخۇى يان پەخنە لە خۇگرتن لە ناوخۇى يەكيتىي نىشتىمانى كوردستاندا دەبىنيتەۋە. سەرە تاكانى ئەم پىرۇسە يەيش دەگە پىتەۋە بىق سالى يەكە مى پاپە پىنە جە ماۋە رىيە كەى مەرىمى كوردستان تا پىش دروستىۋونى دامودەزگا سىياسىيە كانى مەرىمى كوردستان^(۱). نەۋشىروان مستەفا باسى لەۋە كىردوۋە، دەلەت: "لە سەرە تاى پىكەيتىنانى يەكەم حكومەتى كوردىدا، پىشنىيازىكىم خستە بەردەست مەكتەبى سىياسىيە كىتتىي نىشتىمانى، كە لەگەل پارتى رىك بىكەۋىن و يەككىمان بىيتە دەسەلات و ئەۋى تىرىشمان ۋەك ئۆپۈزسىيەن بىنيتەۋە، بەلام مەقالان لە بەردوۋ ھۆكارى سەرەكى پازى نەۋىن، ئەۋانىش كۆمەلگەى كوردى، بە حىزبە كانىشەۋە چەكدار بوۋن و لە دوۋىارە بوۋنەۋەى شەپ دەترسان. ھۆكارىكى تىرىش ئابۋورى بوۋ، ئەۋ حىزبەى دەبوۋە ئۆپۈزسىيەن، تەۋاۋ لاۋاز دەبوۋ^(۲).

لە لاىەكى ترەۋە، نەۋشىروان مستەفا پىشنىيازىكى تىرى خستە بەردەستى حىزب، بەۋەى كە سانىكى تەككۇكرات حكومەت بىگرنە دەست، نەك سەركىدە كانى مەكتەبى سىياسى، چونكە باۋەپىۋابوۋ ئەۋ سەركىدانە پىۋاۋى شەپ بوۋن، نەك پىۋاۋى دەۋلەت. مەروەك پىشنىيازى ئەۋەيشى كىرد ئەنجومەنى نىشتىمانى چاۋدىرىيى حكومەت بىكات، بەلام ئەم بىرۋەكە يەيشى لە لاىەن حىزبەۋە پەسەند نەكرا^(۳).

1. بىروانە، نەۋشىروان مستەفا، لە نىۋان مەۋام جەلال، ل 4_6.

2. نەۋشىروان مستەفا، دىمانەپەگى شەخس.

3. ھەمان سەرجاۋە.

هەر به‌وه‌نده‌یش ته‌واو نه‌بو، به‌لكو له كۆتاییی سالی ژماره‌یه‌ك ئەندامی مه‌كتەبی سیاسیی یه‌كێتی نامه‌یه‌کیان ئاراسته‌ی جه‌لال تاله‌بانی، سكرتێری گشتیی یه‌كێتی كرد و تیایدا داواكار بوون گۆپانکاری پێشه‌یی له‌ ناو حیزیدا نه‌نجام بدریت و ده‌سه‌لاته‌كانی سكرتێری گشتی كه‌م بكرێنه‌وه، مه‌كتەبی سیاسیی كارا بكریت و هه‌لبژاردنی پره‌سمی له‌ ناوخری حیزیدا نه‌نجام بدریت و چاكسازی گشتی بكریت، له‌گه‌ڵ كاراكردنی حكومه‌ت و دابینكردنی خزمه‌تگوزارییه‌ بنه‌په‌تییه‌كان بۆ هاوڵاتیان.

له‌و باره‌یه‌وه‌ نه‌وشیروان مسته‌فا وتی: "سكرتێری حیزب هه‌موو ده‌سه‌لاتێکی هه‌بوو، هه‌ر خۆیشی فرمانده‌ی گشتیی هیزه‌كانی پێشمه‌رگه‌ و به‌رپرسی ده‌زگای پراگه‌یاندن و هه‌والگریش بوو. هیچ كه‌سیكیش، ته‌نانه‌ت ئەندامانی مه‌كتەبی سیاسیی هیچیان له‌ باره‌ی دارایی و قه‌باره‌ی سه‌رمایه‌ی حیزب و چۆنیتیی به‌پێوه‌بردنی ته‌واو دارایییه‌ نه‌ده‌زانی، نه‌وه‌ بۆ ده‌زگای ئاساییش هه‌ر پاست بوو، هاوكات هه‌ر نه‌ویش سه‌رۆك كۆماری عێراقه‌، ئیتر چۆن ده‌توانیت به‌و هه‌موو كاردا بگات، كه‌چی ئاماده‌نه‌بوو واز له‌ هیچ كام له‌و ده‌سه‌لاتانه‌ به‌یئت"⁽¹⁾.

له‌ كۆتاییی ئه‌و سه‌له‌دا نه‌وشیروان مسته‌فا ئه‌مین، جیگری سكرتێری گشتیی یه‌كێتی ده‌ستی له‌ هه‌موو پۆسته‌كانی له‌ ناو ئه‌و حیزبه‌دا كێشانه‌وه‌"⁽²⁾. له‌ ئاداری كۆمپانیا یه‌كێ پراگه‌یاندنی به‌ ناوی (كۆمپانیا یوشه‌) دامه‌زراند"⁽³⁾. كه‌ له‌ ساینکی ئه‌لیكترۆنی و پۆژنامه‌یه‌ك و پادیۆیه‌ك و

¹. هه‌مان سه‌رچاوه‌.

². بڕوانه‌، ئاوێنه‌، نه‌وشیروان مسته‌فا له‌ گروپێکی ده‌خه‌گرانه‌وه‌ بۆ ئۆپۆزیسیۆن، پۆژنامه‌ی ئاوێنه‌، ژماره‌ ١٤١، ٢٩ ئه‌یلولی.

هه‌روه‌ها، نه‌ینیه‌یه‌كانی ده‌ست له‌ كاركێشانه‌وه‌ی نه‌وشیروان مسته‌فا، له‌ سه‌ر ساین:

<http://www.iraqcenter.net/vb/28938.html>

³. بڕوانه‌:

كه نالتىكى ئاسمانى و چاپخانه يەك پىكها تىبو. لەو كاتەيشەو نەوشىروان مستەفا، لە رىگەى دروستكردى ئۆپۆزسىۆنىكى سىياسىيە ھىزەو، ھەموو ھەولتى خۆى بۆ ھىنانەدى گۆرپانكارى سەرلە بەرى سىستەمى سىياسىيە ھەرىمدا تەرخان كىردو. بۆ خۆى ھۆكارى واز ھىنانى لە يەككىتى ئاوا لىك دەداتەو: " پىم وابو چاكسازىكردى لە حكومەتدا لە سەر چاكسازىكردى لە حىزىدا وەستەو، بەلام دواتر لەو نائومىد بووم و وازم لە حىزب ھىنا و ھاوپىيانى تىرىش مانەو"^(۱).

ئەو و ھاوپىيانى تىرى لە ھەلبۇزاردە كەى تەمووزى بە لىستىكى نوئ بەشدارىيان كىرد و لىستە كەيشى پەلى دووھەمى بە دەست ھىنا و ۲۵ كورسىيە پەرلەمانى بىردەو. لەو ھەپتە پايورد دەتوانىن بلىن، سەرەپاى نەبوونى ئۆپۆزسىۆنىكى سىياسىيە كارا لەو قۇناغەى ھەرىمدا، جا لە پەرلەماندا بىت يان لە حكومەتدا، بەلام ھەرىم سەرەتايەكى فېكرى و كۆمەلەيتى و بىزوتنەو يەكى سىياسىيە جەماوھەرى و مەدەنى و مىدىيەى ئەوتقى بىخۆو بىنى، كە رىگەى بۆ دروستبوونى ئۆپۆزسىۆنىكى سىياسىيە راستەقىنە لە قۇناغەى دواتر داخۆش كىرد.

۳: دەرگە و تىنى رۆلى ئۆپۆزسىۆن _ خولى سىيەمى پەرلەمانى گوردستان:

ئەم قۇناغە پەرەسەندىكى گەرەى لە پەوى ئۆپۆزسىۆنى سىياسىيە لە ھەرىمدا بەخۆو بىنى، ئەو ھەبو چەند حىزبىكى ئۆپۆزسىۆنى پەسمى دروست بوون. پەيوەندىيان پىكەو بەرەو پىش چوو و ئاستى ھەماھەنگىيە ئىتوانىشيان زىيادى كىرد. دەرگەت لە چەند تەوھرىكدا باسەكە كورت بىكەينەو:

<http://www.wusha.net/Content.aspx?LinkID=1>

¹. نەوشىروان مستەفا، دىمانە يەكى شەخسى.

۳-۱: حیزبه ئۆپۆزیسیۆنه گانی هەرئیمی گوردستان:

له ئیستادا دوو پهوت نوێنه رایه تی ئۆپۆزیسیۆنی سیاسی له ههرێمدا دهکهن: یه کێکیان عه لمانی که گۆرانه، ئه وی دیکه یهشیان ئیسلامیه که له یه کگرتوی نیسلامی و کۆمهالی نیسلامی پێک هاتوه.

یه کهم: بزووتنه وه ی گۆرانه^(۱).

نهوشیروان مستهفا ئه مین، جیگری پێشوی سکرتهیری گشتی یه کیتی و پێکخه ری ئیستای بزووتنه وه ی گۆرانه، پاش ئه وه ی خۆی و هاوپیانی له یه کیتی کشان وه، به هۆی ئه و میژوه پڕ له خه بات و سیاسه ت و پۆشن بیریه ی هیه تی، به بزووتنه ری سه ره کی بزووتنه وه نوێیه که داده نریت^(۲). ههر ئه و بوو سه رکردایه تی بزووتنه وه ی پڕه خنه له خۆگرتنی له ناو خۆی یه کیتیدا کرد، که به بالی پیفقۆم ناسرابوو. کاتیکیش چاکسازی له ناو خۆی حیزیدا گه یشته رێگه یه کی بنه ست، نهوشیروان و چه ند ئه ندامێکی یه کیتی پێیان باشبوو ده ست له پۆسته کانیان بکشی ننه وه و بزووتنه وه یه کی نوێ به ناوی بزووتنه وه ی (گۆرانه) وه دابه زریتن.

نهوشیروان مستهفا له سالی دا زنجیره یه ک وتاری به ناوی "ئیمه و ئه وان: نا کۆکیه کانه مان له سه ر چین" بڵاو کرده وه^(۳). ده توانین ئه و زنجیره وتاره به

¹. بۆ زانیشتن به یاننامه و ئەدەبیاتی سیاسی بزووتنه وه که، بڕوانه ئهم لینکه،

<http://gorran.net/Ar/Content.aspx?LinkID=47&Action=4>

². هه موان ده زانین که نهوشیروان مستهفا، یه کێکه له دامه زڕنه ره سه ره کیه گانی یه کیتی نیشتیمانی و هیزه کانی پێشمه رگه و ئه ندازیاری پهره پێنه که ی گوردستانی عێراقی سالی یه ش بوو. جگه له وه یه ش چه ند کتێبیکی له سه ر میژووی گوردستان و بزووتنه وه پزگاریخوازه که یه زمانی کوردی هه مه، له وانه (کورد و عه جه م، ئیماره تی بابان له نیوان به ردشی پۆم و عه جه م، له که ناری دانویه وه بۆ خه ری ناو زه نگ، په نه جگانه یه کتری ده شکێن و... هتد).

³. بڕوانه دهقی ئه و زنجیره یه: نهوشیروان مستهفا، ئیمه و ئه وان، نا کۆکیه کانه مان له سه ر چین؟، له سایتی:

تیۆریزه کردنی ھۆکاره کانی دامه زاناندنی بزوتنه وهی گۆپان بزانی، نه وشيروان مستهفا ده لیت: "ئیمه ده مانه ویت حیزب ده ستوره نه داته کاروباری داموده زگا حکومیه کان و زانکۆکان و دادگاگان و پیکخواه کانی کۆمه لگه ی مه ده نییه وه، به لām ئه وان ده یانه ویت کۆنترۆل زیاتر بکه ن و ده ست له کاروباری پۆژانه ی هاو لاتییان وه ربده ن. ئیمه ده مانه ویت له دابه شکردنی سامان و موچه و زه ویو کار له هه ریمدا دادپه روهری هه بیته، که چی ئه وان ده یانه ویت سامانی ولات به کار به یئن و کار به به رژه وه ندییه تایبه تییه کانی خۆیان بکه ن و سه روته و سامان وه ک ئامرازیک بۆ ملکه چکردنی هاو لاتییان به کار به یئن. ئیمه ده مانه ویت کاروباری دارایی و ئابووری و بازرگانی و سیاسی حکومه ت شه فاف بن، ئه وان ده یانه ویت ئه م مه سه لانه به نه ینی و له پشت په رده دا به یلته وه⁽¹⁾.

له شوینکی تر دا ده لیت: "ئیمه چاکسازی پشیه ییمان ده ویت، چاکسازی پشیه ییش لای ئیمه واته گۆرینی حکومه تی تاکه حیزبی شمولی (یه کیتی له سلیمانی و پارتی له هه ولیر و دهۆک) به حکومه تیکی دامه زراوه یی نیشتیمانیی کوردستانی⁽²⁾.

به لām ئه وه ی له ناو یه کیتیدا پیی ده وترا (بالی پرفۆرم) تاکه سه رچاوه ی بزوتنه وه ی گۆپان نییه، ناتوانین بزوتنه وه مه ده نی و سیاسی پۆشنبیری کۆمه لایه تییه کانی هه ریم له قوناغه کانی پابردوی پۆسه ی سیاسیدا له بیر بکه ین، به تایبه تی که ئه وسا و ئیستایش پۆلکی گه وره یان هه یه له مشتوما لکردنی په وتی به دیل بۆ ئه و قه یران و کیشه سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابووری پۆشنبیریانه ی له هه ریمدا هه ن.

---

http://sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=778&AuthorID=36

¹. بڕوانه هه مان سه رچاوه.

². بڕوانه: نه وشيروان مستهفا، ئیمه ده زانیان جیما ده ویت له سایته:

http://www.sbeiy.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=4645&AuthorID=3

له ۲۵ی ته مووزی ه لېژاردنی په رله مانو سه روکايه تیی هریم به پړوه چوون،
 (۱۵) لیست له سر (۱۰۰) کورسی په رله مان و نو لیستی تورکمان و کلدان و
 ناشووریش له سر (۱۱) کورسی پیکهاته غیره کوردییه کان^(۱) پکابه رییان کرد.
 هاوکات پینچ که سیش، که بریتی بوون له: نه حمه د پره سول نه بی (سه فین
 حاجی شیخ محمه د)، مه سعود بارزانی، حسین گه رمیانی، ه لئو ئیبراهیم نه حمه د
 و د که مال میراوده لی پکابه رییان له سر پۆستی سه روکی هریم کرد. پښو یسته دان
 به ودها بنځین، که ه لته تی ه لېژاردن و پۆزی ده نگدان چه ندین سه رپنچو
 س ————— خخته کاریان به ————— خووه ————— یینی، له وان ————— یش
 گواستنه وه ی به زوری مه نه جییانه ی ها ولاتیان، ته نیا له بهر ئینتیما ی سیاسیان^(۲) و
 ده رکردنی چه ندین فرمان به ری ده ولت^(۳) و لابرندی چه ندینی تریش له
 پۆسته کانیان، که له ناویاندا پاگرو سه روک به شی وه زاره تی خویندنی بالا

1. به پښی هه موار کردنی چواره می داسای ه لېژاردنی په رله مانو کوردستان (۱۱) کورسی بۆ پیکهاته نایینی و
 نه ته و میپیه کانتری همری می کوردستان دابین کرا، بهم شیوه به، (۵) کورسی بۆ کاندیده کانتریان و کلدان و
 ناشووری و (۵) کورسییش بۆ تورکمان و کورسییه کیش بۆ ئه رمه نه کان.

2. کاتیک دملین نه و هر پۆسه یه پلان بۆ داپنژراو بووه، مه به ستمانه بلنن لایه نه که م له ناو په کتیدا
 برپارنک هه بوو بۆ فشار خستنه سه ر لیسته کانتری، به تابه تیش لیستی گۆران، له پنگه ی دهر کردن له
 مزینه یان گواستنه وه یه زوری کادره کان له ناو دامودزگا و فرمانگه حکومیه کاندا. له و باره به وه مه لا
 به ختیار، سه ر کرده له په کتیی نیشتمانی له جاوپیکه وتنیکر پۆز نامه ی (ناوښنه) دا وتی، همر پۆستیک، جا
 گه وره بڼت یان بهوک، له بهر پۆه به ری ناحیه و پۆلیس و هیزه ئه منبیه کان و پشمه رگه تا به پۆسته
 گه وره کان دهکات، مادام کانه بدی په کتین بۆ نه و پۆستانه، بۆیه ماف خویشه تی دیانگۆریت و سزابان بدات و
 متمانیهان لئ وهر بگرته وه". بۆ بیینی دهقی جاوپیکه وتنه که به روانه: ناوښنه، مه لا به ختیار، په کتیی و
 پارتی می ملیون دۆلار له حکومت وهر دهرگرن، له سه ر ساتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Babet&Cor=Chawpekewtin&iimare=715>

3. بۆ نموونه به روانه: هه لاه نه جم، به پښه وانه ی داسای ه لېژاردنه کانه وه، په کتیی بهر ده وانه له
 دهر کردنی فرمان به ره حکومیه کان، له سه ر ساتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17525&cat=1>

هه بوون^(١)، جگه له هه پشه کردن له کادری چه ندین لیستی جیاواز^(٢)
 سه ره پای ئه وانه یش له پۆژی ده نگداندا ساخته کارییه کی زۆر کرا، به تاییه تییش له
 هه ولێر و دهۆک^(٣) بێگومان ئه وه یش بوو به هۆی ساخته کردنی دهنگی دهنگه ران و

¹. بۆ نموونه بېروانه، دهرکردنی چه ند مامۆستایهك به هۆی لیستی گۆرانهوه، له سهر سایتی:

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=3810>

ههروهها بېروانه، دلییر عهیدولخالق، راگری کۆلیژی زانسته مرۆفایه تییه کانی زانکۆی کۆیه له
 پۆسته که ی دوور ده خرێته وه، له سهر سایتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17397&cat=1>

². بۆ نموونه بېروانه، سبهی، له سکا ئیپه کدا بۆ بهردهم پای گشتی، سهروکی لیستی چاکسازی کوردستان،
 ماوهیه که فشار ده خرێته سهر ئه وه که سانه ی یارمه تیمان ددهن، له سهر سایتی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17459&cat=1>

ههروهها بېروانه، هه لۆیست عوسمان و بهرهم له تیف، دیمانه له گه ل د. عهیدولوسه ور بهارزانی،
 گۆفاری پێگا، ژماره ١٣، حوزه پیرانی، ل ١٧-١٩.

³. جۆریك له کۆدهنگی له راپۆرتی تۆرپه کانی چاودێزی هه لێزارنه کان له سهر پوودانی ساخته کارییه کی فراوان
 له وه لێزارنه دا ههیه، لێرهدا هه ندیک له و راپۆرتانه ده خه پنه بهرچاو که پۆژنامه ناوخۆی و
 جیهانییه کان به شێکیان لێ گواستوه ته وه.

The Economist print edition, The times they are a-Changing: on site:

http://www.economist.com/world/mideast-africa/displaystory.cfm?story_id=14140770

< ههروهها، ئاویته، پهیمانگه ی ماوه کانی مرۆف، ساخته کاریی زۆر کراوه، له سهر سایتی،

<http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=4517>

< ههروهها، راپۆرتی کۆتایی پێک خه راوی ته مووز له بهاری هه لێزاردنی سه روکا په تی و
 بهرله مانێ هه رێمێ کوردستان ییه وه، له سهر سایتی:

<http://www.tammuz.net/news/arabic/03-09-009a.pdf>

< ههروهها، هاو لاتی، نوێنه رێسی پێک خه راوی نیۆ ده ول ته تی، له لایه ن حه یزبێ ده سه لاته ده وه پێشێلکاریی زۆر
 کراوه، له سهر سایتی :

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=10224&LinkID=63>

< ههروهها بېروانه نامه یه کی کونسولی هه ره نه سا بۆ سه لحه دین به هادین، سه روکی لیستی چاکسازی
 خزه ته گۆزاری، له سهر سایتی:

<http://www.kurdiu.org/fileup3/3278french.pdf>

< شتێك به ناوی بێلا و کراومه کی ناوخۆی یه پارتییه وه بێلا وه یی کرا، که تیا دا دان به ئه نه چامدانی ساخته کاری له
 لایه ن هه ندیک له کادرائییه وه ده نیت، که کاریگه ریی خه راوی بۆ سهر سومعه ی پارتی هه بوو. بۆ زانیاری له

سەرەپای ئەو ئەنجامە تارپادەيەك پۆزە تىقەي بزووتنەو ەي گۆپان، دامە زىننەرى بزووتنەو ەكە ھۆكارى ئەو ئەنجامەي گەپان دەو ە بۆ پكابە رىيەكى ناھاوتاي نىوان ەردو لا، دەلالت: ئىمە چووينە پكابە رىيە چەند حىزىيەك ەكە لە قەبارەي ئىمەدا نەبوون، چونكە ئەو حىزبانە سەروكايە تىي كۆمەرى عىراق و سەروكايە تىي ەرىم و سەروكايە تىي ئەنجومەنى ە زىرانى ەرىم و جىگىرى سەروكى پەرلەمانى عىراق و چەندىن ە زىريان لە بەغدا و ەرىمىش ەيە، سەرەپاي ئەو ەي دەزگا مەيدايى و ئەمنىيە كانىيان كۆنترۆل كەردو ە و سامانى گشتىيان بۆ بىردنەو ەي پكابە رىيەكە بەكار ەي ناو ە، بەلام ئىمە تاكە ە زىرەكشىمان نەبوو^(۱).

ئەگەر بەوردى لە ئەنجامى ئەو ەلېزاردنانە بىرپانين و بە ئەنجامى ەلېزاردنەكانى ئەنجومەنى نىشتىمانىي كوردستان لە ۲۰۰۵ بەراوردى بگەين دەبينىن، جياوازيان لەو ەدايە، ەيزىك ەاتو ە تە پىشەو ەكە پىشتەر بە شىو ەيەكى سەريەخۆ لە ژيانى سياسىدا بەشدارىي نەكەردو ە، كە ئەو ەيش بزووتنەو ەي گۆپانە و توانىيەك لە سەر چوارى دەنگەكان بباتو ە. لە بەرامبەرىشدا ەيزە سەرەكشىيەكان چەند كورسىيەكيان لە دەستدا^(۲). ئەو ەيزەيش بەشدارىي كەردنى لە حكومەتدا پەت كەردو ە و بىپارى دا بە ۲۵ كورسىيەخۆيەو ە لەگەل ەريەكە لە يەكگرتووى ئىسلامى بەشەش كورسىو كۆمەلە ئىسلامى بە چوار

^۱. نەوشىروان مستەفا، دىمانەيەكى شەخسى.

^۲. لە خولى دوو ەمى پەرلەمانى ەرىمدا، پارتىو يەكئىتى كورسىيان ەبوو، كەچى لە خولى سىيەمدا بوو بە ۵۹ كورسى، واتە ۹ كورسىيان لە دەست دا. ەواكات يەكگرتووى ئىسلامىيەش كە وەك ەيزى سىيەم لە ەرىمدا سەپەر دەكرا، لە خولى دوو ەمدا ۹ كورسىيە ەبوو، بەلام لە خولى سىيەمدا بوو بە ۶ كورسى، واتە ۲ كورسىيە دۆپانە. بۆ زانىارى لە سەر ئەنجامى ەلېزاردنەكانى خولى دوو ەمى پەرلەمانى ەرىم بپوانە، ئەنجامى ەلېزاردنەكانى خولى دوو ەم ۲۰۰۵، سەرچاوى پىشوو، لەگەل ئەنجامەكانى خولى سىيەمدا بەراوردى بگە، كە پىشتەر نامازەمان پىداو ە.

کورسی و لیستی پاقیدەینی ئاشووری بە دوو کورسی، وەك ئۇبۇزسیۆنی پەرلەمانی بێئەندە^(١).

نەوشیروان مستەفا، رێکخەری گشتی بزوتنە وە یگۆپان، ھۆکاری بەشداری نەکردنی بزوتنە وە کەسێ لە حکومەتدا بەم شێوە پەڕون کردووە: ئێمە بەدیل دەخەینە پەڕو لە چۆنیتیی بە پێوە بردنی حکومەت و نەهێشتنی گەندەلیی دارایی و ئیداری و سیاسی و ئەخلاقی و چەسپاندنی کۆلەکانی دادپەروری کۆمەڵایەتی و بوونی شەفافیت لە بودجە و ھەریەکە کوردستان و پەڕو و نەهێشتنی سیاسییەکان و سنووردانان بۆ دەستووردانی حیزب لە بە پێوە بردنی پۆژانە و فەرمانگە حکومییەکان و بازار و زانکۆ و مزگوتەکان و گۆڕینی ھێزەکانی پێشمەرگە و ئاساییش (ھێزەکانی ئاساییشی ناوخرۆی) لە ھێزگەلی حیزبییە وە بۆ دامەزرێوە گەلێکی حکومیی بێلایەن لە ھەلبژاردنەکان و ململانێ حیزبییەکاندا و بخرێنە خزمەتی پاراستنی گەل وە. حکومەتی ئێستای ھەرێم بە ھەمان پێوەرە کۆنەکان پێک ھێنراوە و ھەمان دیووە نیگەتیفەکانی پەڕو و ئێستایە، بۆیە بەشداریمان تێدا نەکرد^(٢).

لە ئاداریدا بزوتنە وە یگۆپان بە ھەمان گوتاری سیاسی خۆیە وە لە ھەلبژاردنەکانی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق بەشداری کرد و توانی، سەرەپای ئەو فشارە زۆرە و لە سەری بوو، ھەمان ئاستی چەماوەری خۆی لە چوارچێوەی ھەرێمدا

---

^١ بڕوانە تانەکانی ئەو لیستە لە ئەنجومی ھەلبژاردنەکانی تەممووزی: سەبە، پونادیم گەنا؛ حکومەت بە پێشێلکاری تۆمەتبار دەکات، لە سەر سانی:

<http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=19023&cat=1>

^٢ شێرزاد شێخانی، دیمانە پەك لە گەڵ نەوشیروان مستەفا، سەرۆکی ئۇبۇزسیۆنی سیاسی لە کوردستانی عێراق، رۆژنامە (شەرق و ئێستە)، ژمارە ١١٣٨٦، شەممە ٣٠ کانوونی دووەمی، لە سەر سانی:

<http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=11386&article=555070&search=%D9%86%D9%88%D8%B4%D9%8A%D8%B1%D9%88%D8%A7%D9%86&state=true>

دووه م: په وټی ئیسلامی:

حیزبه ئیسلامیه کان زاده ی پروداوه کانی ئه م دواپییه ی کوردستان نه بوون، به لکو پيشه ی نه و حیزبان به بق چه ندین ده یه پیش ئیستا، بق نیوه ی دووه می سده ی بیستم ده گه پیتسه وه، کاتیک پیکه ستنه کانی بزوتنه وه ی ئیخوان موسلمین گه یشتنه چه ند ناوچه یه کی کوردستان. چه ندین جار جیا بوونه وه یشیان تیدا پووی داوه، دیارترینیان دامه زرانندی "بزوتنه وه ی ئیسلامی کوردستانی عیراق" ه له سالی له ئیران و به شداری کردنی له شه پی دژ به پژی می پیشووی عیراقدا (نه وه یش پاش یه که ستنی مالی بنه ماله ی عه بدولعه زیز به پیه رایه تی شیخ عوسمان عه بدولعه زیز و بالی عه لی باپیر و پایسته ی ئیسلامی به پیه رایه تی شیخ محمه د به رزنجی). نه و بزوتنه وه یه و چه ند بالیکی تری ئیسلامییش چه ند جاریک شه پی چه کدارییان دژی میزه عه لمانییه کان، به تاییه تییش یه کیتی نیشتیمانی کرد، نه وه یش زوری لاواز کردن. په وټیکی نه و میزانه یش هاوکاری کردنی نه مریکایان له داگیر کردنی عیراقدا په ت کرده وه، به و هوپه یشه وه گورزی سه ربازی کوشنده ی لی وه شینرا.

نه و گورانکاریان و چه ندینی تریش بوونه هو ی دابه شبوون و که رتبوونی میزه ئیسلامیه کان، تا نه وه ی له نه وه ده کانی سده ی پراپرودا له سی بزوتنه وه ی سه ره کیدا گیرسانه وه:

- یه که گرتووی ئیسلامی به پیه رایه تی سه لاهه دین محمه د به هادین (که له ئیستادا و دوی دواپین کۆنگره یان، محمه د فره ج نه مینداری گشتی نه و حیزبه یه _ وه رگتی).

- کۆمه لی ئیسلامی به پیه رایه تی عه لی باپیر.

- بزوتنه وهی ئیسلامی به پێه رایه تی مائی عه بدوله زیز^(١).

له ئاداری دا یه کگرتوی ئیسلامی و کۆمه لی ئیسلامی له گه ل چه ند حیزبکی عه لمانی تر دا، که بریتیبوون له حیزبی سۆسیالیست دیموکرات و حیزبی زه حمه تکیشان به ره یه کیان له ناو حکومه دا پێک هێنا بۆ نه وه ی پر ه خه له حکومه ت و سیسته می سیاسی هه ریم به گشتی بگرن، نه وه یش له پێگه ی ناماده کردنی پرۆژه یه کی چاکسازی و پێدانی به ده سته ی پالای حیزبه سیاسییه کان^(٢). نه و حیزبان ه یش له ١٠ کانوونی دووه می راپۆرتیکێ تریان له باره ی دۆخی ناو خۆیی هه ریمی کوردستان و کێشه و قه یرانه کانی هه ریم و شیوازی چاره سه رکردنیان خسته پوو^(٣). نه و چوار حیزبه له ٢٥ ته مووزی به لیستیکێ یه کگرتوو به ناوی لیستی چاکسازی و خزمه تگوزاری به شدارییان له هه لئێژاردنی خولی سێیه می په ره لمانی کوردستان دا کرد و ٢٤٠ هه زار و ٨٤٢ ده نگیان به ده ست هێنا، که ده کاته ١٢,٨٤٪ ده ننگه کان، که له دواییدا ١٢ کورسی یه په ره لمانی کرد^(٤). به لām دواتر نه و لیسته، به هۆی به شداریکردنی حیزبی سۆسیالیست دیموکرات و حیزبی زه حمه تکیشانه وه له حکومه تدا، هه لوه شایه وه^(٥)، به و شیوه یه یش ته نیا یه کگرتوی ئیسلامی و کۆمه لی ئیسلامی وه ک ئۆپۆزیسیۆن مانه وه^(٦).

١. ناگریت بزوتنه وهی ئیسلامی له سه ر حیزبه ئۆپۆزیسیۆنه کان بێته نه مزار، چونکه له حکومه تی هه ریم پاش هه لئێژاردنه کانی دا به شداریی کرد و وه زاره تی نه وه قی و هه رگرت.

٢. یاسین سه له ح، ل ٢٤١.

٣. به روه راپۆرت ه که له سه یت:

http://komala.org/Direje_K.aspx?Cor=Witar&Jimare=40

٤. به روه نه نه جانی کۆتایی هه لئێژاردنه کانی هه ریم کوردستان له سه ر سه یت:

http://www.ihec.iq/Arabic/news_election_of_kurdistan.aspx

٥. بۆ زانیاری زیاتر له سه ر نا کۆکییه کانی ناو نه و لیسته به روه:

دلیتر عه بدوللا، کۆمه لی ئیسلامی هۆکاری شکسته یتانی لیسته چوار حیزبییه که بوو، گۆفاری پێگا، ژماره ١٢،

حوزه یرانی، لا ١٠-١١.

بە شىۋە، پاش بەشدارىكىردنى دوو حىزبە غەلمانىيەكەيلىستى چاكسازىر
خىزمە تگوزارى لە حكومەتدا، حىزبە ئۆپۇزسىيۇنەكانى مەرىم ئەمانەي خوارەو
پوون:

- بزوتنەوئىگۇپان بە ۲۵ كورسى.
- يەكگرتوئىئىسلامى بە ۶ كورسى.
- كۆمەلىئىسلامى بە ۴ كورسى.

ئۆپۇزسىيۇنەسىياسى لە ھەرىمدا نىزىكەيسى لە سەر
يەككى كورسىيەكانى پەرلەمانىان بە دەست ھىئا، تۈانىشىان پەيوەندىيەكانىان
بەرەو پىشەوە بىەن و ھەماھەنگىيىزاتر لە نىۋان خۇيان و فراكسىيۇنەكانىان لە
پەرلەمانى كوردستان و ئەنجۈمەنى نوپۇنەرانى عىراقدا، بە تايىبەتئىش پاش
پووادەكانى شىۋباتى، دروست بىكەن.

ھەرەھا بىروانە، باسەن تەھا، جىبابوونەو و زىانەكانىئاو پەزەكانى ئۆپۇزسىيۇنەكوردى، لە سەر سابىتى:
<http://www.niqash.org/content.php?contentTypeID=75&id=2544=1>
۱. ئەو دوو حىزبە لە ھەلبۇزاردنەكانى ئەنجۈمەنى نوپۇنەرانى عىراق لە ۱۰-۱۲ بە لىستى سەربەخۇ
بەشدارىيان كورد و ۲۵۹ ھەزار و ۲۸ دىنگىيان لە ھەرىمدا بە دەست ھىئا، بۇيە شەش كورسىيان لە
كۆي كورسىيەكانى ئەنجۈمەنى نوپۇنەران بىردەو (۴ بۇ يەكگرتوئىئىسلامى و ۲ بۇ كۆمەلىئىسلامى). ئەو ھىش
واتە پىشەدەنگەكانى ئەو دوو حىزبە ئىسلامىيە زۇر زىادى كىردەو، چۈنكە لە
ھەلبۇزاردنەپەرلەمانى ھەرىمدا ۲۴۰ ھەزار و ۷۲۸ دىنگىيان بە دەست ھىئا، واتە ۱۲.۸۴% كۆي دىنگەكان.
بىروانە، دىرباز مەمەد، ل ۴۲.

ھۆكارىئەو زىادبوونەش ئەوئە ئەو دوو حىزبە، دۈيەھەلبۇزاردنەكانى ھەرىم بە ئۆپۇزسىيۇنەيان
ھەلبۇزارد، ھەرەھا ھەر دوو حىزبەكە بە لىستى سەربەخۇ، دوور لە حىزبە غەلمانىيەكان بەشدارىيان كورد
و پەمىزە ئاپىنىيەكانىان بەكارھىئا و كەسانىكى ئاپىنىيان بۇ ھەلبۇزاردنەكان كاندەيد كورد، بەو ھىش
زۇربەئەو كەسانەكە ھەلبۇزاردنە ھەرىم دىنگىيان بە بزوتنەوئىئىسلامى دابو، دىنگىيان بەم دوو
حىزبە دا، لە كاتىكىدا بزوتنەوئىئىسلامى بە ھۆياو پەيمانىيەئەو لەگەل پارتىو يەكۇتتى و حىزبە
غەلمانىيەكانى تر لە ھەلبۇزاردنە ئەنجۈمەنى نوپۇنەرانى عىراقدا، دىنگىكى زۇرىكە دەست دا، بەو ھۆيەشەو
ھىچ كورسىيەكى ئەنجۈمەنى نوپۇنەرانى عىراقى ئەبىردەو.

لەوێشەو دەتوانین گرینگترین ھۆکارەکانی سەرھەڵدانی پەوتیکی ئۆپۆزیسیۆن لە ھەرێمی کوردستاندا، لەمانەی خوارەو دا کورت بکەینەو:

١. نەبوونی دادپەرورەری کۆمەڵایەتی: ھاوڵاتی ئاسایی کوردی بە ھاوڵاتی دەتوانێت بژوویی و پێویستیەکانی ژیاڵی ئاسایی و سادە بۆ خێزانە کە یە دابین بکات. لە بەرامبەر دا چینیکی زۆر دەوڵە مەند لە سەرکێدەکانی ئەو کاتە یە ر دوو حیزبی سەرەکی و کەسە نزیکەکانیان دروستبوو، کە لەو پەڕی ناز و نیعمە دا دەژین. دەستووەردانی ھەر دوو حیزب و سەرکێدەکانیان و کۆمپانیای بازراگانییەکانیان لە جومگە ئابووری و بازراگانییەکانی ژیاڵی ھاوڵاتییان و قۆرخکردنیا بۆ خۆیان، بوو تە ھۆی دروستکردنی کێشە ی زۆری چینیە تی لە ھەرێم و دەرکەوتنی کۆمەڵێک جیاوازی زۆر ئاشکرای کۆمەڵایەتی، ئەو یش وای کرد پەوتیکی ئۆپۆزیسیۆن لە ناو عەمە ی خەڵکدا دروستبێت. جگە لەوانە یش خرابیی خزمەتگوزارییەکان (لە ئاوی خواردنەو ی پاک و ئاو پۆ و کارەبا و تەندروستی و پێگاویان و ھەموو کەرتە خزمەتگوزارییەکانی تریش) توو پەییەکی زۆری جەماوەری دژ بە دەسەلات بەدوای خۆیدا ھێنا و بە پشتیوانیکردن و بەشداریکردن لە ئۆپۆزیسیۆندا دەریان بپێ.

٢. لە لایەکی تریشەو چەند پرسیکی یەکلایی نەکراو ی نێوان حکومەتی ھەرێم و حکومەتی فیدرالی، ھۆکاری سەرھەڵدانی ئۆپۆزیسیۆن بوو. نەبوونی بەرەو پێشچوونیکی بەرچاو لە و پرسانە لە سالانی پابردوودا (واتە لە خولی یەکەم و دوایری ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقدا) و چاوپۆشین لە مادە ی دەستووری عێراق بە تاییەتی، پۆلی گەورەیان لە سەرھەڵدانی ئۆپۆزیسیۆنی سیاسی لە ھەرێمدا ھەبوو. ئەگەر دەسەلاتی سیاسی ھەرێمی کوردستان ھەوڵی جێبەجێکردنی ئەو مادە یە لە گەڵ حکومەتی فیدرالی دا بدایە، ئەو کات دەیتوانی پاساو بۆ کەمتەرخەمیەکانی ناو خۆی ھەرێم بەھێنیتەو،

بەلام تەۋار بە پىچەۋانەۋەيە، نەك تۈۋاناي چارە سەركردنى كىشەكانى نەبوۋە، بەلكو
ئە دۆسيەيانەي ئاكوكييان لەسەرە زياتر بوون و چەندىنى تىرىشيان ھاتە سەر،
لەۋانەيش دۆسيەينەۋت و غاز و بودجە و پىشمەرگە و نوپنەرايە تىبەكانى ھەريم لە
دەرەۋە.

۳. نەبوۋنى پەۋتېكى ئۆپۆزسىيۇنى بەھىزى خاۋەن پېۋژەيەكى بەدىل بە
دريژايى قۇناغەكانى پاپىردوى مەيدانى سىياسىي ھەريم، پۆلى لە
دروستېۋونى بزۋوتنەۋەي گۇپان و دەرگەۋتنى ۋەك سەركردايە تىي ئۆپۆزسىيۇن لە
ھەريمدا ھەبوۋە. لەلايەكەۋە ھىچ كام لە پارتىيە كىتلى لە پاپىردوۋا لە ھۆكۈمەت
نەكشانەۋە تا لايەكيان ھۆكۈمەت پىك بەيىت و لايەكەي تىرىش بە پۆلى ئۆپۆزسىيۇن
ھەستىت. لەلايەكى ترەۋە حىزىيەكانى تىرىش، بە تايىبە تى ئىسلامىيەكان، بە
ھۆي كۆمەلېك ھۆكارى بابە تى خودىيەۋە نەيانتۋانى بە ھەمان پۆل ھەستىن. لەبەر
بوۋنى ھۆكارەكانى سەرھەلدانى ئۆپۆزسىيۇن لە ئاستى جەماۋەرىدا و
نەبوۋنى بەدىلېك، بۆشايىيەكى گەرەي سىياسىي لە ھەريمدا ھەبوۋە.
بزۋوتنەۋەي گۇپان تۈۋانى ئەۋ بۆشايىيە پېرېكاتەۋە، بە تايىبە تىكە سەركردەكانى لە
بزۋوتنەۋەي پېرگارىخۋانى كوردىدا پىش سى سال و لاي جەماۋەرىش ناسراۋ بوون و
پۆلەي سەرەككيان لە دامەزندانى ھەريمى كوردستاندا ھەبوۋە.

ھەموو ئىش ھۆكارانە پىكەۋە بوۋنى
ھۆي دروستېۋونى بزۋوتنەۋەيەكى ئۆپۆزسىيۇنى چالاك لە ھەريمى كوردستاندا.

۲-۳: ئۆپۆزسىيۇنى سىياسىي دۋاي پروۋداۋەكانى شىۋباتى:

كۆمەلېك پروۋداۋ ھەلكەۋت، پىكەۋە بەشىدار بوون لە
خولقاندىنى خۇپىشانەكانى ھەريمى كوردستان لە پۆلى شىۋباتى و
پۆلانى دۋايىشدا. لەۋانەيش:

١. فشاری بەردەوام بۆ سەر میدیا و میدیاکارە ئازادەکان، تا گەشتە پادە ی کوشتنی پۆژنامە نووسان (وەک پفاندنی پۆژنامە نووسی گەنج سەردەشت عوسمان لە بەردەم کۆلیژی ئادابی زانکۆ سەلاحەدین لە هەولێر و کوشتنی لە هی ئایاری دا، کە بە هۆیەو خۆپیشاندانی جەماوەری لە نۆریە ی شار و شارۆچکەکانی هەرێمدا ئەنجام درا^(١) و لێدان و زیندانیکردن و غەرامە کردانیان بە ملیۆنان دینار^(٢).

٢. نەبوونی مامەلە یەکی جیدی لە گەڵ ئەو گەندەلییە فراوانە ی لە جومگە سەرەکییەکانی حکومەتی هەرێمدا هەبوون.

٣. بە کارهێنانی دەسەلاتی سەرۆکی هەرێم بۆ بیبەشکردنی بزوتنەوێ گۆپان لە بەشداریکردنی لە حکومەتی عێراقیدا، کە بە پیتی نیستی حقایقە هەلێژاردن و نەتەوێ بە دەستی هێنا بوو. ئەو حکومەتە ئیئتلافییە ییش بە شێوە ی پشکایەتی حیزب و تایفە و نەتەوێ جیاوازیەکان پێک هاتبوو، لە پێگە ی سیستەمی خالی سەر ژمارە ی کورسییەکانی هەر قەوارە یەکی سیاسی لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقدا.

٤. مەیلی هەر دوو حیزبی دەسەلاتداری هەرێم لە بە کارهێنانی زۆرینە ی پەرلەمانیان، بۆ دەڕکردنی کۆمەلێک یاسای گرینگ کە پەيوەستن بە سیستەمی سیاسی و ئازادییە گشتییەکانەو لە هەرێمدا، بە جۆرێک

^١. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر جۆنتیتی تیرۆکردنی سەردەشت عوسمان، بڕوانە:

SAM DAGHER, Abducted Kurdish Writer Is Found Dead in Iraq, in site: www.nytimes.com/2010/05/07/world/middleeast/07erbil.html?scp=4&sq=iraq&st=cse

^٢. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر دەستدرێژیکردنە سەر پۆژنامە نووسان لە هەرێمدا، بڕوانە ئەو راپۆرتە ی پێکخراوی ئێبپووردنی نیۆدەولەتی بە ناوێشانێ دەستدرێژیکردنە سەر پۆژنامە نووسان لە هەرێمی کوردستانی عێراق:

www.amnesty.org/ar/appeals-for-action/investigate-attacks-journalists-kurdistan-region-iraq

که خزمەت بە مانەو و بەردەوامبوونی خۆیان لە سەر دەسەلات بکات. لەو یاسایانەش، یاسای ئەنجومەنی ئاساییشی ھەرێمە، کە دەزگا ئەمەنی و ھەوالگرییەکان لە چوارچێوەی ئەنجومەنی ئاساییشی ھەرێمدا، دەبەستێتەو بە سەرۆکی ھەرێمەو و لە ژێر دەسەلاتی خۆیشیدا دەبێت و دەسەلاتیکی فراوانیشی پێ دراو، کە دەتوانێت دەستوەردان و چاودێری دامودەزگا حکومییەکان و کەس و ھاوڵاتیانی بکات، ئەوەش پێگە بۆ بوونی ھەرێمی کوردستان بە ھەرێمێکی پۆلیسی خۆش دەکات. یەکیکی تر لەو یاسایانەی نۆرینە پەرلەمانی دەری کردووە، یاسای پێکخستنی خۆپیشاندانەکانە، کە مافی خۆپیشاندانی ھاوڵاتییان و حیزب و پێکخراوەکانی ھەرێمی کوردستانی بەستووە بە مۆلت و پەزنامەندی دەسەلاتدارانی ھەرێمەو. لەم ماوەیەیدا واییشدا دەسەلاتی سیاسی ھەرێمی کوردستان خۆپیشاندانی ئاشتییانەی ھاوڵاتیانی قەدەغە و سەرکوت کردووە، ھاوکات ھەر دوو حیزب ھەولیان داوە دەستەبەلای ھەلبژاردنەکان بە پشکایەتی حیزبی پێکبەژن، بە جۆریک کە بتوانن کۆنترۆلی بکەن.

۵. ئەو شۆرشە جەماوەرییانەی لە سەرەتای سالی پەرەو لە تونس و میسرو یەمەن و لیبیا و سوریا ھوویان دا، ھاوڵاتییان و ئۆپۆزیسیۆنی سیاسی ھەرێمی کوردستانیان ھاندا داوای گۆرانکاری پێشەیی لە ھەرێمدا بکەن، بە تایبەتی کە پێشتر ھاوڵاتییان پەلامێکی ئاگادارکردنەویان ئاراستەیی ھەر دوو حیزبی دەسەلاتداری ھەرێم کرد تا گۆرانکاری و چاکسازی بکەن، کاتیکی لە دوایین ھەلبژاردنی پەرلەمانی کوردستاندا دەنگێکی نۆریان بە لیستی گۆران دا و چەندین گۆرەبوونەویان دۆ بە تیرۆرکردنی پۆزنامەنووس سەردەشت عوسمان و تێپەراندنی یاسای پێکخستنی ھەلبژاردنەکان سازدا.

بزووتنه وهی گۆڤان له ۲۹ی کانوونی دووه می به یاننامه یه کی جه وت خالی بلاو کردوه و له و پتییه وه پپۆڤه ی خۆی بۆ چاکسازی پشیه یی خسته بهر دیدی هیزه سیاسیه کانی هه ریم. ئاماڤی بزووتنه وه که له ده رکردنی ئه وه به یاننامه یه، وه ک خۆی ده لیت: ده رکردنی هه ریمی کوردستان بوو له وه قهیرانه سیاسیه یی چه نندین سالا تییی که وتوه، له کاتی که دا باهۆزکی دیموکراسیه یی سه ره رتا پاگیر هه موو ناوچه ی خۆره لاتنی ناوه راستی گرتوه ته وه^(۱). که چی هه ر دوو حیزیه ی پارتی و

1. هه ر له به یاننامه که دا هاتوه، ئیمه له بزووتنه وه ی گۆڤان چه نندین جار به گوته ی نووسراو و زاوه کی، چه نندین جار له رێگه ی فراکسیۆنه کلانه وه له کوردستان و به عدا، ده سه لاتدارانی هه ر دوو حیزیه ی فه رمانه وه امان له مه ترسی و په ره مندنی ئه م دۆخه ئاگادار کردۆته وه، به ئام جار له دوی جار پروو به پروو خه مساردی زیاته ر و بیباکی زیاته ر بووینه ته وه، بۆیه ئیستا کاتی ئه وه هاتوه بزووتنه وه که مان به راشکاوی و به ئاگاداری ئیوه ئه م داواکار یانه پشکه ش به ده سه لاتداران و هه موو هیزه سیاسیه کانی کوردستان بکات، وه ک رێگه چاره یه کی راسته قینه بۆ کۆتاییه یان به م سیسته مه حیزبسالاریه و دامه زاندنی سه ره تابه کی تازه ی هوکمه رانی که جێی په زما نه ندی ئیوه و شانازی هه مووان بیته:

مه نعی سه رکرا دیه تیی پارتی و په کیتی له هه موو جوړه ده ستتێۆمه رانی له کاروباری، هوکمه ت و دائیره کانی، پارله مان، دادگا، ئاسایش، پشمه مرگه.

مه نعی دامه زاو هه کانی ئاسایش، زانیاری و په راستن و پشمه مرگه له هه موو جوړه ده ستتێۆمه رانی که کاری سیاسیه خه لک و جالاکیه جه ماوهریه کان، گۆڕه ی به رپۆمه ره کانی ئه م ده زگا یانه به کهسانی بێلایه نی پشیه یی.

هه لۆمه شانده وه ی هوکمه ته حیزبیه یه کی ئیستای په کیتی و پارتی و پشکهنانی هوکمه تیی نینتی هالی ته کتۆکراتی بێلایه ن.

هه لۆمه شانده وه ی ئه م پارله مانه ی ئیستا.

ئاما ده کردنی زه مینه ی هه لپۆاردنیکی نه زه یی بۆ ته زویر بۆ پارله مانی کوردستان که له ۲ مانگ تێ نه په رێ.

گێڕانه وه ی مو لک و مالی داگیر کراوی هوکمه ت و خه لک له لایه ن حیزبه کان و کاربه ده سه کانییه وه.

کێشانه وه ی پشهووسی ده ستووری هه ریم و هه موو ئه و پاسا یانه ی په یوه ندیدارن به سیسته می هوکمه رانی و لاتمه وه و جه واله کردنیان بۆ پارله مانی داها توو.

ئیمه له کاتی که ئه م خواسته جه ماوهریه راده گه یه نین:

بەكېتى بەتۈندى بە پەۋىيە ياننامە كەدا ۋەستانە ۋە، كار گەيشتە گەمارقانى بارەگا
ھىزىبىيە كانى بىزۈتخە ۋەى گۇپان لە لايەن ھىزە چەكدارە كانىيانە ۋە.

دوای پۇز لە دەركردنى ئۇ ۋە ياننامە يە، واتە لە
۱۷ى شوباتى خۇپىشاندانى جەماۋەرى لە چەند شارىكى ھەرىمى كوردستان دەستى
پى كىرد، لە ھەندىك شوپىنىشدا، بە تايىبەتى لە شارى سىلىمانى تا دوو مانگ
بەردەوام بو^(۱). لە بەرامبەردا ھىزە كانى پارتى، بە دەستىك بە شارى ھەولپۇر، ئەو
خۇپىشاندانانە سەركوت كىرد، ھىزە كانى يەكېتىش ھەمان كارىان لە گەل
خۇپىشاندانە كانى شارى سىلىمانىدا كىرد.

ئەو پووداۋانە بوونە ھۆى بە ھىزىۋونى پىزە كانى ئۇپۇزسىۋونى سىياسىي ھەرىم و
تەكانىكى تىرى بە ھەولە كانىيان بەخشى، لە فشارخستە سەر ھەردو
ھىزى دەسەلاتدار تا گۇپانكارى پىشەى لە ھەرىمدا بگەن. لىژنە يەكى بالاي ھىزە

داۋا لە ھەموو ھىزە سىياسىيەكانى كوردستان ئەكەين پىشتىرى خۇيانى بۇ دەرىپىن.
داۋا لە دەسەلاتدارنى كوردستان دىكەين كە لە ئاستى بەرپرسىيارىتى مىژۋونى خۇيان دا بىن بۇ
جىيەجىكرىنى.
بىروانە دەقى بە ياننامەكە لە سەر سايىتى:

<http://sbeiy.com/ku/newsDetail.aspx?id=33467&cat=11>

¹ بۇ زانىارەى زىاتر لە سەر ئەو خۇپىشاندانانە و شىۋازى مامەلە كىردنى دەسەلاتى سىياسىيەكە ئاندا، بىروانە،

عەلا يوسىف، پووداۋەكانى سىلىمانى ئاكۇكى لە نىۋان كوردەكاندا دروست دىكەين، لە سەر سايىتى:

<http://aljazeera.net/NR/exeres/F2D1E206-757B-40FE-9C8B-76499F63F905.htm>

جەزىرە نىت، زىادىۋونى زىمارەى كۆزراۋان لە خۇپىشاندانەكانى سىلىمانىدا، لە سەر سايىتى:

<http://aljazeera.net/NR/exeres/E73164D5-7887-42B2-990E-F921425E6875.htm>

Namo Abdulla, Military presence halts protests in Iraq's Kurdistan, in Site:
<http://www.reuters.com/article/2011/04/29/us-iraq-protests-kurdish-idUSTRE73S2MW20110429>

كۆمەلەى بىرگىرى كىردن لە ئازادىپىرۋۇزنامەگىرى، لە كەمىر لە ھەقتەمەكدا زىاتر لە ۷۰ پىشپىلكارى لە
ھەرىمى كوردستان قۇماركراۋن، ۲۵ى خىسانى، لە سەر سايىتى:

www.sdpfiq.com

ئۆپۆزسىيۆنەكان پىكھيتىرا و لە سەر پەرژەى چاكسازىى سياسىى ھەرىم پىكھوتن،
كە لە ۲۲ خال پىكھاتبوو و لە ۳ى نادارى پراگەيەترا^(۱).

ناوھ پۆكىئەو بەياننامە ھاوبەشەى حيزبە ئۆپۆزسىيۆنەكان، زۆر لە
ناوھ پۆكى بەياننامەكەى پىشتىرى بزووتنەوھى گۆپان جياواز نيە، كە بە ھۆيەوھ
پووبە پووي پەخنەيەكى زۆرى ھيزەكانى تر بووھ، لەوانەيش ھيزەكانى ناو پەرلەمان
لەو بەياننامەيەى دەريا نكرد، پەخنەيان لى گرت. ئەوھى پىيويستە لەو
چوارچۆھەىدا باس بكرىت، پەشۆكان و ناپوونىي ھەلۆيستى ھەندىك لە حيزبە
سياسىيەكانى ھەرىمى كوردستانە، بە تايبەتى حيزبە ئىسلامىيە ئۆپۆزسىيۆنەكان،
كە خۆيان لە يەكگرتووي ئىسلامى و كۆمەلى ئىسلامىدا دەبيننەوھ، چونكە پاش
ئەوھى بەياننامەيەكىيان لەگەل حيزبەكانى ناو حكومەتدا دەركرد، ھاتن و
بەياننامەيەكىيان بە ھەمان ناوھ پۆكەوھ لەگەل بزووتنەوھى گۆپان دەركرد. ئەو
كارەيش دەشيا تىگەيشتنىكى خىرا لەو حيزبانەوھ بەدەستەوھ بدات و
ئاستى جەماوھىريان كەم بكاتەوھ، سەربارى ئەوانەيش بەياننامەيان
پوونكردنەوھەكىيان لە بارەى ئەو ھەلۆيست گۆرپنەيان بڵاوەكردەوھ. لىرەيشدا
دەكرىت ئارىشەى سازاندنى بنەماى عەقيدەيى و پراگماتىكى سياسىيە ئەو حيزبانە
بووژىنرىت.

حيزبە ئۆپۆزسىيۆنەكان لە كۆبوونەوھەكانىندا جەختيان لە سەر ناوھ پۆكىئەو
بەياننامەيە دەكردەوھ، كە لە كۆبوونەوھى ئىنسانى ئامازەى پى درا و تيايدا
سەركردەكانى ئۆپۆزسىيۆن داواكار بوون^(۲):

---

¹. بۆ زانىنى، بەرنامەى ئۆپۆزسىيۆنى سياسىى لە بارەى چاكسازىى ھەرىمدا ھەروانە،
سايتى پرەسمىيەكگرتووي ئىسلامى كوردستان، ناوھ پۆكى پەرژەى ھاوبەشەى ئۆپۆزسىيۆن لە بارەى
چاكسازىى سياسىى ئىدارىلە ھەرىمى كوردستان، لە سەر سايتى،

<http://www.kurdiu.org/ar/hawal/index.php?pageid=64801>

². ھەروانە بەياننامەى كۆتايى كۆبوونەوھى سەركردەكانى ئۆپۆزسىيۆن، لە سەر سايتى :
<http://sbeiy.com/ku/newsDetail.aspx?id=35400&cat=1>

۱. حکومەتى ئىستاھەلبوھ شىئىرىتەوھ و حکومەت يىكى كاتى لە سەر
بە ماى تە وافوق پىك بەئىئىت.

۲. ئەركى سەرەكىى حکومەتى كاتى بىرىنى بىت لە :

ا. ئە نجام دىنى چاك سىزى پى شەىى، لە ناو پى شىاندا
بە نەدە كانى (۱_۲۰) پى پىرۆزەى ھاوبەشى ھىزە ئۆپۆزسىيۇنە كان.

ب. زە مېنە خۆش كىردىن بى ھەلبىزاردىكى ئازادانەى پىگەردانە، لە
ساىەى بىلەى نىى حکومەت و دامودەزگا پە سىمىيە كان و قەدەغە كىردىنى ھەموو جۆرە
ساختە كارى و دەستووردانكى نایاساىى، بە جۆرىك ھەلى يە كسان بى ھەموو
ھىزە كانى بە شدار بوو لە ھەلبىزاردە كەدا بىرە خىئىرىت.

سەرەپاىئەو ھەولانەى ئۆپۆزسىيۇن و ئامادە بوونى بى گىفتوگۆ و دانوستان
لە گەل دە سەلاند، كەچى لە بە دىيەئانى لایەنى كە مى ئامانجە كانى لە ھەرىمدا
سەر كە وتو نە بوو، چونكە حكومت گە ىشتە ئەوەى بە بىلەو پىكىردىنى ھىزە
چە كدارە كان لە شە قام و شوئىنە گىشتىيە كاندا يە كالایى بكا تەو، ھەموو
شىوازە كانى ناپەزایىى جە ماو ەرى قەدەغە كىرد و لە پىگەى بىرىنى مېنەى حىزىە
ئۆپۆزسىيۇنە كانەو، فشارى مادىى زۆرى خىستە سەریان. بەو شىو ەى، بى
ئەو ەى ھىچ بەرەو پىشچوونىك لە سەر ئاستى سىياسىى ھەرىم بەدى بىت، دۆخە كە
ئارام كرايەو، بەلام بەردەوامىى خۆپىشاندىان و فشارى بەردەوامىى ئۆپۆزسىيۇن،
حكومەتى ناچار كىرد چەند چاك سىزىيەك لە پەوى دامە زىاندنى فەرمانبەران و
باشتر كىردنى واقىعى كارەبا و ئاو و پىگەوبانە كانەو ئە نجامىدات.

۴: دەستگەوتە كانى ئۆپۆزسىيۇنى سىياسىى و بەرپەستە كانى و داھاتووى لە
ھەرىمى كوردستاندا :

لەو ەى باس كرا بىمان پەون دە بىتەو، ھەلبىزاردە كانى ھەرىمى كوردستان
سەرەتای دروست بوونى ئۆپۆزسىيۇنىكى سىياسىى پىكخراو و چالاكە، لەو كاتەو

خەرىكە بە پۇلى چالاکانەى خۇى لە ھەرىمدا ھەلدەستىت، بىگومان ئەمەش ماناى وائىيە كە لە دۇخى سىياسى و ياسايى تەندروسى خۇيدا بىت. بۇ ئەوەى لە پۇلى راستەقىنەى ئۇپۇزسىيۇن تى بگەين، پىيوسىتە لە سى تەوەر وردىينەوہ:

۴-۱: دەستگەوتەكانى ئۇپۇزسىيۇنى سىياسى:

حىزىيەكانى دەستگەوتەكانى و سىتيا تـــــــا
ساتى ئەجامدانى ھەلبۇاردنەكانى ئەنجومەنى نوينەرانى عىراق لە ۲۰۱۰دا
پۇلى پەرلەمان پەك بخەن، بۇ ئەوەى دەرفەت نەدەنە ئۇپۇزسىيۇن
پۇلى راستەقىنەى خۇى لە ژيانى سىياسىدا نىشان بدات. پەرلەمان خرايە
پشووئەكى زستانەوہ و ھىچ ياسايەك دەرئەكرا^(۱)، لەگەل ئەوەيشدا ئۇپۇزسىيۇن
توانى پىپۇژە ياسا و پىيار پىشكەش بكات، لەگەل وروژاندن و
كاراكردنەوہى ياساى تردا، كە لە خولى دووہمى پەرلەماندا پىشنىيازكراپوون و ھىچ
خويتندەوہىەكيان بۇ نەكراپوون^(۲). ئەو پىپۇژانەيش بەشكى ئەو بەلئنانە بوون، كە
ئۇپۇزسىيۇن و بى تايىيەتبيش بزوتتەوہى گۇپان پىش
ھەلبۇاردنەكانى پەرلەمانى كوردستان لە تەمووزىدا بە دەنگدەرانى دابوون.

سەرەپاى ئەوەيش، ئەندامانى پەرلەمان (لە گۇپان و حىزبە ئىسلامىيەكان)
سەردانى مەيدانى شارەكانى كوردستان و دامودەزگا حكومىيەكان دەكەن بۇ
ئەوەى لە نزىكەوہ ئاگادارى كىشە و خەمى ھاوالاتىيان بن و بەدواداچوون بۇ
كارى فەرمانگەكان بگەن و چاودىرى بخەنە سەر دامودەزگا حكومىيەكان^(۳). ھەر

^۱. شىرزاى شىخانى، دىمانەپەك لەگەل نەوشىروان مستەفا.

^۲. بۇ ئاگاداربوون لە تەواوئەو پىپۇژانە، پىروانە:

<http://gorran.org/Content.aspx?LinkID=45&Action=1>

^۳. بۇ تەموونە پىروانە، ژمارەپەك پەرلەمانتارانى گۇپان سەردانى ناخىيەى پالىسان و گوندەكانى دەورەپەريان
كرد، لە سەر سايى پىسەمى بزوتتەوہى گۇپان:

<http://gorran.org/Detail.aspx?id=693&LinkID=3>

لە و چوارچێوەیەدا فراكسیۆنی گۆڕان، بە چەندین ڕێگەی جیاوازی لە وەزیرەکان دەپرسیستەو^(١)، کە ئەوەش دەبێتە هۆی چالاككردنی ڕۆڵی چاودێریی پەرلەمان. لە لایەکی ترەوە حیزبە دەسلەتدارەکان، دەتوانن چ لە متمانە بەخشین بە حکومەت، یان لە هەردەنگدانێکی تری ناو پەرلەمانی کوردستاندا ژۆرینەیان هەبێت، بەلام بە هەمان شێوە و پادەیی سەردەمی پێش سەرھەلدانی ئۆپۆزسیۆن ئازاد نین (ئەمەش لە کۆی دۆخی هەرتیمی کوردستان خاڵیکی پۆزەتیفە) هەروەها ئەو حیزبانە، ئەگەر چیتەر دەیانەوێت لە دەسلەتدا بمێننەو، ناچارن سیاسەتی نوێ پێپەو بکەن^(٢). کاریگەریی ئۆپۆزسیۆن لە سەر چۆنیتیی بەرپۆە چونی کارەکانی حکومەت وردە وردە دەرکەوتو، بۆ نموونە، بۆ یەکەجار لە میژووی ئەم هەرتەمەدا پڕۆژە بودجەیی سالاەکانی ٢٠١١ خزانە بەردەم پایگشتی^(٣). دیارترین بابەتەکانی ئێوە بودجەییەش، بەراورد بە سالانی پێشو، دیاریکردنی بودجەیی حیزبەکانە بە ٩٠ ملیار دینار و بەستەنەوێ بە دەرچوونی یاسایەك لە پەرلەمانی کوردستانەو. راستییەکی، پایگشتی هێچ لە بارەیی بودجەیی حیزبەکان، بە تاییبەتیی پارتی و یەکییتی ئەدەزانی، تەنیا پاش

یان بڕوانە: پەرلەمانتاری گۆڕان سەردانی لقە سالیمانی کۆمەڵەیی گەمەندامانی کوردستانیان کرد، لە سەر سايتهی دەسەڵاتی بزووتنەوێکە:

<http://gorran.org/Detail.aspx?id=638&LinkID=3>

^١. بۆ نموونە بڕوانە، لە ڕێگەیی سەرۆکایەتی پەرلەمانەو، فراكسیۆنی گۆڕان داواووونکردنەو لە ناشتی هەورامی، وەزیری سامانە سروشتییەکان دماکات، لە سەر سايتهی:

<http://gorran.org/Detail.aspx?id=570&LinkID=3>

^٢. د. کازم حەبیب، ڕێپەروی حیزبە سیاسییەکان و ئەنجامی هەلژێردنەکانی ئەم دوایییە هەرتەم. ئەقەیی سەیم و کۆتاییە زنجەری ئۆپۆزسیۆنی سیاسی لە کوردستانی عێراق، لە سەر سايتهی:

http://www.akhbaar.org/wesima_articles/articles-20091115-80011.html

^٣. بڕوانە، پڕۆژەیی بودجە لە سايتهی پەرلەمانی کوردستان:

<http://www.kurdistan-parliament.org/files/articles/280110061636.pdf>

ئەو نەبىت كە سالى پار ئۆپۆزسىيۆن ئەو پىرسەي وورژاند^(۱). وەك دەزانين ھەر دوو حيزب مانگانە ۳۵ مليۆن دۆلاريان لە بودجەي ھەريم بردو، واتە ۸۴۰ مليۆن دۆلار لە سالىڭدا، كە يەكسانە بە ۱۱٪ بودجەي سالىي ھەريم^(۲). بەلام لە ياساي بودجەي سالىي دا مانگانە دوو مليۆن دۆلار بۆ ھەريەكە لە پارتى و يەكيتى و دوو مليۆنيش بۆ باقى حيزب و قەوارە و پىڭخراوە كانى تر ديارى كراوە، واتە سالاڭە ۲۴ مليۆن دۆلار بۆ ھەر حيزبىيان^(۳). ئەو ەيش واتە بودجەي حيزبەكان كرا بە يەك لە سەر دەي ئەو پارەيەي پارتى و يەكيتى لە بودجەي سالاڭى پابىردودا دەيانبرد. ۷۶۴ مليۆن دۆلار گەپىنرايەو ە بۆ بودجەي ھەريم، كە دەتوانرێت لە كەرتى خزمەتگوزارى و ەبەرھىناندا خەرج بكرێت.

ليژنە جياوازەكانى پەرلەمانيش بە مەبەستى چاودىريکردنى چۆنيتى كارکردنى حكومت و فەرمانگە جياوازەكان و دامەزراوە گشتيەكان، سەردانى مەيدانى دەگەن. سەرەپاي ئەو ەي كە پىژۆ ەي بودجەي ھەريم گەفتوگۆيەكى وردى لە سەر دەكرێت^(۴).

لەو ەي پاپـورد دەگەينـئەو ەي، سەرەپاي كورتىي تەمەنى گەيشتنى ئۆپۆزسىيۆنى سياسىيە پەرلەمانى كوردستان و

1. عومەر سەيد عەلى، ئەندامى دەست لەكار كى شاو ەي مەكتەبى سياسىيە كىتى و ئەندامى كى بەرچاوى بزووتنەو ەي گۆپان بۆ يەكەمجار و تى كە ئەو بودجەي ەي ھەر دوو حيزبەكەيە، بىروانە: ھاوڵاتى، يەكيتى زياتر لە ۲۰ مليۆن دۆلار لە بودجەي سالىمانى بۆ خۆي دەبات، لە سەر سايى:

<http://hawlati.info/NewsDetailN.aspx?id=7374&LinkID=68>

2. بىروانە، سەي، يەكيتى و پارتى سالاڭە ۱۱٪ بودجە بۆ خۆيان دەبن، لە سەر سايى: <http://sbeiy.com/ku/newsdetail.aspx?id=17631&cat=1>

3. بىروانە، ئاوينە، حكومت دوو مانگە مینەي دارايى پارتى و يەكيتى خەرج نەكردو، لە سەر سايى: <http://awene.com/Direje.aspx?Babet=Hewal&Jimare=5973>

4. بىروانە، پەرلەمانى كوردستان، لەم رۆژانەدا ليژنەكانى پەرلەمان سەرفالى خويندەنەو ەي پىژۆ ەي بودجە و ئاوتو ەي كەردن لە ھەموو پرويەكەو، بىروانە:

<http://www.kurdistan-parliament.org/default.aspx>

سەرەپای نیازی دەسەلات لە پێگریکردن لە چالاکییەکانی لە ناوێوە و
 دەرەوێ پەرلەمانیشدا، کەچی فراكسیۆنی گۆران بە حوکمی ئەوێ گەورەترین
 کوتلە ئۆپۆزسیۆنە لە پەرلەمانی کوردستان توانی نەریستی پەرلەمانی نوێ بەیخت
 ئاراه، لە پەییوەست بە چەسپاندنی ئۆپۆزسیۆنێکی سیاسی ئیجابی و کارا لە ناو
 پەرلەماندا و تیکەڵبوونی پۆزانه بە چین و توێژە جیاوازه کانی کۆمەلگە^(١) و
 چاودێریکردنی حکومەت، نەك هەر ئەوێ نەدە، بەلکۆ ئەوێ ریتانەئێ بە سەر
 لیستی دەسەلاتیشتیدا سەپاندووە.

حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان سەرکردایەتی ناپەرلەمانی تیپە
 جەماوەرییەکانی هەرمیشیان کرد، بە تایبەتی لە سلیمانی (١٧ی شوبات و
 پۆزانی دوایی) و داوای کۆمەلگە چاکسازی سیاسی پێشەیان کرد. ئەبۆبەکر
 عەلی، سەرکردە لە یەکگرتووی ئیسلامی لەو بارەئێوە دەئێت:
 "خۆپیشاندانی سیاسی مافی هەر هاوڵاتیێە. مافی خۆپیشانە داوای چاکسازی بکەن.
 ئێمە لەو چالاکییانەدا بەشدار بووین، بەلام لە توندوتیژیدا نا، چونکە برۆمان بە
 توندوتیژی و دەستدریژیکردنە سەر هیچ دامودەزگایەکی حکومی نییە و جەخت لە
 ناشتی بوونی خۆپیشاندان دەکەینەو"^(٢).

لەوێ یاسا کرا دەکرێت بە کورتی بلیین، سەرەپای ئەوێ وێخە
 جیاوازانەئێ حیزبە سیاسیە ئۆپۆزسیۆنەکانی هەرم پێی دا ئێپەپوین، توانیویانە
 لە چەندین ئاستدا دەستکەوتی جیاوازیان هەبێت، جگە لەوێ تارادەئێە
 سەرکەوتو بوو لەوێ پۆلی ئۆپۆزسیۆنێکی پاستەقینە لە هەرمدا بگێرێت، بەو
 هۆیەشەو دەسەلاتی سیاسی ئۆپۆزسیۆن بەهەند وەرەگرێت و حسابی پۆ
 دەکات.

^١. شیرزاد شێخانی، دیمانەئێە لێگەڵ نەوشیروان مستەفا.

^٢. ئەبۆبەکر کاروانی، دیمانەئێەکی شەخسی، سلیمانی، ٢٠ئێخایی.

له لایه کی تریشه وه، حیزبه ئۆپۆزیسیۆنه کانی هه رێم له کارێ سیاسیی خۆیاندا زیاتر پێگه یشتوو و تیگه یشتوو بوون، ئه وه تا سه ره پای جیاوازی ئاراسته ی فیکریو سیاسییان و دوو به ره ییبوونیان له نێوان عه لمانی و ئیسلامیدا، که چی توانیویانه پیزه کانی خۆیان یه که بخه ن و توانی شیان لـه پووبه پووبوونه وه ی حیزبه کانی ده سه لاتدا داواکارییه کانی خۆیان یه که بخه ن.

٤-٢: به ره به سه کانی ئۆپۆزیسیۆنی سیاسیه له هه رێمی کوردستاندا:

یه که م: به ره به سه کانی ده سه لاتیه سیاسی:

١. کاتی که بزوتنه وه ی گۆپان بریارێ دا به لیستی سه ره به خۆ به شداری له هه لێژاردنی په رله مانی کوردستاندا بکات، ده سه لاتیه سیاسی هه لمه تیکی پلان بۆ دارێژراوی دژی کادرانی بزوتنه وه که ده ست پێ کرد، ئه ویش به برینی مووچه و گراسته وه ی به ژۆر له شوێنی وه زیفه و نیشته جێبوونیان، به پاده یه که ژماره ی ئه و فه رمانبه ره حکومیانه ی مووچه یان بپر دا گه یشته دوو هه زار که س^(١) دوا ی هه لێژاردنه که ییش ته نه ات پێش ده رچوونی ته نجامه په سمیه کان هه لمه تی کوێرانه له لایه ن لایه نگرانی ده سه لات وه کرایه سه ر باره گا کانی حیزبه ئۆپۆزیسیۆنه کان^(٢). هه ره شه ی ده سه لات له ئۆپۆزیسیۆن پێی نایه قوناغیکی تره وه، کاتی که نووسینگه ی په رله مانتارانی لیستی گۆپانیان سووتاند و چه ند که سیکیان کوشت، هێرشیان ده کرده سه ر ماله کانیا ن و کادره کانیا ن ده پفاند و باره گا کانیا ن ده سووتاند^(٣). کاردانه وه ی ده سه لات و لایه نگرانیان (که ده توانین به

^١. شێرزاد شێخانی، دیمانه که له گه ل نه وشێروان مسته فا.

^٢. بڕوانه: کوردیو، هێرشکردنه سه ر و تالانکردنی چه ند نووسینگه یه که هه راکیسیۆنی گۆپان له رووداوه کانی شه وێر پابردوودا، له سه ر سایته:

<http://www.kurdiu.org/ar/hawal/index.php?pageid=8091>

^٣. بڕوانه AFP:، ئۆپۆزیسیۆنی سیاسیه کوردستانی عێراق باس له پێشێلکارییه کانی به ره هه ق به ئهن دا مانیان ده که ن، له سه ر سایته:

لايهنى كەمەۋە بە نادىمۇ كراسى ئاۋىيىبەين) ۋە دەريازىۋونى ئەنجامدە رانى ئە ۋ جۆرە كارانە لە ياسا ۋ لېڧرسىنەۋە، بوۋە ھۆى دروستىۋونى كە شىكى گەرم ۋ گىز ۋ ترسان لە كاردانە ۋە يەكتى.

۲. ھەرچەندە لىستى گۆپان نىزىكە يەك لە سەر چوۋارى كورسىيە كانى پەرلە مانى بىردەۋە، كە چى تا ئىستا حكومت مىنچە يەكى دادپەرۋەرە رانە ۋە مىشە يى بە پىي پىكارە ياسا يىيە كان بۆ تەرخان نە كىردۋە، ۋەك ئە ۋە ۋە لە گەل حىزىبە دەسە لاتدارە كاندا كراۋە. لىژنە جىاۋازە كانى پەرلە مان پىرۆۋە يە كىان بۆ دىيارى كىردى مىنچە ۋە حىزب ۋ قەۋارە سىياسىيە كان ئامادە كىرد، بە لام زۆرىنە ۋە دەسە لاتدار نە يەشت ياساكە دەرىچىت. ئەگەرى ھەيە لە ماۋە يەكى نىزىكى داما تۋودا، كىشە ۋە دارا يى ئاستەنگى گەۋرە لە بەردەم ئۆپۇزسىۋندا دروست بىكات^(۱).

۳. ھەلەمەتى ھەلەبى ژاردنى تەمۋوزى ئەنجامە كانى ۋ ھەلەبى ژاردنى ئەنجۈمەنى نوپنە رانى عىراق بوۋنە ھۆى كەمبۋنە ۋە ۋ تۋوپرە يى ۋ بىزارىي پراي گىشتى لە دەسەلات، بە تايىبە تىيىش لە پارىزگاي سلىمانى. پىدە چىت

---

http://www.google.com/hostednews/afp/article/ALeqM5h1spHvJf7n_SVoiSlg7EfpnmCAyw

۱. جەلال ئالەبانى، سەرۋك كۆمارى عىراق ۋ سكرىتېرى گىشتى يەكتى، پاش دەست لە كار كىشانە ۋە ۋە شىروان مستەفا لە بۆستە كانى لە ناۋ ئەۋ حىزبەدا ۱۰ مىليۇن دۆلار ۋ بىنا يەكى حكومى ۋ كىردى مەگەر تە، كە مۈلكى كۆمپانىيە ئۆكانى نىزىك لە يەكتى بوۋ پىدا تا كۆمپانىيە كىپراگە ياندىنىپ دىمەز زىننىت، بە ۋە ئەۋ شىروان مستەفا ئەۋ پارمەت يانە يەكەمىن ۋ دۋايەمىن پارمەت يى بوۋن، ئەۋەش نەك پارمەت يان نەك تەنبا كۆمپانىيە كىپراگە ياندىن دىمەز زىننىت (كە لەمىرۇدا لە كە ئالەكى ئاسمانى ۋ پادىۋىكە ۋ سىنايتىك ۋ چاپخانە يەك پىكتىت)، بەلگۈ پارمەت يەش بوۋ لە سەرىپىخستى بزوۋنە ۋە ۋەكى ئۆپۇزسىۋن لە ھەرىمدا.

بىروانە، ئەۋ شىروان مستەفا، رۋونكر دىنە ۋە يەك لە ئەۋ شىروان مستەفاۋە، لە سەرىپى:

http://sbeiyouku.com/ku/article_detail.aspx?ArticleID=548&AuthorID=36

ھەۋرەھا بىروانە سابتى كۆمپانىيە كىپراگە ياندىنىۋە _ خىزىك لە بزوۋنە ۋەكى ئۆپۇز:

<http://www.wusha.net>

ئەوەش ۋا لە دەنگدەر بکات خەوسەلەي بەشداریکردن لە ھەلژاردنەکان و دەنگدانى بە لیستەکانى ئۆپۆزسیۆن نەبێت.

٤. پرسى ئەوەي دەنگى ھاۋلاتییان تا ئیستا نەکراوەتە کردەووەیەکی بیزاوی ھەستپیکرا، پەنگە ۋا لە دەنگدەر بکات جارێکی تر دەنگ بە ئۆپۆزسیۆن نەدات. ھاوکات کورتیی تەمەنى ئەو ئەزمونە نوێیەى ھەریمی کوردستان، واتە ئەزمونی دروستبوونی ئۆپۆزسیۆنیکی بەھێز، پەنگە ۋا لە ھاۋلاتیی سادە بکات ھەول بەدات زوو بەرھەمی دەنگدانەکی بچنیتەو و زوو واقعی خەزمەتگوزاری و بژێویی خۆی باشتەر بکات.

دووەم: بەرپەستە ئابورییەکان:

بەگشتی حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان لە پشٹیوانیکردنی کادراى خۆیان و تەنانەت ھەستان بە چالاکییەکانیان و ھەلگرتنی بەرپرسیاریتی لە بەردەم جەماوەرى خۆیاندا بە شێوەیەکی باش، قەیرانى دارایییان ھەیە. ئەوەش بە ھۆی کۆنترۆلکردنی بودجە و پارەى ھەریم لە لایەن ھەردوو حیزبى دەسەلاتدارەو، لەویشەو ئەرکی حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان قورستر دەبێت. لەو پووەو نەوشیروان مستەفا دەلیت: "بودجەى بزوتنەوەى گۆڕان تەنیا پشت بە بەخششی خێرخوازان دەبەستێت و ھیچ داھاتیکی ترمان نییە، بۆیە چالاکیان سنووردارە و خەرجی زۆریشمان نییە"^(١).

سێیەم: بەرپەستە ئاوخۆییەکان:

١. نەوشیروان مستەفا، دیمانەپەکی شەخس. شاھەنى باسە، دواى ئەو دیمانەپە لەگەڵ نەوشیروان مستەفا، لە لایەن حکومەتەو مانگانە بری ھەزار دۆلار بۆ بزوتنەوێکە تەرخان کرا، بەلام ئەو مینەپە لە ژێر ڕکێفی ھەر دوو حیزبى دەسەلاتداردا، کاتیکی بزوتنەوێکە و ئۆپۆزسیۆن بە گشتی ھەلوستیکیان دەبێت کە بە دلی ئەوان نەبێت، دەچن. لە کاتیکیدا مینەپە ھەر دوو حیزبى دەسەلاتدار لە بودجەى ھەرێمدا مانگانە ٥ ملیۆن دۆلار، ئەوەش جگە لە مووچەى کادری حیزبى ڕاگەیاندا نەوانیان و خەرجى کەناڵەکانى ڕاگەیاندا، لە کاتیکیدا کە ھەبەرەى کوتلەکانیان لە پەرلەماندا نەیکە لە فراکسیۆنى گۆڕانەو.

حیزبە ئۇپۇزسىيۆنەكانى كوردستان قەيرانىكى ناوخۇيىيان ھەيە، ئەويش ئەبوونى مەمانەيە لە نۆوانيان و ترسان لەو ەي لايەنى بەرامبەر دەست بە سەر سەر كودايەتیی ئۇپۇزسىيۆندا بگريّت و ئەوانى تر پەراویز بخت، سەرەپای ترسان لە ھاوکارى كوردنى لايەنەكان لەگەل دەسەلاتدا دژى حیزبە ئۇپۇزسىيۆنەكان. لەو بارەيەو ە ئەبوبەكر عەلى، سەر كودە لە يەكگرتووی ئىسلامى وتى: " بزوتنەو ەي گۇپان خۇي و ەك ئۇپۇزسىيۆنى پاستە قينە دەبينىت و ئەوانى تر پەراویز دەخات، جگە لەو ەي ەلۆيست دەگوريت و جيگىر نيە" (۱).

چوارہم: بے رپہ سستی تر:

چەند بەربەستىكى تەرەن پەيۋەستىن بە ھەلۋىستى جەماۋەرى كوردستان ۋە، ھەندىكىيان دەترسەن لە ۋەى ئەگەر ھەلۋىستىيان لە بەرژە ۋەندىيى حىزىيە ئۆپۇرسىيۇنەكان بگۇپن، ئەو ئىمتىيازاتانە لە دەست بەدن كە لەگەل حىزىيەكانى دەسەلەندا ھەيانە، يان ئە ۋەى ۋەزىفەيان بگوازىتە ۋە بۇ شوپىنكى تەر. لە ۋە بارەيە ۋە نەوشىروان مستەفا دەلەيت: "زىاتر لە ۵۰۰ كارمەندى ھىزە چەكدارەكان و پۇستە جىاوازەكانى تىرىش، تەنيا لەبەر بوونە ئەنداميان لە بزوتتە ۋەى كۇپاندا، لە ۋەزىفەكانىيان گوازاونەتە ۋە"^(۴). جگە لە ترسى بژىۋىي، باۋەرپكى باۋى تەرەيە كە ئۆپۇرسىيۇن لە ۋەى ئىستەك ھەيكەت، زىاتر و باشتىرپى ناكىت، ئە ۋەىش بۇ خۇكى كىشەيەكى تەر بۇ ئۆپۇرسىيۇن. ھەندىكىش پىيان وايە دەسەلەت و ئۆپۇرسىيۇن ھىچ جىاوازيان نىيە، بە تايىبەتى كە سەركردەكانى ئۆپۇرسىيۇن ھەمان ئە ۋە كەسانە بوون كە سەردەمانىك لە دەسەلەندا بوون و ھىچيان بۇ خەلكى نەكرد.

¹. نه بوبه گر کاروانی، نهمانه یه گی شه خسی.

2. نهوشیروان مستهفا، دهمانه په گیشه خسی.

لەو هیوترا دەگەینە ئەو هی، کارى حیزبە ئۆپۆزسیۆنە کان بەربەستى نۆرى لەپیشە، ھەندىکیان پەیوەستى بە خودى ئۆپۆزسیۆن و قەیرانى بى متمانە بى نۆوانیان و ترسیان لە یەکتى، ھەندىکی تریشیان پەیوەستى بە ھەولى حکومت بە چەندىن شیۆ ھەولازکردنى ئۆپۆزسیۆن و لە پایە کەمکردنەو هی، کە ھەندىک لەو شیوازە پەوان و ھەندىکیشیان ناپەوا. بەو ھیش ئۆپۆزسیۆن تاقیکردنەو ھەیکى قورسى دەکەوتتە بەردەم، چونکە نە دەتوانتت بە ئەرك و پۆلى راستەقینە ئۆپۆزسیۆن ھەستتت، نە دەیشتوانتت ببیتت بەدیل بۆ دەسەلات، بۆیە ھەک ئۆپۆزسیۆنیکى خاوەن کارىگەرى لە مەیدانى سیاسى ھەرىمدا دەمىنیتتەو، بەلام ناگاتە ئاستىک ببیتت بەدیلى دەسەلاتى سیاسى لە ھەرىمدا، لایەنى کەم لەم قۇناغە ئىستادا.

٤-٣: داماتووی ئۆپۆزسیۆنى سیاسى لە ھەرتى کوردستاندا:

ھەرچەندە زوو ھەس لە داماتووی ئەو ئۆپۆزسیۆنە بکەین، کە تەنیا دوو سال (تا کاتى نووسىنى ئەم توژینەو ھە دوو سال، ئەگەرنا لە ئىستادا لە چوار سالیش تىپەپەپو ھە ھەگىپ) بە ھەسەرسەرکەوتنى لە ھەلباردنەکانى پەرلەمانى کوردستاندا تى دەپەپتت، بەلام دەتوانىن ئامارە بە چەند گۆرانکاریەک لە ھەرزەو ھەندى ئۆپۆزسیۆنى سیاسى، بە تايبەتیش بزووتنەو ھەگۆپان، لە پەرسەى سیاسى ھەرىمدا بەدەین.

ھەلویتى دەنگەرى کوردى لە ھەلباردنەکانى تەمووزىو بە تايبەتیش لە پارىزگای سلیمانى، جاردانى شکاندنى ئەو دیوارى ترس و سەلمینەو ھە بوو کە بالى بە سەردەخى سیاسى ھەرىمى کوردستاندا کیشابوو، ئەو ترسەیش لە ئەنجامى چەند بارە بوونەو ھەشەرەکانى ناوخۆ و نۆرى مەلمانى ناوخۆییەکان و ئەو کردەو ھە تیرۆرىستیانی ھەگروپەکانى ھە ئەنسارولئىسلام پى ھەلەدەستان، لەگەل ھەلامى دەسەلات بى ئەو کردەوانەو ھە دروستبوو.

سەرەپای ئەو دەسەلاتی سیاسی بە ھەموو قورسایییەکی مادە و مەعنەوی و سەربازیی خۆیە وە (سەرەتا لە سەرۆک کۆماری عێراق و سەرۆکی ھەریمی کوردستان و وەزیرە کوردەکانی حکومەتی ھەریم و حکومەتی فیدرالی، تا دەگاتە فەرمانگە حکومییەکان و ھێزەکانی پێشمەرگە و... ھتد) بەشداری لە ھەڵمەتی ھەلبژاردندا کرد و سەرەپای ئەو ھەموو سەرپێچییانەی ئەنجامدران (کە باسمان کردن)، دەبینین زۆربەی دەنگدارانی پارێزگای سلێمانی دەنگیان بە پالیئوروانی دەسەلات بۆ ئەندامی و سەرۆکایەتی پەرلەمان ئەدا^(١).

لە لایەکی ترەوە، پێدەچێت بپاری پێدانی بودجە یەکی دادپەرەوانە بە حیزب و قەوارە سیاسییەکان، دەرگایەکی فراوان بە پروی چالاکییەکانی ئۆپۆزسیۆندا بکاتەو، بە تاییبەتی کە دەزانین (بە تاییبەت تریش بزووئەوێ گۆڕان) تا ئێستا ھاوشـیـوـەـیـحـیزـبـەـ خۆرەلاتییـە سـتـالـینـیـەکان، ئـسـەـرک و خەرجیی بوونیاتنانی پێکخستنێکی حیزبی نەخستوەتە ئەستۆی خۆی، کە پێویستی دەکات تەنانەت لە گوند و کۆلێ و گەرەمەکانی شارێشدا بارەگا و نووسینگە بکەنەو. پێکارێکی لەو شێوەیە دەشیت و لە ئۆپۆزسیۆن بکات، بودجە ی خۆی لە پڕۆژەگەلیکدا خەرج بکات، کە لە داھاتویدا خۆشەویستی و دەنگی شەقامی کوردستانی پێی مسۆگەر بکات.

سەرباری ھەموو ئەوانەیش، بزووئەوێ گۆڕان بە حوکمی ئەوێ گەرەتەری بۆ پالی ئۆپۆزسیۆن لە ھەرێمدا بزووئەوێ کە ناتایید یۆلۆژی واقیعییە، فیکر و بەرنامەکانی لە سەر بە دەست ھێنای بەرژەوێ نەدی بە ئالاکانی ھاوالاتییانی ھەریم چر

^١. سەرەپای گەمیی ناوەندەکانی پەرستی و ھەموو پڕۆفیشناڵیەت لای زۆربەیان، بە ئام ئەو پەرستی بەرنامەگە ی دەھۆک بۆ پەرسە سیاسییەکان لە دەھۆک پێ ھەستاو. بە پێ ئەو پەرستی گە بەرنامەگە ی ناو بۆر و لە مانگی کانوونی یەکی ھەستاو، دەرگەوتو ٧٠٪ ی دانیشتوانی دەھۆک لە پۆلی ئۆپۆزسیۆن لە ھەرێمدا رازین. بۆوانە، سەھە، پارێزگای دەھۆک، ٧٠٪ ی دانیشتوانی شارێ دەھۆک لە پۆلی ئۆپۆزسیۆن لە ناو پەرلەماندا رازین. لە سەر سانی:

کردوو ته وه. نهو خه سهله تيش واي کردوو، چين و تويزيكي نوري هاوالاتيان، به باکگراوه ندى فيکري جياوازه وه، چ به به شداريکردن له لیسته کانی، یان به دهنگ پیدان و پشتیوانی لیکردنی، پېشوازی له بزوتنه وه که بکن. نهو ویش له داهاتوودا_ نهگر نهو ناراسته گشتیه له سه رکردایه تی بزوتنه وه که دا بمینیت و جیگیر بکریت_ سه رکه وتنی زیاتر به دهست ده هیئتیت. دوریش نییه، به تیپه پینی هندی کات، نه زمونی پارتی داد و گه شه پیدانی تورکیا له هه ریمی کوردستانی عیراقدا دووباره بکریته وه.

بوونی ئۆپۆزسیۆنیکي به هیز له مهیدانی سیاسی هه ریمی کوردستان و ده رکه وتنی نه نجامه کانی بوونی ئۆپۆزسیۆنیکي له و شیوه یه له داهاتوویه کی نزدیکدا، ده توانیت کاریک بکات دهنگدهر متعانه ی زیاتری به و ئۆپۆزسیۆن هه بیت و دهنگیشی پی بدات. فشاری ئۆپۆزسیۆن له سه ر ده سالات بۆ نه هیشتنی گنده لی و پیپه وکردنی شه فافیه ت له بودجه و پرسه دارایی و ئابوری و بازرگانییه کانی تر و دابینکردنی خزمه تگوزارییه بنه په تییه کان بۆ هاوالاتیان، ده بیت هه ی زیاده بوونی متعانه ی دهنگدهر به ئۆپۆزسیۆن و، زیاتر له پۆلی گرینگ و بوونیاتنه رانه ی ئۆپۆزسیۆن له پاراستنی به رژه وه ندیه کانی و به ده مه وه چوونی خواسته کانی و درککردن به خه مه کانی تی ده گات^(۱). له هه مان کاتدا، سه رکه وتنی ئۆپۆزسیۆن له و نه رکانه ی خراونه ته سه ر شانی، کاریگه ریی باشی بۆ سه ر پرۆسه ی دیموکراسییه ت و ژیا نی سیاسی له هه ریمدا ده بیت. له دوا یین دانوستانی نیوان حیزیه کانی ده سالات و سی حیزیه ئۆپۆزسیۆنه که دا، ئۆپۆزسیۆن پرۆزه یه کی بۆ چاکسازی سیاسی

^۱. له راپرسییه گی پێکخراوی پوینتی نه مریکی له هه ریم، له مانگی تشرینی دووه می دا ۶۹٪ یه شداری بووان پێیان وایه بزوتنه وه ی گۆران توانیویه تی دهنگی راسته قینه ی گه لی کوردستان بیت. بره وانه، پێکخراوی پوینت، ئۆپۆزسیۆن له نیوان باقوبریقی دروشمه کان و به دهست هیئانی دهستکه و ته کان، له سه ر سابتی،

ھەرىمى كوردستان، لە شەش پاكىجدا خستەپوو، كە تاييەت بوون بە چاكسازى لە
 سىستەمى سىياسىي ھەرىم، بە ھىزە چەكدارى و ئەمنىيەكان، بە
 دەسلەتلى دادوھرى، بە نەھىشتنى گەندەلى، بە وەزارەتى پەرەردە و بە
 پىكھيتنانى حكومەت يىكى كاتى كە تواناي ئەنجامدانى ئەو چاكسازىيانەى ھەيىت. ئەگەر
 حكومەتى داھاتوو، كە وا بېرارە سەرەتاي سالى داھاتوو پىك بەيئەت (مەبەست لە
 كابىنەى ھەوتەمى حكومەتى ھەرىمە، كە لە ئىستادا پىكھاتوو و نىچىرفان
 بارزانى سەرۆك وەزىرانە و عىماد ئەحمەدىش جىگريەتى) ئەو پەرۆدە جىبەجى
 بكات، ئەو پەنگە بېيەتە ھۆى بەدامەزراوھى پوونى ژيانى سىياسى لە ھەرىمدا،
 ئەو ھەيش پىگە بۆ ئالوگورى ئاشىتىيانەى دەسلەلات و
 چەسپاندنى بىنە ماكانى دىموكراسىيەت خۆش بكات. لىرەدا ناتوانىن
 پۆلى شۆرپشەكانى جىھانى عەرەبى فەرماؤش بىكەين، كە
 شكستى سىستەمى ھوكمرانىي پىشتەستوويان بە تاك حىزب و ھوكمى بىنەمالە
 سەلماند. بىگومان بووداوەكانى ناوچەكە كاريگەرى پاستەوخويان بۆ سەر
 ھەرىمىش دەيىت و ئامرازىكىش دەبن بۆ فشارخستە سەر دەسلەلات، تا
 چاكسازى پىشەيى ئەنجام بدات. لەگەڵ ئەو ھەيشدا دوور نىيە ھاولاتىيان و ھىزە
 ئۆپۇزسىيۇنەكان جارىكىتر، بە شىوھەيكى بەھىزترىش پەنا بۆ شەقام بىەن، تا
 واقىعى سىياسىي تەقلىدىي بىنجەستوو و كۆنى ھەرىم بگۆپن.

حىزبە ئۆپۇزسىيۇنەكان، بە تاييەتى بزووتنەى گۆپان ھىوايەكى گەورەيان
 بەو ھەيە، پىتەرايەتى شەقام بىكەن و دەسلەلات لەو حىزبانەى ئەمەرى
 دەسلەلاندان، وەرىگريئەو و بىيانكەن بە ئۆپۇزسىيۇن. لەو بارەيەيشەو
 نەوشىروان مستەفا دەلەيت: "ئۆپۇزسىيۇن دەسلەلات ھەردەگريئە دەست و
 حىزبەكانى دەسلەلاتىش ھەردەبەنە ئۆپۇزسىيۇن"¹.

¹. نەوشىروان مستەفا، دىمانەيەكى شەخس.

كۆتايى

لە كۆي ئوۋەي وترا دەتوانىن بلىيىن، زنجىرە يەك پووداۋ، بە تايىبە تى لە
نەۋە دەكەنى سە دەي پاپ—ردودا، بوونە ھۆي درەنگ
دەرگە وتنى ئۆپۈزسىۋنى سىياسى لە ھەرىمى كوردستاندا، لە وانە يىش ئارەزۋى ھەموو
ھىزىيە كوردىيە كان لە گە يىشتن بە دەسەلات، نە بوونى مەتەنە لە نىۋان ھىزىيە كاندا،
نە بوونى نە زموونى ھۆكۈمپانى و ژيانى دىموكراسىيە بە شىۋە يەككى گىشتى و
سروشستى ئە و قۇناغەي نە زموونى كوردستانى پىيدا تىپە پىۋە، كە ھەموۋان
ئومىدى ئوۋە يان ھە بوۋە قۇناغى بوونى اتەنەن و دامە زىرەندىن بىت و ھەموۋان تىايدا
بە شدارىن.

بە ئام لەم چەند سالاھى دوايىدا كۆمەللىك فاكەتەرى تەرگە وتەن، بوونە
ھۆي سەرھەلەدانى ئۆپۈزسىۋنى مە دەنى و ناپەرە زايىي جە ماۋەرى لە كۆتايىيىشدا
لە دايكە بوونى ئۆپۈزسىۋنىكى سىياسىي بە ھىز لە ناۋ پەرلە مانى كوردستاندا، لە وانە يىش
گۆرپىنى سىستەمى سىياسى لە غىراق و بىزارىۋونى خەللى لە
خراپىيى دۇخى خىزمە تگوزارىيە كان و دەست لى
كار كىشەنە ۋەي ژمارە يەككى زۆرى بەرپىرسانى ھىزىيە يەككىتى.

ھەموۋە وانە يىش ئام—اۋە و
نەشانە يىراستە قىنەي گە ئالە بوونى بىرۈكەي ئۆپۈزسىۋن بوون، كە لە سەرھە تادا
ژمارە يەك پۆشەنپىر و مەيدىي ئە ھىلى و ئازاد و بىزۋىتە ۋە مە دە نىيە كان و
ناپەرە زايە تىيە جە ماۋەرىيە كان، سەرھە پاي كوتلەي پىغۇرەم لە ناۋ يەككىتىدا،
پىبەرە يە تىيان دەكرد.

سەرھە پاي كورتى تە مەنى سەرھەلەدانى ئۆپۈزسىۋن لە ھەرىمى كوردستاندا، بە ئام
توانى شىۋازىكى نوپى پەفتارى پەرلە مانى بە سەر ھەموۋاندا بىسە پىيىت و

سامانېكى زځريش بۆگه ل بگيرتته وه . نه گهر ئوپوزسيۇنى سياسى له هەريمدا
هەمان ئاستى جەماوهرىي خۇي بپاريزيت و هەر به وشيوه به هەمە پەنگ و
هەمە دەنگ بيت و يەك ئيدىؤلوزيا نه كاته به رنامه ي خۇي، ئه واده كریت
نوميدى داهاتوويه كي باشتري بۆ بخوازييت، كه له پييه وه به شدار بيت له
چه سپاندى بنه ماكانى ئوپوزسيۇنى ناشتيا نه و پيسا بوونياتنه ره كانى، كه به
هۆيانه وه پيسا ديموكراسيه پاسته قينه كان ده چه سپن.

شیکردنه‌وه‌ی نه‌نجامه‌کانی هه‌لبژاردنی

نه‌نجومه‌نی نوینه‌رانی عێراق ۲۰۱۰/۳/۷

د. ده‌ریاز محهمه‌د

پیشه‌کی

پۆڤی ۷ ی ئازاری ۲۰۱۰ هه‌لبژاردنی گشتی بۆ ده‌ستنیشانکردنی (۳۲۵) کورسی نه‌نجومه‌نی نوینه‌رانی عێراق نه‌نجام درا، که سێیه‌م پرۆسه‌ی هه‌لبژاردن بوو، له‌سه‌ر ئاستی عێراق، پاش نه‌وه‌ی له ۲۰۰۵/۱/۳۰ یه‌که‌م هه‌لبژاردنی گشتی بۆ کۆمه‌ڵه‌ی نیشتمانی نه‌نجام درا، پاشان له ۲۰۰۵/۱۲/۱۵ هه‌لبژاردن بۆ یه‌که‌م په‌رله‌مان، به‌ناوی نه‌نجومه‌نی نوینه‌رانی عێراق، له‌سایه‌ی ده‌ستووری هه‌میشه‌بیدا، نه‌نجامدرا. له‌هر دوو هه‌لبژاردنه‌که‌دا ژماره‌ی کورسییه‌کان (۲۷۵) کورسی بوو، به‌لام بۆ نه‌م هه‌لبژاردنه‌ ژماره‌ی کورسییه‌کان زیادی کرد بۆ (۳۲۵) کورسی، به‌و پێیه‌ی ژماره‌ی دانیشتیوانی عێراق به (۳۲،۵) ملیۆن که‌س نه‌ژمارکرا.

بۆ به‌شداریکردن له‌م هه‌لبژاردنه‌دا (۲۹۷) قه‌واره‌ی سیاسی له‌لایه‌ن کۆمیسێۆنه‌وه‌ تۆمارکراون، بۆ کێژکێژی سه‌رجه‌م کورسییه‌کانی په‌رله‌مان به‌وانه‌ی کۆتای که‌مینه‌کانیشه‌وه. پاشان (۱۶۴) قه‌واره له‌چوارچێوه‌ی (۱۲) هاوپه‌یمانییدا کۆبوونه‌وه، که یه‌ك هاوپه‌یمانیان مه‌سیحی بوو.

شه‌ش هاوپه‌یمانی سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هێنا، له‌گه‌ڵ (۳) پارته‌ی سیاسیدا، که هه‌ر سێکیان له‌هه‌ریێمی کوردستاندا بوون.

نه‌خشه‌ی هه‌لبژاردنی نه‌مجاره‌ جیاوازییه‌کی زۆری له‌گه‌ڵ نه‌وانه‌ی پێشتر هه‌یه، له‌په‌وی هاوپه‌یمانییه‌کانی هه‌ر سێ پێکهاته‌ سه‌ره‌کییه‌که‌ی عێراق. شیعه به‌گشتی دابه‌ش بوون بۆ دوو هێزی سه‌ره‌کی، ده‌وله‌تی یاسا و ئینتیلاق نیشتمانی، له‌به‌رامبه‌ردا زۆریه‌ی باله‌کانی سوننه له‌سایه‌ی لیستی عێراقیه‌دا

به کیان گرت، کوردیش له ناوڅویدا دابهش بوو بۆ چوار هیز، به لام به قه باره ی جیاواز.

نهم پاپۆرته شیکردنه وه به که بۆ به شیک له لایه نه کانی هه لێژاردنی خولی دوهم له پووی:

۱. سیسته م و یاسای هه لێژاردن

۲. پێژه ی به شداری

۳. هاوکۆله ی هه لێژاردن

۴. دابه شبوونی دهنگ و کورسیی لیسته براوه کان

۵. ده باشتترین کاندیدی براوه ی هه لێژاردن

پاشان له سه ر بنه مای زانیاری و داتا و شیکردنه وه کانی بابته که، چه ند ده ره نجامیکی گشتی و تایبته به لیستی گۆپان ده خه ی نه پوو.

۱: سیسته م و یاسای هه لێژاردن:

ا. دابه شکردنی کورسیی پارێزگاگان:

هه لێژاردنی نه جمه نی نوێنه رانی عێراق به پیتی سیسته می نوێنه رایه تی پێژه یی نه نجام درا، عێراق دابهش کرا بۆ (۱۸) بازنه ی هه لێژاردن، هه ر پارێزگایه ک به سنووره کارگێڕیه که یه وه، بازنه یه کی هه لێژاردن بوو، ژماره یه ک کورسی بۆ ته رخان کرابوو، به گوێره ی ژماره ی دانیشتون.

هه روه ها (۸) کورسیی ته رخان کرا به سیسته می (کۆتا) بۆ که مینه کان، پێنج کورسی بۆ مه سیحیه کان، له پارێزگاگانی (نه ینه وا، دهۆک، هه ولیێر، که رکوک و به غدا) به لام عێراق به یه ک بازنه ی هه لێژاردن نه ژمار کرا بۆ نه و (۵) کورسییه ی مه سیحیه کان. هه روه ها کورسییه ک بۆ هه ر یه ک له ئیزیدی و شه به ک

له پارێزگای نهینه‌وا، (١) کورسیی بۆ سابینه له پارێزگای به‌غدا، ته‌رخان کرا. وه‌ك له‌خشته‌ی ژماره‌ی (١) دا پوون کراوه‌ته‌وه.

له‌ دابه‌ش کردنی کورسییه‌کانی پارێزگاگان به‌ ئاشکرا، که‌موکوپێ و ده‌ستکاری پێوه‌ دیار بوو، به‌رزکردنه‌وه‌ی ژماره‌ی دانیشتوانی عێراق بۆ (٣٢,٥) ملیۆن که‌س بۆ خۆی ساخته‌کاری و هه‌له‌ بوو، چونکه‌ به‌ هه‌موو پێوه‌ره‌ دیمۆگرافیه‌ باوه‌کانی جیهان، له‌ باشترین بارودۆخی گه‌شه‌کردنی دانیشتواندا، پێژه‌ی زیاده‌بونی سالانه‌ی دانیشتوانی ولاتیک له‌ (٣,٢٪) تێ ناپه‌رێت، به‌لام له‌ نیوان سالانی (٢٠٠٥ - ٢٠٠٩) له‌ عێراقدا ئه‌م پێژه‌یه‌ گه‌یه‌نایه‌ زیاتر له‌ (٤٪)، ئه‌مه‌ له‌ کاتیکدا به‌ بارودۆخی ئه‌و سالانه‌، خۆیناویتترین سالانی میژووی عێراق بووه‌. واته‌ به‌ لانی که‌م، دوو ملیۆن که‌س به‌ زیاده‌ بۆ دانیشتوانی عێراق زیاده‌ کراوه‌، له‌ به‌رژه‌وه‌ندیی چهند پارێزگایه‌کی دیاریکراو^(١).

پاشان له‌ دابه‌شکردنی کورسییه‌کان به‌ سه‌ر پارێزگاگاندا، ناهه‌قی و ده‌ستکاری زۆری پێوه‌ دیاریبوو، بۆ نمونه‌ پارێزگای به‌سه‌ره‌ له‌ (١٦) کورسییه‌وه‌ زیاده‌کرا بۆ (٢٤) کورسی، واته‌ پێژه‌ی کورسییه‌کانی (٣,٣٪) زیاده‌ی کرد، به‌لام پارێزگای سلێمانی له‌ (١٥) هه‌وه‌ زیاده‌ کرا بۆ (١٧) کورسی، واته‌ (١١,٧٪) زیاده‌ی کرد، هه‌روه‌ها پارێزگای نهینه‌وا به‌ پێژه‌ی (٤١٪) زیاده‌ی کرد.

به‌ گه‌شتی له‌ به‌شی هه‌ریه‌می کوردستان که‌م کرایه‌وه‌ بۆ پارێزگاگانێ تر، به‌لام له‌ ناوخۆی هه‌ریمیشدا پارێزگای ده‌وک زیاده‌ له‌ مان خۆی کورسی بۆ زیاده‌ کرا، له‌ (٧) هه‌وه‌ بۆ (١١) کورسی، واته‌ به‌ پێژه‌ی (٣,٣٪) له‌ کاتیکدا پێژه‌ی زیاده‌کردنه‌که‌ی پارێزگای هه‌ولێر (٣,١٣٪) و سلێمانی (٧,١١٪) بووه‌.

---

(1) له‌ ئیدوانێکی به‌رپرسی پرۆسه‌ی سه‌رژمێری عێراق له‌ مانگی گانوونی یه‌گه‌می ٢٠١٠، واته‌ نزیکه‌ی سائیک هاش ده‌ستنیشانکردنی ژماره‌ی کورسییه‌کانی ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران، ژماره‌ی دانیشتوانی عێراقی به‌ نزیکه‌ی (٢٠) ملیۆن که‌س خه‌مڵاند، له‌ سه‌ر بنه‌مای پرۆسه‌ی ژماردن و گه‌مارۆسازی، که‌ بۆ سه‌رژمێری سازکرا بوو، به‌ پێی پێوه‌ره‌ ئامارییه‌کان ئه‌و ژماره‌یه‌ له‌ هه‌موو ژماره‌کانی دیکه‌ راسته‌، یان له‌ راستیه‌وه‌ نزیکه‌، چونکه‌ مان به‌ مان کۆکراوه‌ته‌وه‌.

چونیتنی دابه شکردنی گوردسیه کانی ن نجومه نی نویسه رانی عیراق (۲۰۱۰)

پارێزگا	کورسیی گشتی	کورسیی پێشکەشکان	کۆی گشتی
دهوك	۱۰	(۱) بۆ مەسیحییەکان	۱۱
هەولێر	۱۴	(۱) بۆ مەسیحییەکان	۱۵
سەلامانی	۱۷	-	۱۷
نەینەوا	۳۱	(۲) یەک کورسی بۆ هەر یەک لە مەسیحی، ئێزیدی و شەبەک	۳۴
کەرکوک	۱۲	(۱) بۆ مەسیحییەکان	۱۳
سەلاحەدین	۱۲	-	۱۲
سێلە	۱۳	-	۱۳
ئەنبار	۱۴	-	۱۴
بەغدا	۶۸	(۲) یەک بۆ مەسیحییەکان و یەک بۆ سابییە	۷۰
واست	۱۱	-	۱۱
بابل	۱۶	-	۱۶
کەرەلا	۱۰	-	۱۰
نەجەف	۱۲	-	۱۲
قادسییە	۱۱	-	۱۱
مرسەنا	۷	-	۷
زێطار	۱۸	-	۱۸
میسان	۱۰	-	۱۰
بەسرە	۲۴	-	۲۴
کۆی گشتی	۳۱۰	۸	۳۱۸

(۳۱۰) پارێزگاکان + (۸) پێشکەشکان + (۷) قەرەبوو = ۳۲۵ کۆی گشتی کورسییەکانی ئەجەمەنی نوێنەران

134

ئەم دياردەيە لە ئەدەبىياتى ھەلبژاردندا پيى دەوترىت (مالاپۆرشنمىنت - malapportionment) واتە نادادپەرەيى لە دابەشکردنى كورسىيى پەرلەمان بە سەر بازىنەكانى ھەلبژاردندا، بە جۆرىك لە جۆرەكانى ساختەكارىيى ھەلبژاردن لە قەلەم دەدرىت. ئەم ھالەتە لە ھەلبژاردنى خولى پيشووى پەرلەمانيشدا ئەنجام درا، كاتيك كە لە دەستوردا ھەر (۱۰۰) ھەزار كەس كورسىيەكى پەرلەمانى بۆ ديارى كراوە، بەلام كۆمىسيۆن ژمارەي دەنگدەري كوردبوو ھەمان دابەشکردنى كورسىيەكان. ئەو ھەمان چەند ئەندامىكى پەرلەمان لە سەر پارىزگاي نەينەوا، لە دادگاي بالاى فيدپالى داوايان تۆمار كرد لە سەر ئەم كەيسە، لە ئەنجامدا ھوكمى دادگا لە بەرزەوھەندى داواكاران بوو.

ب. كورسىيى قەرەبوو:

لەسەر ئاستى عىراق (۷) كورسى ھيلرايەو ھە ناوى (كورسىيى قەرەبوو)، بەلام لە ھەندەتدا ھەكو بەخشش دابەش كرا نەك قەرەبوو، چونكە بە پيى ياساى ھەلبژاردنەكە لىستە براوھەكان (گەرەكان) بە پيى پريزەندى پريزەي دەنگەكانيان سووديان لى بىنى، نەك قەرەبووى لايەنىكى سياسىي زەرەرمەندى پيى بكرىتەو. لە خولى پيشووى ھەلبژاردنى پەرلەماندا كورسىيى قەرەبوو بۆ ئەو قەوارانە تەرخان كرا، كە لە ئاستى پارىزگاكان ھىچ كورسىيەك نابەنەو، بەلام بە كۆكردنەو ھە دەنگەكانيان لە ئاستى عىراق بە گشتى و پاش دەرھىنانى تىكراي نىشتىمانىي بە ھەي كورسى، توانىبىتيان بەشى كورسىيەك يان زياتر دەنگ بە دەست بھيئن، بەلام لەم خولەدا كورسىيەكان تەرخان كرا بۆ قەوارە براوھەكان، بە پيى پريزەي دەنگەكانيان لە ئاستى عىراق. ئەم كارە بۆ خوى ھەلەيەكى دەستورى و ديموكراتى گەرەيە، كاتيك بە پيى بەندى ياساى كورسى دەدرىت بە قەوارەيەك، لە كاتيكدا ئەو قەوارەيە سوودى لە دەنگەكانى خوى ھەرگرتوو

اە پارىژگاگاندا، واتە راستىر و ديموكراتىتر ئەو بىر ئەم كورسىيەگە بە سەر پارىژگاگاندا دابەش بىكرىن، ئەك بە سەر قەوارە براۋە يەكەمەگاندا.

ئەم ھالەتە لەگەڭ بىنەمەگانى دەستورىيىدا دىۋارە، چۈنكى ئەو قەۋارەنى سۈيۈمەندىۋىن لە ھەوت كورسىيە، دۈۋىر سۈيۈدىن لە دىنگەگانىيان بىنىۋە، ھارىك بى كورسىيە پارىژگا و ھارىك بى كورسىيە قەرەبىۋ. پاشان ئايەكسانى لە ئىۋان پارىژگاگاندا دىۋىست دەكەت، ئايە ئەو ھەوت كورسىيە بى پالىۋىراۋى چ پارىژگاگە بىۋە؟ بى ئىۋىنە لە ۋانەيە دۈۋانىيان پالىۋىراۋى يەك پارىژگا بىن، كەۋاتە ئەو پارىژگاگە زىاد لە مائى خۋى كورسىيە بەركەۋىۋە، كە ئەمەش دىۋى ئەو بەندە دەستورىيەيەكە دەلىت بى ھەرسەد ھەزار كەس كورسىيەكى پەرلەمان نەرخان دەكرىت و ھەروەھا دىۋى ئەو بەندە ياساىيەيەكە عىراقى دابەش كىرۋە بى (۱۸) بازەنى ھەلۋاردىن.

ج. شىۋازى دابەشكرىنى كورسىيەگان

لە خۋى پىشۋى ھەلۋاردىنى ئەنجۈمەنى نوۋنەراندا، شىۋازى مائەۋەي گەرە (الباقى الاقوى) بى دابەشكرىنى كورسىيە پارىژگاگان، پەيپەۋ كرا، بەلام لەم ھەلۋاردىنەدا شىۋازى براۋەي گەرە (الفائز الاكبر) پەيپەۋ كرا. ئەم شىۋازەش بەم شىۋەيەيە، پاش دەرھىنانى ھاۋكۆلكەي ھەلۋاردىن (القاسم الانتخابى)، دىنگەگانى ھەلۋاردىن نەگەيشتىتە ئاستى ھاۋكۆلكەي ھەلۋاردىن، دۈۋىر دەرھىتەۋە لە دابەشكرىنى كورسىيە، بە دۇۋا ئەزمار دەكرىت، دۋاتەر كورسىيەكىش كە دەمىنەتەۋە، پاش دابەشكرىنى دىنگەيشتە براۋەگان بە سەر ھاۋكۆلكەي ھەلۋاردىندا، بە لىستى براۋەي يەكەم دەدەيت، ئەك ئەو لىستى تۇرىنەي دىنگەگانى ماۋەتەۋە و سۈيۈدى لى ۋەرنەگىرۋە.

بۆ نمونه پارىزگايەك (۱۱) كورسى ھەيە، ھاوكۆلكەي ھەلبۇاردن (بەھاي كورسىيەك) لە پارىزگاكدە (۴۰۴۵۰) دەنگە، سى لىست توانىويانە ئاستى ھاوكۆلكە تىپەپىنن:

لىستى يەكەم (۲۰۲۳۲۳) دەنگى بە دەست ھىناو، (۵) كورسىيە بردووتەو و تەنھا (۷۳) دەنگى ماوتەو.

لىستى دووھ (۱۲۵۵۶۷) دەنگى بە دەست ھىناو، (۳) كورسىيە بردووتەو و (۴۲۱۷) دەنگى ماوتەو.

لىستى سىيەم (۸۰۱۸۷) دەنگى بە دەست ھىناو، (۱) كورسىيە بە دەست ھىناو و (۳۹۷۳۷) دەنگى ماوتەو.

لىرەدا (۸) كورسى دابەشكراو و (۲) كورسىيە بەتال ماوتەو، بەپىي ياساكە لىستى يەكەم، كە تەنھا (۷۳) دەنگى ماوتەو كورسىيەكيان دەبات، و لىستى دووھ كە تەنھا (۴۲۱۷) دەنگى ماوتەو، كورسىيەكەي تريان دەبات، بەلام لىستى سىيەم كە (۳۹۷۳۷) دەنگى ماوتەو، ھىچ كام لە و دوو كورسىيە ناباتەو.

لەبارەى ئەم حالەتەو، ھەريەك لە (مفيد الجزائري لە حيزبى شىوعىي عىراق و عومەر عەلى حسين لە يەكگرتووى ئىسلامىي كوردستان) داوايان لە سەر سەرۆكى ئەوكاتەي ئەنجومەنى نوێنەران (ئەياد سامەرائى) لە دادگاي بالاى فيدپالى تۆمار كردو، لە ئەنجامدا پىياري دادگا لە بەرزەوھەندىي داواكارەكان بوو، بەوھى لە مادەي (۳/چوارەم) لە ياساي ژمارە (۲۶)ى سالى ۲۰۰۹ (ياساي ھەمواري ياساي ھەلبۇاردنى ژمارە (۱۶)ى سالى (۲۰۰۵) كە تايبەتە بە چۆنىنتىي دابەشكردنى كورسىيە شاغرىكان (بەتالەكان)، لەگەل ناوھەپۆكى مادەي (۲۰) و مادەي (۲۸/ يەكەم)ى دەستوورى ھەميشەبيدا دژوارە و يەك ناگريتەو، بۆيە دادگا پىياري داو، كە ئەو مادەيە لە ياساي ھەلبۇاردن دەستوورى نىيە، بەلام بۆ

هه‌لێژاردنی سالی ۲۰۱۰ دادگا برپاری هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی به‌ئendamبوونی نه‌و
 كه‌سانه‌نه‌دا، كه‌ به‌ گوێره‌ی ئهم‌ به‌نده‌ ناده‌ستووریه‌ بوون به‌ ئendam
 په‌رله‌مان^(۱). بۆ نمونه‌ له‌ پارێزگای سلێمانی به‌پێز (د. مه‌حمود عوسمان) له‌
 ایستی هاوپه‌یمانیی کوردستان (پارتی) له‌بری به‌پێز (یاسین حه‌سه‌ن محهمه‌د) له‌
 لیستی كۆمه‌ڵی ئیسلامی بووه‌ به‌ ئendam په‌رله‌مان. له‌گه‌ڵ ده‌یان نمونه‌ی
 دیکه‌ی ئهم‌ حاله‌ته‌، كه‌ له‌ زۆریه‌ی پارێزگاكاندا پووی داوه‌.

ئهم‌ برپاره‌ی دادگای فیدرالی له‌ لایه‌كه‌وه‌ نه‌وه‌ ده‌سه‌لمێتیت، كه‌ كار به‌
 بنه‌ماکانی ده‌ستوور نه‌کراوه‌ له‌ داپشتنی یاساكاندا، له‌ لایه‌کی تهره‌وه‌، بیهێزی
 ده‌سه‌لاتی دادوهری ده‌رده‌خات، كه‌ چۆن پێگه‌ ده‌دات له‌ ده‌ره‌وه‌ی به‌نده‌
 ده‌ستووریه‌كان، پڕۆسه‌یه‌کی پڕ بایه‌خ و هه‌ستیار و هه‌كو هه‌لێژاردن و چۆنیتی
 دابه‌شکردنی کورسیه‌کانی نه‌جمه‌نی نوینه‌ران به‌پێوه‌ بجیت.

ئه‌گه‌ر هاوشیوه‌ی خولی پیشووی هه‌لێژاردن، کار به‌ شیوازی مایه‌وه‌ی
 گه‌ره‌ (الباقی الاقوی) بکرایه‌، نه‌جمانی هه‌لێژاردنه‌كه‌ زۆر جیاوازتر ده‌بوو له‌وه‌ی
 ئیستا، وه‌ك‌ له‌خشته‌ی (۲) دا پوون کراوه‌ته‌. گرینگترین جیاوازییه‌کانیش
 نه‌مانه‌ن:

۱. لیستی ده‌وله‌تی یاسا به‌ جیاوازی کورسیه‌كه‌ پیش لیستی عێراقیه‌
 ده‌که‌وت. واته‌ (۸۵) به‌ (۸۴) کورسی ده‌بوو.

۲. چوار هاوپه‌یمانییه‌ براوه‌ گه‌ره‌كه‌، به‌ ژماره‌ی جیاواز کورسیان له‌وه‌ی
 ئیستا که‌متر ده‌برده‌وه‌، عێراقیه‌ (۷) کورسی، ده‌وله‌تی یاسا (۴) کورسی،
 ئینتیلال نیشتمانی (۶) کورسی و هاوپه‌یمانی کوردستان (۲) کورسی له‌وه‌ی
 ئیستا که‌متریان به‌رده‌که‌وت.

(1) کۆماری عێراق، دادگای باڵای ئیتحادی، برپاری ۱۲/ ئیتحادی له‌ ۲۰۱۰/۶/۱۷.

٣. له بهرامبهردا هاوپه‌یماڼی و پارت‌ه‌کانی دیکه کورسیی زیاتریان
به‌رده‌که‌وت، یه‌کیټی عیراق (٧) کورسی، ته‌وافوق (٣) کورسی، گۆپان (٢)
کورسی، له‌وه‌ی ئیستا زیاتریان به‌رده‌که‌وت، هه‌ریه‌که له کۆمه‌ل و یه‌کگرتوویش
کورسییه‌ک زیاتریان به‌رده‌که‌وت.

٤. پینچ لیستی دیکه سه‌رده‌که‌وتن، هه‌ریه‌که‌یان کورسییه‌کی ته‌نجومه‌نی
نوینه‌رانیاڼ ده‌برده‌وه. بپوانه خشته‌ی ژماره (٢).

٥. به‌گشتی په‌یپه‌وه‌کردنی ته‌م شیوازی دابه‌شکردنه له به‌رژه‌وه‌ندیی کورد
ده‌بوو، چونکه:

ا. ژماره‌ی کورسییه‌کانی سی‌هاوپه‌یماڼیه‌گه‌وره‌که (١٧) کورسی که‌می
ده‌کرد، له به‌رامبه‌ردا هه‌موو لیسته کوردستانیه‌کان (٢) کورسیی زیاتریان
ده‌برده‌وه و، له (٥٧) کورسییه‌وه ده‌بوو به (٥٩) کورسی.

ب. له پارێزگای که‌رکوک (٧) کورسی بۆ کورد و (٥) کورسی بۆ عه‌ره‌ب
ده‌بوو، نه‌ک (٦) به (٦).

ج. له هه‌ریه‌ک له پارێزگا‌کانی به‌غدا و سه‌لاحه‌دین، کورد ده‌بوو به‌خواه‌نی
کورسییه‌ک، واته‌له‌په‌وی جوگرافیه‌وه نوینه‌رایه‌تی کورد له ته‌نجومه‌نی
نوینه‌راڼی عیراق فراوانتر ده‌بوو، به‌تایبه‌ت له ناوچه جیناکۆکه‌کان سه‌نگی
نوینه‌رایه‌تی کورد له‌وه‌ی ئیستا زیاتر ده‌بوو.

شیرازی دینپیشگفتی گوییم کانی به پاسی و گشتی مایوسه گسره (الهامی، لقاوی)

[illegible]

له سەر ئاستى مەملەتتىكى سىياسىي لە ھەرىكىتى كوردستان، بالانسى ھىزى كەمەك بە لای بەرەى ئۆپۆزىسىۋندا دەشكايەو، بەو ەى دەبوونە خاوەنى (۱۸) كورسى، بەرامبەر بە (۴۱) كورسى بۆ يەككىتى و پارتى، ھەروەھا ھەژموونى پارتى بەرامبەر بە حىزىيەكانى تەركەمەتر دەبوو، چونكە ئەو كات پارتى ديموكراتى كوردستان سى كورسىيە لە ئىستە كەمەترى دەبەردەو، بەراورد بە يەككىتى (۱۵) بە (۲۶) كورسى دەبوو، نەك وەك ئەو ەى ئىستە، كە (۱۲) بە (۳۰) كورسىيە.

بەپادەى زۆرىش لە بەرژەوەندىيە بزووتنەو گۆپان دەبوو، چونكە لە ھەر يەك لە كەركوك و دەھۆك دەبوو بە خاوەنى نوێنەرايەتى لە ئەنجومەنى نوێنەرانى عێراقدا، لە ھەر يەكەيان كورسىيەكى دەبەردەو، لە پەوى چۆنئىتى دابەشبوونى ھىزى جەماوەرىيە بزووتنەو ەى گۆپانەو، كاريگەرىيە باش و ئەرىنى دەبوو بۆ ئايندەى ئەو بزووتنەو ەى.

لە لايەكى تەرەو، لە سىستەمى نوێنەرايەتىيە پێژەيدا، لە چەندىن وڵاتدا، نمونەى ئىسرائىل و ھۆلەندا، و باو ە ھەموو وڵات يەك بازەنى ھەلئەزاردن بىت، بۆ ئەو ەى دەنگى ھىچ لايەنكى سىياسى لە بازەنە جياجياكانى ھەلئەزاردندا نەفەوتىت و بەفەرۆ نەچىت، وەك چۆن لە يەكەم ھەلئەزاردنى كۆمەلەى نىشتىمانىيە عێراق لە كانوونى دوو ەمى ۲۰۰۵ پەيپەو كرا، بەلام بۆ دوو ەم ھەلئەزاردن كانوونى يەكەمى ۲۰۰۵ و بۆ ئەم ھەلئەزاردنەيش، عێراق دابەش كرا بۆ (۱۸) بازەنە، بۆيە بەشەيكى زۆر لە لايەنەكان، بە تايبەت لايەنە كوردستانىيەكان و لىستە بچوكەكانى عێراق، لەم سىستەمە نوێيە زەرەرمەند بوون، بە گۆيرەى پێژەى دەنگەكانيان لە ئاستى عێراق و، مافى خۆيان لە نوێنەرايەتىيە ئەنجومەنى نوێنەران وەرنەگرت.

وەك لە خشتەى ژمارە (۳)دا پەوون كراو ەتەو، ئەگەر ھەموو عێراق يەك بازەنى ھەلئەزاردن بوايە، پىنچ لىست (قەوارە) ەى دىكە، لە سەر ئاستى عێراق سەر دەكەوتن، ھەروەھا سى لىستى براو ەى يەكەم، ھەر يەكەيان (۱۲) كورسىيە لەو ەى ئىستەيان كەمەريان بەر دەكەوت، لە بەرامبەردا لىستەكانى دىكە، كە بە پەلەى چوارەم و پىنچەم و شەشەم و ھەوتەم ھاتوون، بە پێژەى جياجيا كورسىيە زياتريان بەر دەكەوت لەو ەى ئىستە، بۆ نمونە گۆپان (۶) كورسى لەو ەى ئىستە

ریاتری بهر ده کهوت، هاوپه یمانیی کوردستان (٤) کورسی، یه کگرتوو (٣) کورسی و کۆمه ل (٣) کورسی له وهی ئیستا زیاتریان بهر ده کهوت، به لام له نیو هه موو لیسته کاندایه زهره مهندی گه وره لیستی گۆپان بوو، چونکه له هه موو لایه نه کانی دیکه کورسیی زیاتری فه وتاوه به پێی ئهم یاسایه.

خشته ی (٣)

جیاوازیی نیوان کورسیی لیسته براره کانی ئه گهر عێراق یه ک بازنه ی هه لێژاردن بوایه له هه لێژاردنی

(٢٠١٠)^(١)

(١) ئهم خشته یه له سه ر ئهو بنهمایه دروست کراوه، که ئه گهر عێراق یه ک بازنه ی هه لێژاردن بوایه، هاوکۆلگهی هه لێژاردن (٣٣١) دهنگ ده بوو. به جێبه جێکردنی هاوکۆلگهی هه لێژاردن، وهک له خانهدی حواره یی خشته که دا جێبه جێ کراوه، بێجگه له لیسته براره کانی ئیستا، پێنج لیستی دیکه کورسییان ده بردوه. ههروه ها به پێی ماوه ی گه وره (بانی الاقوی) دهنگه مایه وه کانی هه ر ههواره که ده بێت به کورسی. پاش جێبه جێکردنی هاوکۆلگهی هه لێژاردن ٦ کورسی به تال (شاغر) ده مێنێته وه، ئه گهر به رێژه ی سه دی دهنگی لیسته براره کانی دابهش بکړێت، وهک هه لێژاردن ٦ کورسی پارێزگاکان، له هه لێژاردنه دا پراکتیزه کرا، ئه و هه ریه که له سه لیسته گه وره که (٢) کورسییان به رده که وێت، به لام ئه وه ماوه ته وه بۆ جۆنیتی دایشتنی یاسای دابهشکردنی کورسییه کانی، ئایه ئه و لیستانه ی ئاستی دهنگه کانیان نه که هشتوو ته هاوکۆلگهی هه لێژاردن کورسی ده بنه وه، وهک ئه وه ی له هه ریه ی کوردستان له هه لێژاردنی به ر له مانی (٢٠٠٩) جێبه جێ کرا. بێگومان ئه و کات شهش لیستی دیکه کورسی ده بنه وه، هه ر یه که یان به کورسییه که ده چنه ئهمجومه نی نوێ نه رانه وه.

سیستمی فوہ بازتہ می و پیرہ و کرنی شیوانی براوی		دابه شکرینی کورسی به سیستمی نگہر		عیراق یه ک بازتہ بواہ		
گورہ له دابه شکرینی کورسیہ کان (شورہی جیبہ جی کرا)						
ز	لیستی به شمار بوو	ژمارہی دہنگ	کورسی بختا	جیبہ جیکرینی هاوکرلکسی هه لباردن	کری کورسی	جی-اوازی له ژمارہی کورسی
۱	عیراقیہ	۲۸۰۱۸۲۳	۹۱	۷۸,۴۲	۷۹	۱۲ -
۲	دولتہ تی یاسا	۲۷۹۷۶۲۳	۸۹	۷۶,۹۴	۷۷	۱۲ -
۳	هاوہندی نیشتیمانی عیراق	۲۰۹۵۳۳۶	۷۰	۵۷,۶۲	۵۸	۱۲ -
۴	هاوہیمانی کوردستان	۱۶۸۶۵۴۴	۴۳	۴۶,۳۸	۴۷	۴ +
۵	کرپان	۴۸۷۱۸۱	۸	۱۳,۳۹	۱۴	۶ +
۶	توافوق	۳۰۳۴۵۰	۶	۸,۲۴	۹	۳ +
۷	نیشنل پیکیتی عیراق	۳۱۴۸۲۳	۴	۸,۶۵	۹	۵ +
۸	به ککرتوی نیسلامی کوردستان	۲۴۷۳۶۶	۴	۶,۸۰	۷	۲ +
۹	کرمہ لی نیسلامی له کوردستان	۱۵۳۴۶۰	۲	۴,۲۲	۵	۳ +
۱۰	تحالف الوحدة الوطنية	۸۱۸۵۵	سفر	۲,۲۵	۲	۲ +
۱۱	جبهة العمل والانتقاد الوطني الحر	۶۶۰۷۶	سفر	۱,۸۱	۲	۲ +
۱۲	اتحاد الشعب	۶۵۳۴۶	سفر	۱,۷۹	۲	۲ +
۱۳	قائمة مثال الألومني للأمة العراقية	۵۳۵۲۵	سفر	۱,۴۷	۲	۲ +
۱۴	احرار	۴۸۱۵۳	سفر	۱,۳۲	۲	۲ +
	کری کشتی	۱۱۲۵۲۵۶۱	۳۱۷	۳۱۱	۳۱۷	

سەرچاوه : ئاماده کردنی توێژەر له ڕێگهی داتا کانی کۆمیسینی بالای هه لباردنوه.

ئەگەر له عێراقدا سیستمی په پیره و کراوی هه لباردن، نوێنه رایه تیی پێژهیی (التمثيل النسبي) بێت، پێویسته چاره سه رێکی یاسایی بۆ ئەم ناهاوسه نگییه

بدۆزیتته وه، كه له بهرژه وهندی هه موو پارت و هاوپه یمانیه كان بێت و، هیچ هاوپه یمانیه ك زیاد له دهنگه كانی خۆی كورسی نه باته وه.

به پای ئیمه، باشتترین چاره سه ره وه به پێژه یه ك (بۆ نمونه چواریه ك یان پینجیه ك) ی كورسییه كان به یلتریتته وه و به سه ر پارێزگاكاندا دابه ش نه كریته، پاشان به و پێژه یه هاوسه نگیی دابه شبوونی كورسییه كانی په رله مان دروست بكریته، به و شیوه یه ی نه گه ر عێراق یه ك بازنه بوایه ئه و لیسته چه ند كورسی به رده كه وت و، ئیستا چه ندی به ركه وتووه، ئه و جیاوازییه ی بۆ قه ره بوو بكریتته وه.

به واتایه کی تر پێویسته كورسی قه ره بوو زیاد بكریت و بدریت به و لیستانه ی، كه له ئه نجامی فره بازنه یی، مافی خۆیان به گوێره ی پێژه ی دهنگه كانیان له ئاستی عێراق وه نه گرتووه. به لام چۆن هیژه گه وه كانی نیو گۆره پانی سیاسیی عێراق، قه ناعهت به م شیوازی دابه شكردنه ی كورسییه كان ده كه ن؟! له كاتیكه دا خۆیان لێی زه ره ره مند ده بن، به تایبهت سی هاوپه یمانیه گه وه كه ی ئیستا (ده ولته ی یاسا، ئینتیلافی نیشتمانی و لیستی عێراقیه) كه به م شیوازه ی ئیستای یاساكه، به ته واوی سوودمه ندبوون.

پێویسته لیسته زه ره ره مند ده كان، له قۆناغی یه كه مدا، ئه م حاله ته بۆ ئه و لیستانه ی پوون بكه نه وه، كه زه ره مه ند بوون له یاساكه، پاشان گفتوگۆ له گه ل لایه نه كانی دیکه بكه ن، بۆ ئه وه ی له هه ره مواریکی یاساكه دا، بریاری مه بده ئی چاره سه ركردنی كه موكوپیه كان بدریت، ئه و زیانه له به ر چاو بگریته و له ئایینه دا چاره سه ر بكریت، به تایبهت پاش ئه وه ی دادگای فیدرالی، بریاری ناده ستووریبوونی شیوازی دابه شكردنی كورسییه كانی، ده ركردوه.

ئه گه ر ئه م شیوازه ی ئیستای یاساكه بمینیتته وه، بۆ خوله كانی داهاتوی هه لپێژاردن، تا دیت هیژ و هاوپه یمانیه بچووكه كان بچووكتر ده بنه وه و

هاو په یمانییه گوره کانیش گوره تر ده بن، له سر حسابی هیزه بچوکه کان، چونکه شیوازی دابه شکردنی کورسییه کان له بهر ژوه ندیی به هیزه کان داپژراوه، نه که له سر بڼه مای سه نگی ده نگره ران.

۲: پیژهی به شداری:

پیژهی به شداری ده نگره ران له هر هلبژاردنیکدا فاکته ریکی گرینگ و پایه یه کی به هیزی هلبژاردنه که یه، بیگومان تاوه کو پیژهی به شداری به رزییت، ناماژیه کی پوونه بۆ تیکه لیبوونی کومه لگه به پرۆسه و پووداوه سیاسیه کان، له هه مان کاتدا ناماژیه که بۆ هه لسه نکاندنی پاده ی متمانهی هاو لاتییان به هلبژاردنه که و پۆلی له ژیا نی هاو لاتییاندا.

له هه لبژاردنه دا پیژهی به شداری له سر ناستی عیراق گه یشته نزیکه ی (، ۶۱٪) به ده نگره رانی دهره وه ی عیراق و ده نکانی تاییه تیشه وه، به گشتی نه م پیژیه ده چیتته پیزی پیژه به رزه کانه وه، هرچه نده نه وه ی له عیراقدا پیژه که ی به رزکردوه ته وه، ململانیی مه زه بی و نه ته وه یییه، نه که ناست و پاده ی تیکه لیبوونی هاو لاتییان به پرۆسه ی سیاسی.

له خشته ی ژماره (۴) دا، که پیژهی به شداری هلبژاردن، به پپی پاریزگانان پوون ده کاته وه، چوار ناستی جیاوازی به شداری دهرکه وتوه:

۱. ناستی به شداری به رز: که پیژهی به شداری له سه روو (، ۷۰٪) بووه، پاریزگانانی هه ری می کوردستان ده گرته وه، له گه ل هر دوو پاریزگای که رکوک و سه لاهه ددین. به رزترین پیژه له ناستی عیراق له پاریزگای سلیمانیدا بووه (، ۷۵، ۹٪)، پاشان هه ریه که له هه ولیر (، ۷۴، ۱٪)، دهوک (، ۷۴٪)، که رکوک (، ۷۰، ۶٪) و، سه لاهه ددین (، ۷۰، ۱٪) دین. ململانیی سه ختی نیوان پارتیه کانی کوردستان له هه ری م و باشیی ناستی نارامی و ناساییش و هوشیاری ده نگره ری کورد، بۆ پیویستی به شداری سیاسیی له ناستی عیراق، وه کو به شی که له و

مملانی نه ته وه بییه، نژیکه ی سده یه که، له نیوان کورد و عه ره بدا له ئارادایه، هاوکات له گه ل نه نجامدانی هه ندیک ساخته کاری له به شیک له ناوچه کانی هه ریم، هۆکاری سه ره کیی به رزی پژه ی به شداریه له هه ریم، به لام مملانی نیوان هه ر سئ پیکهاته سه ره کییه که ی که رکوک و پیکهاته کانی (عه ره ب به شیعه و سوننه وه، تورکمان و کورد) له سه لاهه دین، هاوکات له گه ل نه نجامدانی ساخته کاری له لایه ن کورد و عه ره وه، هه ر یه که له ناوچه ی خۆی وه کو به شیک له مملانی نه ته وه یی، هۆکاری سه ره کی بوون بۆ به رزی پژه ی به شداریی ئه م دوو پارێزگایه.

۲. ئاستی به شداریی مامناوه ئه: چوار پارێزگا ده گرێته وه، که بریتیه له نه ینه وا، بابل، قادسیه و موسه نا، پژه ی به شداری له نیوان (۶۰،۲۳٪) له پارێزگای قادسیه و (۶۱،۹۴٪) له پارێزگای نه ینه وا، به گشتی ئه م پژه یه زۆر نژیکه له ناوه ندی گشتیی پژه ی به شداریی عێراق که (۶۰،۹۸٪) بوو.

۳. ئاستی به شداریی نزم: که له ناوه ندی پژه ی به شداریی عێراق به گشتی که متر بووه، هه شت پارێزگای باشوور و ناوه راستی عێراق ده گرێته وه، (به غدا، به سه ره، زیقار، نه جف، که ره لا، واست، نه نبار و دیاله) پژه ی به شدارییان له نیوان (۵۹،۸۵٪) بووه له پارێزگای دیاله، (۵۵،۲۶٪) له پارێزگای به غدا.

۴. ئاستی به شداریی زۆر نزم: پارێزگای میسان ده گرێته وه له باشووری عێراق، که پژه ی به شداریی نزمترین ئاست بووه و دابه زیوه بۆ (۴۸،۵۶٪).

به گشتی له م هه لبژاردنه دا سوننه ی عه ره ب به چری به شداریی کرد، به راورد به هه موو هه لبژاردنه کانی پێشوو، له به ره نه وه ی به شی زۆری ئه م پیکهاته یه، به پارتیه سیاسیییه کان و خه لکه وه، گه یشتنه ئه و قه ناعه تی له پێگه ی سندوقه کانی ده نگدانه وه، سه ر له نوێ بیته نیو گۆره پانی حوکم له عێراق، به تایبته پاش ئه وه ی به شه به ره له ستکاره که ی پرۆسه ی سیاسی له نیو ناوه ندی

سوننه دا، نه يانتوانی له پټگه ی توندوتیژی، تیرور، ته قینه وه و دژایه تیکردنی
 هه موو کاروباریکی سیاسیی له عیراق سه رکه وتووین له تیکدانی بارودڅخی ولات
 له بهرزه وه ندیی خویان و، گه یشتنه نه و قه ناعه ته، که به شداریی سیاسیی له
 پټگه ی نه نجومه نی نوینه رانه وه، له ویشه وه گرته دهستی حوکمی عیراق،
 باشتړین چاره سه ره بق گرته دهستی جومگه کانی ده سه لات.

۳: هاوکۆلکه ی هه لېژاردن:

هاوکۆلکه ی هه لېژاردن بریتییبه له دابه شکردنی کۆی ده نگه پاسته کانی
 بازنه یه کی هه لېژاردن (پارێزگایه ک) له سه ر ژماره ی کورسییه گشتییه کانی نه و
 پارێزگایه، له نه نجامدا نه گه ر ژماره ی ده نگه کانی هه ر لیستیکی به شداریو
 هاوکۆلکه ی هه لېژاردنی تی نه په پانده، به پټی هه مواری یاسای هه لېژاردنی
 نه نجومه نی نوینه ران (۲۰۰۹)، دوور ده خرېته وه له دابه شکردنی کورسییه کان و به
 دواوه نه ژمار ده کریت، ته نانه ت نه گه ر به جیاوازیی یه ک ده نگیش بیت. له م
 هه لېژاردنه دا ده یان قه واره ی سیاسیی و چه ندین هاوپه یمانی له هېچ پارێزگایه ک
 نه يانتوانی هاوکۆلکه ی هه لېژاردن ببه زیتن، به لام هاوکۆلکه ک، له نیوان
 پارێزگاگاندا جیاوازیی زوړ گه وړه ی تېدايه، به شیوه یه ک له هه ندیک پارێزگاگا
 ژماره که نزیکه له نیوه ی ژماره ی هاوکۆلکه که له پارێزگایه کی دیکه. به گشتی
 پارێزگاگانی هه ریمی کوردستان و پارێزگای که رکوک، هاوکۆلکه ی هه لېژاردنیان
 زوړ به رزیو، له سه رووی (۴۲) هه زار ده نگه وه بوو، به لام له سه رجه م
 پارێزگاگانی دیکه دا، له خوار (۴۰) هه زار ده نگه وه بوو، ته نانه ت له (۱۰) پارێزگاگا
 هاوکۆلکه ی هه لېژاردن که متر بوو له (۳۵) هه زار ده نگ.

به رزترین هاوکۆلکه ی هه لېژاردن له پارێزگای سلیمانیدا بوو، که گه یشته
 (۴۹۰۳۷) ده نگ، نزمترینشیان له پارێزگای میساندا بوو، که دابه زیوه بق

(۲۷۲۸۱). لێره دا دوو فاکتهری سه ره کی کار له بهرز و نزمیی ژماره ی دهنگه کانی هاوکۆلکه ی هه لێژاردن ده که ن:

یه که میان: تاوه کو پێژه ی به شداری بهرز بێت، هاوکۆلکه که بهرز ده بێته وه، نه و دوو پارێزگایه ی له سه ره وه ئاواژه مان پێ کرد، له هه مان کاتدا دوو بهرزترین و نزمترین ئاستی به شدارییان تۆمار کردوه.

دووه میان: به ششی پارێزگا که یه له ته ره خانکردنی کورسیی ئه نجومه نی نوێنه ران، واته ئه گه ر پارێزگا یه ک له ئاستی پێویسته و مافی خۆی کورسیی بۆ ته رخان نه کریت، هاوکۆلکه که ی به رزه بێته وه، له به رامبه ردا ئه گه ر زیاد له مافی خۆی کورسیی بۆ ته رخان بکریت، هاوکۆلکه ی هه لێژاردنه که ی داده به زیت. وه ک چۆن له ته ره خانکردنی کورسییه کاندای نا هه قی به رامبه ر به پارێزگا کانی هه ریمی کوردستان کرای، له ئه نجامدا به گشتی هاوکۆلکه ی هه لێژاردنه که ی بهرز بووه وه. بۆ نمونه ئه گه ر یه ک کورسی بۆ پارێزگای سلیمانی زیاد بکرایه، هاوکۆلکه که ی داده بهزی بۆ (۴۶۳۱۳) دهنگ، بۆیه پێویسته کورد به بی ئه نجامدانی سه رژمیرییه کی گشتیی دانیشتون، که به شیوه یه کی زانستیانه ژماره ی دانیشتوانی پارێزگا کان دیاری بکات، نه چیت هه لێژاردنی داها توه وه.

خشتەى (٤)

هاوكركەى ھەلبژاردن و پێژەى بەشداری لە ھەلبژاردنى ئەجەمەنى نوێنەوانى عێراق (٢٠١٠)

پارێزگا	دەنگدەران (ناخەب)	دەنگدەرى بەشدار (مەبەوت)	پێژەى بەشداری	جیاوازی لە تێكەرى عێراق	هاوكركەى ھەلبژاردن	جیاوازی لە تێكەرى عێراق
دھوك	٥٧٤١٣٨	٤٢٤٧١٥	٧٣,٩٧	١٢,٩٩ +	٤٢٤٧١	٥٢٨٩ +
ھەولێر	٩١٧٦٥٨	٦٨٠٤٠٨	٧٤,١٤	١٣,١٦ +	٤٨٦٠١	١١٤١٩ +
سەلێمانى	١٠٩٨٤٥١	٨٣٣٦٣١	٧٥,٨٩	١٤,٩١ +	٤٩٠٣٧	١١٨٥٥ +
نەینەوا	١٧٠٢٩٦٤	١٠٥٤٧٩٨	٦١,٩٤	٠,٩٦ +	٣٤٠٢٦	٣١٥٦ -
كەركوك	٧٨٧٦٧٣	٥٥٦٣٨٤	٧٠,٦٤	٩,٦٦ +	٤٦٣٦٥	٩١٨٣ +
سەلاحەدین	٦٩٦٩١٣	٤٨٨٨٦٥	٧٠,١٥	٩,١٧ +	٤٠٧٣٩	٣٥٥٧ +
نەپالە	٨٤٠٢٤١	٥٠٢٨٩٦	٥٩,٨٥	١,١٣ -	٣٨٦٨٤	١٥٠٢+
ئەنبار	٨٠٢٣٧٨	٤٧٣٦٠٣	٥٨,٩٠	٢,٠٨ -	٣٣٧٥٧	٣٤٢٥-
بەلەدا	٤٥٩١٧٨٧	٢٥٤١٧٦٦	٥٥,٢٦	٥,٧٢ -	٣٧٣٧٩	١٩٧ +
واسەت	٦٣٨٦٩١	٣٧٦٩٢٢	٥٩,٠١	١,٩٧ -	٣٤٣٦٦	٢٩١٦-
بابل	٩٦١٢٩٣	٥٨٦٢٨١	٦٠,٩٩	٠,٠١ +	٣٦٦٤٣	٥٣٩-
كەربەلا	٥٦٤٦٩١	٣٣٣٤٣٤	٥٩,٠٤	١,٩٤ -	٣٢٢٤٣	٣٨٣٩-
نەجەف	٦٩٦٥٩٩	٤١١٤٢٤	٥٩,٠٦	١,٩٢ -	٣٤٢٨٥	٢٨٩٧-
قادسیە	٦١٩٨٦٢	٣٧٣٣٣٩	٦٠,٢٣	٠,٧٥	٣٣٩٤٠	٣٢٤٧-
موسەنا	٣٧٩٠٧٨	٢٢٩١٤١	٦٠,٤٤	٠,٥٤ -	٣٢٧٣٤	٤٤٤٨-
زەقار	٩٩٣٣٧٢	٥٧٢١٧٧	٥٧,٦٠	٣,٣٨ -	٣١٧٨٨	٥٣٩٤-
میسەن	٥٦١٧٤٢	٢٧٢٨١٨	٤٨,٥٦	١٢,٤٢ -	٢٧٢٨١	٩٩٠١-
بەسره	١٤٦٦٥١٢	٨١٤٨١٠	٥٥,٥٦	٥,٤٢ -	٣٣٩٥٠	٣٢٣٢-
كۆی گەشتى (تێكەرى)	١٨٩٠٢٠٧٣	١١٥٢٦٤١٢	٦٠,٩٨		٣٦٣٦٠,٩	

سەرچاوه: ئاماده كړى نوێزەر لە پێگەى داتاكانى كۆمیسىۆنى بالای سەریه خۆى ھەلبژاردنه كانى

عێراق.

٤: لیسته براوه‌کان:

له‌م هه‌لبژاردنه‌دا ئۆ لیست توانی سه‌ر بکه‌وێت له به ده‌ست مێنانی کورسیی نه‌نجومه‌نی نوێنه‌رانی عێراق، لیستی العراقیه (٩١) کورسی، ده‌وله‌تی قانون (٨٩) کورسی، ئیئتیلافی نیشتیما‌نی (٧٠) کورسی، هاوپه‌یمانیی کوردستان (٤٣) کورسی، گۆپان (٨) کورسی، التوافق العراقی (٦) کورسی، یه‌کگرتووی ئیسلامیی کوردستان و ئیئتیلافی وه‌حده‌ی عێراق، هه‌ر یه‌که‌یان (٤) کورسی و کۆمه‌لی ئیسلامی (٢) کورسی.

بۆ (٥) کورسی مه‌سیحیه‌کانیش، لیستی پافیده‌ین به سه‌رۆکایه‌تی یونادم یوسف که‌نا (٣) سێ کورسیی برده‌وه، له هه‌ولێر، به‌غدا و که‌رکوک، نه‌نجومه‌نی گه‌لی کلدانی سریان‌ی ئاشووری (٢) کورسییه‌که‌ی تری ده‌وک و نه‌ینه‌وای برده‌وه. بزووتنه‌وه‌ی ئیزیدی بۆ پیفۆپم و پێشکه‌وتن (الحركة الیزیدیة من اجل الاصلاح والتقدم) کورسیی ئیزیدییه‌کانی برده‌وه، چونکه هه‌ولێ پارتی و یه‌کێتی نه‌وه بوو کوردی یه‌زیدی ده‌نگ بۆ لیستی هاوپه‌یمانی بده‌ن، نه‌ک بۆ کۆتای یه‌زیدییه‌کان.

هه‌روه‌ها نه‌ندازیار (محهم‌د جه‌مشید عه‌بدوللا شه‌به‌کی) کورسیی شه‌به‌کی له پارێزگای نه‌ینه‌وا برده‌وه، که پالیئوراوی نزیک له پارتی دیموکراتی کوردستانه. خالد ئەمین پومی به‌ته‌نها (٧٤٢) ده‌نگ کورسیی سابینه‌ی له پارێزگای به‌غدا برده‌وه. له‌خشته‌ی ژماره (٥) دا پوون کراوه‌ته‌وه.

خشتەى (۵)

چۆنئىتى دابەشېۋونى كورسىي گىشتى لىستە براۋەكانى ھەلئارەنى ئەنجومەنى نوئىنەرانى عىراق ۲۰۱۰

پارزىكا	عىراقىيە	دەولەتى ياسا	ئىتتىلا نىشتىمانى	ھاۋپەيمانى كورەستان	گورن	تەۋلىق	بەكئىتى عىراقى	پەكگرتور	كۆمەل	
بەغدا	۲۴	۲۶	۱۷	۰	۰	۱	۰	۰	-	۶۸
نەينەۋا	۲۰	۰	۱	۸	۰	۱	۱	۰	۰	۲۱
بەسرە	۳	۱۴	۷	-	-	۰	۰	-	-	۲۴
زىقار	۱	۸	۹	-	-	-	۰	-	-	۱۸
بابل	۳	۸	۵	-	-	۰	۰	-	-	۱۶
ئەنبار	۱۱	۰	۰	-	-	۲	۱	-	-	۱۴
بەست	۲	۵	۴	-	-	-	۰	-	-	۱۱
ئادەسپە	۲	۴	۵	-	-	-	۰	-	-	۱۱
كەرەلا	۱	۶	۳	-	-	-	۰	-	-	۱۰
نەجەف	۰	۷	۵	-	-	-	۰	-	-	۱۲
موسەنا	۰	۴	۳	-	-	۰	۰	-	-	۷
بەيسان	۰	۴	۶	-	-	-	۰	-	-	۱۰
سەلاھەدەين	۸	۰	۰	۰	۰	۲	۲	۰	-	۱۲
ئەيالا	۸	۱	۲	۱	۰	۰	۰	۰	-	۱۳
كەرەكوك	۶	۰	۰	۶	۰	۰	-	۰	۰	۱۲
سەلىمانى	-	-	۰	۸	۶	-	-	۲	۱	۱۷
ئەۋلىز	-	-	۰	۱۰	۲	-	-	۱	۱	۱۴
مەرك	-	-	۰	۹	۰	-	-	۱	۰	۱۰
ئەلى گىشتى	۲+۸۹	۲+۸۷	۲+۶۸	۱+۴۲	۸	۶	۴	۴	۲	۲۱۷

۱. لىستى عىراقىيە:

دكتۇر ئەياد ئەللاۋى كەسايەتتىي سىياسىي ناسراۋى عىراق، سەرۆكى
بىزۈتتەۋەى وىفاقى نىشتىمانى عىراقى و سەرۆكى بەكەم حكومەتى پاش
پوۋخاندنى پۇئىمى سەدام (۲۰۰۴)، سەرۆكايەتتىي ئەم ھاۋپەيمانىيە دەكات، لەگەل

بەشىكى ئۆزى لە پارت و لايەنە سوننەكان ھاوپەيماڭىيەكەيان دروست كرد، بە تاييەت ئەم پارت و لايەنەنە:

- بەرەى عىراقى بۆ دىالۆگى نىشتىمانىي (سالىح مۇتلەگ)
- گەردبۈنەۋەى عراقىونى نىشتىمانىي (ئوسامە ئۇجەيى)
- لىستى ئۇيۇنەۋەى (تارىق ھاشمى)
- گەردبۈنەۋەى ئايىندەى نىشتىمانىي (زافەر ئەلمانى)
- بەرەى توركانى بە سەۋكايەتتى (سەعدەدىن مەمەد ئەمىن)
- لەگەل چەند لايەنەئىكى دىكەى عەرەبى شىعە. بە گىشتى ژمارەى قەۋارەكانى لىستەكە (۲۰) قەۋارەى سىياسىيە.

ئەم ھاوپەيماڭىيە، تىكەلەيەكە لە چەند لايەنەئىكى سوننە و شىعە و بەھىزىترىن پارتە توركانىيەكان، لە ئىۋان تەۋژمى ئەلمانى، كە ئەياد ئەلاۋى سەركەدايەتتى دەكات، لەگەل تەۋژمىكى عەرەبچىتتى عىراقى، كە ئۇجەيى سەۋكايەتتى دەكات، تەۋژمىكى توندوتىژى نەزىك لە ئايدىۋۇلۇژيائى بەعس، كە مۇتلەگ پىشپەۋىي دەكات، ھاۋكات تارىق ھاشمى ئۇيۇنەۋەتتى تەۋژمىكى ئىسلامىي سوننى ميانپەۋ دەكات، لەگەل ھەندىك كەسايەتتى خىلەكى لە ھەر دوو مەزھەبى شىعە و سوننە.

تاييەتەندى ئەم لىستە ئەۋەيە، سەۋكەكەى كەسىكى شىعەى ئەلمانىيە، بەلام ئۆزبەى جەماۋەرەكەى لە سوننەى عەرەبىن. كۆبۈنەۋەى سوننەكان لە سايەى ھاوپەيماڭىيەكە كە ئەلاۋى سەۋكايەتتى دەكات، لەبەر چەند ھۆيەك بۈۋە، لە سەۋۋى ھەموۋيانەۋە ھەستەردىنى عەرەبى سوننەيە بەۋەى سەۋكە ۋەزىران دەيىت كەسىكى عەرەبى شىعە يىت، كە جىگەى پەزنامەندىي ۋىلاتانى عەرەب و ئەمىركايەكانىش يىت، لە ھەمان كاتدا لە لاي جەماۋەرى عەرەبى سوننە باۋەپىكراۋ يىت، ھەۋەھا بۆ پاكىرتنى بالانسى نەخشەى سىياسىي

هه‌لێژاردنه‌که پێیو‌ستی‌یان به‌ هاو‌په‌یمانییه‌ك بوو، که دیواری ناوچه‌ شیعە‌نشینه‌کان بیه‌زینت و، به‌شێك له‌ کورسیه‌کانی پارێزگا شیعە‌نشینه‌کان بباته‌وه، ئه‌م کاره‌یش ته‌نها به‌ نه‌یاد‌ه‌لاوی و شیعە‌ هاو‌په‌یمانه‌کانی ده‌کرا، چونکه‌ به‌ ته‌نها بردنه‌وه‌ی کورسی ناوچه‌ سوننییه‌کان، پێک‌هاته‌ی عه‌ره‌بی سوننه‌ هه‌میشه‌ که‌مینه‌ ده‌رده‌چێت و نابێت به‌که‌م لیست له‌ سه‌ر ئاستی عێراق. هۆیه‌کی دیکه‌ی کۆبوونه‌وه‌ی ئه‌م هێزانه‌ بریتی بوو له‌ پالێشتیی و لاتانی عه‌ره‌بی، به‌ تاییه‌ت شانشینی سعودیه‌ بۆ ئه‌م هاو‌په‌یمانییه‌، له‌گه‌ڵ پشتیوانیی و لاتنی تورکیا، له‌ پێگه‌ی به‌ره‌ی تورکمانی و لیسته‌که‌ی تاریق هاشمییه‌وه، که‌ له‌ پووی فیکری ئیسلامیه‌وه‌ له‌ پارتی ده‌سه‌لاتداری تورکیاوه‌ (پارتی داد و گه‌شه‌پێدانه‌وه‌) نزیکه‌.

لیستی عێراقیه‌ له‌ (١٥) پارێزگادا به‌شداری هه‌لێژاردنه‌که‌ی کرد، بێجگه‌ له‌ سی‌ پارێزگا که‌ی هه‌رێم، به‌لام ته‌نها له‌ (١٢) پارێزگایاندا توانی کورسی به‌ ده‌ست به‌یئت، له‌ هه‌ر یه‌ك له‌ (موسه‌نا و میسان و نه‌جه‌ف) هه‌یج کورسی نه‌برده‌وه‌. به‌ گشتی (٢,٨٥١,٨٢٣) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه، که‌ ده‌کاته‌ پێژه‌ی (٢٤,٧٪)ی کۆی ده‌نگ‌ده‌رانی عێراق، له‌ به‌رامبه‌ردا (٩١) کورسی په‌رله‌مانی بردوه‌ته‌وه، که‌ ده‌کاته‌ (٢٨٪)ی کۆی کورسیه‌کانی ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران، به‌جیاوازی دوو کورسی پێش‌پکا به‌ره‌ به‌هێزه‌که‌ی (ده‌وله‌تی یاسا) که‌وت.

ده‌نگه‌کانی لیستی عێراقیه‌ به‌ شێوه‌یه‌کی یه‌کسان دابه‌ش نه‌بووه‌ به‌ سه‌ر هه‌موو پارێزگا و ناوچه‌کانی عێراقدا، به‌لکو به‌ ئاشکرا کاریگه‌ری ئینتیمای نه‌ته‌وه‌یی و مه‌زه‌به‌یی و پێگه‌ی سه‌رکرده‌کانی لیسته‌که‌ و قورساییی په‌وته‌ی عیلمانی پێوه‌ دیاره. له‌ خواره‌وه‌ ناوچه‌ و پارێزگا‌کانی هێزی لیستی عێراقیه‌ شی ده‌که‌ینه‌وه‌:

١. پێژهی دهنگی نۆر بهرز: هەردوو پارێزگای ئەنبار و نه‌ینه‌وا ده‌گرێته‌وه، به‌هێزترین و باشترین ناوچه‌ی بۆ لیستی عێراقییه‌ی داده‌نریشت، چونکه‌ زیاتر له‌ نیوه‌ی ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه، له‌ پارێزگای ئەنبار پێژه‌ی (٦٢,٣٪) ی ده‌نگه‌کان و (١١) کورسی له‌ کۆی (١٤) کورسیی بردووه‌ته‌وه. له‌ پارێزگای نه‌ینه‌وایش پێژه‌ی (٥٦,٣٪) ی ده‌نگه‌کان و (٢٠) کورسیی له‌ کۆی (٢٤) کورسیی پارێزگاکه‌ی به‌ ده‌ست هێناوه.

به‌رزنی پێژه‌ی ده‌نگه‌کانی عێراقییه‌ی لهم‌ دوو پارێزگایه‌دا، ده‌گه‌پێته‌وه‌ بۆ زالبوونی پێکهاته‌ی عهرهبی سوننه، له‌ هه‌مان کاتدا زالبوونی بیری به‌عس و عهرهبچیتی و په‌وتی ئیسلامیی، له‌ لای دانیشتوانی عهرهبی ئەم‌ دوو پارێزگایه‌. بۆ نموونه‌ بئه‌ماله‌ی نوجیفی له‌ سه‌ربه‌مه‌ی دژایه‌تیکردنی کورد و به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی هه‌ژموونی کورد به‌ گشتی و پارتی دیموکراتی کوردستان به‌ تایبه‌تی، نۆربه‌ی ده‌نگه‌کانی نه‌ینه‌وايان به‌ ده‌ست هێناوه، به‌ ته‌نها خودی ئوسامه‌ نوجیفی له‌ نه‌ینه‌وا (٢٧٤,٧٤١) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه، که‌ ده‌کاته‌ پێژه‌ی (٤٦,٢٪) ده‌نگی لیستی عێراقیه‌ی له‌ نه‌ینه‌وا. هه‌روه‌ها گه‌ردبوونه‌وه‌ی ئایینه‌وه‌ی نیشتمانی، که‌ ئاراسته‌یه‌کی ئیسلامیی عهرهبچیتی هه‌یه، له‌ پارێزگای ئەنبار نۆرینه‌ی ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه، به‌ تایبه‌ت (رافع عیسای) که‌ (٨٢,١٤٥) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه، که‌ ده‌کاته‌ (٢٨,٢٪) ده‌نگی عێراقیه‌ی له‌ ئەنبار. به‌واتایه‌کی تر، ئەم‌ دوو هێزه‌ سیاسیی هۆکاری سه‌ره‌کیی بردنه‌وه‌ی لیستی عێراقیه‌ی لهم‌ دوو پارێزگایه‌.

٢. پێژه‌ی ده‌نگی بهرز: ئەو پارێزگایانه‌ ده‌گرێته‌وه‌ که‌ له‌ نێوان (٤٠٪ — ٥٠٪) ی ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه، هه‌ر یه‌ك له‌ پارێزگاکانی دیاله‌ (٤٨,٧٪) سه‌لاحه‌دین (٤٧,٨٪) ده‌گرێته‌وه، له‌ هه‌ر یه‌که‌یان (٨) کورسیی به‌ ده‌ست هێناوه، له‌ کۆی (١٢) کورسی له‌ پارێزگای دیاله‌ و (١٢) کورسی له‌ پارێزگای

سه لاهه دین. بردنه وهی عیراقیه له م دوو پارێزگایه ده گه پێته وه بۆ بوونی پێژهیهکی به زری عه ره بی سوننه و، بوونی تورکمان، که له پێگهی به ره ی تورکمانیه وه هاو په یمانیان له گه ل لیستی عیراقیه دا گرێ داوه، هه روه ها زالبوونی بیرى به عس له لای عه ره به سوننه کانی ئەم دوو پارێزگایه .

له هه لباردنی ئەنجومه نی پارێزگا کانی سا لی ۲۰۰۹ له پارێزگای سه لاهه دین، بێجگه له جه ماوه ری بزوتنه وه ی و یفاقی نیشتیما نی، که (۵) کورسی ئەنجومه نی پارێزگایان بردووه ته وه، هه ریه ک له لیسته که ی سالح مو تله گ و لیستی (جبهه المشروع الوطني العراقي - جموع) (۳) کورسی، به ره ی تورکمانی (۲) کورسی، هه مو ئەم لیستانه له م هه لباردنه دا له چوارچێوه ی عیراقیه دا یه کیان گرته بوو، بۆیه ئەم ده نگه ژۆره بۆ لیسته که ها توه .

له پارێزگای دیاله یش هه ریه ک له لیسته که ی عه لاوی و لیسته که ی مو تلوگ ژۆرت رین جه ماوه ریان هه یه، چونکه له هه لباردنی ئەنجومه نی پارێزگا کاند (۲۰۰۹) سالح مو تله گ دوو م لیست و عه لاوی چواره م لیست بووه له سه ر ئاستی پارێزگا .

۳. پێژه ی ده نگ ی مامنا وه ند (۳۰٪- ۴۰٪): پارێزگا کانی که رکوک (۲۸٪) و به غدا (۳۳، ۱٪) ده گرێته وه. له که رکوکدا یه که م ده نگ ی پارێزگا که ی به ده ست هینا وه و نیوه ی کورسییه کانی بردووه ته وه، چونکه به ره ی تورکمانی و تورکمانه کان به گشتی ده نگیان بۆ عیراقیه داوه، بۆ نمونه پالتیروای به ره ی تورکمانی (نه رشه د په شاد عه بدول په زاق ناسراو به نه رشه د سالحی) یه که م ده نگ ی لیسته که ی به ده ست هینا، که گه یشته (۵۹۷۳۲) ده نگ، که ده کاته (۲، ۲۸٪) ی ده نگه کانی عیراقیه له که رکوک. هه روه ها ژۆریه ی لای نه عه ره بییه کاریگه ره کان پالتیشتی ئەم لیستیان کردووه، له پێناو دژایه تیکردنی هه ژموونی کورد له پارێزگا که، به به لگهی ئەوه ی لیسته عه ره بییه کانی دیکه ته نها چه ند هه زار

دەنگیکیان بە دەست هیناوه. بۆ عەرەبی سوننە و تورکمان، ئەم هەلبژاردنە، وەکو پاپرسییەك بۆ یەکلایکردنەوه چارەنووسی پارێزگاکی نەماشاکراوه، چونکە پاش ئەوەی، بەشیکی عەرەبی سوننە لە هەلبژاردنی سالی ۲۰۰۵ دا، بەشدارییان نەکرد، سەنگی لایەنی کورد بەهێزتر بوو، بە تاییەت لە ئەنجومەنی پارێزگای کەرکودا، کە کورد ۲۶ کورسی لە کۆی ۴۱ کورسی بردووەتەوه، تا پادەیهکیش لەم مەسەلەیدا سەرکەوتووین، چونکە توانیان ببن بە یەكەم لیست لە پارێزگاکی دا، ئەگەر کۆی دەنگی لایەنە عەرەبی و تورکمانی و مەسیحییەکان لە کەرکوک کۆ بکۆڵێتەوه، ئەوا نزیکەی (۶، ۵۰٪) دەنگی پارێزگاکی دەکات.

لە پارێزگای بەغداش لیستی عێراقیە، بەدووەم دەنگ هاتووە لە پاش لیستی دەولەتی یاسا، (۲۴) کورسی لە کۆی (۶۸) کورسی گشتی پارێزگاکی بە دەست هیناوه، بەشی هەرە زۆری سوننەکانی بەغدا لەگەڵ بەشیکی زۆر کەمی شیعەکان دەنگیان بۆ ئەم لیستە داوه، بە بەلگەی ئەوەی دوو لیستە گەورەکی شیعەکان پێکەوه (۶، ۵۷٪) دەنگەکانی بەغدايان بە دەست هیناوه. جێی ئاماژە پێ کردنە خودی علوی (۴، ۴۸٪)ی دەنگەکانی لیستی عێراقیە لە بەغدا بە دەست هیناوه و هەموو کاندیدەکانی تری لیستەکی باقی دەنگەکانیان بە دەست هیناوه، پاش ئەویش تاریق هاشمی دێت بە پێژە (۹، ۲۳٪)ی دەنگەکانی لیستی عێراقیە لە بەغدا. واتە زیاتر لە (۷۲٪)ی دەنگی لیستی عێراقیە لە پارێزگای بەغدا بۆ دوو کەسایەتی ئەو لیستە بووه، ئەمە بۆ خۆی ئاماژەیکە پێوانە بۆ کاریگەری گەورە ئەم کەسایەتیانە لە نێو لیستەکی دا.

۴. پێژەیی دەنگی فەرم (۱۰٪ - ۲۰٪): پارێزگاکی بابل (۹، ۱۷٪)، وایست (۵، ۱۳٪)، قادسیه (۷، ۱۴٪) و کەربەلا (۸، ۱۰٪) دەگرێتەوه، کەمیی پێژەیی دەنگی عێراقیە لەم چوار پارێزگایەدا، دەگەرێتەوه بۆ بوونی زۆرینی شیعە، کە دەنگیان بۆ دوو هاوپیەمانییه شیعەکی داوه، ئەو دەنگانەیشی بۆ عێراقییه

هاتوو له م ناوچانه به زۆری بۆ لایه نگر و هه وادارانى بزوتنه وهى وىفاقى نىشتىمانى و خودى عه لوى ده گه پینه وه، چونكه له هه لېژاردنى نه نجومه نى پارېزگاكان له سالى ۲۰۰۹ دا، پارتەكهى عه لوى له هه ريه ك له پارېزگاكانى (واست و بابل و قادسيه) سى كورسى به دهست هېناوه و، نۆ كورسى نه نجومه نه كانى نه و سى پارېزگايه ي بردوو ته وه، به واتايه كى تر كه سايه تى و پارتە سوونيه كان له م ناوچانه دا هه ژموونيان نيه. هه روه ها به شى زۆرى دهنگدهرى نه م پارېزگايانه، به كاريگه رى بىركردنه وهى مه زه بى و دژايه تىكردنى له ميژينه ي سوننه.

۵. پېژهى دهنگى زۆر نزم (كه متر له ۱۰٪): پېنچ پارېزگاي باشوور و ناوه پاستى عىراق ده گرېته وه، كه زۆرينه ي دانىشتوانه كهى شيعه ن، له سى پارېزگايان (ميسان و موسه نا و نه جەف) دهنگه كانى عىراقيه هاوكۆلكه ي هه لېژاردنى تى نه په پاندوه و (۵) كورسيه كى نه بردوو ته وه، به لام له به سره سى كورسى بردوو ته وه له بهر دوو هۆكار:

يه كه ميان: بوونى پېژهيه ك له عه ره بى سوننه له و پارېزگايه، به تاييه ت لايه نگرانى پارتى ئىسلامى عىراقى و له نئويدا بالى تاريق هاشمى، چونكه نه م پارتە له هه لېژاردنى نه نجومه نى پارېزگاكاندا له (۲۰۰۹) دوو كورسى بردوو ته وه.

دوو ميان: به حوكمى زيندوڤتتى بزافى پۆشنبىرى و نه كادىمى له شاره كه دا، دهنگدهرانى به سره ئاپاسته ي عىلمانىيان زياتره له دهنگدهرانى پارېزگاكانى ديكه ي باشوور، به به لگه ي نه وهى پارتەكهى عه لاویش له هه مان هه لېژاردنى نه نجومه نى پارېزگاكاندا دوو كورسى به دهست هېناوه.

به هه مان شینوه بوونی ته وژمی عیلمانی و هه ژمونیککی که می پارت که ی
مه لاری هۆکاری به ده ست هینانی کورسییه کی نه نجومه نی نوینه ران بوو له
پاریزگای زیقار.

ئه گه ر له سه ر ئاستی عیراق ده نگه کانی لیستی عیراقیه دابه ش بکه بن، وه ک
له خشته ی (۵) دا پوون کراوه ته وه، ده بینین به غدا باشترین پاریزگا بووه بق
لیسته که، (۲۹،۵٪) ده نگه کانی له و پاریزگایه دا به ده ست هیناوه، به هۆی زۆری
ده نگه رانی ئه و پاریزگایه، که نزیکه ی یه ک له سه ر چواری ده نگه رانی عیراق له
خۆ ده گریت، هه وه ها به هینزی لیسته که و که سایه تیی عه لوی و هاشمی له و
پاریزگایه دا، پاشان به پله ی دووه م پاریزگای نه ینه را دیت، که (۲۰،۸٪)
ده نگه کان عیراقیه ی تیدا هاتووه، دواتر نه نبار به پێژه ی (۱۰،۳٪) هاتووه، هه ر
یه ک له پاریزگا کانی دیا له و سه لاهه دین و که رکوکیش یه ک له دوا ی یه ک (۸،۶٪)
و (۸،۲٪) و (۷،۴٪) ی ده نگه کانی لیستی عیراقیه یان پێک هیناوه، له به رامبه ردا
له (۹) پاریزگای ناوه راست و باشووردا، که زۆرینه ی دانیشبتوانه که ی شیعه
مه زه به بن، که متر له (۴٪) ده نگه کانی لیستی عیراقیه ی پێک ده هینن. (بق زیاتر
زانباری به وانه خشته ی (۶)).

خشته ی (٦)

دابەشبوونی ژمارەیی و پۆزەیی دەنگ و کورسیەکانی لیستی عێراقیە (٢٠١٠)

پ.ن	پارێزگا	دەنگ	ماوەکۆڵکی هەلبژاردن	کورسی	پۆزە ی لە دەنگی پارێزگا	پۆزە ی لە دەنگی لیستە
١	ئەینەوا	٥٩٣٩٣٦	٢٤٠٢٦	٢٠	٥٦,٢١	٢٠,٨٢
٢	کەرکوک	٢١١٦٧٥	٤٦٣٦٥	٦	٢٨,٠٤	٧,٤٢
٣	سەلاحەدین	٢٣٢٥٩١	٤٠٧٣٩	٨	٤٧,٧٨	٨,١٩
٤	دیالە	٢٤٥٠٢٥	٢٨٦٨٤	٨	٤٨,٧٢	٨,٥٩
٥	ئەنبار	٢٩٤٤٢٠	٣٣٧٥٧	١١	٦٢,٣٠	١٠,٣٢
٦	بەغدا	٨٤١٧٥٥	٣٧٣٧٩	٢٤	٣٣,١٢	٢٩,٥٢
٧	رامس	٥١٠٠٢	٣٤٢٦٦	٢	١٣,٥٣	١,٧٩
٨	بابل	١٠٤٧٤٦	٣٦٦٤٣	٣	١٧,٨٧	٢,٦٧
٩	کەربەلا	٣٦٠٦١	٣٣٢٤٣	١	١٠,٨١	١,٢٦
١٠	نەجەف	٣٠٨١٠	٣٤٢٨٥	0	٧,٤٩	١,٠٨
١١	قادسیە	٥٥٠٣٠	٣٣٩٤٠	٢	١٤,٧٤	١,٩٣
١٢	موسەنا	١٨٢٠٥	٣٢٧٣٤	0	٧,٩٤	٠,٦٤
١٣	زێقار	٤٣٧٠٦	٣١٧٨٨	١	٧,٦٤	١,٥٣
١٤	میسان	١٦٤٧٣	٢٧٢٨١	0	٦,٠٤	٠,٥٨
١٥	بەسرە	٧٥٢٨٧	٢٢٩٥٠	٣	١,٢٥	٢,٦٤
	کۆی گشتی	٢٨٥١٨٢٣		٩١=٢+٨٩	٢٤,٧٤	٪١٠٠,٠

سەرچاوه: توێژهه به پشت بهستن به داتاكانی كۆمیسێۆنی بالای سه‌ربه‌خۆی هه‌لبژاردنه‌كانی عێراق.

به‌ تێبینیکردنی نه‌خشته‌ی دابه‌شبوونی ده‌نگی لیستی عێراقییه‌ ده‌توانین

چه‌ند پراستییه‌ك به‌خینه‌ روو:

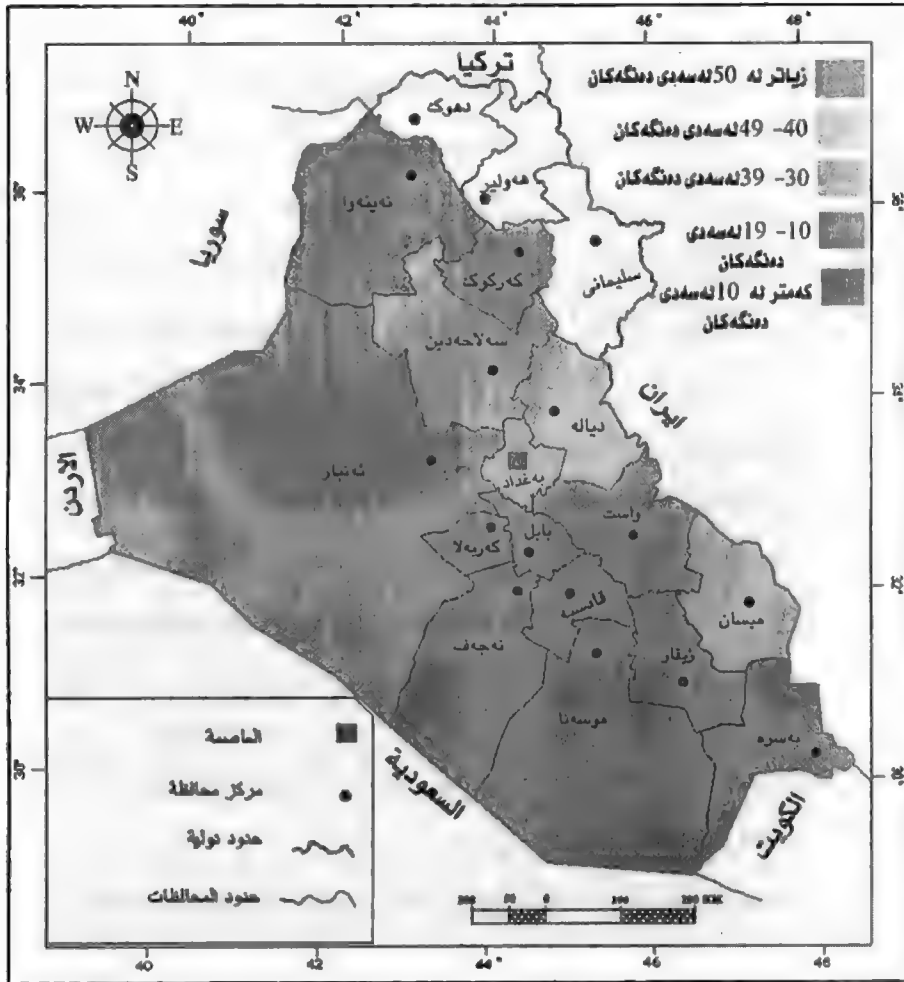
١. به‌هێزترین ناوچه‌ بۆ عێراقیه‌ پارێزگاكانی پۆژئاوا و باکووری عێراقه‌، واته‌ پارێزگا عه‌ره‌به‌ سوننه‌نشینه‌كان، یان نه‌وانه‌ی سوننه‌ زۆریه‌ی دانیشته‌وانه‌كه‌ی بێك ده‌هێتێت، به‌ تایبه‌ت نه‌ینه‌وا، سه‌لاحه‌دین، ئەنبار، دیاله‌ و كه‌ركوك، كه‌ عێراقییه‌ تێباندا به‌كه‌م لیست بووه‌، چونكه‌ زۆریه‌ی زۆری سوننه‌كانی نه‌م ناوچه‌یه‌ ده‌نگیان بۆ عێراقییه‌ داوه‌ و (٥٢) کورسی له‌م پارێزگایانه‌ بردوه‌ته‌وه‌.

۲. نه‌نجامه‌کان له‌وه‌وه نزیکن که عێراقیه له شاری به‌غدا، به زۆریی (به واتایه‌کی تر ته‌نها) ده‌نگی سوننه‌کانی به ده‌ست هێنا بیست، چونکه به دوو هاوپه‌یمانییه سونییه که یه‌شه‌وه (وه‌حده‌ی عێراق و ته‌وافوق) ده‌نگی سوننه‌کان نه‌که‌یشتوه‌ته پێژه‌ی (۳۷٪)ی ده‌نگه‌کانی پارێزگا‌که.

۳. به گشتی له پارێزگا‌کانی ناوه‌پاست و باشوور، که زۆریی دانشتوانه‌که‌ی شیععه مه‌زه‌بن، لیستی عێراقیه لاوازه و له پاش دوو هاوپه‌یمانییه شیععه‌که‌وه دیت، نه‌وه‌نگانه‌ی که به ده‌ستی هێناوه، ده‌که‌پێته‌وه بۆ بوونی پارته‌که‌ی عه‌لاوی و ناویانگی خودی خۆی، له‌گه‌ڵ چه‌ند که‌سایه‌تییه‌کی ناوچه‌یی دیکه.

۴. که‌واته نه‌خشه‌ی دابه‌شبوونی هێزی عێراقیه نه‌وه پوون ده‌کاته‌وه، که نه‌م لیسته له سه‌ر نه‌رزی واقع هاوپه‌یمانییه‌کی سوننییه، چونکه له کۆی (۹۱) کورسی نزیکه‌ی (۷۵) کورسیی له ناوچه و پارێزگا سوننییه‌کاندا و، له لایه‌ن پارت و لایه‌نه سوننه‌کانه‌وه، به ده‌ست هاتوه.

داده‌های ژئومورفولوژیکی و ارتفاعی عراق
 نقشه ژئومورفولوژیکی و ارتفاعی عراق 2010

ب. ھاوپەیمانیی دەولەتی یاسا:

نوری مالیکی سەرەك وهزیرانی ئیستای عێراق و سەرۆکی حیزبی ده‌عوەى ئیسلامی، سەرۆکایه‌تیی ده‌کات، (٢٤) قه‌واره‌ی سیاسیی دیکه‌یش له‌م ھاوپه‌یمانییه‌دا کۆبوونه‌ته‌وه، گرینگترینیان:

- حزبی ده‌عوەى پێکخستنی عێراق به‌ سەرۆکایه‌تیی (هاشم موسه‌وی)
- مستقلون (بێ‌لایه‌نه‌کان) به‌ سەرۆکایه‌تیی حسێن شه‌هرستانی، وه‌زیری پێشووێ نه‌وت و جێگری سەرەك وه‌زیران بۆ کاروباری وزه
- لیستی نیشتمانی (حازم حه‌سه‌نی)،
- به‌کگرتووی ئیسلامیی تورکمانیی عێراق (عه‌باس به‌یاتی)،
- گردبوونه‌وه‌ی شاره‌زایانی سه‌ربه‌خۆی عێراق، که (عه‌لی ئه‌دیب)ی وته‌بێژی حکومه‌تی عێراق و به‌کێک له‌ که‌سه‌ نزیکه‌کانی مالیکی، بۆ کۆکردنه‌وه‌ی که‌سانی ئه‌کادیمی و پۆشنبیری، له‌ ده‌وری حیزبه‌ی ده‌عوه، دروستی کردوه.
- ئه‌وه‌ی ئه‌م ھاوپه‌یمانییه‌ له‌ عێراقیه‌ جیا ده‌کاته‌وه، ئه‌وه‌یه‌ که‌ بێجگه‌ له‌ نوری مالیکی سه‌رکرده‌ی خاوه‌ن هێزو مه‌ژموونی ناوچه‌یی و نیشتمانی که‌م تێدایه، یان هه‌ر تێیدا نییه، ھاوپه‌یمانییه‌که‌ هه‌ر به‌ (مالیکییه‌وه) ناسراوه و به‌ویشه‌وه‌ به‌نده، به‌ تایبه‌ت له‌ به‌رئه‌وه‌ی مالیکی سەرۆکی ئه‌جومه‌نی وه‌زیرانه، که‌ گه‌وره‌ترین ده‌سه‌لاتی جێبه‌جێکردنه‌ له‌ عێراق، له‌ هه‌مان کاتدا فه‌رمانده‌ی گشتیی هێزه‌ چه‌کداره‌کانه، سەرۆکی کۆنترین و به‌هێزترین پارتی گۆپه‌پانی سیاسیی عێراقیشه، له‌ نێوه‌ندی شیعە مه‌زه‌به‌کاندا.

سه‌رکه‌وتنی مالیکی له‌ چه‌سپاندنی (تا پاده‌یه‌ک) ئاساییشی ناوچه‌کانی عێراق، به‌ تایه‌ت هه‌ر دوو پارێزگای به‌غدا و به‌سره، نه‌هێشتنی ده‌سه‌لاتی میلیشیای جه‌یشی مه‌هدی، کۆکردنه‌وه‌ی زۆریه‌ی سه‌رکرده‌ سه‌ربازی و ئه‌منیه‌یه‌کان له‌ ده‌وری خۆی، به‌ حوکمی ئه‌وه‌ی فه‌رمانده‌ی هێزه‌ چه‌کداره‌کانی

عێراق، له گهڵ په‌ڕه‌وکردنی گوتاریکی سیاسیی جیاواز، به‌ ئاراسته‌ی بوونیاتنانه‌وه‌ی ده‌وله‌ت له‌ سه‌ر شیوازی ده‌وله‌تی دامه‌زراوه‌کان، گرینگترین خاله‌ به‌هێزه‌کانی سه‌رکه‌وتنی مالیکی و هاوپه‌یمانییه‌که‌ به‌تی.

له‌ لایه‌کی تهره‌وه‌ سه‌رکه‌وتنی به‌ سه‌ر سه‌رجه‌م لیسته‌کانی دیکه‌دا، له‌ هه‌لبژاردنی سالی (٢٠٠٩)ی نه‌جومه‌نی پارێزگا‌کان، که‌ له‌ کۆی (١٤) پارێزگا‌ له‌ (٩) پارێزگا‌دا په‌له‌ی یه‌که‌می به‌ ده‌ست هێنا، له‌ کۆی (٤٤٠) کورسیی نه‌جومه‌نی پارێزگا‌کان توانی (١٢٦) کورسی بباته‌وه‌، پالنه‌ریکی مه‌عنه‌وی گه‌وره‌ بوو بۆ ئه‌م لیسته‌، بۆ ئه‌وه‌ی به‌شێک له‌ هێزه‌ بچوکه‌ ناوچه‌یییه‌کان په‌یوه‌ندیی پێوه‌ بکه‌ن.

به‌ هه‌مان شیوه‌ی عێراقیه‌، لیسته‌که‌ی مالیکیش له‌ (١٥) پارێزگا‌ به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌ی کرد، بێجگه‌ له‌ سێ پارێزگا‌که‌ی هه‌ریه‌می کوردستان، توانی له‌ (١١) پارێزگایان سه‌رکه‌وتن به‌ ده‌ست به‌یئت، به‌ گشتی (٢,٧٩٧,٦٢٣) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێنا، که‌ ده‌کاته (٢٤,٣٪)ی کۆی ده‌نگه‌رانی عێراق، له‌ به‌رامبه‌ردا (٨٩) کورسیی نه‌جومه‌نی نوێنه‌رانی برده‌وه‌، که‌ ده‌کاته (٢٧,٤٪)ی کۆی کورسییه‌کان.

له‌ سه‌ر ئاستی پارێزگا‌کان ده‌نگه‌کانی لیستی ده‌وله‌تی یاسا به‌م شیوه‌یه‌ دابه‌ش بووه‌:

١. ئاستی ده‌نگی زۆر به‌رز، هه‌ر دوو پارێزگای که‌ریه‌لا و به‌سه‌ره‌ ده‌گرێته‌وه‌، که‌ له‌ یه‌که‌میاندا (٥٣,٨٪) وله‌ دووه‌میاندا (٥٢,٩٪) ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه‌، باشت‌ترین دوو پارێزگا‌ بوون بۆ لیستی ده‌وله‌تی یاسا. له‌ راستیدا هۆی سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌ی ئه‌م لیسته‌ له‌م دوو پارێزگایه‌ زۆر پوون نییه‌، ته‌نها ئه‌وه‌ نه‌بێت که‌ لیسته‌ ئایینییه‌کان له‌ نێو جه‌ماوه‌ری شیعه‌دا به‌ره‌و پاشه‌کشیی زۆر پۆشتوو، بۆیه‌ لیستی ده‌وله‌تی یاسا که‌ بۆچوون و گوتاره‌کانی تا پاده‌یه‌کی زۆر

دور بو له پوهتی نابینى له م دوو پاريزگايه سهرکوتنى به دهست هيتا، به
تاييهت له بهرتهوهى دهنگدهرى ئهم دوو پاريزگايه هوشيارترين بهراود به
پاريزگاکانى تر. بۆ نمونه له ههلبژاردنى نهجومهنى پاريزگاکاندا (۲۰۰۹)
کهسايهتيايهکى سهرپهخۆ يه که م دهنگى پاريزگای کهربه لای به دهست هيتابوو.

۲. ئاستى دهنگى بهرز: ههر سى پاريزگای نهجهف (۴۸٪) موسهنا
(۴۳،۲٪) و زيقار (۴۱،۱٪) دهگرتهوه، له دوو پاريزگای يه کهمياندا ليستى
دهولهتى ياسا به يه که م ليست هاتووه، به لام له پاريزگای ستيه ميان به دووه م
ليست هاتووه، له پاش ئيتيلافى نيشتمانيى عيراقى. له نهجهف (۷) کورسى له
کۆى (۱۲)، له موسهنا (۴) کورسى له کۆى (۷)، له زيقار (۸) کورسى له کۆى
(۱۸) کورسى به دهست هيتاوه.

۳. ئاستى دهنگى مامناوهند، هه موو نهو پاريزگايانه دهگرتهوه که پژهى
دهنگى ليستى دهولهتى ياسا له نيوان (۳۵٪ بۆ ۴۰٪) ي کۆى دهنگدهرى
پاريزگاکانه، پينج پاريزگای باشوور و ناوه پاستى عيراق ده که ونه چوارچيهوى
ئهم ئاستهوه، که بريتين له (بهغدا، واست، بابل، قادسيه و ميسان) له سى
پاريزگای يه کهمياندا ليستى دهولهتى ياسا يه که م دهنگى هيتاوه، به لام له دوو
پاريزگاکه ي تر دا دووه م دهنگى هيتاوه له پاش ئيتيلافى نيشتمانيى عيراقى.

۴. ئاستى دهنگى نزم: پاريزگای دياره دهگرتهوه، که تهنها (۱۲،۷٪)
دهنگه کانى به دهست هيتاوه و يه ک کورسى بردووه تهوه، به هۆى که ميبى پژهى
عهربهى شيعه له م پاريزگايه و به هيزى ئيتيلافى نيشتمانيى عيراقى، که سى
کورسى بردووه تهوه له م پاريزگايه.

۵. ئاستى دهنگى زۆر نزم: ههر چوار پاريزگا سوننبيه که دهگرتهوه
(نه نبار، نهينهوا، سه لاهه دين و که رکوک) که بوونى شيعه تيدا که م و لاوازه،
دهنگه کانى ئهم ليسته نهگه يشتووه ته ئاستى هاوکړلکه ي ههلبژاردن تياندا،

ئەگەرچى پارىژگاى سەلاھەدىن پىژەى (۶,۷٪) و (۳۲۸۱۵) دەنگى بە دەست
 ھىناو، بە لام لە سى پارىژگاى تر زۆر لاواز بوو و كەتر لە (۲,۴٪) دەنگەكانى
 بە دەست ھىناو. بۆ زياتر زانىارى پروانە خىشتەى (۷).

خىشتەى (۷)

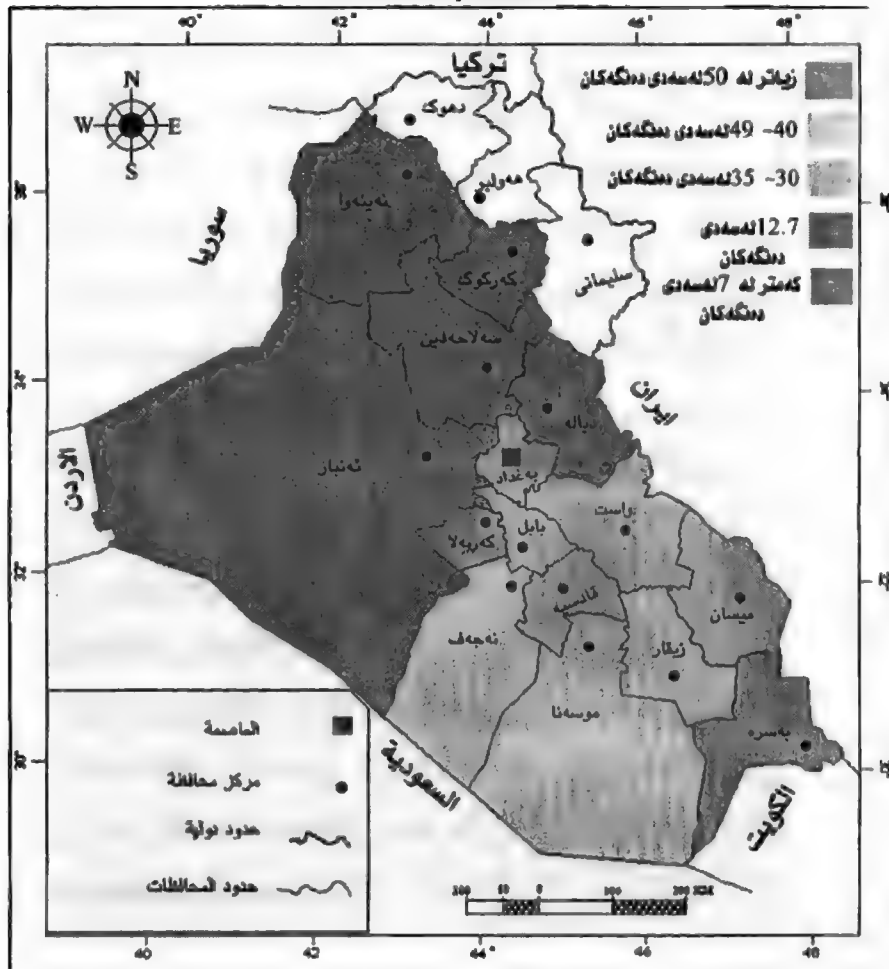
دابەشبوونى ژمارەى و پىژەى دەنگ و كورسىيەكانى مارپەيمانى دەولەتى ياسا

ز	پارىژگا	ژ. دەنگ	ھاركلەى ھەلبژاردن	ژ. كورسى	پىژەى لە دەنگ پارىژگا	پىژەى لە دەنگ لەيمەكە
۱	نەينەوا	۱۷۴۷۵	۳۴۰۲۶	0	۱,۶۵	۰,۶۲
۲	كەركوك	۱۳۵۱۴	۴۶۳۶۵	0	۲,۴۳	۰,۴۸
۳	سەلاھەدىن	۳۲۸۱۵	۴۰۷۳۹	0	۶,۷۱	۱,۱۷
۴	دىالە	۶۳۹۶۹	۳۸۶۸۴	۱	۱۲,۷۲	۲,۲۹
۵	ئەنبار	۶۵۳۵	۳۳۷۵۷	0	۱,۲۸	۰,۲۳
۶	بەغدا	۹۰۳۳۶۰	۳۷۴۷۹	۲۶	۳۵,۵۴	۳۲,۲۹
۷	واست	۱۴۹۸۲۸	۳۴۲۶۶	۵	۳۹,۷۵	۵,۳۶
۸	بابل	۲۳۱۹۳۹	۳۶۶۴۳	۸	۳۹,۵۶	۸,۲۹
۹	كەربەلا	۱۷۹۵۱۷	۳۳۳۴۳	۶	۵۳,۸۲	۶,۴۲
۱۰	نەجەف	۱۹۷۳۷۷	۳۴۲۸۵	۷	۴۷,۹۷	۷,۰۶
۱۱	قادسيە	۱۲۳۰۶۷	۳۳۹۴۰	۴	۳۵,۶۴	۴,۷۶
۱۲	موسەنا	۹۸۹۹۸	۳۲۷۳۴	۴	۴۳,۲۰	۳,۵۴
۱۳	زىقار	۲۳۵۴۴۶	۳۱۷۸۸	۸	۴۱,۱۵	۸,۴۲
۱۴	ميسان	۱۰۲۵۶۶	۳۷۲۸۱	۴	۳۷,۶۰	۳,۶۷
۱۵	بەسرە	۴۳۱۲۱۷	۳۳۹۵۰	۱۴	۵۲,۹۲	۱۵,۴۱
	كۆى گىشتى	۲۷۹۷۶۳		۸۹=۲+۸۷	۲۴,۲۷	۱۰۰,۰

سەرچاوه: توێژەر بە پشت بەستن بە داتاكانى كلیمىيۆنى باڵاى سەرەخۆى ھەلبژاردەكانى عێراق.

داده‌های زیست‌محیطی و جمعیتی دولت‌های یاسا و سمرقاندی پارک‌های
 منطقه‌ای ایران 2010

ج. ئىتتىلافى نىشتىمانىي عىراقى (الائتلاف الوطني العراقي):

عەممار ئەلەكەيم سەرۆكى ئەنجومەنى بالاي ئىسلامى سەرۆكايەتتى ئەم ھاوپەيمانىيە دەكات، پىكھاتبوو لە يەكگرتنى (٣٠) قەوارەى سياسى، بەھىزترىنيان سەدرىيەكانە بە سەرۆكايەتتى موقتەدا سەدر، پاشان ئەنجومەنى بالاي ئىسلامى و پىكخراوى بەدر بە سەرۆكايەتتى ھادى عامرى، كە زۆر نزىكە لە ئەنجومەنى بالاي ئىسلامى، ھەروەھا حىزبى فەزىلە بە سەرۆكايەتتى ھاشم موسەوى، لەگەڵ تەيارى چاكسازى نىشتىمانىي (ئىبراھىم جەعفەرى) و كۆنگرەى نىشتىمانىي عىراقى (ئەحمەد چەلەبى).

بە گشتى ئەم ئىتتىلافە بە شىعەگەرايى ناسراو، بەلام لەگەڵ ئەوەيشدا ھەندى لايەنى سوننە لە ھاوپەيمانىيەكە بەشداربوون، نمونەى (ئەنجومەنى ئىنقازى ئەنبار) بە سەرۆكايەتتى (حەمىد فەرھان ئەلھايىس)، بەلام ئەم لیستە نەیتوانى لە ئەنبار دەنگىكى ئەوتۆ بە دەست بەھىتت و بگاتە ئاستى بردنەوہى كورسى.

ئەم ھاوپەيمانىيە لە ھەر ھەژدە پارىزگاگەى عىراقدا بەشدارى لە ھەلبۇاردنەكەدا كرد، بەلام تەنھا لە (١٢) پارىزگادا سەرکەوتنى بە دەست ھىنا و توانى كورسى بباتەوہ. لە سەر ئاستى عىراق (٢٠٩٥٣٣٦) دەنگى بە دەست ھىناوہ، كە دەكاتە (١٨,٢٪) كۆى دەنگدەرانى عىراق، لە بەرامبەردا (٦٨) كورسى پارىزگاكان و (٢) كورسى قەرەبووى بردەوہ، كە دەكاتە (٢١,٥٤٪) كۆى كورسىيەكانى پەرلەمان.

لەسەر ئاستى پارىزگاكان دەنگى ئەم ھاوپەيمانىيە بەم شىوہە دابەش

بووہ:

١. ئاستى دەنگى زۆر بەرز: ھەر دوو پارىزگاى ميسان و زىقار دەگرێتەوہ، كە لە يەكەمياندا (٤٩,٦٪) و لە دووہمياندا (٤٢,٨٪) دەنگەكانى بە دەست

هیناوه، باشتین ناوچه بووه بۆ هاوپه‌یمانی نیشتمانی و له‌م دور پارێزگایه‌دا
 ئه‌م لیسته‌ پێش لیسته‌کانی دیکه‌ که‌وتوو، به‌ هۆی به‌هێزی په‌وتی ئایینی
 شیععه‌ له‌م ناوچه‌دا، به‌ تایبته‌ شوێنکه‌وتووانی سه‌در و بنه‌ماله‌ی ئه‌له‌کیم و
 ئابه‌تولا به‌عقوبی (فه‌زیله‌).

٢. ئاستی ده‌نگی به‌رز (٣٠-٣٩٪): پێنج پارێزگای باشوور و ناوه‌راسته‌
 ده‌گرێته‌وه، که‌ بریتین له‌ نه‌جف (٣٧،١٪)، قادسیه‌ (٣٥،٨٪)، واسه‌
 (٣٤،٢٪)، موسه‌نا (٣١،٣٪) و بابل (٣٠،٧٪) ته‌نها له‌ پارێزگای قادسیه‌ پێش
 ده‌وله‌تی یاسا که‌وت به‌ پێژه‌یه‌کی زۆر که‌م و بوو به‌یه‌که‌م لیستی پارێزگاکه‌،
 به‌لام له‌ چوار پارێزگاکه‌ی تردا له‌ پاش ده‌وله‌تی یاساوه‌ هاتوو و پێش لیستی
 عێراقیه‌ که‌وتوو.

٣. ئاستی ده‌نگی مامناوه‌ند (٢٠-٢٩٪): هه‌ر سێ پارێزگای به‌غدا
 (٢٢،١٥٪)، که‌ربه‌لا (٢٤،٥٪) و به‌سه‌ره‌ (٢٩،١٪) ده‌گرێته‌وه، نزیمی ده‌نگی
 هاوپه‌یمانی نیشتمانی له‌ به‌غدا و به‌سه‌ره‌ ده‌که‌رێته‌وه‌ بۆ به‌هێزی هه‌ر دور
 لیستی ده‌وله‌تی یاسا و عێراقیه‌، هه‌روه‌ها هۆشیاری ده‌نگه‌ری ئه‌م پارێزگایانه‌
 به‌راورد به‌ پارێزگاکانی دیکه‌، له‌وه‌ی که‌مه‌تر لایه‌نگری لیسته‌ مه‌زه‌به‌یه‌کانن.

٤. ئاستی ده‌نگی نزم: پارێزگای دیاله‌ ده‌گرێته‌وه، که‌ ته‌نها (١٧٪)
 ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هیناوه‌ و سێ کورسیی بردوو ته‌وه‌، جێی ئاماژه‌یه‌ ئه‌م
 هاوپه‌یمانییه‌ پێش ده‌وله‌تی یاسا که‌وتوو له‌ پارێزگای دیاله‌، به‌ جیاوازی دور
 کورسی.

٥. ئاستی ده‌نگی زۆر نزم: ئه‌و پارێزگایانه‌ ده‌گرێته‌وه‌ که‌ پێژه‌ی ده‌نگی
 لیسته‌که‌ له‌ (٥٪) که‌مه‌تر، حه‌وت پارێزگا ده‌گرێته‌وه‌، که‌ به‌ پارێزگای کورد و
 سوننه‌ ناسراوه‌، ته‌نها له‌ پارێزگای نه‌ینه‌وا توانی هاوکۆله‌ی هه‌لبژاردن

تێپه‌ڕێنێت و به‌ پێژه‌ی (٣,٧٪) ی ده‌نگه‌کان کورسییه‌ک بباته‌وه‌. بۆ زیاتر زانیاری به‌روانه‌ خسته‌ی (٨).

خسته‌ی (٨)

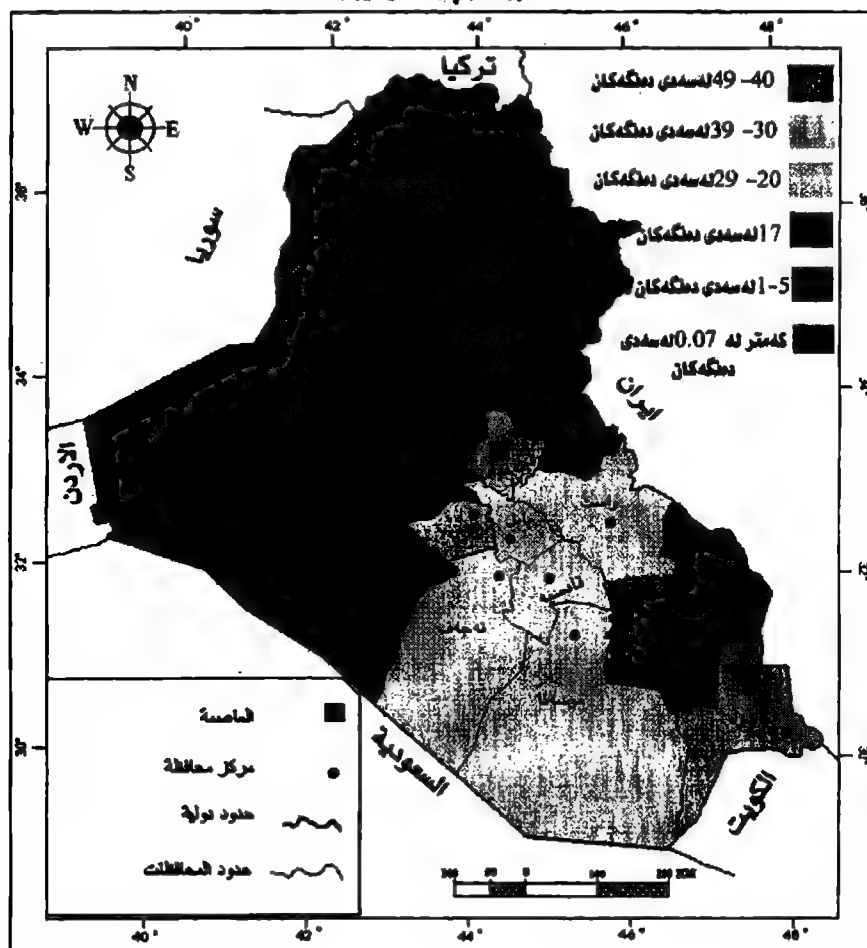
دابه‌شبوونی ژماره‌یی و پێژه‌یی ده‌نگ و کورسییه‌کانی هاره‌ندی نیشتمانی عێراقی

ن	پاریزگا	ده‌نگ	مارکێزکێه‌ی هه‌لبژاردن	کورسی	پێژه‌ی له‌ده‌نگی پاریزگا	پێژه‌ی له‌ده‌نگی لیمێته‌که
١	ده‌وک	192	٤٢٤٧١	0	0,04	هه‌رسی پاریزگا (٠,٠٤٪)
٢	هه‌ولێر	٤٣١	٤٨٦٠١	0	0,06	
٣	سلێمانی	٢٠٥	٤٩٠٣٧	0	0,02	
٤	نه‌ینه‌وا	٢٨٦٩٣	٢٤٠٢٦	١	3,67	١,٨٥
٥	که‌رکوک	١٤٢٣٠	٤٦٣٦٥	0	2,56	٠,٦٨
٦	سه‌لاحه‌دین	٢٢٥٧٦	٤٠٧٢٩	0	4,62	١,٠٨
٧	دیاله	٨٥٨١٢	٢٨٦٨٤	٣	17,06	٤,١٠
٨	به‌غدا	٥٦٦٦٥٩	٢٧٢٧٩	١٧	22,10	٢٦,٨٠
٩	ئه‌نبار	٥٠٠٧	٢٣٧٥٧	0	١,٠٦	٠,٢٤
١٠	واست	١٢٩١٨٨	٢٤٢٦٦	٤	34,27	٦,١٦
١١	بابل	١٨٠١٩٣	٢٦٦٤٢	٥	30,73	٨,٦٠
١٢	که‌ربه‌لا	٨١٧٩٤	٢٣٢٤٢	٢	24,53	٢,٩٠
١٣	نه‌جه‌ف	١٥٢٦٩٨	٢٤٢٨٥	٥	37,11	٧,٢٩
١٤	قادسیه	١٣٣٨١٢	٢٣٩٤٠	٥	35,84	٦,٣٩
١٥	موسه‌نا	٧١٦٩٩	٢٢٧٣٤	٣	31,29	٢,٤٢
١٦	زێقار	٢٤٤٨١٨	٣١٧٨٨	٩	42,79	١١,٦٨
١٧	میسان	١٣٥٣١٩	٢٧٢٨١	٦	49,60	٦,٤٦
١٨	به‌سه‌ره	٢٣٧٠١٠	٢٣٩٥٠	٥	29,09	١١,٣١
	کۆی گشتی	٢٠٩٥٣٣٦	٢٦٢٦١	٧٠-٢+٦٨	١٨,١٨	١٠٠,٠

سه‌رچاوه‌: توێژه‌ر به‌ پشت به‌ستن به‌ داتا‌کانی کۆمیسێۆنی بالای سه‌ربه‌خۆی هه‌لبژاردنه‌کانی

عێراق.

داده‌های ارتفاعی و ژئومورفیک نیتیلای لیستیمانی عراق له‌سراسری پاروگان
له‌ه‌نژادنی پارلمانی هیراق 2010

١. هاوپیەیمانی کوردستان:

پێکھاتوو لە هاوپیەیمانی (ی.ن.ک) و (پ.د.ک) لە گەڵ (١١) پارتی دیکە، کە گرنگترینیان حیزبی شیوعیی کوردستان، بزووتنەوێ نیسلامیی کوردستان، حیزبی سۆسیالیست دیموکراتی کوردستان، زەحمەتکێشان بە هەردوو بالەکە یەو، لە گەڵ چەند لایەنێکی دیکە ی کورد و تورکمان. هاوپیەیمانیکردنی پارتی و یەکیێتی لە گەڵ ئەم پارتانە تەنھا بۆ ئەو بوو سوود لە دەنگەکانیان وەر بگرن بۆ پالیئوراوەکانی خۆیان، لە هەمان کاتدا پوویەکی نیشتمانی بێهەشتن بە هاوپیەیمانییەکە، بەوێ (بە ژمارە ی پارت) نۆرتترین لایەنی کوردستانی لە ناو لیستەکەدا کۆبوونەتو، هەروەها لە کاتی هەڵمەتی هەلبژاردن پراگەیانندی ئەم پارتانە دەکەوێ خزمەتی لیستەکەو و دژایەتی لیستی هاوپیەیمانی ناکەن.

لە (١٤) پارێزگادا بەشداریی هەلبژاردنەکە ی کرد، بەلام توانی تەنھا لە شەش پارێزگادا کورسیی پەرلەمان بباتەو. بۆ زیاتر زانیاریی بپروانە خستە ی (٩).

لە پارێزگای دهۆک پێژە ی (٧٨,٤٪) ی دەنگەکان و (٩) کورسی لە کۆی (١٠) کورسیی پارێزگاکە بردەو، جێی سەرئە سەرەپای هاوپیەیمانی لە گەڵ لایەنەکانی تردا، بەراورد بە هەلبژاردنی پێشوو (٢٠٠٩) بە پادە ی (١٦٧٦٩) دەنگی کەم کردوو، بە پێژە ی (٢,٤٪). ئەگەر بەراوردی دەنگی یەکیێتی و پارتی بکەین لە نێوان (٢٠٠٩ بۆ ٢٠١٠) ئەوا بە پێژە ی نزیکە ی (٥٪) کەمی کردوو. لە لایەکی ترەو پێژە ی بەشداریی دەنگەران بە پێژە ی (١١,٥٣٪) کەمی کردوو، سەرەپای بەشداریکردنی دەنگەرانی دەرەوێ ولات.

ئەم حالەتە لە لایەکەو ناماژە ی بۆ کەمبوونەوێ ساختەکارییەکانی پارتی لەم هەلبژاردنە بەراورد بە هەلبژاردنی پێشوو پەرلەمانی کوردستان، لە لایەکی ترەو ناماژە یەکە بۆ (تا پادە یەکی کەم) ئازادیی دەنگەر لەم هەلبژاردنەدا، بە بەلگە ی دابەزینی دەنگی هاوپیەیمانی کوردستان و نۆرتبوونی دەنگی نۆرتزسیۆن

(گۆپان، کۆمهڵ و یه کگرتوو)، به لām له گهڵ ئه وهیشدا، له سه ر ئاسستی عێراق، پارێزگای دهۆک تاکه حالته، که ئه م پێژه رۆژه له دهنگهکانی بۆ یه ک لیست و یه ک پارتی سیاسی پۆشتبیت.

به هه مان شێوه له پارێزگای هه ولێر، هاوپه یمانیی کوردستان پێژه یه کی به رزی دهنگهکانی به دهست هێناوه و گه یشتوووه ته (٤٥٨٤٠٣) دهنگ، به پێژه ی (٦٧،٤٪) دهنگهکانی پارێزگا که، (١٠) کورسی له کۆی (١٤) کورسی بر دوه ته وه. به پێچه وانه ی دهۆک، به روارد به هه لێژاردنی پێشوو (٢٠٠٩) دهنگی ئه م لیسته به پێژه ی (١،٤٤٪) به رزیوه ته وه، به لām ئه م به رزیوونه وه یه به هۆی دهنگی لایه نه کانی دیکه وه بووه، نه ک پارتی و یه کێتی، چونکه پێژه ی دهنگی یه کێتی و پارتی ته نها (٦٣،٤٨٪) بووه له م هه لێژاردنه دا، له کاتێکدا ئه م دوو پارت له هه لێژاردنی (٢٠٠٩) پێژه ی (٦٥،٩٣٪) دهنگهکانی پارێزگای هه ولێریان به دهست هێناوه.

له پارێزگای سلێمانی دهنگی لیستی هاوپه یمانیی کوردستان دابه زیوه بۆ (٤٢٪) به هۆی رۆژی دهنگی لایه نه کانی دیکه به تایبته گۆپان و دوو پارتی ئیسلامیه که. ئه گه ر به رواردی دهنگی یه کێتی و پارتی بکه یین له نیوان هه لێژاردنی (٢٠٠٩ بۆ ٢٠١٠) ده بینین، دهنگی پالێردوانی یه کێتی و پارتی له م هه لێژاردنه دا له (٢٨،٣٣٪) تێنا په رێت، له کاتێکدا له هه لێژاردنی په رله مانی کوردستاندا (٣٦،٧٥٪) دهنگه کانیان به دهست هێنا بوو، واته دهنگی پارتی و یه کێتی ته نها به پێژه ی (١،٥٨٪) زیادی کر دوه^١، به لām له پوهی سیاسی و

---

(1) پالێردوانی پارته کانی دیکه له لیستی هاوپه یمانیی کوردستان، به م شێوه یه دهنگیان بۆ لیسته که به دهست هێنا بوو،

١. بزووتنه وه ی ئیسلامی له کوردستانی عێراق، (٤٥٥٧) دهنگ به پێژه ی (٦٠،٥٥٪) کۆی دهنگی پارێزگای به دهست هێنا بوو.

٢. پالێرداو هکێ حیزبی شیوعی کوردستان، (٤٧٥) دهنگ به پێژه ی (٦٠،٥٦٪).

هاوکیشی هه‌لبژاردنه وه سوودیان له و هاوپه‌یمانییه بینی بۆ بردنه وه ی کورسییه کی زیاتری پارێزگای سلێمانی، بۆ نمونه، ئه‌گه‌ر ده‌نگی هاوپه‌یمانه‌کانیان نه‌بوایه، کورسییه‌ک که‌متریان ده‌برده وه و گۆپان کورسییه‌کی له‌وه‌ی ئێستا زیاتر ده‌بوو، واته (٧) به (٧) ده‌بوو، نه‌ک (٦) به (٨).

له پارێزگای که‌رکووک لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان پێژه‌ی (١، ٣٧٪) ی ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه، له‌ به‌رامبه‌ردا (٦) کورسی، واته‌ نیوه‌ی کورسییه‌کانی پارێزگاکه‌ی برده وه، ئه‌گه‌ر به‌رواردی ده‌نگی هاوپه‌یمانی له‌گه‌ڵ هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی عێراق له (١٥/١٢/٢٠٠٥) به‌کین ده‌بینین پێژه‌ی ده‌نگی نه‌م لیسته (٣، ١٦٪) که‌می کردوه، به‌ هۆی بوونی لیستی گۆپان که (٦، ٦٪) ی ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه، هه‌روه‌ها یه‌کگرتووی ئیسلامی پێژه‌ی (٤، ٤٪) و کۆمه‌ڵی ئیسلامی (٣، ١٪) ی ده‌نگه‌که‌نیان به‌ ده‌ست هێناوه. له‌ لایه‌کی تره وه عه‌ره‌بی که‌رکووک به‌ گشتی له‌گه‌ڵ تورکمانه‌کاندا زۆر به‌ چڕی به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌یان کرد، به‌ تایبه‌ت بۆ ده‌نگدان به‌ لیستی عێراقیه، که (٣٨٪) ی ده‌نگه‌کانی برده وه. سه‌رکه‌وتنی لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان له‌ که‌رکووک به‌روارد به‌ لیسته‌کانی دیکه‌ی کوردستان، به‌ تایبه‌ت لیستی گۆپان، چه‌ند هۆکارێکی سه‌ره‌کی هه‌یه:

یه‌که‌میان: بوونی ده‌سه‌لاتی یه‌کێتی و پارته‌ی له‌و پارێزگایه، که له پێگه‌یه‌وه زۆرتین که‌سیان له‌ ده‌وری حیزب و داموده‌زگا‌کانی کۆکردوه‌ته وه.

٢. حیزبی سۆسیالسیت دیموکراتی کوردستان، که‌ پالیئوراوه‌که‌مان پێژه‌ی (٧٨٦٨) ده‌نگی به‌ پێژه‌ی (٩٤، ٠٪).

٤. هه‌ر دوو با‌له‌که‌ی زه‌حمه‌تکێشان، (٤٠٧٩) ده‌نگ به‌ پێژه‌ی (٤٩، ٠٪).

که‌واته نه‌م جوار لایه‌نه، پێژه‌ی (٢، ٥٤٪) ی ده‌نگه‌کانی پارێزگای سلێمانییان به‌ ده‌ست هێناوه، له‌گه‌ڵ پێژه‌ی (١، ١٥٪) ی ده‌نگه‌رانی پارێزگای سلێمانی، که‌ ته‌نها ده‌نگیان به‌ لیستی هاوپه‌یمانیی کوردستان داوه و هه‌یج پالیئوراوتکیان ده‌ستنیشان نه‌کردوه.

دووهمیان: بارودۆخی ئالۆزی که رکوک، که بردهوام له ململانی نی نه ته وهیی و سیاسی توند دایه، له گه ل حکومه تی ناوه ند له لایه ک و عه ره ب و توکمانه کانی که رکوک له لایه کی تر، وای کردووه ده نگه ری کوردی که رکوک پالېشتی له م دوو حیزه بکه ن، که ده سه لات و پېشمه رگ و ده زگای ئاساییشی کوردستانیان له برده ست دایه .

سییه م: نه نجامدانی ساخته کاری له هه لېژاردن به بیانوی پاراستنی سه نگ و هیزی کورد به رامبه ر به عه ره ب و تورکمان.

چوارهم: سلوکی ده نگه ری کوردی که رکوک هېشتا سلوکی نی نه ته وه یییه، به لام گوتاری پارته به شداره کانی دیکه ی کوردستان له کاتی هه لمه تی هه لېژاردن نه ته وه یی نه بوو، بۆ نمونه ئیسلامیه کان گوتاریکی ئیسلامیه یانه و، گۆپان جه ختکردنه وه له سه رگه نده لی و خزمه تگوزاری و که موکۆپی یه کیتی و پارتی و که سه بالاده سته کانی یه کیتی.

له پاریزگای نه یه وایستی هاو په یمانی پێژه ی (۲۲,۷٪) ی ده نگه کانی به ده ست هینا و، (۸) کورسی برده وه له کۆی ۳۱ کورسی گشتی پاریزگا که، به هه مان شیوه ی که رکوک لیسته کانی دیکه ی کوردستان نه یان توانی له م پاریزگایه کورسی ببه نه وه، چونکه ده سه لاتی پارتی له ناوچه کوردستانیه کانی پاریزگا که ده سه لاتیکی په هایه هاو شیوه ی پاریزگای ده وک.

له پاریزگای دیاله لیستی هاو په یمانی پێژه ی (۹,۵٪) ی ده نگه کان و ته نها یه ک کورسی برده وه، له کاتیکدا له هه لېژاردنی خولی پێشوی په رله مانی عێراق دوو کورسی له م پاریزگایه برده وه، دابه زینی ئاستی ده نگی هاو په یمانی دوو هۆکاری هیه، یه که میان: به شداریه لیستی گۆپان له م پاریزگایه که (۱,۸٪) ی ده نگه کانی به ده ست هینا وه، دووهمیان: به شداریه فراوانی عه ره به کان به تاپه ت عه ره بی سوونه، به لام نه گه ر ده نگه کانی کورد به گشتی به هه ر سی لیسته که وه

(هاوپه یمانی، گۆپان و یه کگرتوو) پیکه وهیش بۆ هاوپه یمانیی کوردستان نه ژمار بکریڻ، ناگاته ئاستی دوو کورسی، چونکه سوننه ی عه ره ب نه مجاره زۆر به چپی له دهنگدان دا به شداری کردوه.

نه گهر به رواردیکی خیرای کورسییه کانی نه م لیسته له گه لّ خولی پیشووی په رله ماندا بکهین، ده بینین له (۵۳) کورسییه وه دابه زیوه بۆ (۴۳) کورسی، به هۆی بردنه وه ی (۸) کورسی له سی پاریژگا که له لایه ن بزووتنه وه ی گۆپانه وه، جیا بوونه وه ی کۆمه لی نیسلامی له هاوپه یمانیه که، که نه ویش دوو کورسیی به دهست هیئاوه.

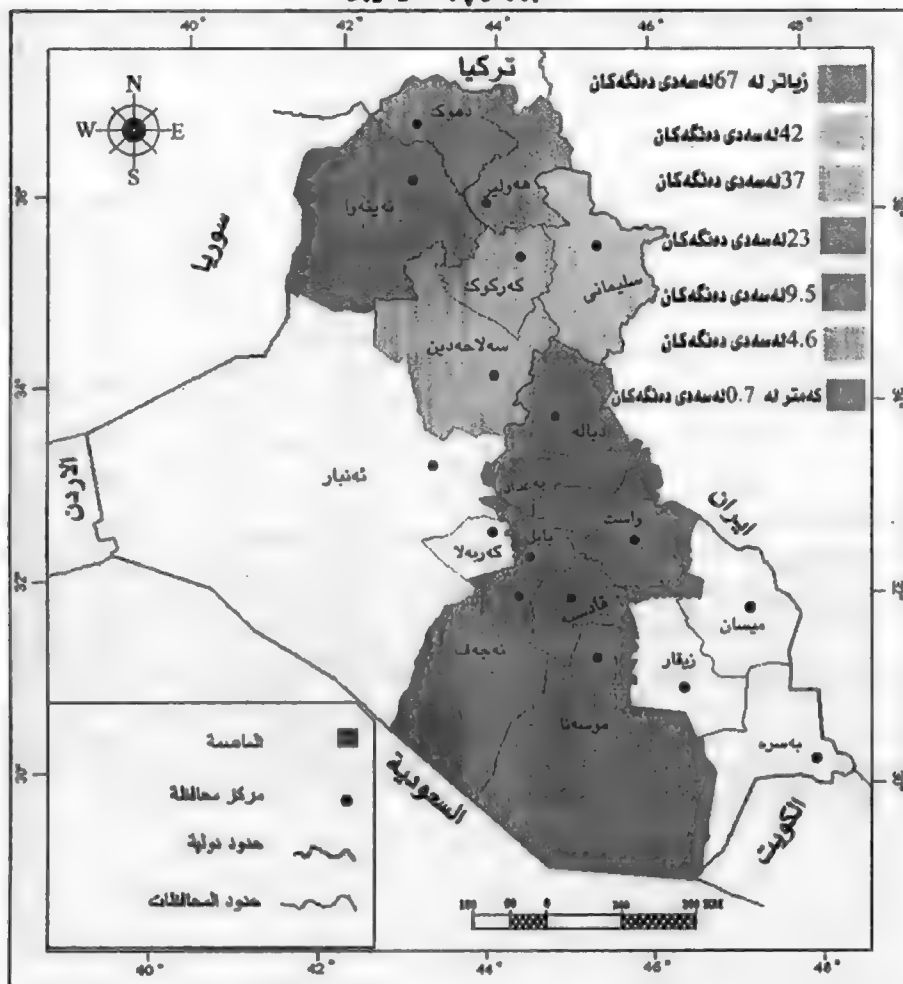
خشتەى (٩)

دابەشموونی ژمارەیی و پێژەیی دەنگ و کورسییەکانی ھاوپەیمانی کوردستان

پارێزگا	دەنگ	مارکێزکەى هەلبژاردنە	کورسی	پێژەى لە دەنگى پارێزگا	پێژەى لە دەنگى لایستە
١. دموک	٢٣٢٩٥١	٤٢٤٧١	٩	٧٨,٣٩	١٩,٧٤
٢. ھەولێر	٤٥٨٤٠٣	٤٨٦٠١	١٠	٦٧,٣٧	٢٧,١٨
٣. سلێمانی	٢٥٠٢٨٢	٤٩٠٢٧	٨	٤٢,٠٢	٢٠,٧٧
٤. نەینەوا	٢٣٩١٠٩	٣٤٠٢٦	٨	٢٢,٦٧	١٤,١٨
٥. کەرکوک	٢٠٦٥٤٢	٤٦٣٦٥	٦	٢٧,١٢	١٢,٢٥
٦. سلێمانی	٢٣٦٧٦	٤٠٧٣٩	٥	٤,٦٤	١,٣٤
٧. دیالە	٤٧٩٤٩	٢٨٦٨٤	١	٩,٥٣	٢,٨٤
٨. بەغدا	٢٣٢٦٣	٢٧٣٧٩	٥	٠,٩١	١,٢٨
٩. وەست	٩٥٥	٢٤٢٦٦	٥	٠,٢٥	
١٠. بابل	١٢٢٧	٣٦٦٤٣	٥	٠,٢١	
١١. نەجەف	٥٣٨	٣٤٢٨٥	٥	٠,١٣	
١٢. قەدسیە	٨٤٩	٣٣٩٤٠	٥	٠,٢٣	
١٣. موسەنا	١٤٥١	٢٢٧٧٤	٥	٠,٦٣	
١٤. زیقار	٢٤٨	٣١٧٨٨	٥	٠,٠٦	
کۆتە گشتی	١٦٨٦٥٤٤		٤٣+١+٤٢	١٤,٦٣	١٠٠,٠

سەرچاوە: تۆزەر بە پشت بەستن بە داتاكانى كۆمىسيۆنى باڵاى سەربەخۆى هەلبژاردنەكانى عێراق.

داده‌های ریزشی دهگی ایستای هواپه یمانی کوردستان له‌سەر ناستی پارێزگاکان
له‌هه‌ ئیزاردنی پارله‌مانی عێراق 2010

لیستی گۆپان:

لیستی گۆپان له ههشت پارێزگادا به شداری ههلبژاردنهکە ی کرد، (٤٨٧١٨١) دهنگی به دهست هێنا، به لām تهنها له دوو پارێزگا سهركهوتوو بوو له بردهوهی کورسی، له پارێزگای سلێمانی (٦) شەش کورسی له کۆی (١٧) کورسی و له ههولێر (٢) کورسی له کۆی ١٤ کورسی.

له پارێزگای سلێمانی لیستی گۆپان (٢٩٨٦٢١) دهنگ و، پێژهی ٣٥,٨٪ ی کۆی دهنگهکانی پارێزگاکه ی به دهست هێنا، به دووهم لیست هاتوو له پاش لیستی هاوپهیمانی کوردستان، که پێژهی (٤٢٪) ی دهنگهکانی به دهست هێناوه. له کاتێکدا لیستی گۆپان له ههلبژاردنی پهلهمانی کوردستان (٢٠٠٩/٧/٢٥) یه کهم لیستی پارێزگا بوو و پێژهی (٤٠,٧٪) ی دهنگهکانی پارێزگای سلێمانی به دهست هێناوو، واته به پێژهی (٤,٩٪) دهنگهکانی دابهزیوه. به گشتی هۆکارهکانی دابهزینی پێژهی دهنگی گۆپان دهگه پێتهوه بۆ:

١. پهیره وکردنی سیسته می لیستی کراوه، به شیکێ دهنگهکانی پیشووی لیستی گۆپان، که له لایه ن ئه ندام و هه واداران یه کیتییه وه بۆی هاتوو، نه مجاره یان دهنگیان بۆ پالیئوراوانی یه کیتی داوه، له دژی پالیئوراوانی پارتی.
٢. کارکردنی یه کیتی له سه ر دهنگه رانی گۆپان و گه پانه وه ی به شیک له کادیر و لایه نگرانی گۆپان بۆ پیزه کانی یه کیتی.

٣. به جیا به شداریکردنی کۆمه ل و یه کگرتوو، زۆری کاندیده کانیان له سه رجه م ناوچه کانی پارێزگای سلێمانی، هۆکاریکی گرینگ بوو بۆ ئه وه ی به شیک له دهنگه رانی پیشووی گۆپان، ئه مجاره یان دهنگ بۆ پالیئوراوی پارتی ئیسلامیه کان بده ن. لیته دا ئه نجامی هه لبژاردنه کان به ناشکرا ئه م پاستییه ده سه لمینیت، به وه ی لیستی چاکسازی و خزمه تگوزاری له هه لبژاردنی په رله مانی کوردستاندا (١٢٨٧٩٣) دهنگی هه بوو، به پێژهی (١٦,٦٢) ی دهنگه کانی

پاریزگای سلیمانی، به لām له م هه لێژاردنه دا ته نها دوو حیزیه ئیسلامیه که (۱۸۲۳۳۷) دهنگیان به دهست هیناوه، به پێژهی (۲۱,۸۷٪)، واته پێژهی دهنگی ئەم لیسته به پادهی (۵,۴۵٪) زیای کردووه. له کاتیکدا نه گهر دهنگه کانی حسک و زهحه تکیشانیش بۆ دوو پارتی ئیسلامیه که ئەژمار بکهین، زیادکردنی دهنگی ئەم دوو پارتی زۆر نزیکه له هه مان ئەو پێژهیهی، که دهنگی گۆپان که می کردووه (۴,۹٪).

۴. له هه لتهی بانگه شهی هه لێژاردنه دا هه لۆ که موکورتی هه بوون، به وهی تاپادهیهکی زۆر هه مان پلانی هه لتهی هه لێژاردنی په رله مانی کوردستان دووباره کرایه وه، له کاتیکدا جیاوازییهکی بنچینه یی هه یه له نێوان ئەم دوو هه لێژاردنه دا. ۵. جیاوازیی بۆچوونی دهنگه ر له نێوان هه لێژاردنی په رله مانی کوردستان و هه لێژاردنی په رله مانی عێراق، به وهی له عێراقدا دهسکه وتیکی زۆر به دهست هاتووه له پێگهی نوێنه رانی (هاوپه یمانیی کوردستان) له پابردوودا، به لām له ناوخرۆدا گهنده لێ و که موکوپیی زۆر هه بوون له ئیداره ی هه رێمدا.

له پاریزگای هه ولێر لیستی گۆپان له هه لێژاردنی په رله مانی عێراقدا (۱۰۳۳۹۷) دهنگی به دهست هیناوه، که دهکاته پێژهی (۱۵,۲٪) ی دهنگه کانی ئەم پاریزگایه، به راورد به هه لێژاردنی په رله مانی کوردستان دهنگی گۆپان به پێژهی (۲٪) که می کردووه، له به رژه وه ندیی دوو لیسته ئیسلامیه که دا، چونکه ئەم دوو لیسته به پێژهی (۶,۲۴٪) دهنگه کانیا ن زیاد ی کردووه له نێوان ئەم دوو هه لێژاردنه دا^(۱). هۆکاره کانی که مکردنی دهنگی لیستی گۆپان له پاریزگای هه ولێر له زۆر حاله تدا هاو شیوه ی هۆکاره کانی پاریزگای سلیمانی ن، به تایبته به جیا به شداری کردنی پالیئوراوانی یه کیتی به رامبه ر به پالیئوراوانی پارتی له لیستی

(1) له هه لێژاردنی پێشوودا (۲۸,۱۰٪) ی دهنگه کانیا ن به دهست هیناوه له پاریزگای هه ولێر به دهنگه کانی حسک و زهحه تکیشانیشه وه، به لām له م هه لێژاردنه دا (۲۲,۱۶٪) ی دهنگه کانیا ن به دهست هیناوه.

ه‌اوپه‌یمانییدا، چونکه له هه‌ولێز مەلانیی ئێوان دەنگدەرائی یه‌کیتی و پارتی
 وێنتره، هه‌روه‌ها نه‌تجامدانی ساخته‌کاری له‌ قه‌زای کۆیه له‌ لایه‌ن یه‌کیتییه‌وه
 هه‌کارێکی دیکی که‌ مېوونه‌وه‌ی ده‌نگی لیستی گۆڕانه.

خشتی (١٠)

دابەشبوونی ژماره‌یی و پێژه‌یی ده‌نگ و کورسییه‌کانی لیستی گۆڕان

ژ	پارتیزگا	ده‌نگ	هاو‌کۆڵکە‌ی هه‌لبژاردن	کورسی	پێژه‌ی له‌ ده‌نگی پارتیزگا	پێژه‌ی له‌ ده‌نگی لیسته‌که‌
١	ده‌وک	٢٣٧٧٥	٤٢٤٧١	0	٥,٦٠	٤,٨٨
٢	هه‌ولێز	١٠٣٣٩٧	٤٨٦٠١	٢	١٥,٢٠	٢١,٢٢
٣	سلیمانی	٢٩٨٦٢١	٤٩٠٣٧	٦	٣٥,٨٢	٦١,٣٠
٤	نه‌ینه‌وا	١٠٧١٥	٢٤٠٢٦	0	١,٠١	٢,٢٠
٥	که‌رکوک	٣٦٥٥٤	٤٦٣٦٥	0	٦,٥٧	٧,٥٠
٦	سه‌لاحه‌جین	٢٦٥٤	٤٠٧٣٩	0	٠,٥٤	٠,٥٤
٧	دیاله	٨٩٩٤	٣٨٦٨٤	0	١,٧٩	١,٨٥
٨	یه‌غدا	٢٤٧١	٣٧٣٧٩	0	٠,٠٩	٠,٥١
	کۆی گشتی	٤٨٧١٨١		٨	٤,٢٣	١٠٠,٠

سه‌رچاوه: توێژه‌ر به‌ پشت به‌ستن به‌ داتا‌کانی کۆمیسێۆنی باڵای سه‌ربه‌خۆی هه‌لبژاردنه‌کانی عێراق.

پێچه‌وانه‌ی دوو پارتیزگا‌که‌ی پێشوو، له‌ پارتیزگای ده‌وکدا پێژه‌ی ده‌نگی
 گۆڕان به‌رز بووه‌ته‌وه‌، به‌لام ئهم پێژه‌یه‌ نه‌گه‌یشه‌ ئاستی تێپه‌راندنی هاو‌کۆڵکە‌ی
 هه‌لبژاردن، چونکه‌ ته‌نها (٢٣٧٧٥) ده‌نگ بوو، به‌ پێژه‌ی (٥,٦٪)ی ده‌نگدەرائی
 ئهم پارتیزگایه‌، له‌ کاتی‌که‌دا له‌ هه‌لبژاردنی پێشوو (٢٠٠٩)، ته‌نها (١٤٧٩٤) ده‌نگی
 به‌ ده‌ست هێنا‌بوو، به‌ پێژه‌ی (٣,٤٥٪)ی ده‌نگه‌کانی پارتیزگا‌که‌.

باشبوونی ده‌نگی گۆڕان له‌ پارتیزگای ده‌وک دوو هه‌کاری سه‌ره‌کی هه‌یه‌:
 یه‌که‌م: شکاندنی نه‌وت‌سه‌ی له‌ هه‌لبژاردنی پێشبوودا هه‌بوو، پاش نه‌وه‌ی له
 سه‌ر ئاستی هه‌رێم گۆڕان سه‌ره‌که‌وتنی‌کی به‌رچاوی به‌ ده‌ست هێنا.

دووه م: بوونی کاندیدی ژور له نټو خه لکی پاريزگاکه، که هر کاندیده خاوه نی کومه لیک په یوه نډی کومه لایه تی و خزمایه تی و عه شایه ریه، و نه م په یوه نډیانه کاریگه ریی نیجایی هه بووه بۆ ده نگدان به گۆپان.

ئو پاريزگایانه ی دیکه ی عیراق که لیستی گۆپان به شداریی تیدا کردووه، ده کریت پۆلین بکریت بۆ دوو گروپ:

یه که میان ئو پاريزگایانه ی نه سته مه گۆپان کورسیی تیدا بیاته وه، چونکه پښه ی کورد تیدا ژور که مه، نمونه ی به غدا و سه لاهه دین، که لیستی هاو په یمانیش کورسیی تیدا نه بردووته وه.

دووه میان ئو پاريزگایانه ی ده کرا کورسیی تیدا بېرته وه، که رکوک و نهینه وا و دیاله، لیستی گۆپان له پاريزگای دیاله (۸۹۹۴) دهنگی به دهست هیناوه، که دهکاته (۱,۸٪) ی دهنگی پاريزگاکه، پښه ی (۱۵٪) ی دهنگی لیسته کوردستانییه کانی پاريزگاکه. زالبوونی دهسه لاتی یه کیتی و پارتی به سه ر داموده زگا کانی قه زای خانه قین و نه نجامدانی ساخته کاری له لایه ن یه کیتییه وه، و ترسی دهنگه ران له لیپرسینه وه له گه لیان هۆکاریکی سه ره کیی که میی دهنگی گۆپانه له م پاريزگایه، ژوریه ی ئو دهنگانه یشی که لیسته که به دهستی هینان له لایه ن ئو دهنگه رانه وه بووه که له قه زای که لار نیشته جین، به لام له خانه قین دهنگ ده ده ن.

له پاريزگای نهینه وا (۱۰۷۱۵) دهنگی به دهست هیناوه به پښه ی (۱٪) ی دهنگی پاريزگاکه و پښه ی (۴,۲٪) ی دهنگی لیسته کوردستانییه کان، هه ژموونی دهسه لاتی پارتی به سه ر نه م ناوچانه و نه گه یشتنی په یامی لیستی گۆپان بۆ دهنگه ران، به تایبته له بهر نه وه ی کوردی نه م ناوچانه به زاراو ی بادینی دهوین، له هۆکاره سه ره کییه کانی که میی دهنگی گۆپان له نهینه وا.

باشترین زه‌مینه له پارێزگای که‌رکوکدا هه‌بوو بۆ ئه‌وه‌ی لیستی گۆپان لانی که‌م کورسییه‌ک بیا‌ته‌وه‌، به‌لام ته‌نها (٣٦٥٥٤) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه به‌ رێژه‌ی (٦,٦٪) ده‌نگه‌کان و، نه‌گه‌یشه‌ ئاستی هاوکۆله‌ی هه‌لبژاردن، چه‌ند هۆکارێک بوونه هۆی نه‌بردنه‌وه‌ی کورسی له‌ که‌رکوک گرینگترینیان:

١. بوونی ململانیی نه‌ته‌وه‌یی نێوان کورد و عه‌ره‌ب و تورکمان پالنه‌ریکی به‌هێز بوو بۆ ئه‌وه‌ی ده‌نگه‌رانی کورد په‌نا به‌رنه‌ به‌رنه‌ و هێزه‌ی که‌ ده‌توانی‌ت له‌م ململانییه‌دا پشتیوانیان بکات، ئه‌وه‌یشیان له‌ یه‌کێتی و پارتیدا ده‌بینییه‌وه‌، به‌ هۆی ده‌سه‌لاتی پێشمه‌رگه‌ و ئاسایش و... تاد. یه‌کێتی و پارتیش به‌ گوتاریکی نه‌ته‌وه‌ییانه هه‌له‌ته‌ی هه‌لبژاردنه‌که‌یان ئا‌پاسته‌ کرد.

٢. له‌ به‌رامبه‌ردا بزوتنه‌وه‌ی گۆپان جه‌ختی له‌ سه‌ر که‌موکۆرییه‌کانی یه‌کێتی و پارتی، له‌گه‌ڵ که‌میی خزمه‌تگوزارییه‌کان ده‌کرده‌وه‌، له‌ کاتی‌که‌دا باشتر وابوو جه‌ختی له‌ سه‌ر که‌موکۆرییه‌کانی حکومه‌تی ناوه‌ند و شو‌فێنییه‌تی عه‌ره‌ب و تورکمان بکردایه‌ته‌وه‌.

٣. پالێوراوانی بزوتنه‌وه‌ی گۆپان هاوشیوه‌ی پالێوراوه‌کانی یه‌کێتی که‌سایه‌تی ناسراو و به‌هێز نه‌بوون، ئه‌و که‌سانه‌یشی سه‌ره‌رشتیی بزوتنه‌وه‌که‌یان ده‌کرد له‌ که‌رکوک به‌ هه‌مان شیوه‌ که‌سایه‌تی و یستراوه‌بوون لای جه‌ماوه‌ری که‌رکوک.

٤. به‌هۆی زالبوونی ده‌سه‌لاتی یه‌کێتی و پارتی به‌ سه‌ر داموده‌زگا‌کاندا، خه‌لکی که‌رکوک ئازاد نه‌بوون له‌وه‌ی به‌ ئاره‌زووی خۆیان په‌یوه‌ندی به‌ گۆپانه‌وه‌ بکه‌ن.

٥. ئینتیما‌ی مام جه‌لال بۆ شاری که‌رکوک و بوونی هه‌ژموونی یه‌کێتی له‌ پارێزگا‌که‌ هۆکاریکی دیکه‌ لایه‌نگیری ده‌نگه‌ران بۆ یه‌کێتی له‌ به‌رامبه‌ر پارت و لیسته‌کانی دیکه‌دا.

۱. لیسته‌گانی تو:

چوار لیستی دیکه له هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی عێراقدا توانیان کورسی ببه‌نه‌وه، دووانیان عه‌ره‌بی و دووانه‌که‌ی تریان کوردی بوون:

• لیسته کوردستانییه‌کان:

دوو پارتی ئیسلامی له کوردستاندا توانیان سه‌ر بکه‌ون له‌م هه‌لبژاردنه‌دا، یه‌کگرتووی ئیسلامیی کوردستان، له سه‌ر ئاستی عێراق، (٢٤٧٣٦٦) ده‌نگی به ده‌ست هێناوه، که ده‌کاته (٢,١٥٪)ی ده‌نگه‌کان، له کاتی‌کدا له هه‌لبژاردنی خولی پێشهودا (١,٢٩٪)ی ده‌نگه‌کانی عێراقی به ده‌ست هێنا‌بوو. له‌حه‌وت پارێزگادا به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌ی کرد، به‌لام ته‌نها له سیّ پارێزگا‌که‌ی هه‌ریم چوار کورسیی برده‌وه، دوو کورسی له سلێمانی و کورسییه‌ک له هه‌ریه‌ک له هه‌ولێر و ده‌وک.

له پارێزگای ده‌وک دووهم ده‌نگی هێناوه به‌ پێژه‌ی (١,١٤٪)ی ده‌نگه‌کان، به‌لام ته‌نها یه‌ک کورسیی برده‌وه‌ته‌وه، له پارێزگای سلێمانی سیّیه‌م ده‌نگی هێناوه به‌ پێژه‌ی (١٢,٤٪)ی ده‌نگه‌کانی پارێزگا‌که‌، به‌لام له هه‌ولێر ته‌نها (٧,٥٪)ی ده‌نگه‌کانی به ده‌ست هێناوه و به‌ چواره‌م لیست هاتوه‌.

له سه‌ر ئاستی عێراق، پارێزگای سلێمانی باشت‌رین ناوچه بووه بۆ یه‌کگرتووی ئیسلامی، چونکه پێژه‌ی (٤١,٧٪)ی کۆی ده‌نگه‌کانی یه‌کگرتوو له‌م پارێزگایه‌دا به ده‌ست هاتوه، ئه‌م حا‌له‌ته‌ چهند هۆکارێکی هه‌یه، گرینگ‌ترینیان ئینتیمای سه‌رکرده‌کانی یه‌کگرتوو بۆ ئه‌م پارێزگایه‌، به‌ تایبه‌ت ناوچه‌ی شاره‌زوور و هه‌له‌بجه و ناوشاری سلێمانی و، ئازادیی کارکردن‌یان له ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی یه‌کی‌تی، به‌راورد به ناوچه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی پارتی، له شانزه‌ سالی پابردوودا.

جیسی سەرئەنجە، ئەگەرچی ئەم پارتە لە پارێزگای کەرکووک کوردسیی
 نەبردووەتەوە، بەلام پێژەی (٤,٤٪)ی دەنگەکانی بە دەست هێناوە، بەراورد بە
 ھەلبژاردنی پابردووی سالی ٢٠٠٥، بە پێژەی (١,٠٪) دەنگەکانی زیادی کردووە،
 واتە ئەم پارتە لەم ماوەیەدا گەشەیکە بەرچاری کردووە، بەلام بە بپروای ئێمە
 زۆری ژمارەکاندیدیەکان و پەڕەوکردنی سیستەمی لیستی نیمچەکراوە،
 ھۆکاریکی سەرەکی بەرزبوونەوی پێژەی دەنگەکانی ئەم پارتە یە.

ئەگەر بەراوردی دەنگی بەکگرتوو، بکەین لە نیوان ھەلبژاردنی پارێزگاکانی
 سەرەتای سالی (٢٠٠٥) لەگەڵ ئەم ھەلبژاردنەدا، دەبینین لە ھەر سی پارێزگا
 پێژەی دەنگەکانی بەرزبووەتەوە، لە سلێمانی بە پێژەی (١٣,٢٪) لە ھەولێر بە
 پێژەی (٢,٠٢٪) و لە ھۆک بە پێژەی (٨١,٤٪) دەنگەکانی زیادی کردووە، کەواتە
 بە گشتی ئەم پارتە لە گەشەکردنایە، بەلام لە ناوچەکانی ژێر دەسلاتی پارتی
 گەشە زیاتری کردووە، بەراورد بە ناوچەکانی ژێر دەسلاتی یەکییتی، چونکە لە
 سالانی پابردوودا (پیش ٢٠٠٥) نازادی کارکردنیان زۆر بەرئەسک بوو، بەراورد بەم
 چەند سالە ی دوایی، بە تاییەت پاش ھەلبژاردنی پەرلەمانی کوردستان (٢٠٠٩).

پشت بە ستن بە گوتاری ئایینی لە کاتی بانگەشە ی ھەلبژاردن و
 کاندیدیکردنی کەسایەتی و سیمبولە ئایینیەکان، لەگەڵ وازھێنان لە بەشداریکردن
 لە حکومەتی ھەرێم و چوونە بەرە ی ئۆپۆزسیۆنەو، دوو سەرەکیترین
 ھۆکارەکانی گەشەکردنی یەکگرتووی ئیسلامی کوردستانە لەم ھەلبژاردنە ی
 دواییدا.

دابه شپوونی ژماره یی و پێژه یی دهنگ و کورسییه کانی په کگرتوی نیسلامی کوردستان

پاریزگا	دهنگ	هاوکۆلکە ی ههلبژاردن	کورسی	پێژه ی له دهنگی پاریزگا	پێژه ی له دهنگی لیسته که
۱ دهوک	۵۹۹۶۹	۴۲۴۷۱	۱	۱۴,۱۲	۲۴,۲۴
۲ ههولێر	۵۱۰۶۵	۴۸۶۰۱	۱	۷,۵۰	۲۰,۶۴
۳ سلێمانی	۱۰۳۱۸۸	۴۹۰۳۷	۲	۱۲,۳۸	۴۱,۷۱
۴ نهینهوا	۵۴۷۴	۳۴۰۲۶	0	۰,۵۲	۲,۲۱
۵ کەرکوک	۲۴۲۴۷	۴۶۳۶۵	0	۴,۳۶	۹,۸۰
۶ دیاله	۲۳۱۰	۳۸۶۸۴	0	۰,۴۶	۰,۹۳
۷ بهغدا	۱۱۱۳	۳۷۳۷۹	0	۰,۰۴	۰,۴۵
کۆمەڵی گشتی	۲۴۷۳۶۶		۴	۲,۱۵	۹۹,۹۸

سەرچاوه: توێژهه به پشت بهستن به داتا کانی کۆمیسێۆنی بالای سههره خۆی ههلبژاردنه کانی عێراق.

• کۆمهڵی نیسلامی له کوردستان:

له پێنج پاریزگا دا به شداری کرد، به گشتی (۱۵۳۴۶۰) دهنگی به دهست هێنا، به لام تهنها له ههردوو پاریزگای ههولێر و سلێمانی، توانی هاوکۆلکە ی ههلبژاردن تێپهڕێنیت و له ههربه که یان کورسییه ک بباتهوه. له پاریزگای ههولێر کاندیدکردنی خودی (عهلی باپیر) ئهمیری گشتیی کۆمهڵی نیسلامی کاریگه ریه کی گهوهری ههبوو له سههر بهرزکردنهوه ی ئاستی دهنگه کانی لیسته که، له کاتی کدا کۆمهڵی نیسلامی تهنها پێژه ی (۲,۹٪) دهنگه کانی پاریزگای ههولێری به دهست هێنا بوو، له ههلبژاردنی پاریزگا کانی سالی (۲۰۰۵) دا، به لام له م ههلبژاردنه دا (۹,۲٪) دهنگه کانی بر دوه تهوه، واته به پێژه ی (۶,۳٪) دهنگه کانی زیادی کردوه و تهنها به پیز (عهلی باپیر) (۵۰۱۱۶) دهنگی به دهست هێناوه، که دهکاته پێژه ی (۷۹,۹٪) ی دهنگه کانی نیو لیسته که ی.

له پارێزگای سلێمانی پێژهی (٩,٥٪)ی دهنگهکانی به دهست هێناوه، بهراورد به سالی (٢٠٠٥) تهنها به پێژهی (٢,٢٣٪) دهنگهکانی زیادی کردووه. بهلام پێژهی دهنگهکانی له پارێزگای دهوک له ناستیکی زۆر نزم دایه و تهنها (٠,٧٤٪)ی دهنگهکانی به دهست هێناوه.

همان نه وهکارانهی بچوون به هۆی گهشهکردنی یه کگرتوی ئیسلامی، دهکریت بۆ گهشهکردنی ناستی دهنگهکانی کۆمهڵی ئیسلاممیش ههروا بیت، چونکه نه م پارتەیش پێشتر له حکومهتدا به شداریوو، پاشان بهرە ی ئۆپۆزیسیۆنی مهلبازارد، ههروهها که سایهتییه ئایینییهکانی کاندید کرد بۆ پهڕلهمان.

خشتهی (١٢)

دابەشبوونی ژمارەیی و پێژهیی دهنگ و کورسییهکانی کۆمهڵی ئیسلامی کوردستان / عێراق

ن	پارێزگا	دهنگ	مارکۆلکە ی مهلبازاردن	کورسی	پێژهی له دهنگی پارێزگا	پێژهی له دهنگی لیستهک
١	دهوک	٣١٤١	٤٢٤٧١	—	٠,٧٤	٢,٠٤
٢	ههولێر	٦٢٧٠٦	٤٨٦٠١	١	٩,٣٢	٤٠,٨٥
٣	سلێمانی	٧٩١٤٩	٤٩٠٣٧	١	٩,٤٩	٥١,٥٥
٤	ئهینەوا	١٤٦٩	٣٤٠٣٦	—	٠,١٤	٠,٩٥
٥	کهڕکوک	٧١٧٥	٤٦٣٦٥	—	١,٣٩	٤,٦٧
	کۆی گشتی	١٥٣٤٦٠		٢	١,٣٢	١٠٠,٠

سەرچاوه: تۆتێزه به پشت بهستن به داتاكانی كۆمیسسیۆنی بالای سه‌ربه‌خۆی مه‌لبازارنه‌كانی عێراق.

• لیستی التوافق العراقي:

له م مهلبازارندهدا به ناوی (التوافق العراقي) به شداری کرد، ئهم بهرە یه پێکهاتوو له چوار لایه ن، گرینگترین و به هێزترینان، حیزبی ئیسلامی عێراقیه به سه رۆکایه تی (ئه یاد سامه رانی) و (التجمع الوطني العشائري

المستقل) به سه‌رۆکایه‌تیی (عمر هيجل محمد) که گردبوونه‌وه‌یه‌کی عه‌شایه‌ریی عه‌ره‌بی سوننه‌یه، پێک هاتوو له یه‌کگرتنی (۱۲۹) عه‌شیره‌تی عه‌ره‌ب، له‌گه‌ڵ پارته‌ی عه‌داله‌ی تورکمانی و (التجمع الوطني لأهل العراق) که دوو لایه‌نی لاوازی نیو هاوپه‌یمانییه‌کن.

ئهم هاوپه‌یمانییه‌ له‌ نو پارێزگادا به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌کی کرد، به‌لام ته‌نها له‌ چوار پارێزگادا توانی کورسی بپاته‌وه، به‌ گشتی (۳۰۳۴۵۰) ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه، که ده‌کاته (۲,۶۳٪)ی کۆی ده‌نگه‌رانی عێراق، له‌ به‌رامبه‌ردا ته‌نها (۶) کورسیی بردووته‌وه، که ده‌کاته (۱,۸۵٪)ی کورسییه‌کانی په‌رله‌مان.

به‌رزترین پێژه‌ی ده‌نگه‌کانی له‌ پارێزگای سه‌لاحه‌دیندا هێناوه، به‌ پێژه‌ی (۱۲,۳٪)ی ده‌نگه‌کانی پارێزگاکه، پاشان پارێزگای نه‌نبار دیت، به‌ پێژه‌ی (۱۱,۹٪)ی ده‌نگه‌کان، له‌ هه‌ر یه‌که‌یان دوو کورسیی بردووته‌وه، له‌ پارێزگای نه‌ینه‌وا پێژه‌ی (۶,۱٪)ی ده‌نگه‌کان و له‌ به‌غدا پێژه‌ی (۲,۱٪)ی ده‌نگه‌کانی به‌ ده‌ست هێناوه و له‌ هه‌ر یه‌که‌یان کورسییه‌کی بردووته‌وه.

به‌ گشتی ئاستی جه‌ماوه‌ریی به‌ره‌ی ته‌وافوق دابه‌زینیکی گه‌وره‌ی به‌خۆوه بینيوه، چونکه له‌ هه‌لبژاردنی خولی پێشهویدا (۴۴) کورسیی په‌رله‌مانی بردووته‌وه، هه‌روه‌ها پێژه‌ی (۱۵,۱٪) ده‌نگه‌کانی هێناوه له‌ سه‌ر ئاستی عێراق، هۆکاری سه‌ره‌کیی ئهم پاشه‌کشیه‌ ده‌گه‌رێته‌وه بۆ:

۱. جیاپوونه‌وه‌ی به‌ره‌ی تاریق هاشمی له‌ حزبی ئیسلامی و پاگه‌یاندی لیستیکی نوێ به‌ ناوی (لیستی ته‌جدید) و هاوپه‌یمانیکردنی له‌گه‌ڵ عێراقیه‌.

۲. هه‌روه‌ها جیاپوونه‌وه‌ی (مجلس الحوار الوطني – خه‌لفه‌یه‌ی) و په‌یوه‌ندیکردنی به‌ لیستی (هاوپه‌یمانی یه‌کێتی عێراق) به‌ سه‌رۆکایه‌تیی جواد پۆلانی.

۳. گۆپانی ئاراستەى دەنگدەرى سوننەى عىراق، لە پشتگىرىکردنى پەوتى ئابىنى ميانرەووە بۆ پشتگىرىکردنى پەوتىكى عەرەبى نەتەوہى، پاش ئەوہى ١٤ حىزبى ئىسلامى نەيتوانى نوێنەرەيتى خواستەکانى عەرەبى سوننەى بکات لە بەرەنگاربونەوہى ھەژموونى شیعەگەراى.

٤. گردبونەوہى بەشى ھەرە زۆرى پارتەکانى سوننەى عەرەب لە لیستی ھىراقىيە، متمانەى دەنگدەرى سوننەى گۆپى بە ئاراستەى عىراقىيە، بەوہى ئەو ھىزە گەرەبەيە کە لە تواناىدايە خواستە نەتەوہى و مەزھەبىيەکانيان ھەيتەدى، ھارکات لەگەڵ ئەو پالەشتە مادى و مەعنەبىيەى لە ولاتانى ھەرەبىيەوہ لە عىراقىيە دەکرا.

خشتەى (١٣)

دەبەشبوونى ژمارەيى و پێژەيى دەنگ و کورسىيەکانى نەوافوقى عىراقى

پارێزگا	دەنگ	ھاوکۆکەى مەلێاردن	کورسى	پێژەى لە دەنگى پارێزگا	پێژەى لە دەنگى لەسەنگە
١. لە پێنەوا	٦٤٢٠٤	٢٤٠٢٦	١	٦,٠٩	٢١,١٦
٢. کەرکوک	١٧٢٢٦	٤٦٢٦٥	-	٣,١٠	٥,٦٨
٣. سلەھەدین	٦٠٢١٤	٤٠٧٣٩	٢	١٢,٣٢	١٩,٨٤
٤. دىالە	٢٥١٢٥	٣٨٦٨٤	-	٥,٠	٨,٢٨
٥. ئەنبار	٥٦١٧١	٣٧٢٧٩	٢	١١,٨٩	١٨,٥١
٦. بەغدا	٥٣٤١٣	٣٢٧٥٧	١	٢,١٠	١٧,٦٠
٧. بابل	٩٠١٣	٣٦٦٤٣	-	١,٥٤	٢,٩٧
٨. موسەنا	٧١٣	٣٢٧٣٤	-	٠,٣١	٠,٢٣
٩. بەسەرە	١٧٣٦١	٣٣٩٥٠	-	٢,١٣	٥,٧٢
کۆتەى گشتى	٣٠٢٤٥٠		٦	٢,٦٣	٩٩,٩٩

سەرچاوە: نوێژەر بە پشت بەستن بە داتاكانى كۆميسیونی بالای سەرەخۆى مەلێاردنەکانى عىراق.

• هاوپه‌یمانیی یه‌کییتی عێراق:

جواد بۆلانی که که‌سایه‌تییه‌کی شیعیه‌ی و، وه‌زیری ناوخرۆی حکومه‌تی پیشووی عێراق بووه، سه‌رۆکایه‌تی ئهم هاوپه‌یمانییه‌ ده‌کات، پێکهاتوو له (٢٨) قه‌واره‌ی سیاسی و که‌سایه‌تی سه‌ربه‌خۆ، که‌ مۆرکی عه‌ره‌بی سوننه‌ زاله‌ به‌ سه‌ر پێکهاته‌که‌یدا. گرینگترین باله‌کانی نێو ئهم یه‌کیتییه‌، بریتیه‌ له‌ کۆنگره‌ی سه‌حوه‌ی عێراق، به‌ سه‌رۆکایه‌تی ئهمه‌د نه‌بو‌پیشه‌، سه‌رۆکی پیشووی په‌رله‌مانی عێراق مه‌حمود مه‌شه‌هدانی، سه‌رۆکی دیوانی وه‌قفی سوننی ئهمه‌د عه‌بدولغه‌فور سامه‌پایی، له‌گه‌ڵ چه‌ندین لایه‌نی دیکه‌ی عه‌ره‌بی سوننه‌.

له (١٤) پارێزگادا به‌شداریی هه‌لبژاردنه‌که‌ی کرد و، پێژه‌ی (٢,٧٣٪)ی ده‌نگه‌کانی عێراقی به‌ ده‌ست هێنا، به‌لام ته‌نها له‌ سێ پارێزگادا توانی هاوکۆله‌ی هه‌لبژاردن تێپه‌ڕێنێت و چوار کورسی بباته‌وه‌. له‌ پارێزگای سه‌لاحه‌دین (٨,١٠٪)ی ده‌نگه‌کان و دوو کورسی بردوووه‌ته‌وه‌، له‌ هه‌ر یه‌ک له‌ نه‌ینه‌وا و ئه‌نباریش یه‌ک کورسی بردوووه‌ته‌وه‌، ئهم لیسته‌ گه‌وره‌ترین زه‌ره‌رمه‌ندی یاسای هه‌لبژاردنه‌که‌ بوو، چونکه‌ له‌ چه‌ندین پارێزگادا له‌ نێوان (١٩) بۆ (٣٣) هه‌زار ده‌نگی به‌ ده‌ست هێناوه‌، به‌لام کورسی نه‌بردوووه‌ته‌وه‌.

لاوازیی ئهم لیسته‌ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی جه‌ماوه‌ره‌که‌ی له‌ نێو عه‌ره‌بی سوننه‌دايه‌، به‌لام له‌ نێو ئهم جه‌ماوه‌رده‌دا ده‌نگه‌ران به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی پالێشتی لیستی عێراقیه‌یان کردوووه‌ پاش ئه‌ویش به‌ره‌ی ته‌وافوق.

پاش پاگه‌یاندنی ئه‌نجامه‌کان هه‌ر دوو لیستی یه‌کییتی عێراق و ته‌وافوق هاوپه‌یمانییه‌کیان به‌ست به‌ ناوی هاوپه‌یمانی (وه‌سه‌ت) بۆ ئه‌وه‌ی به‌ سه‌نگێکی زیاتره‌وه‌ به‌شداریی له‌ دانوسنه‌کانی پێکهێنانی حکومه‌تدا بکه‌ن.

خشتەى (١٤)

دابەشېوونى ژمارەى و پېژەى دەنگ و كورسىيەكانى ھارپەندىى يەككىتى عىراق

پارێژگا	دەنگ	ماوكتوكسى ھەلبژاردن	كورسى	پېژەى لە دەنگى پارێژگا	پېژەى لە دەنگى لېستەكە
١ ئەپنەوا	٥٣٨٩٧	٢٤٠٢٦	١	٥,١١	١٧,١٢
٢ سەلاحەدىن	٥٢٩٤٢	٤٠٧٢٩	٢	١٠,٨٢	١٦,٨٢
٣ دىالە	٦٩٨٠	٣٨٦٨٤	—	١,٠٤	٢,٢٢
٤ ئەتىيان	٤٣٢٢٤	٣٣٧٥٧	١	٩,١٤	١٣,٧٣
٥ بەغداد	٣٢٩٢٤	٣٢٣٧٩	—	١,٣٠	١٠,٤٦
٦ وەست	19201	٢٤٢٦٦	—	٥,٠٩	٦,١٠
٧ بابل	١٦٨٣٦	٣٦٦٤٣	—	٢,٨٧	٥,٣٥
٨ كەربەلا	١١١٣٥	٢٣٣٤٣	—	٢,٣٤	٢,٥٣
٩ نەجەف	٧٧٥٢	٣٤٢٨٥	—	١,٨٨	٢,٤٦
١٠ قادىسيە	١٢٨٤٢	٢٣٩٤٠	—	٣,٤٤	٤,٠٨
١١ موسەنا	٢١٧٢٨	٢٢٧٢٤	—	٩,٤٩	٦,٩٠
١٢ زىقار	٢٠٤١٩	٣١٧٨٨	—	٣,٥٧	٦,٤٨
١٣ ميسان	٥٢٩٦	٢٧٢٨١	—	١,٩٤	١,٦٨
١٤ بەسره	٩٦٣٧	٣٢٩٥٠	—	١,١٨	٣,٠٦
كۆى گشتى	٣١٤٨٢٣		٤	٢,٧٣	٩٩,٩٩

سەرچاوه: توێژەر بە پشت بەستن بە داتاكانى كرمىسيۆنى يالای سەرپهخۆى ھەلبژاردنەكانى عىراق.

٥: دە يەكەمىن كاندىدى براوى ھەلبژاردن:

لە ھەلبژاردنى ئەنجومەنى نوێنەرانى عىراقدا، سىستەمى نوێنەرایەتیی پېژەى بە لیستی نیچەكراوە پەپەرەكرا، واتە لە پال دەنگدان بە لیست، دەنگەر بۆى ھەبوو دەنگ بە پالئوراونكیش بدات. لە سەر ئاستى عىراق چەند كەسایەتییەك توانیان لە دە پلەى يەكەمدا بن، وەك لە خشتەى ژمارە (١٥) دا پوون كراوەتووە.

بە گشتى دەتوانین ئەم تېبىنیانە لە بارەى ئەو دە كەسووە بخەینە پوو:

١. له و ده كه سه دا يه ك تور كمان و دوو كورد و حهوت عه ره بيا ن تيدا به، چوار له عه ره به كان شيعه و سيانيشان سوننه، نه گه ر چي عه لاوي به مه زه ب شيعه يه، به لام به زوري دهنگي سوننه ي به ده ست هينا وه.

٢. كه سا يه تيبه عه ره به كان، يان ئيسا له ده سه لاندان يان پيشتر له ده سه لاند بوون، نمونه ي نوري ماليكي، ئه ياد عه لاوي، تاريق هاشمي، ئيبراھيم جه عفري و ئه واني تر.

٣. پينچ كه سيان له نيو ليستي عيراقيه دا بوون، له بهر دوو هو كاري سه ره كي: يه كه ميان بو بردنه وه ي دهنگي زياتر، سه راني پارته كان و سه ركرد ه كان خو يان كانديد كرد وه له نيو ليسته كه دا. دو وه ميان: له هر پاريزگايه كدا يه كيك له سه ركرد ه كان عيراقيه خاوه ني جه ماوهر و كه سا يه تي و پارتى خو يه تي، نمونه ي ئوسامه نوجيفي له نه ينه وا، پافع عيساوي له ئه نبار، نه رشه د سالتى له كه ركوك.

٤. له كوردستان سه ركرد ه ي پارته كان خو يان كانديد نه كرد له نيو ليسته كاندا، ئه گينا نه گه ري زور هه بوو له پريزه ندي ئه و ده كه سه دا بوونايه، هر بو نمونه ئه ميرى كۆمه لى ئيسلامى، كه بچوكترين پارتى براوه ي عيراق و كوردستانه، له سه ر پاريزگاي هه وليتر كانديد بوو، يه كه م دهنگي له نيوان پاليوراواني هه وليتر و يازده يه مين كه سي عيراق بوو.

٥. زوري پيژه ي دهنگي كه سا يه تيبه عيراقيه كان، به تايبه ت له سه ر ئاستى پاريزگاي به غدا كه (١٤٠١٣٣٦) دهنگ، به پيژه ي (١، ٥٥٪) كۆي دهنگه راني به غدا، ته نها بو پينچ كه سا يه تي پوشتووه، ئاماژه يه كي پوونه بو ئه وه ي دهنگه ر زياتر به ئاراسته ي سيمبو له كان و كه سا يه تيبه سياسيه ناسراوه كان دهنگ ده دات، سه ره پا ي ئه و هه موو ململاني سياسي و گه نده ليه ي له عيراقدا و له سا يه ي ئه م سه ركردانه وه هاتووه ته ئاراهه.

پرسیاره که بۆ بنووتنه وهی گۆڤان نه وهیه، ئایا نه گهر (کاک نهوشیروان
مستهفا) له ئاستی پارێزگای سلێمانی خۆی کاندید بکردایه، لیستی گۆڤان دهنگی
زیاتری دههێنا یان هه ر دهنگهکانی نێو لیسته که بۆ نهو دهچوو؟؟!

خشتی (١٥)

دهنگی ده پالتیورای یه کهمی عێراق له ههلبژاردنی نهجمهانی نوێنهان (٢٠١٠)

ر	پالتیور	ماریهیمانی	پارت	پارێزگا	ن. دهنگ
١	نوری مالیکی	دهولهتی یاسا	سه رۆکی دهعه وهی ئیسلامی	بهغدا	٦٢٢٩٦١
٢	ئه پاد عهلاوی	عێراقیه	سه رۆکی بنووتنه وهی ویفایی نیشتیعیانی	بهغدا	٤٠٧٥٣٧
٣	ئوسامه نوجیفی	عێراقیه	سه رۆکی گردهبونه وهی عێراقیونی نیشتیعیانی	نهینهوا	٢٧٤٧٤١
٤	قاریق هاشمی	عێراقیه	سه رۆکی لیستی نوێبونه وه (تجدید)	بهغدا	٢٠٠٩٦٣
٥	ئیهراهم جهعفری	ئینتیلال نیشتیعیانی	سه رۆکی تهیاری چاگمازیی نیشتیعیانی	بهغدا	١٠١٠٥٣
٦	له ئیف مستهفا	گۆڤان	گۆڤان	سلێمانی	٩٣١٦٩
٧	رافع عیساوی	عێراقیه	گردهبونه وهی ئایینه دهی نیشتیعیانی	ئه نبار	٨٣١٤٥
٨	یهیان جههر ئه لزویهیدی	ئینتیلال نیشتیعیانی	سه رکرده له نهجمهانی بالایی ئیسلمی	بهغدا	٦٨٨٢٢
٩	خالد شوانی	هاوپیهمانی کوردستان	سه رکرده یهیمی یهکیتی نیشتیعیانی کوردستان	که رکوک	٦٨٥٢٢
١٠	نه رهد رهشاد سالمی	عێراقیه	به رهی تورکمانی	که رکوک	٥٩٧٣٢

دەره نجام:

۱. سەبارەت بە عێراق:

۱. ئەنجامی ئەم ھەڵبژاردنە بە واقعی گەرانەو ھەیکە بە ھێزی عەرەبی سوننە دەرخستوو، ھەر سێ لیستی (عێراقیە، تەوافوق و یەکتایی عێراق) نزیکەی یەک لە سەرستی کورسییەکانی پەرلەمانی عێراقیان بردوو تەو، لە کاتی کەدا عەرەبی سوننە، لە باشترین خەمڵاندندا، ناگاتە یەک لە سەر چواری عێراق. ئەم زیادکردنە لە سەنگی سوننە عەرەب لە لایەکەو لە سەر حسابی سەنگی کورد بوو، لە لایەکی ترەو سوننە سەرکەوتوو بوون لە پراکیشانی تورکمان بۆ بەرەو خۆیان، ھەروەھا بردنەو بە شێک لە کورسییەکانی پارێزگا شیعە نشینەکان لە پێگەی پارتهکەو عەلاوی و ھاوپەیمانەکانیەو، بۆیە چاوە پوان دەکرێت مەملەتێ ھەرێم لە گەڵ ناوەند ئالۆزتر و توندتر بێت، بە تاییەت پاش ئەوێ عێراقییە و بانی توندپەرەوێ شۆفێنی ناو عێراقیە لە حکومەتی نوێدا کاریگەرانی بەشدار بوون.

۲. ئاراستە ی دەنگدان لە ناوەندی عەرەبی شیعەدا بۆ ھاوپەیمانێیەکەو مالیکی تا دیت بە ھێزتر دەبێت، لە ھەڵبژاردنی پارێزگاکاندا (۲۰۰۹)، دەوڵەتی یاسا (۱۹٪) دەنگەکانی ئەو چوار دە پارێزگایە بە دەست ھینا، کە ھەڵبژاردنی تیدا ئەنجام درا، بەلام لەم ھەڵبژاردنەدا، ئەگەر ھەر ئەو چوار دە پارێزگایە ئەژمار بکەین، دەبینی پێژەو دەنگەکانی بەرزبوو تەو بۆ (۳۱٪) کۆی دەنگدەرانێ ئەو چوار دە پارێزگایە، کەواتە لیستی دەوڵەتی یاسا و خودی مالیکی بە ھێزترین ھاوپەیمانێیە لە سەر ئاستی عێراق. بە واتایەکی تر تا دیت پارته ئایینیەکان و گوتاری ئایینی لە ئێو دەنگدەرانێ عەرەبدا بەرەو لاوازیوون دەپوات، ئەگەر گوتار و ئاراستەو سیاسی مالیکی بە غەیرە ئایینی ئەژمار بکەین. لەبەرئەوێ دەستووری عێراق ماوێ خولی سەرۆکایەتی بۆ ئەنجومەنی وەزیران دیاری

نه كړدوه، پدېده چېت مېزه عهـره به كاني شيعه له ژړر ساپهـي ماليكيدا كۆ بېنهـوه، به تاييهـت پاش پازيكردي زۆرهـي لايهـنه كاني ئينـتيلال نيشـتيماني و، هـه سـنكردي به خهـتري بهـمېزبونـي سونـنه، پاش نهـوهـي ليسـتي عـيراقـيه و هـه موـر لايهـنه سونـيهـكان هـاتنهـوه نـيو گـډهـپاني سـياسـي عـيراق.

۳. بهـمېزبونـي هـه ر دوو بهـرهـي شيعه و سونـنه لهـم هـه لـبـزاردنهـدا، دواتر له پـيـكهـاته و بـريارهـكـاني حـكـومهـتـدا پـۆـلي كـورد لاوازهـكات، له خـولي پـيـشـوودا تارپادهـيهـك شيعهـكان دهـيانتـواني بـۆ پازيكردي كـورد پـشت لهـبهـرهـي تهـوافـوق بـكهـن، چـونـكه بهـرهـيهـكي لاوازهـبوو، بهـلام لهـم خـولهـدا ناـتوانـن هـيچ مـوساوهـمهـيهـك لهـگهـل كـورد بـكهـن، له سـهـر حـسابـي عـيراقـيه، چـونـكه لايهـنـيكي بهـمېزـي پـړـۆـسه سـياسـيهـكهـيه.

۴. چـۆنـيـتي دابهـشـكردي كورسيهـكاني پهـرلهـمان به سـهـر پارـيـزگاكاندا له بهـرزهـوهـندي كـورد نهـبوو، هـهـروهـها شـيوازي دابهـشـكردي كورسيهـكان به پـيـي نهـنجامـي هـه لـبـزاردنهـكه له بهـرزهـوهـندي كـورد نهـبووه و بهـپادهـي (۵) بـۆ (۱۰) كورسي زهـرهـر له كـورد كهـوتـوه.

۵. هـه لـبـزاردني نهـمـجارهـيش هاوشـيـوهـي نهـوانهـي پـيـشـوو پاك و بـيـخهـوش نهـبوو، چـۆنـيـتي دابهـشـكردي كورسيهـكان به سـهـر پارـيـزگاكاندا لهـگهـل بـنهـما ياساييهـكاني دابهـشـكردي كورسيهـكان به سـهـر ليسـته براوهـكان و تهـرخانـكردي كورسي قهـرهـبوو، لايهـنـگري نهـتهـوهـي و سـياسـي تـيـدا بوو. هـهـروهـها چـۆنـيـتي نامادهـكردي تـۆمـاري دهـنـگـدهـران و بهـپـړـوهـچووني دهـنـگـدان هـهـله و كهـموكـورتي زۆري تـيـدا بوو، بهـلام لهـگهـل نهـوهـيشدا له هـه لـبـزاردنهـكاني پـيـشـووتر باشـتر بوو.

گوڤره ی ژماره ی کورسییه کانی پارێزگا که پزیه ندیی پالتوراوه کان بکات له
لیسته که دا. بۆ ئه وه ی ده نگده ر زیاتر له خباریکی له به رده ستدا بیت بۆ ده نگدان
به پالتوراوه کانی نۆ لیسته که .

په یوه نډی نیوان هه ریم و به غداد: سه رته تابه کی نوی: دیدیکی ستراتیژی

د. سهردار عزیز

نهم پشتوییه ی میزپوتامیا میشکمی تیکداوه!

وینستون چرچل له نامه کیدا بۆ لوتید جۆرج

تابی سالی ۱۹۲۰

پیشه کی

نهم نووسینه خویندنه وه یه کی شیکاری ستراتیژی به بۆ په یوه نډی نیوان حکومتی هه ریمی کوردستان و حکومتی عراقی له دۆخی نیستایدا. نهم لیکولینه وه یه له و پوانگه یه وه یه که هه تا نهم دواپییه په یوه نډی نیوان هه ریم و به غداد له چوارچیوه ی په یوه نډییه کی تاییه تدا به پتوه ده چوو. نه و چوارچیوه یه یش بریتی بوو له به غدادیکی لاواز و هه ریمیکی به به راورد به هیز. نیستا پاش نزیکه ی ده سال کۆتایی پزیمی به عس، دۆخه که به ره و پیچه وانه بوونه وه ده چیت، چیت به غداد لاواز نییه و، له به رامبه به غدادا هه ریم هینده به هیز نییه. نیمه به ومان وایه که جیوپوله تیکی ناوه ند و جیوپوله تیکی کوردی هه ر دوو له سه ر به نامی هیز به نده، به م پییه هه ر دوو ناتوان له هه ناوی عیراقد به هیزین، بۆیه به هیزی لایه ک به هیزی لایه که ی تره یان ده بیت به هیزی لایه که ی تر. نهم هاوکیشه یه که له سه ر هیز وه ستاوه، به تاییه ت هیزی سه ربازی، دیاره ده بیت نه وه پوون بکه ینه وه که هیزی سه ربازی بۆنه وه ی بیت ناروه پتویسته پاشخانیکی نابوری و پیکخواه یی و نیوده ولتی و ته کنیکی نایدیلوژی بۆ په خسابیت. نهم ده رته نجامه که بریتییه له زیندبوونه وه ی عیراق و خواسته کانی وه ک ده وله تیکی ناوه ندی، نیستا بۆ کورد ناسان نییه قووت بدریت، به لام گورانکارییه نابوری و لوجستی و ده سه لاتییه کان هه موو به پورنی ناماره به نهمه ده دن. به داخه وه له به رامبه نهم وه رچه رخانه دا کورد، له بری

هه‌له‌پێنانی هه‌نگاوی بونیاده‌رانه‌ی بۆ بونیادنانی هاوسه‌نگیی هێز، ته‌نها خه‌ریکی، ململانی ناوخۆیی و خۆتواندنی میدیایانه‌یه‌. که‌واته‌ شتێک به‌ ناوی ستراتیژی کورد بوونی نییه‌. جیوپۆله‌تیکی کورد، جیوپۆله‌تیکی ده‌سه‌لاتی که‌مینه‌کی که‌مه‌، که‌ مه‌رج نییه‌ هه‌میشه‌ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان ته‌بابێت له‌گه‌ڵ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی کۆمه‌لگای کوردیدا.

سه‌ره‌تا بۆ لێکدانه‌وه‌ی ئهم دۆخه‌ به‌خێرای به‌ می‌ژووی عێراقدا پاده‌گوزهرین بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و بنه‌ما گه‌شتیانه‌ بناسینه‌وه‌ که‌ ئهم وڵاته‌ هه‌یه‌تی. عێراق وه‌ك وڵاتی که‌ داهێنراو، که‌ عێراقناسی ناسراو (تۆبی دۆج) له‌ کتێبه‌که‌یدا له‌م باره‌وه‌ وه‌ها ناوی ده‌بات⁽¹⁾.

پاشان له‌ خاڵی وه‌رچه‌رخانه‌کان ده‌دوێن. بۆ ئێمه‌ به‌ گه‌شتی دوو خاڵی وه‌رچه‌رخانی گرینگ هه‌یه‌، یه‌که‌م: پاپه‌پین، دووه‌م: هاتنی سوپای ئه‌مریکا. ئێستا ئێمه‌ به‌ره‌و پووی خاڵی وه‌رچه‌رخانی سه‌یه‌م ده‌پۆین که‌ زیندووبوونه‌وه‌ی عێراقه‌.

له‌م پوره‌وه‌ هه‌ندێک بنه‌مای چه‌سپێو هه‌یه‌ وه‌ك دراوی ماتماتیک وه‌هان: یه‌که‌م: ته‌نها له‌ لاوازی به‌غداددا کورد ده‌نگی ده‌بی‌ت، به‌غدادی‌کی به‌هێز، ته‌گه‌ر له‌ سوید و نه‌رویج دیموکراتیزیش بی‌ت بۆ کورد زیانبه‌خشه‌. دوو: بوونی کورد له‌ بیست ساڵی پابردوودا به‌ هۆی لاوازی به‌غداوه‌ بووه‌، نه‌ك به‌ هۆی به‌هێزی و دانایی و لی‌هاتوویی کورده‌وه‌، ئهم قۆناغه‌ به‌ره‌و کۆتایی ده‌چێت. کورد ته‌گه‌ر نه‌توانی‌ت خۆی بۆ قۆناغی نوی‌ ئاماده‌ بکات ئه‌وا چوونه‌وه‌ ژێر ده‌سه‌لاتی ناوه‌ند ته‌نها مه‌سه‌له‌ی کاته‌.

له‌م باسه‌دا هه‌ول ده‌ده‌ین ئه‌و شیوازه‌ له‌ سیاسه‌ت بخه‌ینه‌ به‌رچاو که‌ کورد ده‌بی‌ت له‌ قۆناغی داهاتوودا بیگرێته‌ به‌ر. ئهم سیاسه‌ته‌یش به‌کورتی بریتییه‌ له‌

¹. TOBY DODGE 2003Inventing Iraq, The Failure of Nation Building and a History Denied, by. New York: Columbia University Press.

بەرھەمھێنانی ھێز، بۆ ھەبوونی توانا لە بەرامبەر ھێزی بەرھەمھاتوودا. ھێز لە پێرسەییەکی ئالۆزی فرەچەشنی، فرەئاسستی، جولای، بەردەوامی کراوەدا بەرھەمەدیت، کە بتوانیت زۆرتین پیکھاتە کۆمەلایەتی و سیاسی لە خۆیدا کو بکاتەو.

لێرەدا تەنھا بۆ مەبەستی پوونکردنەو ئەو ھاوکیشە ئالۆزە دەخەینە پوو کە (ئەحمەد داود ئوغلۆ) لە کتیی (ستراتیژیەتی قسول)دا بۆ بەرھەمھێنانی ھێز بەرچاوی دەخات. بە پێی داود ئوغلۆ ھێز = ﴿مێژوو + جوگرافیا + دیموگرافیا + کەلتور﴾ + (ھێزی ئابووری + ھێزی تەکنەلۆجی + ھێزی دیموگرافی) ﴿ھەموو ئەمانە پیکەو لیکدانی (ئاگایی ستراتیژی لیکدانی پلانی ستراتیژی لیکدانی ئیرادەیی سیاسی). بەم پێیە دەبینین کە ھێز تەنھا کاتێک بەرھەم دێت کە خاوەن ھێزە بەئاگابێت لە ھەموو سەرچاوەی تواناکانی، چۆنیتی پیکەو گێدانیان^(۱). ئەم شێوازە بەرھەمھێنانی ھێز نامۆیە بە کورد. بە داخووە بیست سال لە شکست لە حکومرانی خود، نەبۆتە مایە ئەوێ کە کورد بتوانیت وانە لێوە فێربیت.

۱: عێراقی داھێنراو:

عێراق وڵاتیکی دەستکردی داھێنراوە. لە ھەمان کاتدا لە ساتەوختی دروستبوونیدا عێراق خەونیکی ئینگلیزی بوو، بەم پێیە بەشێک بوو لە جیوپۆلەتیکی ئیمپراتۆریەتی بەریتانی.^(۲)

^۱. بۆ زیاتر زانیاری بنواڕە (ستراتیژیەتی قول) نووسینی (ئەحمەد داودئوغلۆ) چاپی جەزیرە لاپەرە ۳۵. داود اوغلۆ، ۲۰۱۰ العمق الاستراتيجي، موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، مركز الجزيرة للدراسات.

^۲. بۆ زیاتری زیاتر بنواڕە (تۆنی دۆج) ھەمان سەرچاوەی سەرھو. ھەرھەما بنواڕە.

Haddad, Fanar 2012 Political awakenings in an artificial state: Iraq, 1914–20, International Journal of Contemporary Iraqi Studies, Volume 6 Number 1.

هینانه نارای عیراق له م شیوازه تایبه تهیدا بۆ فهراهم بوونی ئامانجیکی ئینگلیزی بوو. گەر ئامانجه که له روی میژووویه وه به سه رچوو ه نه را خه ونه فهراهم بووه که هیشتا له زۆر باردا کاریگه ریی ماوه، به تایبه تی بۆ خه لکیکی وه ک کورد، که هه ر له سه ره تاوه دژ به پێۆشه ی دروستکردنی عیراق بوون.

که ده لێین خه ونی ئینگلیزی مه به ستان له خه ونیکه که ده خوازیت دنیا رێک بخت، له سه ر شیوازی تایبه تی ئینگلیزی، بۆ مه به سستی فهراهمبوونی به رژه وه ندیی نابووری و، ململانی هیز. ئه مه به کورتی ئیمپریالیزمه. ئه م خه ونه که ئیمه لێره دا ده رفه تی په رزێنکردنیان نییه په گی قوولی له جیوپۆله تیکی پۆژناوا و ولاتیکی وه ک به ریتانیا وه هیه، که ده لێین جیوپۆله تیک مه به ستان له وه یه که به ریتانیا چون ناوچه که داده پێژیت بۆ ئه وه ی له به رژه وه ندیی ئه وه هلبسوریت، به رجه سه تهبوونی ئه م خه ونه له په یمانی سایکس-پیکۆدایه.

۲: نەخشەى سايكس-پيگۆ:

مارك سايكس كە دىپلوماتىكى ئىنگلىز بوو، يەككە لە داپىژەرانى پەيمانەكە، ھەرچەندە پەيمانە پېشنىاركاراۋەكە لە لايەن ئەم دوو دىپلوماتەۋە ۋەك خۆى جىبەجى نەكرا، بەلام بەناۋى ئەمانەۋە ناسراۋە. مارك سايكس بە پىيادە ۋە بە ئەسپ بەكوردستاندا گەپاۋە، پاپۆرت ۋە لىكۆلىنەۋەى دەربارەى ناۋچەكە ۋە سەفەرەكەى نووسىۋە، ھەموو ەشپىرەتەكانى كوردى ناسىۋە ۋە ھاتۆتە موسلى.^(۱)

كاتىك پلانەكەيان بىلاۋكردەۋە، بەلفۆر كە خۆى خاۋەن يەككى ترلە پەيماننامە بەناۋبانگەكانە بەلام تايىبەت بە ەلەستىن، كە ناسراۋە بە پەيماننامەى بەلفۆر دەربارى پەيماننامەى سايكس-پيگۆ چاكى بۆچۈۋە كە دەلىت:

نامۆ بە چەمەكانى مۆدىرنى ۋەك نىشتىمانىتى يان نەتەۋايەتى كە لە پەيماننامەى نەتەۋە يەكگرتۈۋەكاندا نووسراۋن. ئەم بەلگەنامەيە (سايكس-پيگۆ) ئاماژە بە ئەۋە دەكات كە ئەگەر بىتتو ئىمە كۆمەللىك خەك پىكەۋە كۆ بگەينەۋە، كە بە گشتى لە پەۋى زمان ۋە ئايىنەۋە ھاۋچەشەن، بە يارمەتتەكى كەم ۋە بېرى ئامۆزگارى، بىيانپارىزىن لە مەترسىيە دەركى ۋە پىگەيان لى بگرىن لە توندوتىژى دژ بەيەكتر لە نىۋو خۆياندا، بەخىرايى ۋە لە خۆيانەۋە خۆيان ۋەك دەۋلەتلىكى دىموكراتى پىكەدەخەن بە شىۋازى مۆدرىن.^(۲)

---

1. بۇ زانپارى لەم بارەيەۋە بىۋارە:

Mark Sykes 1908 The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Vol. 38, (Jul. - Dec.), pp. 451-486.

2. لە ئىف سى ناھىيەۋە ۋە مگرگراۋە لە بىلاۋگراۋەى ۋە سونى ۋە مەزەنە:

F. S. Naiden 2007 Lines in the Sand The Wilson Quarterly (1976) Vol. 31, No. 1 (Winter,), pp. 52-63.

ئەم تەنچە بەرامبەر پىلانى دروستكردنى ۋەلاتىنى ئاۋچەي پۇرۇشەلەتتى
ئاۋەپاست لەنئويانئېشدا عىراق لە نۇر پوۋەۋە يارمەتيدەرە بۇ پەخىنەكردنى ئەۋ
پىككەتەيەي، كە پىتى دەلەتتەن عىراق. ديارە پەخىنەكەي بەلفۇر ئالۇزە، بەلام
لەمەئاۋيدا دەتەۋىن چەندەتلىك ديارى بىكەن:

يەكەم: بەخەۋنى مۇدرىنى پۇرۇشاۋىي كىشەي پۇرۇشەلەتتى ئاۋەپاست
چارەسەر ئاپىت. ديارە بەلفۇر ئاگادارە كە لەمىرۋى پۇرۇشاۋادا نەۋە
دەستكردەۋ، ئەم دەستكردىيە چەندىن شىۋازى ھەيە، بالائىرىنىيان نەۋەي
فەرەنسىيە. لەنەۋەي فەرەنسىدا دەۋلەت پىش نەۋە دەكەۋىت، چۈنكە
كاتىك شۇرپى فەرەنسى خۇي ۋەك دەزگايەكى بالە بەسەر كۆمەلگادا پاكەياند
لە بەرامبەر پاشايەتلىكلىسادا، ئەۋا ئاچارىۋو بۇ پىكەۋە گرېدانى كۆمەلگا
نەۋە بەيىنئە ئارۋە.^(۱)

ديارە نەۋەي بەرھەم ھاتو، شىۋازىكى بالەي دەۋلەتتەيە كە دەخۋازىت
خۇي بەسەر ھەۋو پىككەتەكانى تەردا بىسەپىنى. ئەزموۋى توركىيا بەھەمان
شىۋە لاسايىكردنەۋەي ئەم ئەزموۋەيە. لەم پۇرسەيەدا دەۋلەت دەتەۋىت
سەرچەم خەلگەكانى ئاۋسەۋۋى لەبۇتەقەي يەك نەۋەۋەدا بىۋىنئەۋە.
فەرەنسا نەۋەيەكى سەرگەۋتوۋە لەم بۋارەدا، بەلام دۋبارەكردنەۋەي لەھىچ
كۆپەكى دۋنيا ھەمان دەرئەنجامى لى نەكەۋتەۋە.

ھىنانى خەۋنى مۇدىلى فەرەنسى بۇ بۋىادەننى كۆمەلگايەكى ۋەك كۆمەلگاي
عىراقى جگە لەيۋتۇپىيەك ھىچى تەرىيە. پىادەكردنى يۋتۇپىيا بەسەر
كۆمەلگادا ھەمىشە پىۋىستى بەپىكى نۇر لەتۋندۋىزىيە، بۇيە دەكرىت بۋىت
عىراق، ۋەك پۇرۇشەي ھەۋو يۋتۇپىياكانى تە، يۋتۇپىيەكە كە بەتۋندۋىزى

1. بۇ زانىرىي زىاتەر لەم بارەۋە بۋارە،

Hans Kohn, The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background, New York, Macmillan, 1946, p. 330

ئاودراوه. ھەموو يوتۇپىيەك كاتىك ھەولى پىدادەكردنى دەدرىت توندوتىژى
 لەگەل خۇيدا دەھىتت. كارەكانى كارل پۇپەر لەم بارەو ھە يارمەتيدەرن.^(۱)
 ديارە سىستەمى سىياسى نىيە بە بى يوتۇپىيا، تەنانت دژە يوتۇپىيا ۋەك
 نيوليبرال بۇ خۇي يوتۇپىيا ۋە ھەلگىرى بىرىكى نۆر لە توندوتىژىيە.^(۲)
 بەكورتى سىياسەت لە توندوتىژى جياناكرىتەو، بەلگە دەكرىت سىياسەت
 ۋە ھا پىناسە بكرىت كە ھەولدانە بۇ دەستەمۇكردنى توندوتىژى لە پىگاي
 توندوتىژى ياسايبىيەو، بۆيە ھەرچۆنىك بىر لە عىراق دەكەيتەو جگە لە كانگاي
 توندوتىژى ھىچى تر نىيە و، نابىت. مۇكارى سەرەكيش ئەو يە كە عىراق
 دروستكراۋىكە، دژ بە سىروشتى خەلگانى ناوچەكە. گەر لە پۇژئاوا خەلك
 ئامادەبوون يان لە پىگاي شەپە درىژخايەنەكانەو ناچاركران دەستبەردارى
 شوناسى لۇكالى خۇيان بىن، ئەم پىرۆسەيە لە پۇژھەلانى ناوہپاست، بە تايبەت لە
 بەرامبەر بە كورد، بە ھىچ كۆي ناگات، چونكە لەبرى گۆپىنى شوناسى خەلكى
 دەولەتى عىراقى شوناسى لۇكالى پتەوتر كرد.

سەرنجى دووھ ئەو يە كە ئەگەر بىتو، خەونى دروستكردنى عىراق
 پۇژئاوايبىيە ئەو لە ساتەوختى فەراھەمبونىدا دەبىتە پۇژھەلانى. بە بوونى بە
 پۇژھەلانى يانى چىدى سلكردنەو نىيە لە بەكاربردنى ھىچ شىۋازىك لە
 توندوتىژى. مۇۋفى پۇژھەلانى كە دىتە سەر كىشەكانى ۋەك لە يەكگەيشتن،
 تواناي پەيوەندىكردن، سىنگىراوانى، دىموكراسى، ھوكمى ياسا ھىشتا زياتر لە
 پىنچ سەد سال لە دواى مۇۋفايەتتەو يە. ئايىن مۇكارىكى نىگەتيفى گەرەيە

1. بۇ پەيوەندى نيوان يوتۇپىيا و توندوتىژى بىنولە وئارى كارل پۇپەر،

KARL R. POPPER 1986 Utopia and Violence World Affairs Vol. 149, No. 1
 (SUMMER), pp. 3-9.

2. لەم بارەو زىاتر بىنولە سلافيو ژىژاك،

Slavoj Žižek. 2009 "Denial: the Liberal Utopia." in: Lacan.com.

<http://www.egs.edu/faculty/slavoj-zizek/articles/denial-the-liberal-utopia>

لهم بوارهدا. دياره نايين بؤ خؤى له هه مان كاندا دهكرتت سه رچاوهى
 نه خلاقىكى مرقفانهى سهردهمى بيت، به لام كاتيك له هه ناوى شتوازى ده سه لآتى
 بؤژه لاتيدا دهرده كه وىته په هاگه رابى، دلپه قى، لاوازى كه سايه تى، خؤ
 به بالآزانى زؤر نه خؤشى تر ده هينته ناروه. دياره مهرج نيه كه سيك نايينى بيت
 بؤنه وهى هه لگرى نه م سيفه تانه بيت، چونكه وهك وتمان هيچ كام لهم به هانه
 تاييه ت نين به نايينه وه، به لكو كاتيك نايين دهكرتت پاشخانيان هيندهى تر
 به هيز ده بيت. ميژوى عىراق ميژوى خوښپرشتن و به كتركوشتن و ليكنه بورده.
 پهنگه پروداوى كوشتنى نيمام حسه ين له كه ربه لا سه رده تاي نه م جهنگه سياسييه
 به نايينيه ئاودراوه بيت. جهنگى نيوان سوننه و شيعه له پاش پروخانى
 سه ددام لهم پاشخانه وه سه رچاوهى گرتبوو. له ناو سوننه دا كومه لايك ديدى
 سياسى دپندانه هه يه نه وىش له پىگاي توندوتيزيه وه ده توانريت زؤرينه بكرتت
 كه مينه، نه مه نهك له پىگاي قىر كردنيان، به لكو له پىگاي چاوشكي نكرديان.
 هه رچه نده نه م پرؤسهى قىر كردنه له پرؤسهى نه فالدا به رامبه ر به كورد به كار برا،
 پهگى نه م ديد ده كه پىته وه بؤ عه باسيه كان، سوننه له پاكستان و جيگاكانى
 ترى وهك به حره ين به كارى ده به ن.

په يوه ندى مرقؤ به خوداوه په يوه ندى كه كه دهكرتت بنه ماي ژيانىكى
 ئاسودهى پر له نه خلاق بيت كاتيك مرقؤ له ميانهى په يوه ندى به خوداوه له
 سنووردارى و لاوازى و هه ژارى خؤى به ناگا ده بيتته وه، فيرى نه وه ده بيت كه
 پىويسى به مرقؤىكى تره بؤنه وهى بگاته ئاسوده گى.⁽¹⁾

1. بؤ زياتر زانبارى له سه ر نه خلاق له په يوه ندى به نه وى تره وه بنواره كاره گانى (ئيمانويل ليفيناس)

ليزهدا بوخته بهكى نه م ديد، نامهى دوكتوراي جيئيفر رؤساتؤ،

Jennifer E. Rosato 2010 OPENING ONESELF TO AN OTHER: SARTRE'S AND
 LEVINAS' PHENOMENOLOGICAL ETHICS [http://etd.nd.edu/ETD-](http://etd.nd.edu/ETD-db/theses/available/etd-04082010-161003/unrestricted/RosatoJE042010D.pdf)
 db/theses/available/etd-04082010-
 161003/unrestricted/RosatoJE042010D.pdf

به لّام كيشه‌ی ئایین له پۆژه‌لّاتی ناوه‌پاستدا ئه‌وه‌یه كه بیر لی نه‌كراوه‌یه،
ته‌نها وه‌ك چوارچێوه‌یه‌ك و پاشخانێك وه‌رده‌گیریت بۆ فه‌راهه‌مبوونی ئامانجی
ته‌سكی مرۆفانه. به‌م پێیه‌ كاتێك عێراق دووره‌ له‌ پۆژئاواوه‌ و به‌ها
پۆژه‌لّاتییه‌كان تیايدا بیر لی نه‌كراوه‌ن ئه‌وا ته‌نها توندوتیژی ده‌زانیت نه‌ك
ئه‌خلاق و عه‌قل. دیاره‌ ئه‌مه‌ به‌مانی ئه‌وه‌ نییه‌ كه‌ ئه‌خلاق و عه‌قل بوونی نییه‌.
لێره‌دا ده‌بیّت ئه‌وه‌ پوون بکریته‌وه‌ كه‌ ئه‌خلاق و عه‌قل به‌ مانا زانستییه‌كه‌ی نه‌ك
به‌ مانا گشتییه‌كه‌ی مه‌به‌سته. به‌ زمانێکی تر ئه‌خلاق یانی به‌رپرسیاریتی
به‌رامبه‌ر ئه‌وی تر و عه‌قل یانی بوێرێك له‌ پرسیارکردن له‌ سروشتی هه‌موو شتێك.
نه‌بوونی ئه‌م دوو په‌هه‌نده‌ وه‌های کردووه‌ كه‌ ئه‌خلاق له‌ پاراستندا كورت
بکریته‌وه‌ و عه‌قلیش له‌ چوارچێوه‌ی باوه‌ردا.

له‌ هه‌مان کاتدا ئه‌مه‌ دیدێکی پوونه، كه‌ عێراق ئه‌و بۆته‌قه‌یه‌یه، كه‌
پێكهاته‌كانی ناچار به‌ توانه‌وه‌ ده‌كات له‌ پێگای میکانیزمی ناوه‌وه‌ و هیژه
ده‌ره‌کییه‌كانه‌وه‌. له‌ میژوودا هیژه‌ ده‌ره‌کییه‌كان خواستیان وه‌ها بووه‌، عێراق
به‌ره‌و ئاقاریکی وه‌ها به‌روات كه‌ بپیته‌ ولّاتێك كه‌ نه‌ته‌وه‌ی عێراق به‌پێنێته‌ ئاراوه‌.
كه‌واته‌ عێراق هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ به‌و خه‌ونه‌وه‌ هاتۆته‌ ئاراوه‌ كه‌ نه‌ته‌وه‌ی خۆی
به‌پێنێته‌ ئاراوه‌. به‌ بێ بوونی هیچ بنه‌مایه‌ك بۆ ئه‌م مه‌به‌سته. وته‌یه‌کی ناسراوی
مه‌لیك فه‌یسه‌ل هه‌یه‌ له‌م بواره‌وه‌:

عێراق یه‌كێكه‌ له‌ ولّاتانه‌ی كه‌ له‌ پووی ئایینی، جفااتی، یه‌كبوونی كه‌لتووری
به‌ سه‌ر خۆیدا دابه‌ش بووه‌، ده‌سه‌لّاتی په‌رته‌وازه‌یه.^(١)

1. له‌ گۆتیێ ناچی شه‌وكه‌ت ژبان و یاده‌ومری هه‌شتا ساڵ.

Naji Shawkat, *Sira wa Dhikrayat Thamanima 'Aman, 1894-1974* [Biography and Memoirs of Eighty Years, 1894-1974] (Baghdad: Maktabat al-Yaqdha al-'Arabiya, 1990), pp. 623-626

ههروهه له ساتی هاتنی بۆ عه‌رش له سالی (١٩٢١) فه‌سه‌لی یه‌که‌م ده‌لێت: به‌وپه‌ی ده‌لته‌نگیه‌وه ده‌یلتیم به‌ باوه‌ی من هه‌تا ئێستا له‌ عێراقدا که‌لێک بوونی نییه‌، نه‌وه‌ی هه‌یه‌ ته‌قه‌له‌ خه‌لکی خه‌یاڵکاران، به‌تال له‌ بیرێکی نیشتمانی، سیخناخ به‌ ته‌قلید و نه‌فسانه‌ی دینی، گوێه‌لخه‌رن بۆ خراپه‌ و گێره‌شیوتن، هه‌میشه‌ ئاماده‌ن راپه‌ن به‌رامبه‌ر هه‌ر حکومه‌تێک:

أقول و قلبي ملآن أسي... أنه في اعتقادي لا يوجد في العراق شعب عراقي بعد، بل توجد كتلات بشرية خيالية، خالية من أي فكرة وطنية، متشعبة بتقاليد وأباطيل دينية، لا تجمع بينهم جامعة، سماعون للسو و ميا لون للفوضى، مستعدون دائما للإنتفاض علي أي حكومة كانت، فنحن نريد والحالة هذه أن نشكل شعبا نهذب و ندره و نعلمه، ومن يعلم صعوبة تشكيل وتكوين شعب في مثل هذه الظروف يجب أن يعلم أيضا عظم الجهود التي يجب صرفها لإتمام هذا التكوين وهذا التشكيل.. هذا هو الشعب الذي اخذت مهمة تكوينه علي عاتقي.

ئه‌م ئه‌رکه‌ له‌ عێراقدا مه‌حاله‌، چونکه‌ ئه‌گه‌ر فه‌ره‌نسا توانی به‌کارێکی وه‌ها هه‌ستێت ئه‌وه‌ نه‌بوو که‌ ته‌نها ده‌وله‌ت و سیسته‌می وه‌های هه‌بوو، به‌لکو میژووێکی دوورودرێژ له‌ که‌لتووری که‌له‌که‌بوو به‌و ئاقاره‌دا و هه‌روه‌ها شوپشێکی که‌وره‌ی وه‌ک شوپشی فه‌ره‌نسی له‌گه‌ل تیرۆرێکی بێ وێنه‌ له‌و پۆزگاره‌دا به‌و ئاقاره‌دا.^(١)

1. چه‌مکی ئه‌مڕۆ له‌ شوپشی فه‌ره‌نسیدا هاته‌ ئاراوه‌، بۆ زانیاری زیاتر بنواوه‌،

K.M. Baker 1994 (ed.), The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture, vol. 4, The Terror (Oxford: Pergamon Press).

M. Bouloiseau, 1983 The Jacobin Republic, 1792–94 (Cambridge: Cambridge University Press).

F. Furet, 1996 'The Terror, in Peter Jones (ed.), The French Revolution in Social and Political Perspective (London: Arnold).

H. Gough, 1997 The Terror (Basingstoke: Macmillan).

C. Haydon and W. Doyle 1999 (eds), Robespierre (Cambridge: Cambridge University Press).

سەربارى ئەمە ئەزمونى كۆمەلەپەتى دووبارە نابىتتەو، ناتوانىت كۆپى بىكرىت. ئەمە جۆرىك لە ئاگايى بوو تايىت بە مۆدىرنەكردن، كە پەگى لە دىدىكى ميكانىكىدا ھەبوو. ئەم دياردەپە پىنى دەوترىت مۆدىرنایزەيشن، مۆدىرنەكردن.^(۱) بە پىنى تيورەى مۆدىرنەبوون ئەگەر بىتو كۆمەلەك ھەنگاو بە ئارپاستەى مۆدىرنەدا بىرىت، كە بىتتە ھۆى دارپشتنى بىنەمايەك، ئەوا لە دەرئەجامدا دەگەينە ئەو ئامانجە. ئەم ديدانە ئەمپۆ، بەداخەو ھىشتا برەويان ماو بەلام تەنھا شىوازيان گۆراو. ئەو ھى ماى پىكەننە كە ئەم جۆرە پىكەو ھەبوونە ناوى نراو پىكەو ھەبوونى مەدەنى، كە گواپە خەلكى بە ئارەزووى خۆيان پىكەو ھەگرەدەبەو ھەتەو ھەبۇنياد دەنن.

ئەو ھى شايانى ئامارەپىدانە لە ھەمان كاتدا ئەو ھەپە كە ئەم ناسيوناليزمە مەدەنىيە بوو بە ھۆى ھاتنە ئاراي ناسيوناليزمى كەلتورى يان شىوازي ئەلمانى ناسيوناليزم، كە لە سەر زمان و كەلتور و مۆر و پەنگرىژكراو بە پۆمانسىيەت. ھەر دوو ئەم دوو ناسيوناليزمە بەرپەكەوتن بەلام ھەر زوو ناسيوناليزمى دەولەتى لە عىراق بوو بە ناسيوناليزمى ئىتنى، يان لەپاستىدا تايغى، لە لايەن سوننەو. لە لايەكى ترەو عىراق بە بى ئامرازى مۆدىرنە ناتوانىت عىراق بىت. لە يەكەم پۆزى دروستبەو ھەو عىراق پىويسىت بە فۆكە ھەبوو بۆ بۆمبارانكردنى ئەو خەلكانى كە دەسلەتتى بە سەرياندا نەدەشكا. بە بى فۆكە

R.R. Palmer, 1989 Twelve Who Ruled: The Year of the Terror in the French Revolution (Princeton, NJ: Princeton University Press).

C. Petitfrère, 1996 'The origins of the civil war in the Vendée, in Peter Jones (ed.), The French Revolution in Social and Political Perspective (London: Arnold).

1. بۆ زانبارى زياتر لە دىدىكى رەخنەپىيەو ھەبۇرە،

Adam Przeworski and Fernando Limongi 1997 Modernization: Theories and Facts, World Politics, Vol. 49, No. 2 (Jan.), pp. 155-183

عیراق هەرگیز نه ده بووه ولاتیک که دهستی به سەر سهرتاپا سنووره کانیدا زال بیت. مۆدیرنه ی نامپازی تیکه ل به سته مکاری پۆژه لانی، پیکهینه ره کانی ده سه لاتی عیراقن.⁽¹⁾

۳: میتۆدی ئەم لیکۆلینه وهیه:

میتۆدی ئەم لیکۆلینه وهیه چه مکی خالی وه چه رخانه. ئەوهی له زانستی سیاسیدا پێی ده لێن کریتیکیل جه نکچه ر. به م پێیه دوو جوړ له ساته وه خت هیه له میانیه پوهتی میژوودا، ساته وه ختی ناسایی و ساته وه ختی قهیران.⁽²⁾ ئەگەر هاتوو ساته وه ختی قهیران بوو به هۆی وه چه رخان له ناساییدا، ئەوا ئەو ساته وه ختی قهیرانه ده بیته ساته وه ختی وه چه رخان. وه چه رخان به مانای گۆرپانکاری له سیستمی ده زگاییدا، که له نه جامدا ده بیته هۆی گۆرپانکاری له شیوازی هه لسوکه وت و په یوه ندی و باوه پدا.

که ده لێن سهرده میکی نوێ چه مکیکی وه ها چی ده گه یه نیت؟ سهرده می نوێ، کاتیک دیته ئاراوه که وه چه رخانیك پوو ده دات لهو دۆخه ی که له ئارادایه. دوو پوانگه هیه بۆ لیکدان وه ی ئەم وه چه رخانه، یه کێکیان فله سفی نوێ تریان زانستی سیاسی. بۆ خویندنه وه ی ئەم دۆخه ئیمه سوود له هه ر دوو دیده که وه رده گرین، چونکه له راستیدا هاویه شیییه کی زۆر هیه له نیتوانیداو، به تیکه لکردنیان تیکه یشتمان ده وله مەندتر ده بیت. ئیمه که قسه له سەر ئەم په یوه ندیه ده که یه قسه له سەر ورده کارییه کانی ناکه یه، زیاتر مه به ستمان

---

1. بۆ زانیاری وریتر لهم باره وه بنواره،

Toby Dodge 2003 *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied* Columbia University Press،

2. JOHN HOGAN 2006 *Remoulding the Critical Junctures Approach* Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique 39:3 (September/septembre) 657-679.

ههنگاه گه وره کانیه تی، ئەو سەردەمانە ی که مەبەست و توانا تیایدا دەگۆرێت. ئێمە ئاگادارین که سیاسەت لە ئاستی وردەکاری بەلام لەنیو چوارچێوەی گەرەدا پوو دەدات. پەخنیەک بە ئاسانی دەتوانرێت لە سیاسەتی کوردی بگێرێت ئەوەیە که توانای بینین و دەرک پێکردنی چوارچێوە گەرەکانی نییە، بەلکو سەرقالی وردکارییەکانە، ئێمە ئەم سیاسەتە ی کوردی ناو دەنێین سیاسەتی تا دوا نیو پۆ. بەمانای ئەوەی تەنانت توانای دەرککردنی پۆژیکیشی بە تەواوی نییە. لە هەمان کاتدا یانی نەبوونی هیچ جۆرە ستراتیژیک.

بۆ پاشەکردنی ساتەوهختی وەرچەرخان لە پووی فەلسەفییەو چەمکی پوودا بەکار دێت و لە زانستی سیاسەتدا چەمکی کریتیکال جەنکچەر یان ساتەوهختی وەرچەرخان لە هەر دوو دیدەکەدا دوو جۆر لە ساتەوهخت هەیە ساتەوهختی ئاسایی و ساتەوهختی وەرچەرخان. لە پووی فەلسەفییەو، لە ساتی پوودای پوودا پچرانیك دروست دەبێت و پاستی دەرەکەوێت، لە ئەجامدا زەمینە ی ساتەوهختیکی جیاوازتر دێتە ئاراو، زۆرین ئەو فەیلەسوفانە ی که لەم بوارەدا کاریان کردووە، تەنها ئاوی ئالان باديو، جیل دۆلۆز، پۆل ریکۆر، ئیان ماکنزی بهینین بەسە.⁽¹⁾

لە پووی زانستی سیاسییەو هەرەها چەمکی وەرچەرخانی کاریگەر (کریتیکال جەنکچەر) بەمانای ئەوە دێت که دوو سات هەیە یەکیان ئاسایی و ئەوی تر یان قەیراناوی، دیارە ئەم چەمکە بەشیکە لە میتۆدیکی ئالۆز که پێی دەلێن هیستۆریکال ئینستیتیوشن یان گەشە ی دەزگا لە میانە ی میژوودا.

بەپای ئێمە ئیستا ساتەوهختی وەرچەرخانە. بەهانەشمان بۆ ئەمە بەم شیۆهە یە. عێراق وەک وڵاتیکی داھێنراو، که مانای وایە هیچ بنەمایەکی

1. بۆ زانیاری زیاتر لە پووی فەلسەفییەو بنوێرە:

MacKenzie Iain 2008 What is a Political Event? Theory & Event Volume 11, Issue 3.

ناسنامه یی و پیکه وه بوون و په یوه ندیکردنی نییه، هه میشه بق زالبوون به سر
 ئه م ناسروشتییه یدا هیژی به کار هیئاوه بق سه پاندنی دهسه لاتی ناوه ند به سر
 سه رجه م پانتاییه کانیدا. هر له یه که م پوژی دروستبوونییه وه عیراق پیویستی
 به فپوکه بووه بۆئوه ی خه لکانی ناو سنووری خزی بۆمباران بکات هه تا بیته ژیر
 پکیفی، دیاره ئه مه به شیک بوو له نه ریتی ئینگلیز. ئه م خه سه له ته وه های کردووه
 که ئه وه ته نها هیزه که به پړوه بهر و پیکهر و کرۆکی راسته قینه ی هه موو جوړه
 سیاسه تیکه له عیراقدا. له نیو ئه م په یوه ندی هیزه دا په یوه ندی کوردو ناوه ند
 له هه مووان زیاتر قوریانی ئه م جوړه په یوه ندییه بووه. به م پتیه ده توانین به
 میژووی عیراقدا بچینه وه زۆر به ئاسانی هه موو ئه و ساته وه ختانه دیاری بکه یین
 که کورد تیایدا ده رکه وتوون و هه موویان ساته وه ختی لاوازیی حکومه تی
 ناوه ندین.

به ئام ئه م ده قه به دیدیکی میکیافیللیانه وه نووسراوه. مه به ست له دیدی
 میکیافیللی چییه؟ میکیافیللی وه که هه موامان ده زانین نزیکه ی پینج سه ده
 له مه وپیش له شاری فلورنس له ئیتالیا ژیاوه. ساته وه خت و ژینگه و سیسته می
 سیاسی ئه و پوژگاره ی که میکیافیللی له ژیر سایه ی خیزانی میدیچیدا ژیاوه زۆر
 له ئیستای عیراق و هریم ده چیت. مملانیی خیزانه کان، ناسه قامگیری، دهستی
 ده ره کی و، له هه مان کاتدا که شه ی هونه ر و نابووری. له لایه کی تره وه
 میکیافیللی ئه و که سه یه که نزیک بووه له م سیسته مه وه و به شیوه یه کی
 مه به ستدار ده رباره ی نووسیوه. مه به ستمان له شیوازی مه به ستدار ئه وه یه ئه و
 که سیک نه بووه ته نها بیته و میژوو بنووسیت یان پووداوه کان پافه بکات، به لکو
 ئامانجی ئه وه بووه له پښگای دیده کانییه وه، له پښگای نووسینه کانییه وه ببیته
 به شیک له سیسته می سیاسی. ئیمه ییش لیږده که ئه م دیدانه ده خه ینه پیش چاو
 به مه به ستی به شداریکردنه له پړۆسه ی سیاسی. جوړیک له به شداریکردن که

دەگمەنە و لە ھەمان کاتدا لاوازە. لە پێشەکی خیتاییک بۆ لیثی میکیاڤیلی دەبیئت پۆزش بەیتیتەو بەوێی کە تەنھا کتیییکى ھەبە پێشکەشی لۆرینزۆی بکات، لە کاتیکدا خەلکی تر ئەسپ و شتی تری گرانبەھا بە میر دەبەخشن. ئێمە بە پێچەوانەى میکیاڤیلییەو پۆزش ناھیتینەرە و دیاریبەکەمان بە بەنرخترین دیاری دەزانین، ئەک بۆ میر، بەلکو بۆ خەلک.^(۱)

لە لایەکی ترەو میکیاڤیلی ھەرچەندە خۆی وەھا دەردەخات کە لەپشت زمانە پاستەوخۆکەو ھەبە تاییەت لە کتییی میردا، چەندین مەبەستی شاراو ھەبیئت، بەلام زمانی میر زمانیکە کە دەربەری سروشتی بێ بەزەیی و بێ ئەخلاقی واقعی سیاسیە. سروشتی سیاسەتکردن لەو بەشەى دنیای ئێمەدا لە دلرەقى و بێ بەزەیی و زۆرجار لە بێ ئەخلاقیدا میکیاڤیلیی تێپەراندووە. لە راستیدا زەقى و دلرەقى میکیاڤیلی کاتیک بەراورد دەکریت بە دەقى کەلتورەکانی تر ئەھوون دەبیئتەو. ماکس فیبەر لەم بارەىو دەدویت لە دەقى سیاسەت وەک پێشە، کاتیک میر بەراورد دەکات بە دەقى ئەرتاشاسترای کۆرتیلی کە دەقیکی ھیندیە چەندین سەدە پێش لە دایکبوونی عیسا نووسراو. ھەرەھا دەقى موقەدیمەى ئین خلدون بە ھەمان شیوازە.^(۲)

لە سرووی ھەموو ئەمانەو پافەکانی میکیاڤیلی، ئامۆزگاریبەکانی، ئەگەر بیتو بەرگیکی سەردەمیانەیان بە بەردا بکریت ئەوا لە ھەموو نووسراویکی تری پۆژئاوایی بەسوود تر دەبیئت.

داکۆکیکردنی میکیاڤیلی لە سەر شەپ و ھونەری شەپ و ھیزی سەربازی بۆ بردنەوێ پێگەى سیاسیی ئەمەق واقیعیکە لە عێراقدا پیادە دەکریت. کاتیک

1. بۆ ھەبوونی دیدیکی گشتگیری نیمچە ئەکانیمی بنواری:

<http://plato.stanford.edu/entries/machiavelli>

2. Max Weber Politics as a Vocation

<http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Politics-as-a-Vocation.pdf>

ئىمە ئەم دىدانە دەخەينە بەرچاۋ كوردستان لە ژێر ھەر شەي ھېرشى سەربازىدايە لە لايەن سوپاي عىراقى ناوەندەو. ميکياڤيلىيەت لە کوردستان لە زۆر پووەو لە ئارادايە، دەسەلاتى بنەمالە و شەپکردن لە پیناومانەو ھى بنەمالە و ئاراستەکردنى سىياسەت و گەشە و ھەموو بوارەکانى تر لەم پیناوەدا، لە زۆر پووەو لە سەردەمى قۇناغى پېش دەولەت دەچىت. ئىمە کە ميکياڤيلىيانە ئەم دۆخە دەبينىن بۆئەو ھە بەرەو بە پۆبەردنئىكى دەولەتى ئاراستەي بکەين. شايانى باسە کە ميکياڤيلىيە کەم کەسە لە مێژووى بىرى سىياسىدا کە چەمکى دەولەتى بەکارھىنايىت.

ئەو ھى زياتر لە ھەمان کاتدا ھاندەرە بۆ بينىنى واقىعە کە بەم شىو ھە ئەو ھەموو دىد و پەرپاگەندە و لىکدانەو ھى خىرا و ھەنوگە پىيانەيە کە مەبەستيان چەواشەکردنە.

لە پووى واقىعە سىياسى دەسەلاتخاۋىيەو دەکرىت بۆ نموونە ھەموو شتىک پەوايە لە پىتاۋى مانەو لە سەردەسەلات، يان ئامانج بە ھانەي ئامرازە و زۆر مېتۆدى تر بە ئاشکرا لە دونىاي سىياسەتى ناوچە کەدا ببينرئىت. ئەم بنەمايانە ھەموو ئەمەق لە کوردستان بە زەقى و بە پوونى پىادە دەکرىت.

ئىمە لەم باسەدا بە دوو ھىلى تەرىپ دەپۆين، يە کەمىيان زىندوبوونەو ھى عىراقە و گۆراني عىراقە لە ولاتئىكى لاوازەو بۆ سىستەمئىكى تاکە کەسى بەرەو دىکتاتۆرى، لە ھەمان کاتدا قەيرانە کوشندە و درىژخايەنەکانى ھەرئىم لە بەرامبەر ئەم گەشەيەدا.

٤: دۆخە کە چۆن پىنرا:

پانانى دىدى ئەوانى تر بە شىكى بنەپەتى ھەموو نووسىنئىکە. لىرەدا دەکرىت دىدەکان بە گشتى بکەينە دوو پۆلئىنەو: يە کەم دىدە دەرەکیيەکان، دوو ھەم دىدە ناوہکیيەکان. دىدە دەرەکیيەکان بە گشتى جەخت لە سەرنەوت دەکەنەو، وە کە فاکتەرىکى گەرە و بگرە تاقانەي پشت ئەم پشيوپىيە. بىن ئان ھىڤليون لە

پاڤورتىكىدا لە واشىنقون پۇست ھۆكارى سەرەكى دەگەرپىنتەوہ بۇ ھاتنى كۆمپانىاي نەوتى ئىكسۇن، بە تايبەت بۇ ناوچە جىناكۆكەكانى نزيك موسل.^(۱)

ئىمە ھىندە جەخت لە سەر دىدى دەرەكى ناكەينەوہ، چونكە بۇ خوینەرەك نووسراوہ كە وردودرشتى دۆخەكە بەلايەوہ مەبەست نىيە، ھەرۈەھا ھەمىشە ھەول دەدات بە جۆرىك لەجۆرەكان بە ولأتى خويانەوہ بىبەستىت. ئەمە بە ماناي ئەوہ نىيە كە نەوت ھىچ بايەخىكى نىيە، بەلكو لە كرۆكى دۆخەكەدايە، چونكە سامانى سروسشتى توانابەخشە و ھەرۈەھا دەتوانىت بىيئە ھۆكارى گۆرپىنى جىوپۆلەتىكى ناوچەكە، بە تايبەت لە پەيوەست بەتوركياوہ. ھەر ئەمەيشە كە ئەمريكا لە ھەموو ئاستىكدا دژ بەم گەشەيە، بە تايبەت بۇ كۆمپانىيان توركەكان.

لە لاىەكى ترەوہ، پىكھىنان و ھاتنى ھىزى دىجلە بۇ ناوچەكانى كوردستانى ژىردەستى حكومەتى ناوہندى لە لاىەن چاودىرانەوہ بە چەند شىوازيك بىنراوہ، لىرەدا بە كورتى دىدەكان و كەموكورتىيان دەخەينە پىش چاو وەك پافەكارىيەكى سەرەتايى بۇ دارشتنى چەند مەبەستىك، يەكەم: تىگەيشتن و جۆرەكانى تىگەيشتنى ئىمە لە دۆخەكە. دووہم: پەرچەكردارى چاودىران و پۆشنبىران بۇ دۆخەكە و سىيەم: خستەنە پىش چاوى ئاستەكانى تىگەيشتن.

ھەرۈەھا سەربارى ئەمانە وەك جۆرىك لە پانانى ئەدەبىيات لەم بارەوہ، پانانى ئەدەبىيات، بەشىكى سەرەكى ھەموو كارىكى تويزىنەوہيە، بۇ ئەوہى پىشانى بەدەيت كە پىشتر لەم بارەيەوہ چى كراوہ و چى وتراوہ و ئەم تويزىنەوہيە چى زياد دەكات و، پەرە بە چى دەدات و چى پەخنە دەكات.

1. لەم بارەوہ بنواپە،

Ben Van Heuvelen 2012In Iraq, Exxon oil deal foment talk of civil war, December 18, http://articles.washingtonpost.com/2012-12-18/world/35887389_1_kurdistan-region-kurdistan-president-massoud-barzani-civil-war.

دهكریت په‌رچه‌كرداره‌كان به‌م شیوه‌یه پۆلین بکه‌ین، ئیمه بۆیه ده‌لێن په‌رچه‌كردار چونكه بیرى كوردی به‌ گشتى پاشكۆی پووداوه و له‌ میانه‌ى رافه‌كارى بۆ پووداوا، هه‌میشه به‌ گشتى له‌ به‌ر نه‌و دۆخه سه‌قه‌ته‌ى له‌ هه‌ریم له‌ ئارادایه، به‌ زۆرى له‌ هه‌ولێ ئه‌وه‌دایه كه پۆشین و پاساوه‌اندان و وروژان و نه‌جێندای حیزبى بخاته پێش چار. هه‌رگیز بیرى كوردی، به‌ ده‌گه‌ن نه‌بێت تی‌رپامان نییه له‌ پووداوا، گه‌پان نییه به‌ دواى په‌گ و پێشه‌یدا، هه‌ولێك نییه بۆ تێگه‌یشتن له‌ پوانگه‌ى گشتییه‌وه. ئیتر ئایا ئه‌م گشتییه كورده، نه‌ته‌وه‌یه، خه‌لكه، نیشتیما نه‌ یان هه‌ریمه.

دیدى یه‌كه‌م به‌ختیار عه‌لى، په‌نگه پێویست به‌ پاساوه‌نه‌كات بۆچى له‌ به‌ختیار عه‌لییه‌وه ده‌ست پێ بکه‌ین. به‌ختیار كه له‌ پێگای په‌رسیارێكى تا هێندێك ریتۆریكه‌وه ده‌پرسیت، ده‌یان‌ه‌وێت چ كوردستانێك داگیر بکه‌ن ؟ كوردنى په‌رسیاره‌كه بۆ خۆى ئاماژه‌یه كه زیاتر له‌ كوردستانێك هه‌یه، كه لای ئه‌و به‌ گشتى به‌شكراوه بۆ دوو كوردستان: یه‌كه‌میان كوردستانی یه‌كێتى و پارتى و دووه‌میان كوردستانی ده‌ره‌وه‌ى یه‌كێتى و پارتى. ده‌توانین ب‌لێن كوردستانی مادى و كوردستانی خه‌یالى. لای ئه‌و كوردستان لای پارتى و یه‌كێتى داگیر كراوه، له‌ هه‌مان كاتدا ئه‌و دوو حیزبه، 'سه‌ركه‌وتوو یون له‌وه‌دا ئه‌و ئه‌فسانه‌یه بچێن كه كوردستان مۆلكى ئه‌وانه'. پاشان دێته سه‌ر ترسناكی ئه‌م جووره داگیركردنه.

'ده‌ره‌نجامه ترسناكه‌كانى ئه‌و به‌ تاییه‌تیکردنه، ئه‌م‌و دهرده‌كه‌وێت. له‌ ساتێكدا كه كوردستان ده‌كه‌وێته‌وه به‌ر هه‌ر هه‌ر شه‌یه‌كى ده‌ره‌كى. له‌و ساته‌دا ته‌واوى ناكۆكییه‌كانى ناو میژووى سیاسى ئیمه دێته‌وه پێش. ئه‌م‌و ژماره‌ى ئه‌و ده‌نگانه‌ى كه ده‌لێن كوردستان مۆلكى كێیه و كێ خواردویتی با ئه‌وانه به‌رگرى لێ بکه‌ن كه‌م نین'. ئه‌م دۆخه به‌ لای به‌ختیاره‌وه 'به‌ره‌مه‌ى ئه‌و هه‌سته قوولنه‌

به نامۆیى كه بیست ساله سهوز دهكریت. ههستیكه دهرى دهخات ئه و نوبه دهسه لاتداره ی كوردستان و له گه لیشیدا ئۆپۆزسیۆن تا چه ند به شداربوون له دروستكردنى وینه به كدا بۆ كوردستان وهك خاكێك كه مولكى كهسانێكه و سه رزه مینی كهسانێكى دى نییه.⁽¹⁾

به لām سه ربارى ئه م جۆره داگیركردنه یان نامۆكردنه ئیستا دۆخه كه جیاوازه، چونكه 'كیشه ی سه رهكى له م ساتانه دا كه دوژمنێكى فاشیستی ناسیونالیست هێرش ده هینیت، ئه وهیه ئه م دوژمنه هێرش ناكاته سه ر ئه و كوردستانه كه مولكیه تی تایبه تی پارتی و به كیتییه، په لامارى ئه و كوردستانه نادات كه كارخانه و كه پیتالۆ بیره نه وته، به لكو به ر له هه ر شت هێرش ده كاته سه ر ئه و كوردستانه ی كه سه مبولی ژیا نه بۆ هه موومان، ئه م هیزه ته نیا په لامارى ئه و كوردستانه نادات كه په هه ندێكى ئابوورى ههیه، به لكو په لامارى كوردستانی زمان، كوردستانی خه یال، كوردستانی یاده وهرى، كوردستانی ژینگه ده دات، بۆیه گه وه ترین هه له بیهكین ئه وهیه وا بزانی كاتیك ناسیونالیستیك په لامارى نه ته وهیهكى تر ده دات، ته ماعی ته نیا له سه ر سامانه ئابوورییه كانه، به پیچه وانه وه شه پرى ناسیونالیسته كان هه میشه شه پێكى سه مبولیکه، هه میشه تیكشكاندنى هیزی ئه وى تره له سه ر ئازادبوون'. به ختیار پاشان دیالێكتیکى ئاغا و كۆيله ده هینیته ئاراهه بۆ شیوازی په یوه ندیی نیوان هه ریم و به غدا یان كورد و به غدا، به لām به تیگه یشتنى ئیمه ئه م دیده هه لهیه. په یوه ندیی نیوان به غدا و هه ریم په یوه ندیی نیوان كۆيله و ئاغا نییه نه به مانا هه گلییه كه ی و نه به مانا كوردیه كه ی، مه به ستمان له هه ناوی زمانى كوردیدا، كۆيله و ئاغا مانایه كى ساده یان ههیه، هه رچه نده سیسته مى كۆمه لاتیى كوردی كۆيله ی نه بووه به لām

---

1. رۆژنامه ئاوه نه:

نه وهی هه یه خزمه تکار و پیاو و دهت و پتوه ند و شیوازی ترن که له پووی
کۆمه لایه تی و سیاسیه وه پۆل و کاریگه رییان جیاوازه .

په خه یه کی تر که ده توانریت له م دیده بگیریت په روایزکردن یان
که منرخکردنی ئابوورییه له بهرامبه ر شووناسدا، که به هه له تیگه شتنه له
سه رتاپا پرۆسه که چونکه هه میسه شووناس هیچ نییه جگه له پوویشیک بۆ
خواستی ئابووری. نه گه ر هه ریمی کوردستان جیگایه کی بی نرخ بوایه له پووی
ئابوورییه وه، نه وا په یوه ندی له نیوان هه ریم و به غدادا زۆر جیاواز ده بوو له وهی
که ئیستا هه یه، چ له پوانگه ی به غداوه و چ له پوانگه ی کوردوه. نه م دیده
به ره می نه و ته وژمه سه قه ته یه که سه رتاپا بواره کانی زانستی مرقفایه تی و
نه ده بیاتی گرتۆته وه له م چند ساله ی دوایدا. پشتگوێخستنی ئابووری و
جه ختکردن له سه ر به های وه ک ناسنامه یان شووناس. وه ک په خه گران
پۆست-مارکسیست به باشی ئاماژه ی پێ دده دن نه مه هیچ نییه جگه له که و تنه
نیو خزمه تکردنی پرۆسه ی که پیتا لیزمه وه. به گشتی وه رچه رخان له ئابوورییه وه
بۆ که لتوو وهرچه رخانه له مارکسه وه بۆ نیچه. له هه مان کاتدا وه رچه رخانه له
فسه کردن له سه ر دادپه روه ری، گوژه ران، ژیار، بژووی، ده رفه ت، ئازادی به مانا
راسته قینه که ی بۆ هه ندی بوا ری تراویله کی که هیچ نین جگه له به ره می
کۆمپانیا زه به لاهه کانی جیهانی. به ختیار ده لیت 'کاتیک نازییه کان له جه نگی
جیهانیدا په لاماری میله تانی تریان دده دا، له به ر سامان و سه روه ته کانیان نه بوو،
به لکو له به ر نه وه بوو بیسه لمینن ده توانن هه موو میله تانی دنیا بکه نه کۆیله،
بیسه لمینن مرقفی نه لمانی بالآتر و نه وانی تر بچو کترن'. نه مه به هه له تیگه یشتنه
له سه رتاپا دۆخی کۆماری فایمه ر. پاشان به ختیار عه لی به بونیادنان له سه ر نه م
بونیادانه ده لیت: "کیشه ی سه ره کیی ناو عه قلییه تی ناسیونالیستی کیشه ی

به هیز و بیهیزی، گه وره و بچوکیه، ته ماحه ئابوورییه کان لیژهدا به پلهی دووهم دین". دیسانه وه ههلهیهکی کوشندهی تر.

ئهگه ربیته و بهراوردیک بگهین له نیتوان شیوانی سیاسه تهکانی حکومه تهکانی بهغدا له ناوچه نهوتیییه کان و ناوچهکانی تر له پووی پامالین، به عسیکردن، دهستپیکردنی پپۆژه، هه موو ده رنه نجامی ترمان پی ده لێن. ئیمه به پیچه وانهی بهختیاره وه که ده لیت 'جۆری ناسیونالیست هه میشه به ناوی سهروه رییه نه ته وه وه شه پ ده کات، شه په که ی نه و شه پی کلاسیکی و هه میشه بییه یه، که ده ره نجامه که ی به دروستکردنی «ئاغایه ک» و «کۆیله یه ک» کۆتایی دیت، برپامان وایه پپۆسه که لیژهدا کۆیله و ئاغا نییه. ئه وه ی له ئارادایه سه پاندنی ده سه لاتی ده ولتهی ناوهنده به سه ر سه رتا پیا سنووره کانیدا به هه موو په هه نده کان ی. ئه م سه پاندنه بۆ ململانێکردن نییه له گه ل کورددا بۆ ئه وه ی بیسه لمینیت که نه وان ئاغای کورد، به لکو بۆ توانه وه ی کورده، چونکه ئه گه ر له پپۆسه ی ئاغا و کۆیله پامینین ئه و ئاغا کۆیله ناکوژیت، نایه ویت شووناسی کۆیله بوونی بگۆریت، ئاغا و کۆیله له په یوه ندیییه کی ئالۆزدان که به په یوه ندیی دانپیانان ناسراوه هه ر دو ولا پیوستیبان به یه کتره. لیژهدا حکومه تی ناوه ندی ده خوازیت کورد نه بیت و جۆری نه بوونه یان به توینه وه یان ملکه چ و په راوێزین یان به ته وای بیسپینه وه وه ک له نه نفال و هه له بجه دا هه ولیدا. کاتیک سپینه وه شیوانی په یوه ندیییه که یه ئه و په یوه ندیی ئاغا و کۆیله له ئاراد نییه. دوو دیارده به زه قی هه له ی ئه م تیژه مان بۆ پوون ده کاته وه، پاگواستن و قه رکردن. ئه وه ی ئیمه له گه ل به ختیاردا هاوپاین ئه وه یه که 'مه ترسیی هه ره گه وره بيش لیژهدایه، ئایا دوو هیزی وه ک پارتی و یه کیتی که نه یانتوانی وینه ی کورد وه ک بوونه وه ریکی ئازاد بچه سپینن، ده توان به رگری له مانا قووله کان ی پشت ئه م هه په شه و جهنگه بکه ن ؟ ئه وه شتی که من گومانی گه وره م لئی هه یه'.⁽¹⁾

1. بۆ زانیاری زیاتر ده رباره ی دیالیکتیکی کۆیله و ئاغا بنوهر،

Andrew Cole (2004) What Hegel's Master/Slave Dialectic Really Means
Journal of Medieval and Early Modern Studies 34.3 577-610

ئەم دیدەى بەختیارەلى بە شىۋەيەكى زەقتەر لای عومەر حاجى عىنايەت
 پەنگ دەداتەو لە نووسىنىڭىدا لە پۇژنامەى ھاۋلاتى. بە لای ئەم بەرپىزىيەو
 'اگر سوپاى مالىكى ھىرش بكا ئەجىندەى شوقىتىنەتى عەرەب و
 بەرنامەى ۋىلايىتى ھاۋسىمانى پىتە كە باۋەپى بە بوۋى كورد نىيە، مالىكى بۇ ئەو
 نايەت تەنھا دەسەلات لە دەسەلاتدارانى ھەرپىم ۋەرىگىرى و سەرۋەت و
 سامانى نامە شىروعيان زەوت بكا، ئەو دىت و دەپەۋى زىمانى كوردى،
 ھىزى كورداپەتى، كلتورى كوردى خاك و نىشتىمانى كورد داگىر بكات و
 ھەلبەشپىنى، ئەو ەى (۲۲) سالە بوۋىاد نراۋە بە ۋەموو كەموكوپپىەشەو
 تەخت و تاراخجى دەرىپەتپىنى، ئىمە دەزانىن ئەوانەى كە ئىستا سەرمایەدار و
 دەسەلاتدارن دەتۋانن لەگەل داگىر كەراندا پىكېپىن و ھەل بكن
 ئەو ەى داگىر كەرىقەبول نىيە و باجەكەى دەدا پۇشنىر و كرىكار و جووتيار و پالە
 و ھەزار و نەدار و خاۋەن ھەلوپستە نىشتىمانىيە پاستەقىنەكانن كە تاقە خەمیان
 پاراستنى سەرۋەرىيەكانى ئەم گەلەپە، بۆپە پىۋىستە ئەوانەپش كە
 كوپى نازدارى دوو حىزىيەكە و حىزىيە ھاۋپەيمانەكانيان نىن ئەم جارەپش شان
 بدەنە بەر ھىرشى كۈللە ئاساى پەگەزپەرستانى عەرەب و بەرگىرى لە خاكى نىشتىمان
 بكن و بۇ دەسەلاتدارانى پەلمىنن كە ئەوان پارىزەرى پاستەقىنەى ئەم خاكەن و
 جارىكىدى بىيانكەن بە قوربانى ۋەكەى ئىسماعىل بىشكچى كە دەلى: (خراپترىن
 دەسەلاتى كوردى بۇ كورد لە باشترىن دەسەلاتى نا كورد بۇ كورد باشترە). ۋەبىر
 دەسەلاتدارانى ھەرپىمىشى دەھىنمەۋە كە چۈن دەپىت بەرگىرى لە
 پەۋى كۈللەى خاۋرو بگىرت ھەروايش دەپى بەرگىرى لە ھىرشى قەلەپەشەكان لە
 باكوور و دالاشەكان لە پۇژھەلەۋە بگىرت، ئەو پاستىيە لەياد نەكەن ئىمەى كورد
 سى دوزىمنان ھەپەكە يەك". ئەم دیدە ھىندە شىۋەكارى نىيە، ئەۋەندەى
 خستەپوۋى دۇخىكى سەختە لە پاراپى. دەكرىت بوترىت كە پىۋسەكە لە پەۋى

فیکرییه وه بریتییه له مامه‌له‌ی عه‌قلییانه، مه‌به‌ستمان له عه‌قل به‌کاربردنه لیبرال و نیولیبرال‌ه‌که‌یه‌تی، به‌وه‌ی ئایا به‌ش ده‌که‌یه‌ته قوریانی هه‌موو. نه‌گه‌ر کوردستان له لایه‌ن یه‌کی‌تی و پارتیییه و داگیرکراوه نه‌وا ته‌نها به‌شیکی داگیرکراوه، نه‌گه‌ر بێتو مالیکی بێت نه‌وا هه‌مووی داگیر ده‌کات، بۆیه نابێت به‌ش به‌ گشت بگۆرینه‌وه، به‌لام له هه‌ناوی هه‌ر دوو دیده‌که‌دا یه‌ک داواکاری خۆی په‌نه‌ان داوه نه‌ویش ترس له‌وه‌ی که هه‌لسوکه‌وتی بیست سالی پابردووی یه‌کی‌تی و پارتی، لاوازیی ئینتمای لای زۆریک له خه‌لك گه‌یاندبێته ئاستێك که ئاماده‌نه‌بن به‌رگری له نیشتمانیان بکه‌ن، بۆیه هه‌ر دوو نویسینه‌که هه‌مان دونیابینی بونیاد ده‌نن، له هه‌مان کاتدا جۆریک له بانگه‌شه نه‌ک پێۆسه‌یه‌کی فره‌لایه‌نی قوول.

دیدیکی تر که درێژه‌پێده‌ری نه‌م دیدیه، به‌لام به‌شیوازیکی تۆزیك جوداتر له پووی وه‌به‌رچاوخستنی ئارگومێنته‌وه، نه‌ویش دیدی شیرکۆ کرمانج و ئارام په‌فعه‌ته، نه‌و دوو به‌پێژه له میژووی سه‌ره‌تای عێراقه‌وه ده‌ست پێده‌که‌ن، که گوايه هه‌له‌یه‌کی کوشنده له سه‌ره‌تای دروستبوونی عێراقدا پووی داوه به‌وه‌ی که 'منه‌وه‌ره‌کانی کوردستان له دواي جه‌نگی جیهانیی یه‌که‌م هه‌له‌یه‌کی میژووییان کرد که گه‌لی کوردستان تا ئیستایش باجی نه‌و هه‌له‌یه‌ی نه‌وان ده‌دات. نه‌وان له ململانیکانی نیوان مه‌لیک مه‌حمودی کوردو مه‌لیک فه‌یسه‌لی عه‌ره‌بدا پشتیان له مه‌لیکه کورده‌که کرد و پوویان له مه‌لیکی ولاتیك کرد که خه‌ونی داگیرکردنی کوردستانی ده‌بینی'. له‌سه‌ره‌تا‌دا کورته‌کردنه‌وه‌ی سه‌رتاپا پێۆژه‌ی خسته‌سه‌ر عێراقی باشووری کوردستان بۆ هه‌لۆیستی منه‌وه‌ران، هه‌له‌یه‌کی کوشنده‌یه، چونکه به‌دلتیایییه‌وه نه‌گه‌ر منه‌وه‌ران هه‌لۆیستیان به‌ شیوه‌یه‌کی جودایش بوویه نه‌وا باشووری کوردستان هه‌ر ده‌خرایه سه‌ر عێراق، چونکه یه‌کیك له هه‌ره زله‌یژه‌کانی گۆی زه‌وی له پشت نه‌و پێۆژه‌یه‌وه بوو، کورد خۆی و خواستی له به‌رامبه‌ر خواستی ئیمپراتۆردا هه‌رگیز به‌ هیند وه‌رنه‌گیرابوو، به‌لام مه‌به‌ست له‌م

زیاده پۆیییه پووناکی خسته سەر ئه وه دۆخه یه که ئیستا له ئارادایه، بۆیه ههر زوو ههر دوو نووسه ر دینه سهر مه بهسته که یان.

"به داخه وه، ماوه یه که ژماره یه کی به رچاو له پوونا کبیرانو خوینده واره په خنه گره کانی کوردستان هه لویستی پاسیف و بيموبالاتانه له سهر هاتنی هیزه کانی ئۆپه راسیونی دیجله و له شکر کیشیه کانی حکومه تی عیراقی له خۆ نیشان ده دهن، به تاییه تی له سهر لاپه ره کانی فیسبووک. له ژیر پۆشنایی نه وه ی له سه ره وه باسکرا له مه ر هه لویستی منه وه ره کانی کوردستان له بیسته کانی سه ده ی پابردوودا هه لویستی هه ندیک له خوینده واره کانی ئیستای کوردستان له حکومه تی هه ریم، ده کریت بلتین خه ریکه میژوو به شیوازیکی دیکه و له زه مه نی ئه مپۆدا دووباره ببیته وه. که منین ئه و منه وه ره کوردانه ی ئه مپۆ که له بهر بوونی گه نده لی و ناعه داله تی و پاوانخوازی یه کیتی و پارته ی خه ریکن شوینیتی هه مان منه وه ره کانی بیسته کانی سه ده ی پابردوو هه لگرن. به ناشکرا یان به نه ینی، پاسته وخۆ یان نا پاسته وخۆ بانگه واز بو پشترکردنه نیشتمان/کوردستان ده که نو بیده نگی له هاتنی له شکری مه لیکه نوێکه ی عیراق (مالیکی) بق کوردستان هه لده بژین".

پاشان ههر دوو نووسه ر دینه سهر به راوردکاری دۆخی هه ریم و دۆخی به غدا و ده رنه نجام هه ریم براوه یه. ههر دوو نووسه ر ئه وه یان له بپرده چپت که بر کیشه نییه، به لکو بوونی دیارده که بۆخۆی کیشه یه. گه نده لی ملیاریک بیت یان دوو ملیار ههر گه نده لیه. دیاره ده بیت گه وه یی و بچوکی نیوان هه ریم و به غدا له به رچاو بگرین، چونکه نه گه ر هه ریم به هه مان ئاستی به غدا له پووی بپه وه گه نده ل بیت ئه و ده بیت هه موو بودجه به ته وای بپیت.

ئه م نووسینه به شیوازی نووسینه کانی تری پیشوو بانگه شه یه بق داوکیکردن له کوردستان، سه رباری هه موو ناشیرینییه کانی، چونکه ئه و هیزه ی

که ده خوازیت داگیری بکات ناشیرینتره. له هر سى نووسینه که دا کومه لیک هاوېه شی هه یه جگه له بانگه شه که یان، یه که م: سه ختی نارگو مینته که، که هه موو نووسهران پیو یستیان به به هانه و به لگه و ترس و توقاندنی زور هه یه بۆ بونیادنانی نارگو مینته که یان. دوو م: هه موو نووسهران له دۆخیکی ویزداننی سه ختدا ده ژین که ناچارن داکۆکی له بوونیک بکه ن که خوازیارن وه ها نه بووایه، به لām له جوریک له پارایی سه ختدان. سییه م: هه موو نووسهران له میانهی و بهرچاوخستنی نه م دیده نازاراوییه دا کومه لیک لایه نی گرینگیان فراموش کړدوه، جگه له بهختیار علی له دوا دیرپدا به گومانیکه وه بهرچاوی ده خات.

پرسی گرینگی وه ک، نایا نه م دۆخه لاوازی شیرزی و دوو بهر که و ململاننی ناوځویی و توران له نیشتمان هه ریمی هینده لاوازه کړدوه له توانای بهرگری نه بیت. هه موو نووسهران له وه بی تاگان که نه مه قوناغیکی نوییه، عیراق تیایدا دروست ده بیت وه و هه ریم ده بیت شه ریکی دریځایه ن بکات، که به داخه وه میژووی کورد پیمان ده لیت له کاتیکدا کورد قارمانانه شه پ ده باته وه به لām هه میشه جهنگ ده دپړنی. هیچ کام له م نووسهرانه دۆخی جهنگیان وینا نه کړدوه، به لām هیشتا وا ده زانن نه وه ی پوو ده دا بریتییه له شه پیک و پاش نه نجامدانی له ساتیکی کورتدا کوتایی دیت. دوو شت کاریگره یی کوشنده یان هه بوو و هه یه له سر کورد، یه که م: هه لویست و هه لویست-نواندن. دوو م: قاره مانیتی. هر دوو نه م دوانه له زور پووه وه له یه که ده چن، بریتین له ده رکه وته یه کی سوپهرمانانه، له ساته وه ختیکی که مدا بۆنه وه ی کونیک بکاته نه و دۆخه ی که له نارادایه، به لām چونکه توانای بهر ده وامبوونی نییه نه وا له نه نجامدا تنها وه ک گردیکی بچکوله ده رده که ویت له ده شتایییه کی فراواندا.

له بهرام بهر نه م دیده بانگه شه بییانه دا نووسینیکی بورهان یاسین زیاتر قوولتر و به ناگایانه یه. بورهان له سایتی سبه ی ده نووسیټ 'کاتیک سیاست

ئاراستە راست و دروستەكانى لە دەست دەدات. بە لای بورهانهوه، زۆرچار
كەس و لایەنەكان دەكەونە ھەلەیهكى زۆر جیدییهوه، كاتێك بۆ تیگەیشتن لەو
قەیرانی كە ئەمۆ بەزۆكى پانتاییى سیاسى لە باشوورى كوردستان گرتو، باس
لە سەرەتای دروستبوونی ئۆپەراسیۆنى دیجلە یا ھەندێ پووداوى ترى لەو جۆرە
دەكەن. بە لای ئەوێ قەیرانەكە سەربازى یان ئانى نییه، بەلكو پەگى قوولى
ھەیه. 'لەبەرانبەردا دەمەوى ئەو جەخت بگەمەرە كە تەواى كێشەكە پى لە
كۆمەڵێك ھەلەى جیدی ھەلدەگرێ كە ھەر لە سەرەتای سەرلەنوێ
دامەزراندنەوێ دەولەتى عێراق، دواى كەوتنى دىكتاتۆر، سەركردایەتیی
سیاسى باشوورى كوردستان تێیان كەوت. ئەم ھەلە سیاسىیانەیش زیاتر
دەرپرێ خۆشبەینییهكى سیاسى بۆ بنچینە و بۆ بنەما بوو. ئەو خۆشبەینییهیش
دەرھاوێشتەى خۆیندەوێهەكى بە ھەلەى سەرپەری پوانگە سیاسىیەكە بوو.
ئەو خۆشباوەڕییەى كە سەرچاوەى ھەلەكانە بە لای بورهانهوه خۆیندەوێهەكە
كە پەنگدانەوێ و دەرپرێ جیھانبەینییهك بوو كە ھى دوینییهكى زوو و كات بە سەر
داچوو بوو، جیھانبەینییهك كە خۆى لەو بھوایە دەبەینییهوێ كە شیوەیەك لە
شیوەكانى ئۆتۆنۆمى دەتوانێ چارەسەرى كێشەى كورد بكات. دیوەكەى ترى
ئەو باوەڕەیش ئەو بۆو كە دیموكراسى دەتوانێ ئەو زامانە بۆ كە كورد لە
چوارچۆیەدا بە مافەكانى بگات، بە بۆ ئەوێ پیری لەوێ كۆدبێتەوێ كە
سیستەمى ھەلبژاردن دەكرێ نەتەوێ سەردەست بكات بە خواوەنى پێگەى
زۆرینەى دىكتاتۆرى. لە لایەكى ترەو لەم پۆزانەدا، دواى ئەوێ كورد زۆر
درەنگ كەوت لە تیگەیشتنی ئەو مەسەلەیه، ترسێكى گەورە لەوێ ھەیه كە
حكومەتى داھاتوو ھى زۆرینە (تۆ بلى دىكتاتۆریەتى زۆرینە) بۆ ئەگەرێكى
ھەرە بەھێزیش ئەوێهە كە كورد بێبەش بكرێ لەو حكومەتە زۆرینەیه.

بەلّام سەربارى ھەموو ئەمانە ئەوھى دەگوزەرىت بەرئەنجامى قەيرانىكە لە ئىپستىم. مەبەستمان لە قەيرانى ئىپستىم ئەوھى كە ئەتوانى لە ئەزموونت، لە يادەوھرىت، لە دۆخى راستەقىنەت، لە شىۋازى پەيوەندىت، لە دۆخى بوونت، لە پىنگەى نۆدەولەتت، لە پىنگەتەى كۆمەلایەتت، لە مېژووى تراژىدىكانت، لە كەلەپوورت، لە بەھاكانت سوود وەرىگرىت، بىيانكەيتە كۆمەلە سەرچاوەيەك بۆ تىگەيشتن لە ئىستە. ھەر سىياسەتەك ئەتوانىت بىرى قوول و پەرچەكردارى ئانى پىنگەوھ گرى بەدات ئەوا ھەمىشە قوربانى دەستى ئەوانەيە كە دەتوانن بەو كارانە ھەستن. ديارە قەيرانى ئىپستىمى سىياسى كوردى كۆمەلەك سەرچاوەى ھەيە، يەكەم: تەسكىى ئاسق، دووھم، خۆشباوەرى يان كالفامى، سىيەم: بىركردنەوھ تا دواى نيوەپۆ، چوارەم: لە سەرووى ھەمووھەوھ تەسكردنەوھى ھەموو شتەك لە ناگايىي چەند كەسىكدا. بالايى بەرژەوھەندى خىزان و بنەمالە لەبىرى بەرژەوھەندى خەك. لە راستىدا خەك وەك بوونەوھەر ھىچ مافىكى سىياسىيان نىيە، لە ھەرىدەدا، داخوازييان ھەموو خزمەت و دامەزراندن و كاروبارى بژۆوييە، كە زياتر پەھەندى ئابوورى ھەيە لەبىرى سىياسى، بەلّام خواستى ئابوورى نىشانەى قەيرانى سىياسىيە، كە بەداخوھە دەركى پى ناكرىت. ئەوھ سىياسەتە ئابوورى لە قالب دەدات لە جىگايەكى وەك ھەرىدەدا، نەك بە پىچەوانەوھ.

لەگەل ئەمەشدا كۆمەلەك ھۆكارى تر ھەيە وەك ھەست بە كەمىكردن. پامان لە فېدىۋكانى سەدام حەسەن لە كاتى كۆبوونەوھەكانىدا بۆمان پوون دەبىتەوھ كە كەسى سەركردەى دىكتاتور ھىندە نارسىسە ناتوانىت ھەرگىز بىرىكى تر قبول بكات لە دەرەوھى بىركردنەوھى خۆى، لە بەرامبەر ھەر جىاوازيكدا ھەلەشەيى و تووپەبوون و سزادان بەكار دەبات. ھەموو ئەمانە ترسن لە پىنگەى خود وەك بىركەرەوھەيەك كە بى توانايە لە بىركردنەوھى، ھەر ساتەك كە بىر دەخريتەوھ لە بى توانايى ئەوا ھەلۆستى بازاپى و توند و پىر لە توندوتىژى دەبىت.

جیئی ئاماژە یە کە ھەر دوو نووسەرەن، مەریوان وریا قانیع و ئاراس فەتاح دوو بابەتی درێژیان لە پۆژنامەی ئاوێنە نووسی. نووسینەکیان لە بەرامبەر نووسینەکانی تردا توکمەتر بوو، بەلام وەک پەخنە یەکی گشتی پەهەندییەکان، ئەوان زیاتر بایەخ بە دەرکەوتە و بەکاربردنی ڕووداو دەدەن لەبری ھۆکار و دەرئەنجام. پەهەندییەکان بە گشتی لە لۆجیکی جیوپۆلەتیک و ئابووری و سیاسەت و پەیوەندیی نێودەولەتی و دەولەت وەک پێکھاتە یەکی ئالۆز خۆیان بە دوور دەگرن و هیچ کامێکیان تاییبەتەند نین لە هیچ کام لەم بوارانەدا. دیارە بێگومان پارتی ئەم ڕووداو بەکار دەبات بۆ خۆ بەقارەمانکردن ھەروەھا بۆ ھۆننەوی حیکایەتی جەنگ کە میژووی پاشاپا پێنی لێی بێبەرییە. ئەو نەو نوێیە کە پارتی دیموکراتی کوردستان پێک دەھێنن لە تەمەنیاندا فیشەکیکیان بەرامبەر غەیرە کورد نەتەقاندووە. دۆخیکی ئەخلاق سەختە، بۆ کەسێک بێر لە ئەخلاق سیاسی بکاتووە و ھەلگری خێتایی نەتەوایی بێت، بەلام ئەگەر لە پوانگەی میژووی درێژخایەنەو، لۆنگ جیورە، تەماشای بکەین، لە پێنج سەدەی پابردوودا کورد زۆر ململانێی یەکتە کردووە بەلام فاکتەر و بزوتنەر و دەرئەنجامەکان ھەرگیز بە مەبەستی ھێزە کوردییەکان نەکەوتۆتووە. گەرچی ھەمیشە فاکتەری ناوکی فاکتەری سەرکێیە. شەپی کورد بەرامبەر بە کورد گەورەترین و پێرۆزترین شەپ بەلای زۆرینەی ھێزە کوردییەکانەو بە تاییبەت ھێزە چەکدارە بنەمالەییە تەقلیدیەکان، بەلام دەستکەوت ھەمیشە دۆپان بوو.

٥: عێراق وەک ئامێری بەرھەمھێنی دیکتاتۆر:

دیکتاتۆریەت زاراوە یەکی پڕ نازارە، لە عێراقدا لە میژووییەکی نزیکدا کەسێک بوو. پاش پۆشتنی ئەو کەسە باشتەر بۆمان پوون بوووە کە ئەو کەسە ھەرچەندە

ديكتاتور بو، به لام ديكتاتوربوونی تاييهت نه بوو به شهروهه، ليره دا قسه له عيراق ده كه ين وهك ئاميريك كه بواری دا بوونه وهریكي وهك سه ددام بهيئته ناروه و پاشان بيكات كه لتور. ديكتاتور خاوهن دهسه لاتی په هایه. كه مرقف خاوهن دهسه لاتی په هایه بوو وهك جور شهيتك مامه له دهكات، به لام شه شيتبوونه کاری نيحه نييه ليره دا پافه ی بگه ين. شه شيتييه خوی له سهركيشی و خؤنؤندن و سوالي سه رنج و زور کاری تردا دهرده كه ویت.^(۱)

وه لامي شه و پرسياره ی نيحه ليره دا به دوايه وهن شهويه كه، ئايا عيراق كارگه ييه كي به ره مهينانی ديكتاتوره؟ بؤ شهويه ديكتاتورييت چيت پيويسته، با له سه رتادا بؤ وه لامي شه پرسياره بگه پيئن. گه ر بگه پيئنه وه بؤ پيئاسه ساده كه ی ديكتاتور شه و بؤمان دهرده كه ویت، بوون به ديكتاتور پيويستی به كه سيكه كه بتوانيت له خؤيدا دهسه لاتی په هایه كؤ بكات شه. به و مانايه خوی بيئته تاقه سه رچاوه ی شه رعيه تی برياری سياسي خوی. له هه مان كاتدا ده بيت بپرسين ئايا چؤن ده توانريت كه له كه سيكدا، له ته نها كه سيكدا، دهسه لاتيكي په هایه كؤ بكرئته وه، به و مانايه كه كه سی تر، هيج پيئكاته يه كي تر، هيج لايه نيكي تر بؤی نه بيت هيج ده رياره ی دهسه لات بلئت، سه رجه م كؤمه لگا كورت بكرئنه وه بؤ په پره و كه ری دهسه لات، پياده كه ری دهسه لات. شه مه يه كه هه ميشه تؤتاليتاريهت، يان سه رتاپا گه رایي، به ستراره ته وه به ديكتاتوريه ته وه. دهسه لاتی ديكتاتوري بؤ شهويه فه راهم بيت ده بيت سه رتاپا كؤمه لگا بخاته ژير پكئيه وه، هه موو جياوازيك بسپئته وه، هه موو سه رچاوه يه كي مه ترسی له ناو ببات. به كورتی سه رتاپا كؤمه لگا بيئته يه ك تۆپه ل. دياره شه بيره به بؤشه لات نامؤ نييه. ئيسلامي سياسي بؤ نموونه خوی به بزؤوتنه وه يه ك ده زانيت كه شه ركی شهويه سه رتاپا كؤمه لگا وهك يه ك لي بكات.

1. Jacques Derrida, *The Beast and the Sovereign*, Volume 1, Geoffrey Bennington (tr.), U. of Chicago Press, 2009, 349p.

ۋەك زوھىز جەزائىرى لە كىتئىبى ستەمكاردا (چاپى عەرەبى بەيروت) دەلىت،
 ھەلەيە ۋەھا بزانىن كە سەرۋكەپرستى بەرھەمىكى تايىبەتى بەعسە، بەعسىيەكان
 لە كۆمەلىك نەرىتەۋە درىژەيان پىندا كە پەگەكەي لە ئايىندايە كە مۇۋقى لاۋاز لە
 بەرامبەر سىرۇشت ۋ جەۋرى كۆمەلگادا پال پىتۋە دەنىت بۆئەۋەي پەنا بەرىت بۆ
 نىمامىكى بىگوناه بۆئەۋەي بىتتە واستە لە نىۋان ئەۋ ۋ خالقىدا، ھەرۋەھا لە
 كەلتورى خىلەۋە كە لە سەر گرئىبەستىكى ئەبەدى دروست بوۋە لە نىۋان
 تاكەكان ۋ سەرۋكە شىرەتدا، كە لەبرى ھەموۋان ھەلسوكەوت دەكات، لە ھەمان
 كاتدا سەرۋكەپرستى پەگى لە ژيانى سىياسىي ئەم سەردەمەشدا ھەيە كاتىك كە
 كەسايەتتى حىزبى سەرۋك پۆلىك دەبىنىت كە بالائىرە لە پۆلى ئەۋ بىرانەي كە
 ھەۋلى پىكەۋەنەنى پىگەي سەرۋك دەدەن، بە مانايەكى تىر كەسايەتتى خۆي
 بالائىرە لە ھەموۋ ئايدىۋلۇزىايەك. ئەم دۆخە لە ناۋەندە تايىبەت ۋ بچوكەكانىشدا
 بەرجەستە دەبىت كاتىك باۋكىك لە خىزاندا ۋەك پۆلى دەسەلاتى بالە دەبىنىت ۋ
 ھەموۋ دەبىت ملەكچى بن، لە ھەمان كاتدا كاتىك سەرۋك دەبىتە باۋك ئەۋا
 ھەموۋان دەبنە منالى ۋ دەبى گۆپراپەلى بن. زوھىز جەزائىرى لە كىتئىبى
 ستەمكاردا بە وردى باسى ئەم دۆخە دەكات لە نامازەكرىنىدا بە دەسەلاتى
 سەدام.

بەلام ئىمە لىرەدا جەخت لە سەر عىراق دەكەينەۋە ۋەك ئامىرىك بۆ
 بەرھەمەتئانى دىكتاتورىيەت بە شىۋازى تايىبەتى خۆي. كە ۋەھا دەلىلەن
 مەبەستمان لەۋەيە عىراق ۋەك پىكھاتە، ۋەك سەرچاۋەي ئابۋورى، ۋەك مىژۋو،
 ۋەك ئاگايىي مۇۋى نامادەيە بۆ دىكتاتور.

عىراق ۋەك پىكھاتە، مىژۋى مۇدىرنى عىراق مىژۋى دىكتاتورە يەك لە
 دۋاي يەكەكانە. ئەۋانەي خۇيان بە دىكتاتور نازانن بە ئاسانى دەچنە خانەي
 دىكتاتورەۋە. يەكەم سەرچاۋەي دىكتاتورىيون ئەۋەيە كە ھىشتا لە ئاگايىي

مرۆڤى ئەم ناوچەدە ئەر ئاڭايىيە نەھاتتە ئاراۋە كە دەسلەت لە دەرەۋەى كەس بېت. ھېشتا بە ئاسانى پېنئاسەى دەسلەت لە كەسەكاندايە. ھېشتا مرۆڤ لە عىراق ناتوانىت وېنای دەسلەت بىكات لە دەرەۋەى كەس. ئەم خەيالە ئامادەى، ھەمىشە كارئاسانىيە و ھاندەرە بۆئەۋەى ھەركەسىك كە دەرەۋەى بۆ دەستكەۋىت بېتە ئەر كەسەى كە ھەمووان بە خاۋەن دەسلەتەى دەرزانن. بەر مانايە فشارىكى كۆمەلەىەتى لە سەر كەسى بەرپرس ھەيە بۆئەۋەى بېتە ئەر كەسەى كە ھەمووان لە خەيالىاندا ھەيە بۆ كەسى دەسلەتدار. لە ئەنجامدا كەسى دەسلەتدار دەبېتە كەسىكى كارىكاتورى، بەۋەى ھەمىشە لە ھەولەى خۆسەپاندندايە بە سەر ئەۋانەى تردا بە ھەموو پىڭايەك. ھەر ئەمەيش سەرچاۋەى ئەۋەيە لوى ئەلتۇسىر سەمكارى پۆزەلەتەى بە جۆرىك لە كارىكاتۇر ناو دەبات.

(۱)

لە كاتىڭدا كە پالئەرىكى ۋەھا ھەيە ئەۋەى ترسناكە كە پىڭكەتەى عىراق ۋەك ئىتنى ھۆكارىكى ترە بۆ ئەم دياردەيە. ھەرگىز ھىچ سەرۆكىك نابىت لە عىراقدا بە دلى ھەمووان بېت، بەلام ھەموو بەرپرسىكى بالاي عىراق لە ھەولەى ئەۋەدايە كە بېتە دەسلەتدار بە سەر ھەمووانەۋە يان ھەمووان ۋەھا لى بىكات كە دان بە دەسلەتەى ئەۋەا بنىن. بەلام لە ھەمان كاتدا بە ئاڭايە كە كارىكى ۋەھا مەھالە بۆيە، سىل ئاڭكەۋە لە بەكاربردنى ھىز و توندوتىژى بۆ فەرەھەمبەۋنى ئەم خەۋنە. ئەم دۆخە پىك بۆ كوردستانىش پاستە. ھىچ لايەنىكى سىياسى لە توانايدا نىيە بېتە دەسلەتدارى سەرئاسەرى ھەرىم، بەلام ھەموو يان بە تايبەت دوو لايەنە سىياسىيەكەى مېژۋى نوئ ھەمىشە لە خەۋنى فەرەھەمبەۋنى ئەم خەۋنەدا برون. ھەموو ھەولەىك بەر ئاقارەيە. سەدام حەسەن لە پۆمانەكەيدا (زوبىدە و

¹. Althusser, L 1970, 'From capital to Marx's philosophy, in Reading capital, eds L Althusser
E Balibar, trans. B Brewster, New Left Books, London, pp. 11-69 .

مەلىك) بە پوونى ئامازەى پى دەدات. كاتىك مەلىك سىل ناكاتەو لە بەكارهينانى توندوتىژى بۇ ناچارکردنى زويىدە بۇ ئەوۋى خۆشى بویت. ديارە لە كەلتورى كۆمەلەيتى پۇژانەدا خۆشەويستىي وەها دەبىنریت كە جۆرىكە لە پاماتن. ئەمە بە پوونى لە لىكدانەوۋى پەيوەندىي خۆشەويستىشدا ئامادەيە.

هۆكارىكى هېجگار كاريگەرى تر لەم بوارەدا بوونى سەرچاوەيەكى سروشتى بېشومارە لە عىراقدا كە دەست و برد دەخريتە خزمەتى فەراھەمبوونى ئەم خەوانانەو. سامانى سروشتىي عىراق لە پووى نەوت و گازەوۋە هيندە نۆرە كە بەشى زياتر لە ۲۰۰ مليون خەلك دەكات، بەلام بە جۆرىكى وەها بەفېرۇ دەدریت كە لە ولاتىكى كەمتر لە سى مليون خەلك نۆرىنەيان لە ژيانىكى ژىرە ژاريدا دەژين. هەمان ديد بۇ ئىستاي هەرىم پاستە كە سامانى سروشتى بەكار دیت بۇ سەپاندنى جۆرىكى تايبەت لە سىستەم ئاگايىي سىياسى، كە تەنھا خزمەتى دوو بىنەمالەو دار و دەستەكەيان دەكات.

هەبوونى ئەم بىنەمايانە هەموو پىكەوۋە كە خۆى لە كەلتورى و وینا و پىكەتەى فەرەيىي عىراق و سەرچاوەيەكى نۆرى سامانى سروشتيدا هەموو پىكەتەرى ئەو ئامىرەن كە دەبنە هۆى دروستبوونى دىكتاتور، بۆيە بۇ مامەلە كردن لەگەل عىراقدا دەبىت هەميشە وەها بىبىنریت كە دىكتاتورىيەت يەكپكە لە ئەگەرە گەرەكانى دەرئەنجامى دەسەلات.

ئىمە لىرەدا دەبىت دىكتاتور لە شىۋازە پۇژەلەتايىيەكەيدا وینا بکەين نەك شىۋازە پۇژاۋايىيەكەى. گەرچى هاوشىۋەيىيەكى گەرە هەيە لە نىۋان ئەم دوانەدا بەلام تايىبەتەندىي تايىبەتیش بوونى هەيە. گۆيلز لە وتارىكى كورتيدا لە سالى (۱۹۳۹) دەلەيت كە دىكتاتورىيەت پىۋىستى بە سى شتە كەسەك، ئايدىيەك و خەلكىك كە دواى بکەون. بەلام جياۋايىيەكى گرینگ لە نىۋان ئەم ديدە ئەلمانىيە بۇ دىكتاتورىيەت و دىكتاتورىيەت لە عىراقدا ئەوۋەيە كە دىكتاتورىيەت لە

عیراقد پټویستی به ئایدیا نییه. خه لکی عیراق خه لکێک نین که له پێگای ئایدیاوه به یه که وه خۆیان گری بدرین، زیاتر ئابین و تایفه و ئیتنی بونیادی یان چیمه نئقی پێکه وه به ستنیانه، بۆیه پټویست نییه دیکتاتور ئایدیۆلۆژیای هه بیت. له پاستیدا هه بوونی ئایدیۆلۆژیا پێگره بۆ بوون به دیکتاتور چونکه ئایدیۆلۆژیای کهس دیکتاتور ده کاته ده سه لاتدارێک که شیوازێک له باوه و ژیان و ژیار به سه پینیت، به لام دیکتاتور له عیراقد ناتوانیت به کارێکی وه ما هه ستیت به لکو ده بیته درێژه پێدهری نه وه که لتووره تاکه پرستییهی که له ئارادایه به گۆپانکارییه کی هه وکهش له ناو و شیواز و میکانیزمدا.⁽¹⁾

کاتی که ئیمه به شیکین له ولاتی که به نه ما کۆمه لایه تی و که لتووری و ئابینی و نابورییه که هه موو پاسته وخۆ و ناراسته خۆ دروستکری دیکتاتۆر، نه وایه که م ده بیت ده رک به م پاستیه بکهین و وه ک پاستیه کی نه گۆپا و مامه له ی له که لدا بکهین. هه ولای مالیکی بۆ بوون به دیکتاتور وه ک له جیگایه کی تری نه م باسه دا راهی ده کهین نیشانه ی نه وه یه که سه رباری نه و هه موو نه مامه تی و تراژیدیا و قاتو قریانه عیراق هیشتا وه ک ئامێرێک یان کارگه یه کی دروستکری دیکتاتۆره.

٦: پاپه رین:

پاپه رینی سالی (١٩٩١) له چه ند هه ویه که وه گرینگه بۆ تیگه یشتن له ئیستا. یه که م: پاپه رین ساته وه ختێک بوو که عیراق تیایدا لاوازیوو، له جه نگدا دۆپابوو، له هه وری نیوده وه لته ییه وه ته ریک بوو، باوه و بپوا به سه رتا پای سیسته مه که له ،ار خه لک و سوپادا هه وخابوو. ئا له م ساته وه خته دا کورد توانی پاپه ریت و به ،اسانی شاره کانی خۆی، به تاییه ت نه و شارانه ی که هه موو کوردنشین بوون له ده سه لاتی عیراقی پاک بکاته وه. نه م خاله زیده گرینگه، له هه رکوی جیگایه ک

١٦ خۆبندنه وه ی و تاره که ی گۆبێز سه ردانی نه م به سته ره بکه،

نۆدى نۆدى كوردېت ئەوا بالادەستى كورد تيايدا ئاسان دەبىت، لە ھەركۆى جىڭايەك تىكەل بوو، ئەوا كورد ناتوانىت بە ئاسانى تيايدا حكوم بكات. ئەمە وانەكانى بونىادى ھىزمان بە باشى بۆ پوون دەكاتەو. بەلام ئاگايى ستراتيژى كوردى نەيتوانىو ئەم قەيرانە چارەسەر بكات. بە مانايەكى تر ئەگەر ديموگرافيا ھىندە گرینگە چۆن دەتوانىت كارى لە سەر بكرىت، پۆلەكەى كەم بكرىتەو ەيان ھاوسەنگىي ديموگرافىي ھىتە ئاراو.

پاپەپىن خالى ۋەچەرخان بوو لە چەند پوويەكەو:

يەكەم: دەسەلاتى بەغدا لە كوردستان سەرەتا لاوازبوو پاشان نەما،

دووەم: ھەر دوو ھىز كوردى دەستيان كرد بە ھەر ھەمكردى پرىنسىپى كرۆكى خۆيان ئەویش كۆنترۆلكردنى كۆمەلگاي كوردستان، لەپىناوى سەپاندنى دەسەلاتى تاكلايەنەى ھەمىشەيىي حيزىياندا.

لە ئەنجامى لاوازي بەغداد و دروستبوونى پانتايى بۆ دەسەلاتى كوردى، دەسەلاتى كوردى لە دوژمنى دەرەكى پزگارى بوو و پىرسەى پوويەپوويەو ەى يەكتر دەستى پىكرد. ئىمە ئەم ساتەو ەختە بە خالى ۋەچەرخان دادەنن، چونكە شىۋازى مامەلە، كوردبوون، پەيوەندى، گوزارەكردنى دەسەلات ھەمووى گۆراو، لە ئەنجامدا كۆمەلەك دەزگاي سىياسى و كۆمەلەيەتى و حكومكردن ھاتنە ئاراو. ھەر دوو يەككىتى و پارتى بە دوو شىۋازى جياواز پەلامارى كۆمەلگاي كوردستانياندا. پارتى ەك ھىزىكى لاوازي دوور لە خەلكى لە بەرامبەردا يەككىتى ەك ھىزىكى باو ەپ بە خۆى، نامادەبوو و خاوەن ھىزى نامادە لە يادەو ەرىي خەلكدا. پارتى ھەموو كەسىكى لە خۆى دەرگرت، يەككىتى لەبرى لەخۆگرتن خۆى دەسەپاند. پاش ماو ەيەكى كەم لە ئەنجامى ئەم سىياسەتە پارتىش ەك ھىزىك دروستبۆو.

باوه پى نه گۆپ له هه ناوى هه ر دوو لايه ندا ئه وه يه كه هيج كام ناتوانيت دان به بوونى ئه وى تر دا بنيت و، هه ر دوو لا وه ها له خويان ده پوانن نه گه ر بېتو له نئو پرۆسه ي ديموكراسيدا لايه ك دان به بالاده ستي يان سه ركه وتنى لايه كه ي تر دا بنيت نه وا لاي سه ركه وتوو هه ول ده دات بق هه ميشه لاي سه رنه كه وتوو بسپرتته وه، يان هينده لاوازي بكات ته نها بوونى كى ئاهه نكي هه بېت. بوونى ئاهه نكي برىتييه له جوړىك بوون كه ته نها له پوژانى ئاهه نك و پووداوه كاندا وه ك پيداويستيه كه بق پر كردنه وه ي وئنه يان كۆمبارس ده رده كه ویت. ئه م دۆخه ئاگاييه سه رچاوه ي دۆخى شه په كه سروشتى په يوه ندى نئوان يه كىتى و پارتيه.

٧: دۆخى شه پ: وه ك سروشتى په يوه ندى:

بق سروشتى په يوه ندى نئوان يه كىتى و پارتى چه مكى دۆخى شه پى به رده وام به كار ده به ين. دۆخى شه پ سه رچاوه كه ي ده گه پتته وه بق كنىي به ناوبانگى توماس هۆبز (ليفياسان).^(١)

لاي هۆبز ئه م دۆخه سروشتيه. مرقفه كان ترسيان هه يه له به كتر، هه موو كه س ده توانيت كه سيكى تر بكوژيت، هه موو كه س كه سيكى تر وه ك مه ترسى و دوژمن له قه له م ده دات. بى پړوايى و به دگومانى و مامه له كردنى ئه وى تر وه ك نه يار سروشتى په يوه ندى به كانه. ئه م يش له به رته وه ي ئه و سه رچاوانه ي كه هه ن به شى هه مووان ناكه ن و هه موو له هه ولى ئه وه دان كه به شى خويان بېچرېن.

پياده كردنى ئه م ديد ه سه ر يه كىتى و پارتى به م شيوه يه يه: ده سلات له هه ريمى كوردستان ده بېت له لايه ن هيزيكه وه به پړوه بچيت. به لأم ئه وه هيزه كيه؟ هيج كام له دوو هيزه كه ناتوانن دان به وه دابنن كه ئه وى تره، بۆيه له نه خامدا ئه وه ي دپته ئاراوه برىتييه له شه پى هه ر دوو لا بق ئه وه ي لايه ك

¹. Jean Hampton 1985 Hobbes's state of war Topoi, March, Volume 4, Issue 1, pp 47-60

براوه بیټ و بیټ به خاوهن دهسه لاته که. لیږده دا وهك ده بیټی له هه ناوی ئه م
 دیده دا خاوه ندریټی بۆ دهسه لات هه یه، که بنه ماکه ی له سته مکاری پوژه لات
 دایه. هه روه ها باوه پ به خاوه ندریټی تاقانه هه یه وهك ماف. هه تا ئه م دیده له
 ناراد بیټ که خه لکانیک هه ن که مافیانه له سه ر کورسی دهسه لات بن نه وا
 هه رگیز دیموکراسی به مانای مافی خه لک بۆ حوکم کردن یان ته نانه ت
 به شداریکردنیشیان له حکومدا نایه ته ئاراوه. دوهم: به شکردن کوردستان
 بۆ نه وه ی هه ر دوو بینه خاوهن دهسه لات و سییه م: هه ر دوو پیکه وه به هاوته ریب
 خاوهنن. هه مو ئه م شیوازانه ئیستا له نارادان. هه مو ئه م شیوازانه هیچ نین
 جگه له پیکه گرتن، نه بوونی توانا به داننان به یه کتردا. کاتیك دوو هیژ له م جوړه
 په یوه ندیه دان نه وا هه رگیز ده ستاوده ستی دهسه لات نایه ته ئاراوه، هه رگیز
 ئۆپۆرسیۆنبوون نایه ته ئاراوه، هه رگیز دیموکراسی به رقه رارنابیټ. له بری ئه مانه
 ململانیټی و بۆ باوه پی و کینه بازی و پاشقول له یه کدان و هه ولی پشتگیری
 ده ره کی بۆ شه پی یه کتر ده بیټه سروشتی دۆخه که. ئه مانه به داخه وه له واقعیدا
 ده گوزه رین. نه بوونی خواست یان توانا بۆ پوویه پوویونه وه یان ده بیټه هوی
 نه وه ی که به رده وامییان هه بیټ.

ئیسه ئه م دۆخه ناو ده نیټین دۆخی دهسه لاتی کۆنترۆلی ته نها. به مانای هه ر
 هیژیک له هه ولی نه وه دایه که سه رتا پا پانتاییه کانی کومه لگا و ئابووری و
 سیمبولی بۆ خوی کۆنترۆل بکات. ئه مه سه رده میکی جودا بوو له میژووی
 خه باتی کوردیدا، چونکه کورد له میانه ی دهسه لات سه پاندندا له بری نه وی تر
 پوویه پووی خوی ده بۆوه. سه رده میکی نوی یانی چی؟ له پاش پاپه رینه وه
 باشووری کوردستان له قوناغیکه وه گواستیه وه بۆ قوناغیکی جودا. قوناغی پیش
 پاپه رین قوناغیک بوو که کورد تیایدا به ده ست ناوه ندی دوژمنه وه لاوازرابوو.
 پاش پاپه رین ناوه ند وهك دوژمنی کورد لاوازیوو. ئه م گۆپانکارییه گۆپانکاری له

سروشستی سیاسه تکر دینیشدا هینا. له زانستی سیاسه تدا، وهك له سه ره وه
 ئاماژمان پيدا، ئه م ساته وه ختانه به وه رچه رخان يان جه كنچه ر داده نرين. له
 پاش ئه م قوناغه كورد له لاوازی دوزمى دهره كيدا ده ستیان دایه
 پووبه پووبوونه وى يه كترى. له لایه كه وه له دهرنه نجامى لاوازی دوزمى دهره كى
 بوو، له لایه كى تره وه خه ونى له ميژووينه ی هه ر يه ك له هیزه كوردیه كان بوو.
 من دیدى حیزبى كوردی بۆ سیاسه ت به تۆتالیتارى داده نيم. مه به ستم له
 تۆتالیتاریه ت نه وه یه، كه خه ونێك هه یه له هه ناوی ده سه لاتی حیزب كوردیدا كه
 ده خوازیت سه رتاپا پانتاییه كانى كۆمه لگا و ژيانى مرۆفى كورد بۆ خۆى كۆنترۆل
 بكات. دياره په نگه كه سيك په خنه بگريئت له م دیده به وه ی تۆتالیتاریه ت
 پيويستى به ئايدیۆلۆژيايه، به ئام كردارى حیزبى كوردی بۆ خۆى ئايدیۆلۆژيايه.
 به وه ی ئه م خه ونه نه گوازاراوه ته وه بۆ وشه نه وه مانای نه وه نیه كه بوونی نیه،
 به لكو وهك كردارىكى بى وشه ئه نجام ده دريئت. كردارى بى وشه يان لال بى
 وشه یه، چونكه ئه نجام ده ره كه ی بيتهوانايه له پووی عه قلییه وه بۆ نه وه ی دیدى
 خۆى بگويزيته وه بۆ وشه. به ئام له پووی خواست و ئاره زوو و ده روونییه وه
 ئاماده یه بۆ. نه بوونی ئايدیۆلۆژيا له به ر نزمى ئاستى تيپوانينه له سیاسه ت و
 كۆمه لگا و داهاتوو و چۆنیيتی کارکردن و به رپوه بردن. نه وه ئاستیكى بالایه له
 ده رپه ی، كاتێك بتوانیت دونه یابینی خۆت له نێو ده قیكى نووسراودا ده رپه ییت،
 به ئام كاتێك بى توانایی له مه مانای نه وه یه كه هيشتا له ئاسته سه ره تاییه كانى
 مرۆفبوون دای به هه بوونی خه ونیكى گه وه. لیته ردا ئاره زووییه كى ئاونه دراو به
 عه قل له ئارادایه. له كاتێكدا گواسته نه وه ی ئاره زوو بۆ عه قل مانای نه وه نیه
 گواسته نه وه. بۆ دۆخیكى مرۆفانه پووی داوه. تۆتالیتاریه تی ئه لمانی له هه موو
 بواریكدا گوازاراوه ته وه بۆ عه قل، به ئام وه حشیگه ریترين شیوازی تۆتالیتارییه.⁽¹⁾

1. بۆ زانیاری زیاتر ده رباره ی تۆتالیتاریزم به وانه:

له هه مان کاتدا کردار وهك باوهږ دهكریټ بیټه سهراچاوهی سیاست. دیاره
 كۆنترۆل له ږیگای ئاییدیۆلۆژیاوه زۆر وهحشیگه رانه تره له كۆنترۆلی بی
 ئاییدیۆلۆژیا، بۆیه كۆنترۆلی مۆدیرنه زۆر دږندانه تره له كۆنترۆلی پېش مۆدیرنه،
 چونكه ئاییدیۆلۆژیا تهكنه لۆژیاى نهجامدانه كه دهچینه پال تهكنه لۆژیاكانی تری
 وهك نامیر و سیسته م. كۆنترۆلی بی ئاییدیۆلۆژیا له ږیگای ههلسوكه ته وه ده بیټ.
 كهسی كۆنترۆلگراو له ژیر سیسته می توتالیتاریی بی ئاییدیۆلۆژیا دا ده بیټ
 بهردهوام به کرداری پېشانى بدات كه خزمه تکاری حیزبه، سهر به حیزبه،
 بیدهنگه له بهرامبه ر هه موو کاریکی حیزیدا، وهك حیزب بیر دهكات وه، هه میشه
 پاساو بۆ کاره کانی حیزب ده هیئت وه.

دیاره حیزب لیږده دا پېکاته یه کی تایبه ته، جودایه له حیزب له نیۆ پږۆسه ی
 سیسته می دیموکراسیدا. حیزب بریتییه له دهزگایه ك بۆ فره راهه مېوونی
 خواسته کانی كهسی یه كه می حیزب. کاتیك دوو هیږ له كۆمه لگادا له خه ونی
 نه وه دان كه سهرتاپا كۆمه لگا بۆ خۆیان كۆنترۆل بكهن، نه وا به سروشت له
 نه نجامی هه ولدان بۆ فره راهه مېوونی نه م خه ونه پووبه پووی یه كتر ده بنه وه. کاتیك
 پووبه پووبوونه وه پووی دا، چاره سهر نه وه بوو كه له میژووی نویی كوردیدا به
 فیفته فیفته ناسراوه، كه خۆی له نه بوونی توانادا ده بینیه وه بۆ دانپیانان
 به وهی كه كه سېك براوه یه و كه سېکی تر دۆپاوه. چاره سهر نه وه بوو كه هه موو
 براوه بن. دیاره فره براوه یی یانی فره خاوه نی، فره خاوه نی له سیسته می
 سیاسیدا یانی نه بوونی بهرپرسیاری، نه بوونی نه جیندای گشتی، نه بوونی
 بهرپرسیاریتی، كه نه مانه له نه نجامدا بوونه خه سلته ی سهره کیی حوكم له
 كوردستاندا، بۆیه هه ر دوو براوه یی نه بووه هۆی كۆتاییی ململانی به لكو

نەكىلراۋە. مەبەستمان لە كىلئان پىڤسەى بە كەلتورىكىردنە. ديارە وشەى كەلتور خۆى لە زمانە ئوروپىيەكاندا لە فەرەنگى جوتىيارىيەو ەاتوۋە. مەبەست لە كىلئان ەلئانەو، ئەمدىديو، كەوتنە بەرئاوۋەوا، تۆكېرن، گەشەكردنە. ئەمانە ەموو لە پووى مەجاز (مىتافۇر) ەو، كاتىك مۇڤ لە خودى خۇيدا ئەنجامى دەدات ئەوا لە پووى ئاگايىيەو گەشە دەكات. من ئەم پىڤسەى ە ناودەنىم خودجوتىيارى. پىڤسىتە مۇڤ بۆ ئەوۋى بوونى مۇڤانەى خۆى بېيىتتە دى، دەبىت بەردەوام لە پىڤسەى خود جوتىيارىدا بىت. خود جوتىيارى تەنھا لە رىڭاى خويىندەو ە دەبىت. خويىندەو مۇڤ فىر دەكات چۆن بېيىت، بىر بىكاتەو، بىرى فراوانبىت، بىتتە خاوەن داتا و زانىارى، كە پىڤسىتە بۆ بونىادنانى دىدىكى زانستى. گەلى ەرەب گەلىكى نەخويىنەرن، لە ەمان كاتدا نەخويىنەرن. ديارە ئەفسوس بىڤىكى زۆرى ئەمەش بۆ كورد پاستە. كاتىك دەسەلاتىك زادەى دىدىكى ەندە دابراۋە لە مۇڤبون ئەوا بە دلىيايىيەو دەسەلاتىكى مۇڤانە نابىت.

عىراق دىكتاتورى بوو ەتا ەاتنى ئەمريكا، كە دەلەين دىكتاتورى مەبەستمان لەو ەيە كە كەسك تىايدا حاكم بوو، ئەو كەسە چەند بازنەيەكى بە دەوردا بوو، بازنەى خىزان، ەشیرەت، ئىنجا چىنى راگر.^(۱)

چىنى راگر چىنىك لە خەلكن كە دەسەلات لە پاشخانى ئابوورى و كۆمەلەيەتى جىواز، بەلام ەاوبەش لە مانەوۋى دەسەلاتدا بەرەمىان دەەيتت. دەكرىت بوترىت چىنى راگر لە عىراقدا سوننە بوو، بەلام لە ەمان كاتدا

¹. مەبەستمان لە چىنى راگر، ئەو دەستەواژەيە كە فەيلەسوفى فەرەنسى (جان كلۇد ملىنېر) بەكارى دەبات. ئەم چەمكە لە سلافىو ژىئاكەو ەرىگىراۋە، (سەرچاۋە پۇژنامەى گاردىانى بەرىتانى).

<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/nov/13/obama-ground-floor-thinking>

خەلکانىڭكى تىرى زۆر لە پىڭكەتەكانى تر لە مانەو و درىژەپىدانى ئەم سىستەمەدا بەشدارىيون .

بە ھاتنى ئەمىرىكا ئەم پىڭكەتەيە كۆتايى ھات . تىڭچوونى ئەم سىستەمە، ماناي تىڭچوونى ئەم عەقلىيەتە نىيە، بەلام با سەرەتا ساتىڭ قسە لە سەر ھاتنى ئەمىرىكا بکەين چونکە پروداوى ھاتنى ئەمىرىكا بەشىڭى سەرەكىيە لەودۇخەي كە ئىستا لە ئارادايە . ئەمىرىكا وەھا ھات بۆ عىراق كە بىكەتە خالى دەستپىڭردنى بۆ گۆرپىنى ناوچەي پۆژەللاتى ناوہراست بەرەو پۆژەللاتىكى ناوہراستى نوئى، وەك كۆندەليزە پايس ئاماژەي پىدا . ئەم گۆرپانكارىيە بەشىڭ بوو لە پىرۆسەي پارىزەرە نوئىگان بۆ سەپاندنى ھىژەمۆنيەتى ئەمىرىكا بە سەر جىھاندا . بۆچى دەستپىڭردن لە عىراقەوہ ؟ عىراق وەك سىستەمى سىياسى و جىوپۆلەتيك گرىنگىيەكى نۆرى ھەبوو بۆ فەراھەمبوونى ئەم پىرۆزەيە، چونکە عىراق لاوازيو ھەروەھا لە پىرۆي جىوپۆلەتيكەوہ لە جىگايەكى دەگمەندايە . تىڭەيشتنى پارىزەرە نوئىگان بۆ پىرۆسەكە لە زانستى سىياسىدا پىي دەلەين بانداوگن، كە پىچەوانەي بالانس ئۆف پاوہرە . بانداوگن يانى ناچارىيون بە دواكەوتن، بەلام بالانس ئۆف پاوہر يانى ھاوسەنگىي ھىز . بەوامانايە، كاتىك ئەمىرىكا فشار دەخاتە سەر ھەر ھىزىك يان ولاتىك لە ناوچەكەدا، بە ھۆي كۆتايىھاتنى جەنگى سارد و بالادەستى ئەمىرىكاو نەبوونى ھىزى بەرامبەر ئەوا ھەر ھىزىك ئەمىرىكا فشار بخاتە سەرى ناچارە دواي ئەمىرىكا بکەوئىت، يان ناتوانىت بکەوئىتە مەملەئىتى ھاوسەنگىي ھىزەوہ لەگەلیدا . بەم پىيە ھاتن بۆ عىراق وگرتنى بە ئاسانى لەبەر لاوازي لە ئەنجامدا ولاتانى ناوچەكە ناچار دەكات، بە تايبەت ئىران كە بىتە ژىر بالى ئەمىرىكاوہ، بەلام پروداوەكان پاشان سەلمەنديان كە ئەم ديدە ھەلە بوو.^(۱)

كاتىك ئەمىرىكا بۆي دەرکەوت پروداوەكان بەو ئاراستەيەدا ناپۆن، ئەوا ھەر زو پلانى گۆپى، گۆرپىنى پلانەكە برىتى بوو لە دابىنکردنى جۆرەك لە سەقامگىرى

1. THE AMERICAN INVASION OF IRAQ: ،Hinnebusch Raymond 2007 CAUSES AND CONSEQUENCES PERCEPTIONS ،Spring

له عێراقدا و جێهێشتنی. دهتوانین بڵێین كه عێراق تاقیكرایهوه وهك سههرهتای
نهجامدانی پرۆسهیهكی فراوان كاتیك سهركهوتوو نهبوو ئهوا زوو لێی كشانهوه.
ئهمه له نهجامدا بووه هۆی ئهوه ئهمريكا نیوهناچلی عێراق بهجی بهیلتیت.

9: عێراقی نیوهناچل:

عێراق كه له لایه ن ئهمريكاوه بهجێهێلترا عێراقیك نهبوو كه خاوه ن سیسته م و
بونیا د و ناگاییی دیموكراسی بیّت. ئهم لاوازییا نه وه های كرد ئه و پێكهاته
دیموكراسییا نهی كه عێراق به دهستی هێنا له میانه ی ساڵانی یهونی ئهمريكا له
ولاته كه دا وهك دهستور و په رله مان هێنده کاریگه ر نه بن. له هه مان كاتدا
ئهمريكا خۆی پرۆسه ی به دیموكراتیزه كردنی فه رامۆشكرد، یان هێنده ی لێ به
پێویست زانی كه زه مینه ی كشانه وه بپه خسێنێت. به م پێیه هه موو شتیك له
عێراقدا به په له و خێرای هێنرایه ئاره و بۆئه وه ی واقیعیك بخولقی نی كه ئهمريكا
بكشێته وه.

ئهم واقیعه پێمان ده لێت كه سیسته م له عێراقدا لاوازیوو، بۆشاییی گه وره
هه بوو له بونیا دی نوێی ده وله تی عێراقدا، ئه وله ویه ت درابوو سه قامگرو،
هێزه كانی ده ره وه ئهم ده رفه ته یان قۆسته وه. مه حمود ئه حمه دی نه ژاد به
سه رسووپمانه وه ده پرسیت: ئهمريكا له عێراق دارێكی ناشت. ئه و داره یان ئاودا،
خزمه تیان كرد، بایه خیان پێدا. له ها وه له ئهمريكا ییه كانتان بپرسن بۆچی ئه و
داره به جی ده هێلن ئیستا، پێش ئه وه ی به ربدا ت. پرسیا رێكی وه ها به پوه نی
پێمان ده لێت كه ئێران چۆن له عێراق ده و نا ئیت. له هه مان كاتدا دیدی
دیپلۆماسی ئێرانی شه مان بۆ پوه ن ده كاته وه. سه رباری ئه مه ئه وه یش پوه ناك
ده كاته وه كه ئهمريكا به ئاما جیا ن نه گه یشتن. ئهم دۆخه نیوه ناچله هێنده به میز
نه بوو هه تا بتوانیت گۆرانا كاری له پارادیمی شیوازی په یوه ندیی ده سه لات به ی نیته
ئاره و، بۆیه ئاسا ن بوو جا رێكی تر بگه رێن پێته وه بۆ دۆخه پۆژه لا ئییه كه ی یان
دۆخه دیکتا تۆرییه كه ی.

په گۍ دږړنې سته مكارې پوځه ناتي

كه مېزه كاني نه مريكا مات هيوايه كاته ناروه، په تاييهت لاي كه سانتيك كه ديكتاتور له عيراق بۇ په كجاري ده پوات، به لام نه مړې عيراق له ساته وه ختي خۇ ناماده كړندايه بۇ هاتنه وه ديكتاتور. په ننگه ئيسټا گومانېك لاي هه موومان سه وزيوويټ كه پاپه پږين و شوپش و ته ناته هيرشي سه رياريزش ناتوان ديكتاتور كه لاهرن. له چ جېگايه كي سه خندان ديكتاتور كه كان؟ نه م پاستيه مېژوويانه پيمان ده لټ كه ديكتاتور كه كان ته نها بريتي نږن له كه سه كان، به لكو ته نها له كه سه كاندا به رجه سه ده بن. ديكتاتور كه كان به ره مي شيوازيكي تاييهت له ژيان، له گووزه راني تابووي، له جوگرافيا نيشته جېوون، به لام له سه رووي هه موويه وه له جوري ناگاني. دياره ده بټ نه وه بوټريټ كه هر جوگرافيايه ك، هر پانتاييه كي جيوپوله تيك، هر مېژوويه كه له ده سه لاتي سياسي، شيوازي تاييهت بۇ خويان له سه ركړده ي سياسي ده ميننه ناروه. گهر جوگرافيا و كه لتوور و ژيار بۇ عيراق گرېنگ بټ نه وا نه گهر له گهل ماركسدا توژيك ده مه ته قى بگهين، په ننگه بگهينه جوريك له تيگه يشتن. ماركس بهر واي واپه په گۍ سته مي پوځه لات له جوري ژياري گوندايه. گوند لاي نه و، پانتاييه كه دوور له جېگاكاني تر، مړه كاني تييدا ژيانكي خودگوزراني به پړوه ده بن، به ده گمهن نه بټ هچي نوئ تيايدا ناگووزه ريټ. بويه مړه كان سروشت و جوري ژيان ده بنه جوريك له خۇ دووباره كړنه وه. ماركس كاتيكي بيري له م پانتاييه ده كړده وه له ناگاييدا سه رقالي بيري كه شه ي سه رمايه دلري بوو.^(۱)

گهر بمانه وټ نه مړې له م ديده ي ماركس تي بگهين، نه وا پږويستمانه جوريك له توژه نكړدني تيايدا نه نجام بده ين. كړوكي بيره كه ي ماركس بريتيه له داپران،

¹. بۇ ژانباري له م باره په وه بگه پړوه بۇ:

به‌وه‌ی مرقه‌كان، له پۆشه‌لات به‌هۆی جوگرافياى نيشه‌جیوون و شیواى ژيار
 و بارى ئابووریانه‌وه گۆرپانكارى له ژياناندا پوو نادات، له‌گه‌ڵ نه‌وانى تردا
 به‌ریه‌لناكه‌ون، گۆرپانكارى نیه، خه‌مى نوێ، گه‌شه و ململانی نیه، له نه‌جامدا
 هه‌موو شتێك وه‌ك خۆی ده‌مێنێته‌وه. كه مرقه‌كان له یه‌كتر دابرابوون كه
 شیواى ژيانان پالنه‌ر نه‌بوو بۆ نه‌وه‌ی خواستی گۆرپانكارىیان هه‌بێت، ئه‌وا
 سیسته‌مى سیاسى سیسته‌مێكى چه‌سپیی، نه‌گۆرپى سته‌مكار ده‌بێت. ئه‌م دۆخه
 هێشتا له ئاگایدا ماوه له پۆشه‌لات به‌تایبه‌تى له كوردستان. ئابووری
 كوردستان بریتى نیه له ئابووری سه‌رمایه‌دارى كه خه‌مى پێشكه‌وتن و نوێ و
 داهێنان و باشترو گه‌شته بازپ و ساخكردنه‌وه و خۆ ده‌وله‌مەندبوون بخوا له
 سه‌ربه‌نەمای كاڵ و خزمه‌ت و داهێنان، به‌لكو ئابوورییه‌كه له سروشته‌وه دێت، له
 ده‌ره‌وه‌ی توانای مرقه‌كان، له پێگای ده‌زگای با‌ئاوه، هه‌ندێكى لى
 ده‌به‌خشیته‌وه، له پێناو مانه‌وه‌ی دۆخه‌كه‌دا وه‌ك خۆی. كاتیك ئاگایی، كه به
 گشتى ئاگاییه‌كى ئایینییه‌ دژ به‌ گۆرپان، پشت به‌م جۆره سه‌رچاوه‌ی داهاته
 ده‌به‌ستێت ئه‌وا پۆحى فاوستییانه‌ی تینو به‌مه‌ریفه‌ تیايدا چرۆ ناكات.
 ئه‌وه‌یشی بێته‌ خاوه‌ن پۆحێكى وه‌ها هه‌ر زوو په‌راویز و ته‌ریك ده‌كرێت.
 سیسته‌مى سته‌مكارى هه‌میشه‌ یه‌ك په‌یامى هه‌یه، ئه‌ی په‌عیه‌ت ژيانێكى ساده و
 ساكار و دوور له به‌لا بژین، زمانتان بگرن با سه‌رتان سه‌لامه‌ت بیت. له كوردستان
 مامۆستایه‌كى به‌شى زانسته‌ سیاسیه‌كانى زانكۆی سلێمانی پێی و تم چیت داوه
 له كۆپگێرپان. ئه‌م پۆحه‌ سستگه‌راییه، به‌ره‌مه‌یه‌نى سته‌مكاریه. گه‌ر ماركس
 جه‌خت له سه‌ر گوندبوون وه‌ك دۆخێكى ئابووری و كۆمه‌لایه‌تى و عه‌قلى و پاشان
 سیاسى ده‌كاته‌وه ئه‌وا ماكس فیه‌ر جه‌خت له سه‌ر نه‌بوونی شار ده‌كات. شار
 لای فیه‌ر پانتاییه‌كه جودایه له گوند و هه‌روه‌ها جودایه له میتروپۆل (شارى
 گه‌وره). دیدى فیه‌ر گه‌شه‌پێدانی بیرى تونایس و زمیل و ماركسه. لای فیه‌ر

جۆرى سياست خەسلەتى سەرەكىي شارە، بۆيە شار جىڭيايەكە كە دەسلەت لە سەر بىنەماي عەقلانى بەرپۆۋە دەبرىت نەك كارىزمى و ترادىسيۇن، ياسا بە سەر ھەمووان دەسەپىنرىت نەك تاكەكەسى، بە مانايەكى تر كەس لە دەرەوھى ياسا نىيە، پىكەوھوون لە سەر بىنەماي چىنە نەك خىزان و خزم، ھىزى شار لە ئابورىيەوھى نەك لە سەريازىيەوھ: ^(۱)

وھ دەبينىن بىنەماي شار لاي ئىبەر دۆخى سياسىيە كە بەرھەمى سەرمایەدايە. لىرەدا ماركس و ئىبەر لەوھدا ھاوپان كە شار بەو شىۋەى كە ھەيە بەرھەمى سىستەمى سەرمایەدارىيەو، ئەگەر شارىك ھەبوو دۆخى كۆمەلەيەتى سياسى و سەرمایەدارى تىايدا نەگوزەرا ئەوا شار نىيە بە مانا پۆژئاوايىيەكەى، بەو مانايە ئازادى و ئابورى و عەقلانىەت و ياسا و پانتايىي گشتى و پانتايىي تاييەت و زۆرى تر لە خەسلەتەكانى مۇدىرنەى تىادا نىيە. لە ھەر دوو دىدەكەدا دەبينىن كە ژيارى پۆژەلەتى ژيارىك نىيە كە دژ بە دىكتاتورىەت بىت، بەلكو لەپاستىدا بەرھەمىيەتى، كەواتە لە دۆخىكى وھەدا دىكتاتورىەت ئاسايىيەو، نەبوونى ئاسايىيە.

لىرەدا مەبەستمان لە دۆخى پۆژەلەتى ئەو چەمكەيە كە پىي دەلەين ئۆريەنتال دىسپۆتىزم يان ستمكارى پۆژەلەتى. لىرەدا پەنگە بوارى ئەوھ نەبىت كە بە دواي پەگ و پىشەى چەمكىي وھە ئالۆزدا بېرۆين. بە گشتى ئەگەر ماركس و ئىبەر و زۆرىك لە ئەوانى تر پىكەوھ گرى بدەين ئەوا دەلەين كە شار وھ ئەوھى لە كەلتورى پۆژئاوادا ھەيە لە پۆژەلەت بوونى نىيە. مۇقى پۆژەلەتى مۇقىكى لادىيە، كاتىك كە لە شارى پۆژەلەتلىشدا جىگر دەبىت. لاي ماركس ئەم دۆخە برىتيە لەوھى كە دابرائىك ھەيە لە نىوان كەسەكان و بىرەكاندا، بە تاييەت لە دۆخى كۆمەلەيەتى گوندا، كاتىك دابرائىك ھەيە لە گەل

¹. Weber, Max 1978 "The city (non-legitimate domination)." In his *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. (Berkeley: University of California Press) 2 vols. Vol.2, ch. XVI: 1212-372.

دونیای دهره وه و بیرى تردا. بیره کان و شتهکان بهرده وام وهك خویان ده مینه وه، به هیچ شیوه یهك نوییان تیادا نایه ته ناراه، چونكه کرۆكى نویگه رى به ریه ککه وتنى جیاوه زه کانه. ئیمه به به کاربردنى ده لئین ئهم دۆخه ئاگاییه له شارى پۆژه لاتیشتا ئاماده یه، به و مانایه كه مرقه کان بیر و ئاگاییه کانیا ن ناخه نه ململانیوه و به ریه ککه وتنى ئاگایی و بیر پوو نادات، چونكه یان یهك بیر ههیه، یان نه گهر بیرى جوودا هه بو ئه و نابیته هۆی دایه لوگ و گه شه و گۆرپنه وه. مارکس هۆکارى ئهمه بۆ دۆخى ژیا رى و ئابوورى ده گه پینیتیه وه، له به راورد به مه دا سه رمایه دارى مرقه کان ناچار ده کات كه به ریه ک بکه ون، بیریا ن بگۆرپنه وه، له نه جاندا ئه وه بیته دى كه پێى ده لئین جه ده لپه ت، به ئام فیه ر ئهم دۆخه له شارد ا ده بینیتیه وه. فیه ر به وای وایه كه شار به مانا پۆژئا واییه که ی له پۆژه لات نییه، كه شار نه بو ئه و ها ولاتی و پانتایی گشتى و سیاسه ت و ریکخستن و مۆدیرنه به مانا گشتییه که ی نابیت.

هه ردوو دیده كه ته واوکه رى یه کترن. ئهمه ی سه ره وه به خیرایى وهك پاشخانێك خسته پوو. کاتێک كه ئهمریکیه کان نه یان توانی گۆرپانکارى پریشه یی به ئیننه ناراه، ئه و هه ر زوو سیاسه تکردن له عێراقدا خلیسکایه وه بۆ دۆخه که ی جاران. ئهمه به گشتى له هاتنى مالیکیدا پوون و زهق ده بیتیه وه، نهک ته نها و تاییه ت له بهر که سایه تیی مالیکی، به لکو له بهر هۆکارى ترى تاییه ته مند به دۆخى عێراقه وه.

١٠: مالیکی به ره و دیکتا تۆریه ت:

با ئیستا قسه له سه ر مناله که ی گوریچ بکه ین. که له دایک بوو هیشتا عێراق مه له کی بوو، یه کێک له باوانه گه وره ی وه زیر بووه. نوورى کامیل هیچ تاییه ته ندییه کی نییه بۆ ئه وه ی ببیته که سیکی بالآ. گه رچی ده رچووی عه ره بییه به ئام قسه که رێ باش نییه و پوالت و پۆشن بیری له ئاستی که سیکی بالآ دایه. له پاستیدا په نگه ئهمه ته نها هۆکار بیت که ئه و له م پێگه دایه. یه کێک له هۆکاره

سەرەکییەکانی بوونی مالیکی بە سەرۆک وەزیران، ئەو دیدە بوو کە بەرپرسە
 حیزبییەکانی تری عێراق هەیان بوو بۆ ئەو کە گواپە کەسیکی لاوازە. هەمووان
 هاوڕابوون لە سەر دانانای کەسیکی لاواز بۆ ئەوەی نەبێتە مەترسی بە سەر
 پێگە کەیانەوه. لە هەمان کاتدا حیزب بە بالادەستی بمبێتەوه و حکومەت
 لاوازییت. مالیکی گەرچی لە سەرەتاه وەها خۆی نواند کە وایە بەلام هەرزوو
 دەستی کرد بە پلانەکانی. سەرەتا لە سەرکردایەتی حیزبە کەیهوه دەستی پێ
 کرد، پاشان بە هینانی کوڕ و خەزم و خۆیشی. پلانە کۆنەکە ی دیکتاتۆریبون:
 خەلکانی جێی باوەری نزیک بە خۆت، خەلکانی خاوەن شارەزاییی دوورتر بەلام
 سەر-بەخۆت. پلانی مالیکی وەها بوو، کە لە میانەی بونیادنانی دەزگاکاندا و
 کشانەوهی ئەمریکا ئەو کەسانە دابنێت کە سەرە ئەون. لەم پێگایەوه توانی لە
 دەوری خۆی بازەنێک پێک بهێنێت و لە پێگای ئەم بازەنێهوه چەند کەنالی
 دروست بکات بۆ پەڕێوەندکردن بە کەسانی خوار پلە ی وەزیرەتا بتواننێت
 حکومەت و وەزیرەکان لە دەسەلات دابنێت بە بێ ئەوەی پووبەپوویان بێتەوه.
 کە ئەم پلانە جێبەجێبوون هەنگاوی داھاتوو تێکشکانی نەیاران بوو. هاوتەرێب
 بەم هەنگاوانە مالیکی بۆ سەقامگیری بنەمای حیزبی تاییبەت بەخۆی لە لایەک و
 لە لایەکی تر دروستکردنی وێنای خۆی وەک ناسیونالیزمیکی عێراقی، هێرشکردنە
 سەر سەدر، پاشان سوننە، ئینجا کورد، هەموو هەنگاون لەم پێناوەدا. مالیکی
 دەخوازێت سەرۆکی تاقانە ی عێراقیکی بەهێزییت، لەم پێناوەدا دەیهوێت هەموو
 هێزەکانی تری ناو عێراق لاواز بکات. ئەم دیدە وەهای لێ دەکات دژ بە فیدرالی
 بێت، دژ بە ماف و جیاوازی بێت. دوو پۆژ پاش دەربڕینی پشتگیری بۆ فیدرالی
 ناوچە سوننییەکان، هاشمی لە لایەن کوڕەکە ی مالیکییەوه لە مال دەرهێرێنرا.
 هێز و لایەنە سیاسییەکانی عێراق کاتێک لە سەرەتادا مالیکیان هەلبژارد وەک
 سەرۆک وەزیرانی عێراق، لە سەرە کە بنەما هەلیان بژارد ئەویش لاوازی بوو.

كەسايەتچىيە سىياسىيەكان، سەرۆك حىزبەكان بۆلەۋەى خۇيان ھەمىشە خاۋەنى دوا وتە بن و، بۆلەۋەى ئەم پىڭگەيە لە دەست نەدەن ئەوا ھەلبىزاردنى كەسايەتچىيەكى لاواز بەلايەنەۋە گرېنگ ۋەك پىڭرېك لەۋ ترسەى كە كەسېك، بە ھۆى بوۋنى لە پۇستى سەرۆك ۋەزىراندا ھىندە دەسلەت لاي خۆى كۆكاتەۋە كە سەرۆك حىزبەكان پەراۋىز بخت. ديارە سەرۆك حىزب لە دىدېكەۋە دەيىپىنى كە تەنھا حىزب دەتوانىت كەسېك بەھىز بكات لە عىراقدا. ئەمە نىشانەى ئەۋ ناگايىيە لاۋازەيە كە بىئاگايە لە تواناى پىڭخستىن، دەزگا، ھىزى سەربازى.

مالىكى لەسەرەتادا ئەۋكەسايەتچىيە بوۋكە ھەموۋان بە دلپان بوۋ، خۇشى ناگاداربوۋ كە چۆن كارەكانى ئەنجام دەدا. يەككە لە نموۋە سەرنچراكىشەكانى دواى پوۋخانى سەدام ھەلەكشانى ئەم پىاۋە بوۋ. مالىكى لەسەرەتادا لە حىزبەكەيەۋە دەستى پى كەرد، لەۋىدا پىڭگەى خۆى قايم كەرد. لە نىسانى (۲۰۰۷) مالىكى توانى جەغفەرى لە پۇستى سەرۆكى حىزبى دەعوە لابەرئىت. پاشان دەستى كەرد بە دروستكەردنى گروپى بچكۆلەى تايبەت بە خۆى كە ناسراۋن بە مالىكىيەكان. لە پىڭگەى ئەمانەۋە مالىكى ھەۋلىدا پەيۋەندى دروست بكات لەگەل ئەۋ بەپىۋەبەرانەى كاروبارى حكومەتيان بەپىۋە دەبرد لە خوار پلەى ۋەزىرەۋە. پاشان خزم و ئەندامانى حىزبى دەعوەى ھىتايە ناۋەۋە. ئەحمەدى كوپى كەردە بەرپەرسى پاراستنى خۆى (مالىكى). لە پاش (۲۰۰۷) ۋە تەركىزى كەردە سەر ھىزى ئاسايىش بە مانا كوردىيەكەى نا، بە ماناى ھەموۋ ئەۋ ھىزانەى كە كارى پاراستن و دابىنكەردنى ئاسايىش بەپىۋە دەبن. لە پىڭگەى ئەمەۋە ئەفسەرە بالاكەكان و سەركەردەى مىلىشياكان و بەرپەرسانى ئىستخباراتى پراستەۋخۇ بەخۇيەۋە گرى دەدا. پاشان ئۆفيسى سەرۆك ۋەزىرانى پىڭكەيىنا كە (فاروق الاعرجى) كەردە بەرپەرسى ۋەك كەسېكى نزيك لە خۇيەۋە.

هه نځاوېکي تر بڼو کونترول کړدنی هیڅی چه کدار و سه ریا ز و پیکهاته کانی تر بریتي بوو له دروست کړدنی سخته ری ئوپه راسیون که له پیکایه وه مالیکی دهستی نه که هر به سر سه ریا زدا به لکو پولیسیشدا گرت. هه بوونی به رپر سه ناوچه پییه کان وه زاره تی به رگری له که لک خست. هه موو نه فسه ره کانی هم ناوهندانه سر به مالیکین. که نه مریکیه کان هیڅی تاییه تیان دروست کړد، مالیکی بیړی دژه تیړی دروست کړد بڼو نه وهی سه رپه رشتیان بکات، دیسانه وه له پیکای هم ده زگایه وه هم هیڅه ی کړده سر به خوی.

هر له م پوه وه (محمود عبدالله الشواني) که به رپر سی ده زگای سیخوړی عیراق بوو، هه روه ها که سیکی باوه پریکړای نه مریکیه کان بوو لابر د (شیروان وائلي) خسته جیگای که که سیکی نزیکه له ئیرانه وه.

ده سه لاتی مالیکی هیڅه بڼه مای فراوان بوو و بریای به خوی په یداکړد، له سالی (۲۰۰۹) حیزییکی تاییه تی بڼو خوی دروست کړد که ناوی ده وله تی قانونه. کاتیک هه لېژاردن کرا مالیکی پیش هه لېژاردن بریاری دابوو که له سر کورسی بمیښته وه. پاش هه لېژاردنه کانی (۲۰۱۰) به شش مانگ نه توانرا حکومت پیک بهیڼرئ و پیکهیتنای حکومتی عیراق بوو کاری نه کړده و که وته گيژاو. هه تا په یماننامه ی هه ولیر پیکخرا. په یماننامه ی که مالیکی هیڅه بریای پی بوو هه تا دڅه که ی پی هیمن بکاته وه. مالیکی وه لیکول ره وهی ناسراوی عیراقناس (جودیث یاف) باسی ده کات توانیویه تی ژوربه ی ژوری ده زگا کانی حکومت بخاته ژیر پکیفی خوی، له لایه که به دروست کړدنی وینایه که که سیکی تاسیونالیستی عیراقییه، ناماده یه شه پ له گه ل میلیشیا شیهه و سوننه ییش بکات، وه که شه پی له گه ل سه در و مه جلیسی نه علا له به سرا و به غداد، به لاه هه تا بیت زیاتر وه که سه ددایکی تر ده ناسریت.

کاتیک نه مریکا ولاتی به په له پروژیه جیهیشت و نامانجی له دیموکراسییه و گورا بڼو سه قامگیری و پاشه کسه، ناماده بوو سازش بکات بڼو مالیکی له سر

داواکانی. وهك پۆژنامه‌ی گاردیان باسی ده‌كات، ئەمریکا خواستی وه‌ها بوو كه هه‌شت هه‌زار سه‌رباز به‌جێ بهێڵێت، به‌لام مالیکی پێگهی نه‌دا. له‌ هه‌مان كاتدا ئەمریکا خواستی وه‌ها بوو كه نزیكه‌ی هه‌زار و شه‌ش سه‌د كه‌س له‌ بالۆیزخانه‌كه‌ی دانێت و بیکاته‌یه‌كێك له‌ گه‌وره‌ترین بالۆیزخانه‌كانی ئەمریکا له‌ جیهاندا به‌لام مالیکی پێگای به‌وه‌یش نه‌دا، هه‌روه‌ها پلان وه‌ها بوو كه حه‌وت سه‌د سیخوپی سی ئای ئه‌ی له‌ عێراق به‌مێننه‌وه‌ پێگا به‌وه‌یش نه‌درا.

له‌م پرۆسه‌ی مانۆپکردنی مالیکییه‌وه‌ چه‌ند شتی‌گمان بۆ ده‌رده‌که‌وێت. یه‌که‌م: مالیکی ژۆر فیلزانانه‌ توانی به‌ بێ ئه‌وه‌ی پووبه‌پووی حکومه‌ت ببێته‌وه‌، یان هه‌ولاً بدا حکومه‌ت بورژوئینێت، به‌ دروستکردنی که‌نالی تر، حکومه‌تی کورته‌کرده‌وه‌ بۆ ده‌زگایه‌کی بێ ده‌سه‌لات. لی‌ره‌وه‌ مالیکی توانی له‌ پشت حکومه‌ته‌وه‌ حکومه‌ت دا‌پرێت و بێ ده‌سه‌لاتی بکات و حکومه‌تی تایبه‌ت به‌ خۆی هاوته‌ریب به‌ حکومه‌تی عێراقی به‌هێنێته‌ ئاراوه‌.⁽¹⁾

ئه‌نجامدانی ئه‌م کاره‌ ئاسان بوو، چونکه‌ حکومه‌تی دروست بوو لاواز و دا‌پراو و گه‌نده‌له‌. به‌لای خه‌لکه‌وه‌ وه‌ها ده‌بینرێت که بێ توانایه‌ له‌ ئه‌نجامدانی هه‌ر کاریک. کۆمه‌ڵێک هۆکار به‌سه‌ریه‌که‌وه‌ کاریگه‌رن، یه‌که‌م: نه‌بوونی که‌لتووری هاوڵاتی‌بوون له‌ عێراقدا، هاوڵاتی‌بوون به‌ مانای چالاک و به‌ده‌ریه‌ست و خه‌مخۆر. دووهم: لاوازی ده‌زگا نوێکان، سێیه‌م: گه‌نده‌لی و لاوازی حکومه‌ت، چواره‌م: ناماده‌بوونی خه‌لکی بۆچوونه‌وه‌ ژێربالی دیکتاتۆریه‌ت. وه‌ك ئیسلام ده‌لێت حاکمێکی زالم له‌ پشتی‌وێی باش‌تره‌. تۆبی دۆج بپوای وه‌هایه‌ که‌ په‌نگه‌ خۆپیشاندان دژ به‌ مالیکی دروست بێت، به‌لام جودیپ فیب بپوای وایه‌ که‌ کاری وه‌ها له‌ ئیستادا مه‌حاله‌ پوو‌ بدات.⁽²⁾

¹. بۆ زیاتر زانیاری بنوا‌ره‌.

Toby Dodge (2012): Iraq's Road Back to Dictatorship, Survival: Global Politics and Strategy, 54:3, 147-16

². Judith S. Yaphe 2012 Maliki's maneuvering in Iraq, June 6, The Middle East foreign policy mideast.foreignpolicy.com/posts/.../has_the_iraq_experiment_failedCache d.

فیب مار برپای وه های که بۆته وهی هر پۆنگریه ک بکریت ده بیئت کار له سر گۆرانی که لتووړه که بکریت، نه که له دارپشتنی ده ستوور یان سه پاندنی ده ستوور. له راستیدا ته م گه مای ده ستوور مایه ی سهرجه. ده ستوور له نمونه ی عیراقد ا بریتییه له کیشمه کیشی ئایدیال به رامبه ر واقع. جیاوازی نیوان ته م دوانه ئاسمان و پرسیمانه. له نیوان ته م دوانه دا ده زگا و حکومت و که لتووړ و به رژه وهندی و ئاگایی و پاماتن هیه. نه وهی سهیره لیتره دا نه وهیه که نه و مرقفه ی له واقعیه که دا ده ژئ ده بیئت بیئت، له پۆگای به کاربردنی ده زگا کانی حکومت وه، واقعیه کی تر بهیئتته دی، که دژ به و واقعیه یه که له ئارادایه، به م پییه جهنگی که به ریاده بیئت له نیوان واقعیه کی چه سپیو و واقعیه کی سه پیئراودا، که له نه نجامدا ته ستمه بۆ واقعیه سه پیئراوه که بگاته دۆخی چه سپاندن. ئادید داویشی هر نه وهنده له مالیه کی چاوه پوان ده کات که گه وره بووی ژئیر سایه ی پژی می سه دامه و نه ندای پۆکخراو یکی نه ینی بووه. دیاره له هر دوو دۆخه که دا به هیچ شیوه یه ک دیموکراسی له ئارادا نه بووه، هه روه ها مالیه کی پۆژانیه کی له دیمه شق له ژئیر ده سه لاتی نه سه ددا به سر برد، که به هیچ شیوه یه ک بۆنی دیموکراسی لی نایه ت.

۱۱: قهیرانی مالیه کی یان عیراق:

عیراق مه حاله ببیئت به دیموکراسی، نه میژوو، نه که سایه تی، نه پۆکها ته، نه که لتووړ، نه باوه پ، نه ژیا ری خه لکی، نه ئاگایی، هیچ کام له مانه له عیراقد ا هیژیک نین بۆ دیموکراتیزه کردن. له راستیدا هه موویان پۆکه وه کۆمه له هیژیکن دژ به دیموکراسییه ت. ته مه دیدیکی ئۆریه نتالیزم نییه، به لکو به داخوه واقع. له دوا ی کتیبه که ی ئیدوارد سه عیده وه بۆته نه ریت که له پیئاوی پازاندنه وه چاوپۆشی بکریت له راستی، به لام ته مه هیچ یارمه تیده ر نییه. که واته مالیه کی ته نها ده رکه وته یه کی ته م دۆخه یه، هر که سیکی تر به دوایدا بیئت هه ر وه ها

دەبێت. بەڵا دەستیی کەس بە سەر سیاسەتدا سڕوشتی سیاسەتکردنە لە عێراقدا، بە مانایەکی تر لە عێراقدا سیاسەت لە پێگای کەس و کەسایەتی و کاریزماوە ئەنجام دەدرێت، خەڵک بە ناگایی و بێ ناگایی خوازیاری ئەمەن. فیبی مار لە کارەکانی لە سەر میژووی عێراق بە جوانی ئەم تاییبەتەندییەمان بۆ پوون دەکاتەو.

وەک لە سەرەوێ پێشانماندا کە ئەو هەولەیی ئەمریکا دای بۆ دیموکراتیزەکردنی عێراق، هەرزوو سنووردارکرا و ئیستا لە دۆخی تەواو سڕینەوێدایە. لێرەبەدوا دەبێت ئێمە خۆمان بۆ عێراقێک ئامادە بکەین کە ئەگەر دەسەڵات تاپدا دیکتاتۆریەتیش نەبێت، ئەوا دیموکراسی نابێت. دیارە بە دنیایییەو دەسەڵات لە عێراقدا دیکتاتۆریەت دەبێت، بەلام چونکە لە پاشخاندا دیکتاتۆریکی وەک سەددام ئامادەیی ئەوا دۆخیکی زیهەنی وەهای دروستکردووە کە پێناسەی دیکتاتۆریەت بە پێوەری عێراق دۆر جیاوازه. لە بەرامبەر ئەم پاستییە تالەدا دەبێ ئێمە چی بکەین؟ ئەفسوس هەریمی کوردستان لە پاش بیست سال لە حوکمی کورد هیشتا هەموو شتێک بریتییه لە کەسەکان، لە قسەکانیان لە دەرکەوتە و هاتوچۆیان.

یەکەم: کورتترین وەلام ئەوێه کە زیاتر دیموکراسی بین. لە میژووی نویدا هەرگیز وڵاتیکی دیکتاتۆری نەیتوانیوە شەپ لە وڵاتیکی دیموکراسی بباتەو. دیموکراسی لە هەموو پوویەکەو بەهێزترە لە دیکتاتۆریەت.

دو: نابێت ئێمە لە عێراق بین بۆ بونیادنەوێ عێراق، دەبێت لە عێراق بین بۆ بونیادنانی خۆمان. ئەم سیاسەتە هەتا ئیستا بوونی نییه. بیست سال بەفێرۆ پۆشت، نە ئابورییەکی بەهێز، نە سوپایەکی سەردەمیانه، نە حکومەتیکی کارا، نە نیشتمانیکی بەکگرتوو، نە دادپەرورەیی کۆمەلایەتی، نە هاوڵاتی، نە ئازادی بە مانا شایستەکی بە مرقفی کورد، بە هیچ شێوەیک نەهاتۆتە ئاراو.

سێیەم: لەپاستیدا ئەگەر ئێمە بتوانین لە دەرەوێ دەسەڵاتی بەغدا بمێنینهو، وەها باشترە کە بەغدا ببێتە دیکتاتۆر، چونکە ئەو کاتە، ئەگەر ئێمە

وهك ديموكراسى دهركه وين ئەوا دەرڤەت و پەشتەنگىرمان بۆ سەر بە خۆيى باشتەر دەبێت.

چوارەم: دىپلۆماسى كەردن وهك گەلێكى خاوەن مێژوو و جوگرافى و كەلتوو و خەون و خواست، نەك وهك كۆمەلێك نەوتفرۆش يان ئەجىنتى ئەم وڵات و ئەو وڵات.

١٢: سەردەمىكى نوێ:

ئەگەر لە پاش پاپەڕىنەوه سەردەمىكى نوێ دەستى پێكرد، سەردەمى لاوازی ناوەند، ئەوا ئەمڕۆ ئێمه لە پۆزگارى كۆتايى ئەو سەردەمەدا دەژین و سەردەمىكى تر لە دەست پێكردنەدايه ئەویش سەردەمى بەهێزبوونی ناوەنده. ئەم بەهێزبوونی ناوەند چەند پێگەیهكى هەیه، یەكەم: لاوازیبوونی هەموو هێزەكانى تر لە بەرامبەر هێزى دەعوەدا و هەبوونی لاوازییهك و بۆشاییهكى وهها كه بوار بپرەخسێنێت بۆ بە دىكتاتۆریوونى سەرۆك وهزیران.

ئەوهى لێرهدا زیاتر مەبەستمانە لە سەردەمىكى نوێ ئەوهیه كه شیوازی نوێ لە پەيوەندى لە نێوان هەرێم و ناوەنددا دێتە ئاراوه. پەيوەندى نێوان هەرێم و ناوەند لە مێژویدا پەيوەندییهك بووه كه چەند خەسلەتێكى نەگۆرى هەیه. خەلكانێك لە كورد، لە پۆزى یەكەمى دروستبوونی عێراق وه نەیانویستوه عێراقى بن، بۆ داكوۆكێكردن لەم خواسته به هەموو شیوهیهك جەنگاون و به هەموو شیوهیهك پووبه پووى وهلامدان وه بوونه ته وه لە لایەن ناوەنده وه. كهواته ئەگەر ئەم خەسلەتانه دیارى بكەین دەلێین:

یەكەم: خواستی عێراقى نەبوون. ئەم خواسته خۆى لە كێشەى سەپاندنى شووناسێكدا دەسەپێنێ، بە سەر شووناسیكى تردا. دەتوانین بڵێین مێژوو و پووداو تراژیدیاكانى ئەم دیاردەیه، كه نزیكەى سەدهیهك دەبێتەوه، گەواهی ئەوهیه كه ناتوانرێت بە ئاسانى پەيوەندى دروست و سەقامگیر لە نێوان ناوەند و

هه‌ڕێمدا به‌ئێتریتێ ده‌ی. چه‌مه‌کانه‌ی ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ زۆر، له‌ براوه‌ مه‌تا
 هاو‌په‌یمان و هاو‌به‌ش و دو‌ژمن ده‌گرێته‌وه‌. هه‌موو ئه‌م چه‌مه‌کانه‌ هه‌یج نه‌یه‌ جگه‌ له‌
 په‌نگدانه‌وه‌یه‌کی ته‌کتیکی و ئایدیۆلۆژی بۆ چاره‌سه‌ریکی کاتی، به‌لام هه‌موویان
 شکستیان هه‌ناوه‌. ده‌کرێ له‌مه‌ودوا قسه‌ له‌ سه‌ر دوو دو‌ژمن بکه‌ین. دو‌ژمن به‌
 مانای له‌ یه‌ک نه‌چوو، له‌ یه‌ک تۆقیو، جودا و، به‌وا به‌ یه‌ک نه‌بوو. چۆن ده‌توانرێت
 دوو دو‌ژمن له‌ بۆته‌قه‌ی یه‌ک وڵاتدا پێکه‌وه‌ هه‌لکه‌ن. تاکه‌ وه‌لامێک بۆ ئه‌م کێشه‌یه‌
 فیدرا‌لیزمه‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای ئیعتنی و سی‌کت یان تایفه‌، لێره‌دا فیدرا‌لیزم یانی
 هه‌بوونی توانای جودایی له‌ هه‌ناوی یه‌کیه‌که‌دا.

دیاره‌ په‌نگه‌ بوتریت، که‌ ئه‌وه‌ی له‌ پاش هاتنی ئه‌مریکا پو‌وی داوه‌ ئه‌مه‌
 بووه‌. له‌ وه‌لامدا ده‌لێین نه‌خێر، هه‌ولێ کورد بۆ بونیادنانه‌وه‌ی عێراق،
 ئاراسته‌یه‌کی هه‌له‌بوو، له‌ هه‌مان کاتدا دژ به‌ پری‌نسیپی فیدرا‌لیزم بوو.
 فیدرا‌لیته‌، یانی هه‌بوونی هه‌تنده‌ جودایی و تایبه‌تمه‌ندی، که‌ نات‌ه‌وێت ناوه‌ند
 ده‌سه‌لاتی هه‌ژموونی به‌سه‌رت دا به‌پێنێت. به‌م پێیه‌ هه‌بوونی گومانێکی هه‌تا
 هه‌تایی له‌ ناوه‌ند ده‌بێت کرۆکی ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ بێت، به‌لام به‌شداریی چالا‌کانه‌ی
 کورد له‌ بونیادنانه‌وه‌ی هه‌ژمه‌ سه‌ریازی و هه‌ژمه‌موونییه‌کانی تری عێراقدا دووفا‌قی
 بوو.

کاتی‌ک سه‌رکرده‌یه‌کی کورد ده‌لێت: 'کورد له‌ کاتی‌کدا سو‌پای عێراقی پێک
 هه‌ناوه‌ته‌وه‌ که‌ سوننه‌و شیعه‌ جو‌رنه‌تیان نه‌بووه‌ ئه‌م کاره‌ بکه‌ن' چونکه‌ به‌روایان
 وه‌ها‌بوو، که‌ عێراق پێ‌ویستی به‌ سو‌پایه‌کی به‌هه‌ژه‌ بۆنه‌وه‌ی دا‌کوکی له‌ خۆی
 بکات. ئه‌مه‌ی لێره‌دا ئه‌م سه‌رکرده‌ کورده‌ دانی پیا‌داده‌نێت نه‌بوونی توانایه‌ بۆ
 بینینی ئه‌و گومانه‌ هه‌میشه‌یییه‌ که‌ ده‌بێت بپێته‌ کرۆکی سیاسه‌تکردن له‌گه‌ڵ
 ناوه‌نددا، چونکه‌ ده‌رنه‌نجامی لا‌وازی‌وونی ئه‌م گومانه‌ ئه‌وه‌یه‌، که‌ ده‌بێت
 په‌شیمانی بکێشی.

دووه م: ناوهندی به هیژ هه میسه پښکره، فشار دروستکهره و ناژاوه گپښه. پووداوه کانی دوز خالی وه چرخان بوون. پاش نه وه ده توانین بلین که ناوه ند نامانجیکی سیاسی هیه، به رده وام به دواي هؤکاردا ده گپښت بؤ کردنی به بیانو بؤ هیئانه نارای، نه م پړوسیه دریژخایه ن و فره ناست و فره لایه نه. نیستیک له سهر یه کیک له هه واله کانی پاش دوز نه وه مان بؤ پوون ده کاته وه که نیته له سه روپه ری پوژگاریکی نویداین.

"به هؤیه کی نادیاره وه له شاروچکي خورماتوو، پولیسی ئیتیحادی هاوالتیه کی به په گه ز کورد ده ستگیر ده که ن و خانه واده کی به کاریکی سیاسیی دژ به کورد وه سفی ده که ن. سهر له به یانی دوینی یه کشه ممه پښکه وتی ۲۰۱۲/۱۱/۲۵ له گه په کی عه سکه ری له شاروچکي خورماتوو هاوالتیه ک به ناوی (ش، و) دانیشتیوی گه په کی کژماری له لایه ن پولیسی ئیتیحادیه وه ده ستگیر کرا و تاکو نیستایش هؤکاره کی نه زانراوه. له م باره یه وه که سیک له خانه واده ی ده سته به سه رگیراو وتی: ده ستگیر کردنی کوپه که مان کاریکی سیاسی له پشته وه یه، نه م هیژه به ناو ئیتیحادیه بؤ بیزار کردنی نه ته وه ی کورد هاتوون بؤ خورماتوو، چونکه کوپه که مان به مه به سستی کارکردن ده رچوو له مال و دواتر هه والمان بؤ هات که ده ستگیر کراوه."

نه م هه واله به ناشکرا نامازه به نه وه ده کات که ناوه ند له پښکای نامرازه کانی ده سه لاتییه وه که لیږده دا پولیسه، بیزارکردن، پيشاندانی هیژ، فشار دروستکردن، هه موو نه مانه هه نگاون بؤ پښکه خوښکردن بؤ دوو نامانج. یه که م: خوښه پاندن له پښکای نه م هه ولانه وه، دووه م: نه گه ر نه و نامانجه به م شیوه یه فه راهه م نه بوو، نه واک کردنی نه م پووداوانه به بیانوو بؤ ته نگه گزښت کردنی زیاتری دڅخه که و پښکه خوښکردن بؤ کاری سه ربازی. هه رکام له م نامانجان به یته دی بالا ده سته یی ناوه ندی لی ده که ویته وه.

سییه: کاتیك ناوه‌ند له به‌رام‌بەر هه‌رێمدا به‌هێز ده‌بی‌ت ئه‌وا ناوه‌ند، وه‌ك ناوه‌ندی ده‌وله‌تیکی نه‌ته‌وه‌یی ده‌ستوبرد ده‌ست ده‌كات به‌ هه‌ولی سه‌پاندنی ده‌سه‌لات به‌ سه‌ر سه‌رتاپا پانتایییه‌كانی ناو سنووری وڵاتدا. ئه‌مه‌ سروشتی ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یییه، به‌لام ئه‌م دۆخه‌ له‌ عێراقدا مه‌ترسیدارتره‌، چونكه‌ عێراق ئه‌و ده‌وله‌تییه‌ كه‌ به‌دوای نه‌ته‌وه‌دا ده‌گه‌ڕێت. شتیك نییه‌ ناوی نه‌ته‌وه‌ی عێراق بی‌ت. پاش هاتنی ئه‌مریکا بۆ عێراق ئه‌مه‌ به‌ واقعی چه‌سپا، كه‌ ته‌نانه‌ت شتیك نییه‌ ناوی عه‌ره‌ب بی‌ت له‌ عێراقدا. پێكهاته‌كانی عێراق ئه‌م‌ه‌م‌و‌ه‌ر جگه‌ له‌ كورد هه‌یج كامیان پێكهاته‌ی نه‌ته‌وه‌بییان نییه‌، به‌لام کاتیك ده‌وله‌تیك ته‌یه‌یه‌ كه‌ ده‌خوازێت ده‌سه‌لاتی به‌ سه‌ر سه‌رتاپای وڵاتدا هه‌بی‌ت و له‌ به‌رام‌بەر ئه‌مه‌دا بونیادی كۆمه‌لایه‌تی و ناسنامه‌یی بۆ سه‌پاندنی ئه‌م خواسته‌ له‌ ئارادا نییه‌. ئه‌وا ئه‌م نه‌بوونه‌ ناوه‌ند وه‌ها لێ ده‌كات كه‌ هه‌میشه‌ په‌تا بۆ هێزی فیزیکی به‌ریت له‌ به‌رام‌بەر شیوازه‌كانی تری هێزدا بۆ دروستکردنی هێزه‌موونیته‌ به‌ سه‌ر سه‌رتاپا خاکی عێراقدا. له‌ کاتیكدا كه‌ شووناسی ناوچه‌یی دژ به‌ ئه‌م خواسته‌یه‌، ئه‌وا هێزی ناوه‌ند و خواستی ناسنامه‌یی تووشی پوویه‌پوویه‌وه‌ ده‌بن. ده‌كریت له‌م باره‌وه‌ قسه‌ له‌ سه‌ر بنه‌ماكانی لاوازکردنی ناوه‌ند بكریت. بۆ نمونه‌ دابه‌شکردنی هێز له‌ نێوان ناوچه‌كاندا و، هه‌روه‌ها ده‌بی‌ت هه‌رێم به‌رده‌وام له‌ خۆ به‌هێزکردندا بی‌ت.

مالیکی ناگاداره‌ له‌م پاستییه‌، هه‌ندێك هه‌ولی گرتنی هاشمی بۆ ئه‌م هه‌ولانه‌ ده‌گێڕنه‌وه‌. وه‌ك زانراوه‌، كه‌ هاشمی دوو پۆژ پاش ده‌رپرینی پالێشتی بۆ فیدرالی بوونی ناوچه‌ سوخته‌كان له‌ لایه‌ن كۆره‌كه‌ی مالیکییه‌وه‌ له‌ ماله‌كه‌ی خۆی وه‌ده‌رنرا.

به‌ گشتی سه‌رده‌می نوێ به‌ هۆی ئه‌م خه‌سه‌له‌تانه‌وه‌ شیوازی نوێ له‌ ململانێی هێز دینێته‌ ئاراوه‌. یه‌كێك له‌و شیوازه‌ نه‌وه‌یه‌ كه‌ به‌هێزی ناوه‌ند ببی‌ته‌ هۆی لاوازیی هه‌رێم. چۆن هه‌رێم ده‌توانی‌ت هێزی خۆی به‌هێزیه‌وه‌ له‌ کاتیكدا

ناتوانیت ږيکه له به‌هيزيووني ناوهند بگرځت. هر ږم له وځوناغه تپه‌پي، که ده‌يتواني به‌هيزيووني ناوهند ږيکه لي بگرځت يان لوا بخت. سهرده‌مي نوځ به‌ره نوځيه که ناوهند وهک سهره‌ريک به دواي سه‌پاندني سهره‌ريي خوځيدا ويځله. بځ گرته ږيگاي شم نامانجه پرسياړي سهره‌کي نه‌وه‌يه، که هر ږم ده‌بيت به وهرچه‌رخاني ډوڅه‌که شتيازي خوځي بځ سياسه‌تکردن بگرځيځت له پيش هم‌وو شتيکدا له ناوهندا شينجا له‌گال دهره‌ودا.

۱۳: نام و پيش درم و:

سیاسه‌تی دهره‌وه دهره‌نجامی په‌یوه‌ندییه‌کی دیالکتیکیه له نیوان دهره‌وه و ناوه‌ودا. هریم له‌م‌ودوا له دۆخی به‌رگریدا ده‌بیّت له‌گه‌ل ناوه‌نددا. ناوه‌ند وها ته‌ماشای هریم ده‌کات که پانتایییه‌که له دهره‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی و ده‌بیّت بکه‌ویته‌وه ژیر ده‌سه‌لاتی. که‌واته نه‌وه‌ی لیتره‌دا کرۆکی نه‌م سه‌رده‌مه نوییه به‌رگرییه. هریم ده‌بیّت له قو‌ناغیکی به‌رگریکردنی دريژخایه‌ندا بیّت له‌گه‌ل ناوه‌نددا. نه‌گه‌ر له پابردودا، ده‌ستور و داداگا و هیزه‌کانی نه‌مریکا ئامرازبوون بۆ به‌رگریکردن نه‌وا نه‌م‌رۆ هه‌موویان بوونیان یان لاوازیوه یان به‌ته‌واوی نه‌ماوه. به‌رگری بریتییه له پ‌رۆسه‌ی پ‌و‌په‌پ‌و‌بوونه‌وه له هه‌موو ئاسته‌کاندا. لیتره‌دا ئابوری، سه‌ربازی، که‌لتور، باوه‌ر، ب‌پ‌وا، سیسته‌م، دیپلۆماسیه‌ت هه‌موو پ‌یکه‌وه له پ‌رۆسه‌یه‌کی هه‌ماهه‌نگیدان بۆ دروستکردن و دابینکردنی ب‌د‌او‌یسته‌یه‌کانی به‌رگری.

کهواته داماتووی ئیڤمه له سهریه ک ستراتژیژ بهنده، ئه ویش ستراتژیژ بهرگرییه. لیژده دا ههول ده دهین ستراتژیژ بهرگری و ئامرازه کانی به کورتی پاف بکهین.

١٤: ستراتیژی بهرگری:

که ده‌لټین ستراتیژی بهرگری، مه‌به‌ستمان نه‌وه‌یه که شټواری په‌یوه‌ندی
نیوان هریم و به‌غدا سه‌رتاپا بگړدړټ، له په‌یوه‌ندی بونیادنان و به‌شداري و
دوستانه‌تیبه‌وه بۆ په‌یوه‌ندییه‌ک که دوو لا له ناو به‌ک ولاتدا، که میژوویه‌کی په‌ش
له نیوانیاندا هه‌یه و، هه‌تا نیستا نه‌گری نه‌وه هه‌یه که نه‌و میژووه دووباره
بیته‌وه.

هټلی بهرگری په‌که‌م: گومان

هه‌بوونی گومان له په‌یوه‌ندی، به مانای نه‌وه نایه‌ت که په‌یوه‌ندییه‌که
نه‌بیټ یان لاوازیټ، به‌لام ده‌بیټ دوریټ له بړوا و خوش‌باوه‌پری و هاریکاری و
نیمزاکردنی بړوانامه له دواي بړوانامه. سروشتی نه‌م په‌یوه‌ندییه هټزه. هټزیش
یان ده‌بیټ لاواز بکړټ یان هاوسه‌نگ. کاتیک نیمه دؤخی لاوازی تیده‌په‌پټین،
نه‌وا له‌مه‌ودوا ده‌بیټ به‌ره‌و دؤخی هاوسه‌نگی بړوین.

هټلی بهرگری دووه‌م: پرینسیپ

که‌ر کورد ده‌گوټزنه‌وه له پټکه‌ی به‌هټزه‌وه بۆ پټکه‌ی که‌م هټز یان
هاوسه‌نگ نه‌وا ناچارن له‌که‌ل ناوه‌نددا بکه‌ونه ململانټی هاوسه‌نگی هټزه‌وه،
به‌لام هاوسه‌نگی هټز پټوټستی به‌پرینسیپه. مه‌به‌ستمان له پرینسیپ نه‌وه‌یه
که ده‌بیټ هریم کاتیک هه‌ول د‌ه‌دات هاوسه‌نگی هټز دروست بکات، له‌پټناوچ
مه‌به‌ستی‌کدا؟ نایا نه‌م مه‌به‌سته پارټزگاری خاکی کوردستانه، پارټزگاری ماف و
پټکه‌ی کورده له عیراق، پارټزگاری سه‌روه‌ری کوردستانه یان پارټزگاری پټکه‌ی
تابووری و سیاسی و کومه‌لایه‌تی و که‌لتورییه؟ هه‌تا نیستا پرینسیپی په‌کټی و
پارټی له به‌غدا ته‌ن‌ها بریتی بووه له هټنانی پاره بۆ دابین‌کردنی مانه‌وه‌یان وه‌ک
ده‌سه‌لاتدار به‌سه‌رخه‌لکی کورده‌وه. نیستا پوژگاری نه‌م پرینسیپه به‌ره‌و
کوټایی ده‌پوات.

هێڵی به‌رگریی سێیه‌م: بونیادنانی هێز له‌ ناوه‌وه

هێز سروشتی نییه، که‌س به‌ سروشت خاوه‌ن هێز نییه، نه‌مه‌ مانای نه‌وه نییه که‌ هێز به‌ نه‌مای سروشتی نییه. سروشت به‌ کێکه‌ له‌ هه‌ره‌ به‌ نه‌ما سه‌ره‌کییه‌کانی هێز، به‌ لām ته‌نانه‌ت له‌ بوونی سروشتیکی به‌هێزدا، گۆڕینی بۆ سه‌رچاوه‌ی هێزی سیاسیی و کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی پێویستی به‌ کار له‌ سه‌رکردنه‌. که‌واته‌ هێز سروشتی نییه به‌ لکو به‌ ره‌م دێت. له‌ دۆخی کورددا چۆن هێز به‌ ره‌م دێت؟ وه‌ک له‌ سه‌ره‌وه‌ پێشاماندا وه‌ک نموونه‌یه‌ک لای داود ئۆغلو، که‌ پرۆسه‌ی بونیادنانی هێز چه‌نده‌ ئالۆزه‌ و پێویستی به‌ دینامیکیه‌تیکی هه‌میشه‌یی هه‌یه‌.

یه‌که‌م هه‌نگاو: چاکسازی

ده‌سه‌لاتی کوردی که‌ ئێستا له‌ هه‌رێم له‌ ئارادایه‌، له‌ زۆر ئاستدا پێویستی به‌ چاکسازییه‌. ئه‌م شێوازه‌ ده‌سه‌لاته‌ له‌ باشترین شێوه‌دا جۆریکه‌ له‌ دۆخی نا‌ئاسایی. نا‌ئاسایی ده‌سه‌لات له‌ میانه‌ی په‌یوه‌ندی ده‌سه‌لاتدایه‌ له‌ گه‌ل یاسادا. په‌یوه‌ندی ده‌سه‌لات و یاسا له‌ هه‌رێم په‌یوه‌ندی ئیکسپێشنه‌، به‌ پێناسه‌ی جۆرجیو ئه‌گامبن.⁽¹⁾

به‌و مانایه‌ که‌ یاسا هه‌چ نییه‌ جگه‌ له‌ ئامرازێک به‌ ده‌ست ده‌سه‌لاته‌وه‌، به‌ لām ئه‌م په‌یوه‌ندییه‌ ئامرازیه‌ ئالۆزه‌. یاسا به‌ کار دێت بۆ پارێزگاریکردن له‌ حکومه‌ت، یاسا به‌ کار دێت بۆ سه‌پاندنی ده‌سه‌لاتی حکومه‌ت، که‌واته‌ حکومه‌ت له‌ ده‌ره‌وه‌ی یاسا نییه‌، به‌ لām له‌ هه‌مان کاتدا ناتوانێت به‌ پێی یاسا په‌یوه‌ندی له‌ گه‌ل حکومه‌تدا به‌ سه‌رتێت. به‌ مانایه‌کی تر کاتێک حکومه‌ت ده‌توانێت به‌ پێی یاسا کاره‌کانی له‌ به‌رامبه‌ر خه‌لکیدا نه‌ به‌جام به‌دات له‌ به‌رامبه‌ردا خه‌لکی ناتوانن له‌ پێگای یاساوه‌ پێگا له‌ حکومه‌ت بگرن.

¹. Agamben, Giorgio 2005 State of Exception. Chicago: University of Chicago Press.

دوهم ههنگاو: پێگه‌دانه به خه‌لك بۆ ئه‌وه‌ی بینه‌بوونه‌وه‌ریکی سیاسی

بوونه‌وه‌ری سیاسی ئه‌و بوونه‌وه‌ره‌یه‌ که ئازادی هه‌یه‌ به‌شی‌وازی دیاریکردن و به‌پێوه‌بردنی ژيانی خۆی به‌ده‌ر له‌ ترس و فشار و ناچارکردن. ئیستای کوردستان دۆخێکه‌ که‌ له‌ پێگای ئابووری و ترس و ناچارکردن و فشاره‌وه‌ زۆریک له‌ خه‌لك یان خه‌لك به‌ گشتی له‌ دۆخێکی که‌م ئازادیدا یان بێ ئازادیدا ژيان به‌ سه‌رده‌بن. ئه‌م دۆخه‌ خه‌لك ده‌کاته‌ چه‌ند بڕیکی جوداوه‌، هه‌ندێک ده‌بن به‌ به‌شێک له‌ سیسته‌م، که‌ر بیان‌ه‌وێت مرقۆبوونی خۆیان به‌سه‌لمێنن به‌و شیوه‌یه‌ی که‌ ده‌خوازن، پێگه‌یان پێ نادرێت، بۆیه‌ له‌ نه‌ج‌امدا له‌ ژيانێکی پڕ له‌ ململانێی دوو‌پووی و قه‌یراندا ده‌ژین. هه‌ندێک‌جار ئه‌نجامی ئه‌م قه‌یرانانه‌ به‌کارهێنانی توندوتیژییه‌. هه‌ندێک خه‌لك دوور ده‌که‌ونه‌وه‌ و ژيانێکی ناسیاسییانه‌ هه‌ڵده‌بژێن، ژيانێک که‌ بێده‌نگی و بێخواستی و بێ ئامانجی، جگه‌ له‌ ئامانجی سنووردار و بچوک نه‌بێت. دیاره‌ ئه‌م دۆخه‌ بۆ مرقۆی پۆژه‌ه‌لاتی په‌نگه‌ ئاسایی بێت، چونکه‌ میژووی پۆژه‌ه‌لات میژووی مرقۆی ناسیاسییه‌. مرقۆیک که‌ چالاکانه‌ به‌شدار نییه‌ له‌ بونیادنانی کۆمه‌لگاکه‌یدا، یان به‌ مانایه‌کی تر سیسته‌می سیاسی پۆژه‌ه‌لات خه‌لك تیایدا هه‌میشه‌ پۆلی سه‌ریاز و په‌عیه‌ت و به‌یعه‌تبه‌خش و سه‌پانیان بێنیه‌، به‌لام ده‌سه‌لاتی کوردی وه‌ک ده‌سه‌لاته‌کانی تری ناوچه‌که‌ نییه‌ به‌توانێت به‌ بێ خه‌لك یان دوور له‌ خه‌لك بژی، به‌لکو له‌پاستیدا ده‌سه‌لاتێکه‌ له‌ هه‌مووان زیاتر پێویستی به‌ خوێنی نه‌وه‌کانیه‌تی. کوردستان ئه‌و پارچه‌ خاکه‌یه‌ که‌ زۆرت‌رین خوێنی نه‌وه‌کانی هه‌لمژیه‌. پاراستنی پارچه‌ خاکیکی وه‌ها به‌ بێ خه‌لکه‌ی نابێت. خوێن و خه‌لك و خاك سیپینه‌یه‌کن که‌ میژووی خه‌باتی کوردی ده‌گێڕه‌وه‌.

سێیه‌م هه‌نگاو: ئابوورییه‌کی دادپه‌روه‌ر

ئابووری کوردستان ئابوورییه‌که‌ که‌ له‌ خه‌زمه‌تی سیاسه‌تدايه‌، بریتی نییه‌ له‌ پڕۆسه‌یه‌ک که‌ تیایدا به‌هره‌، توانا، خواست، هونه‌ر، په‌نج، خه‌ونی که‌سه‌کانی کۆمه‌لگا جێگای بێته‌وه‌. له‌پاستیدا ئابوورییه‌که‌ بۆ کوشتنی ئابووری. وه‌ک له‌

نمونه‌ی نازده‌لداری و کشتوکالدا ده‌بیینین، شیوازی ئابووری هه‌ریم هیچ نییه جگه له کوشتنی ئابووری هه‌ریم خۆی و کردنی به پاشکۆی ئابووری ولاتانی دراوسی. یه‌کێک له دیده‌کانی لیکدان‌وه‌ی مرۆڤه‌وه‌یه که مرۆڤ هۆمۆنیکۆنۆمیکایه، به‌مانایه‌کی تر مرۆڤ بوونه‌وه‌ریکی ئابوورییه. ئابووری یانی به‌رجه‌سته‌کردنی خود له شتدا بۆئه‌وه‌ی خود له‌کۆمه‌لگادا ده‌رکه‌وێت له‌ لایه‌ک و له‌ هه‌مان کاتدا بتوانێت به‌ مه‌به‌ستی ده‌ستکه‌وتنی پێداوێستیه‌کانی تری شتیکی هه‌بی‌ت که به‌ شتیکی تر بیکۆرپێته‌وه. دیاره له‌م پرۆسه‌یه‌دا پاره وه‌ک ناوه‌ندی‌ک بوونی هه‌یه. ئێمه له‌ کتێبی حکومه‌ت و سامانی سروشتی له‌ هه‌ری‌می کوردستان پێشنیاری مۆدێلێکمان له‌ به‌رپۆه‌بردنی ئابووری کردووه بۆ کوردستان، که به‌ گونجاو و چاره‌سه‌ری ده‌زانین.

چواره‌م هه‌نگاو: کاراکردنی حکومه‌ت

حکومه‌ت نه‌و ده‌زگا سیاسی و کۆمه‌لاتییه‌ بالایه‌یه که به‌ پێی ده‌ستوورێک به‌رپۆه‌ ده‌چێت، بۆئه‌وه‌ی وه‌ک خواستی گشتی، فه‌راهم‌که‌ری کاره‌ گشتیه‌کانی کۆمه‌لگا بێت. حکومه‌ت ته‌نها کاتێک حکومه‌ته که بێلایه‌ن بێت. په‌نگه هه‌ندی‌ک که‌س بلێن هه‌موو حکومه‌ته‌کان له‌ لایه‌ن حیزبیکی سیاسیه‌وه به‌رپۆه‌ ده‌برێن چون ده‌کرێت بێلایه‌ن بێت. نه‌مه پرسیارێکی هه‌له‌یه. کاتێک حیزبێک ده‌زگا‌کانی حکومه‌ت به‌رپۆه‌ ده‌بات مانای نه‌وه نییه که ده‌بی‌ت به‌ پێی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی بۆ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی به‌رپۆه‌ی بیات، به‌لکو مانای نه‌وه‌یه که ده‌بی‌ت به‌ پێی دیدی و ئایدیۆلۆژیای خۆی به‌رپۆه‌ی بیات، که دیدی و ئایدیۆلۆژیا هیچ نییه جگه له‌ شیوازی‌ک بۆ به‌رپۆه‌بردن. گه‌ر بێتو پارتی سیاسی براره‌ حکومه‌ت بۆ خۆی به‌رپۆه‌ بیات نه‌وه مانای وایه هه‌ل‌بژاردن بریتی نییه له‌ ململانی بۆ به‌رپۆه‌بردنی ولات به‌لکو ململانییه بۆ بردن و قۆرخکردنی ولات. له‌پاستیدا ئێستا دیموکراسیه‌ی ولاتی ئێمه به‌م جۆره‌یه، چونکه خه‌لک تیایدا بوونه‌وه‌ریکی و ن.

پۆلیان دابینکەری دەسلەتە، بۆیە دیموکراسیی کوردستان پێویستە بە دیموکراسی بکەیت، چونکە جۆریکە لە دیموکراسی کە پێگەرەکانی دیموکراسی تاییدا زۆرتەن لە پێگەخۆشکەرەکان بۆ دیموکراسی.

کاتیکی ئەم هەنگاوانە سەرەوێ نرا ئەوا بنەماکانی بونیادنانی هێز لە ناوێ دەروست دەبێت.

15: چۆنییتی پەیوەندی بە بەغدادەو:

کورد لە هەریکی کوردستان ناچارە لە پەیوەندیدا بێت لەگەڵ ناوێندا، هەتا لە ناو عێراقدا بێت و ئەگەر بێتو جیايش بێتەو ئەوا هەر دەبێت لە پەیوەندیدا بێت، هەندێ بوار هەیە وەک ئاو، بازرگانی، سەرچاوەی سروشتی، بازاڕ، هاندەری پەیوەندین یان بنەمای بەیەکەو بەستنی نێوان ئەم دوو لایەنە، بەلام نێستا ئێمە لە دۆخی سەرەخۆیی نادوین، چونکە ناتوانرێت سیاسەت بۆ دۆخیکی دابڕێژرێت کە هێشتا لە واقعیدا ئەو ئارادا نییە. دیارە ئەگەر مەبەستمان بێت لە پلانی سەرەخۆیی بدوین، ئەوا دەبێت بەوردی و بەقوولی قسە لە جیوپۆلەتیک و ئابووری و سیستەمی حکوم و بەرژەوێندی پکەبەری ولاتانی ناوچەکە و جیهان بکەین، بەلام لە سەرۆکی هەموویەو ئێمە لە ناوێدا هیچ هەنگاوێکی نابینین بۆ سەرەخۆیی، نە لە پووی بونیادی دەزگاوە، نە لە پووی بونیادی نەتەوێوە، نە لە پووی بونیادی ئابوورییەو، نە پووی بونیادی کۆمەلگاوە، نە پووی بونیادی دیپلۆماسییەو، نە لە پووی بونیادی زانست و تەکنەلۆژیایەو. ئەوێ لە ئارادایە خۆشانی سۆزی خەلکییە بۆ مەبەستی پاکێشانی سۆزیان بۆ لای پارێکی تایبەت. دیارە ئەگەر هەرێم پێرسەیی جیاپوونەوێ هەبێت ئەوا زیاتر لە دەسال دەخایەنێت هەتا ئەم پێرسەییە دەگاتە دۆخی سەرەتایی لە پووی ناوچەکانی ژێردەستی حکومەتی ناوێندی و، زۆر بوازی تر.

کورد له ناو عیراقدا وهك هریمیکي قیدرال له چه ندین ئاستدا په یوه ستن به به غداوه، بویه ناتوانیت قسه له نه بوونی په یوه ندی بکریټ به هیچ شیړه په ک، چونکه په یوه ندی چه تمییه ئه و ده سلات و ململانی و سیاسه تیش به شیکي لیکدانه بپاوی ئه م په یوه ندییه یه. وهك له سهره وه ئاماره مان پیدا که هاوسه نگی هیژ باشتیرین شیوازی ئه م په یوه ندییه یه. هاوسه نگی هیژ چه مکیکی فراوانه.^(۱)

له سهره تا ده بیټ ئه وه پوون بکه ینه وه، هاوسه نگی هیژ به مانای ئه وه نایه ت که ده بیټ چاوه پوانی ئه وه بکه یه ت که ی هیژک هاته ئاراهه ئه و ئه و کاته تویش هه ولی هاوسه نگی ئه وه هیژه بده یه. دیاره هاوسه نگی هیژ شیوازی که که زیاتر بۆ په یوه ندی نیوده ولته تی ده گونجیت، چونکه له سهر بنه مای ئه وه بونیاد نراوه که هیچ ولاتیک نییه خاوه ن ده سلاتی سه قامگیر بیټ، ولاتان به رده وام توانایان له گوراندایه، به م دۆخه به گشتی ده لئین پشیوی یان نه نارکی. به و مانایه که دۆخیک له ئارادایه که که س توانای نییه به سهری دا و، هیژی ولاتان به رده وام له که م و زیاددایه. ئه م دۆخه وه ها نابینریت که دۆخی ناوه وه ی ولات بیټ، چونکه پیتاسه ی ده ولت به مانا ماکس فیبه ریبه که ی ئه وه یه که هیژیکی بالا هیه، که هیچ هیژیکی تر نییه هینده ی ئه وه هیژه به هیژیټ، بویه هه موو هیژه کانی تر ناچارن ملکه چی ئه وه هیژه بن، به م پییه دۆخی ئه نارکی یان پشیوی له ئاراد نییه و، نه گه ر هاتوو له ئارادابوو ئه و مانای ئه وه یه که ده ولت به ته وای خاوه ن سه روه ری نییه، که موکورتی سه روه ری له ئارادایه، به لام دۆخی

¹. بۆ زیاتر زانیاری لهم باره یه وه بنواړه،

WILLIAM C. WOHLFORTH, RICHARD LITTLE, STUART J. KAUFMAN, DAVID KANG, CHARLES A. JONES, VICTORIA TIN-BOR HUI, ARTHUR ECKSTEIN, DANIEL DEUDNEY and WILLIAM J. BRENNER 2007, Testing Balance-of-Power Theory in World History European Journal of International Relations, SAGE Publications and ECPR-European Consortium for Political Research, Vol. 13(2): 155–185

عیراق جیاوازه. هاوسهنگی هیژ پرۆسه یهکی بهردهوامه که له دوو ئاستدا فهراهم ده بیئت، ئاستی یه کهم واقع و ئاستی دوهم پوتینشال. واقع مانای ئه وه یه کاتیک هیژیک دیته ئاراهه هه ولێ هاوسهنگی بدریئت، له پێگای هاوپه یمانی له گه ل هیژیکێ تردا، له پێگای هاریکاری هیژیکێ نه یاره وه. ههروه ها کاتیک توانای خود ده زانیئت ئه و هه ولیدریئت ئه و لایه نانه ی که خود لاوازی تیایدا هه یه له میانه ی په یوه ندی له گه ل هیژی تردا یان له ناوخرۆدا بونیاد بنریئت. دیاره هاوسهنگی هیژ له هه مان کاتدا به مانای بوونی ترسیکی بهردهوام دیت، ترسیک نه ک چۆکی کورد بشکینییت به لکو به پێچه وانه وه هانده ربیئت بۆ به رگریکردن. وه ک نمونه ی ئیسرائیل به باشی پێمان ده لێت که هیژ بنه مای زانستی، پێکخراوه یی، ده زگایی، باوه رپی و، سیاسی هه یه، له هه مان کاتدا نمونه ی ئیسرائیل وانه ی ئه وه مان پێده لێت که دیموکراسی هه میشه براوه یه له به رامبه ر دیکتاتۆریه تدا. ئه م نووسینه بانگه شه نییه بۆ به ئیسرائیلیبوون به لām بۆ وانه وه رگرتن. له میانه ی هاوسهنگی هیژدا کورد ده بیئت هه موو ئامرازه کانی به کار به یینیئت وه ک هیژیک له به رامبه ر به غدادا. له میژووی تراژیدی ئیمه دا هیژده تراژیدیا هه یه که بکریئه بنه مایه کی ئه خلاقی بۆ پاکیشانی پالېشتیکی دهره کی، ئه نفال و هه له بجه. کورد خاوه نی هیژده سامانی سروشتیه که بتوانییت له ئاستی ده ولته ی، ناوچه یی، بازرگانی هیژده ی سوود لی ببینیئت که پێگه ی قایمه تر بکات.

١٦: کورد و شیعه:

له م به شه دا به به رچاوخستنی میژووی بال و لایه نه کانی ناو شیعه ئه وه پیشان ده ده یین که شیعه به پێی دۆخه که دیدیان گۆپراوه له نێوان ئابین و ناسیونا لیزمدا، ههروه ها دوانه ی ئه خلاق و سیاسه ت تیایدا له هه لبه زودابه زدايه. له م پوانگه یه وه ده گه یه نه ئه و ئامانجه که په یوه ندیی کورد و شیعه به ره و

په یوه نډییه کې سیاسي پوټ ده پوات، سرباری هه یوونی میژوویه کی جودا به به راورد به کورد و سوننه. فاکتوری گوره ی شم گزپانکاریه بش نه ویه که په یوه نډییه که له دور له ده سه لاته وه ده پوات بډ ده سه لات. په یوه نډییه دور له ده سه لات زیاتر په یوه نډییه به ها و نه خلاق و مرقانه یه و له سه رووی هه موویه وه هاوسه نکه، به لام په یوه نډییه ده سه لاتی په یوه نډییه سه پاندن و به رژه وه نډی و لاسه نکه. گره له عیراقی نه مرقدا شیعیه حاکمه نهوا ناسینی شیعیه وهک پښکاته، وهک دیدی، وهک نایدیو لوزیا، وهک خهونی ده سه لات گه لیک پیویسته. شیعیه یهک پښکاته نین، نه له پووی کومه لایه تی، نه سیاسی، نه باوه. شم فره یییه پیویست دهکات که پیرسین نایا سرباری شم فره یییه، پښکاته یهک هه یه که هه موو شیعیه کډ بکاته وه، به لام با سه رته له فره یییه وه ده ست پی بکهین، شیعیه له پووی کومه لایه تییه وه دابه شیبون به هه ژاران و چیني ناوه نډی شار و ده وله مهندان، وهک دیدی سیاسی له نیتوان هیمنگه راکان (دیدي سیستانی) و شقرشگیتپان (دیدي سه در). له پووی سیاسیه وه شیعیه کومه لیک پارتی سیاسي جیاوازیان هه یه، حیزبی ده عوه ی نیسلامی کونترینه و پاشان سه ردییه کان دین نهک وهک پارتیکی سیاسی به لکو وهک جیهان بییهک زیاتر که بنه های په وتی سه دری نه مرق داده پښن. شایانی باسه سه در زیاتر له دیدي خومه یییه وه نزیکه، که له هه مان کاتدا کاریگه ره به بزوتنه وه ی نیخوان. ده کریت نه وه بلین که هه موو بزوتنه وه نایینییه کانی شیعیه که وتونه ته ژیر کاریگه ری نیخوان، چونکه به سیاسه تکرر دنی دین پرپسه یه کی نالوزه، نیخوان پډلی پی شهوا ده بینیت له و پرپسه یه دا.

نه وه ی په یوه سه ته به نه مرقوه که پډلی سیاسه ته له ناو شیعیه دا به تاییه ت په یوه نډییه به کورده وه بډ شم مه به سه ته زیاتر قسه له سه رس ی لایه ن ده کهین (سیستانی، سه در و ده عوه) وهک پاشخانیک بډ تیگه یشتن له سیاسه تی شیعیه.

دیاره مه جلیسی ئەعلا و فەزێله و بزوتنەوهی تریش بوونی هەیه، بەلام پۆلیان لاوهکی و تا ئاستێک بێ کاریگەرە.

دەعوە کە کۆنترین بزوتنەوهی شیعەگرایە، سەرەتا بزوتنەوهیەکی چاکخوازی کۆمەڵایەتی بوو، بە بێ ئامانجی سیاسی. ئەمە سروشتێکی گشتیی پارتە ئیسلامییەکانە، دەکرێت بە گشتی بە قۆناغی سەرەتا یان قۆناغی مەککەیی ناویبێت، دیاره لیژەدا مەبەست لە بەکاربردنی مەجازی وشەکەیه نەک مانای دەقاولدەق. دەعوە لە ساڵی (١٩٥٧) دامەزرێوە، بەپێی لێکۆڵەرەوان بە گشتی بە سێ قۆناغدا تێپەڕیوە.

قۆناغی یەکەم: قۆناغی پێغۆپمخواری و دوور لە سیاسەت. قۆناغی دووهم: قۆناغی پارتی سیاسی و پاشان قۆناغی ناسیونالیزم. ئەم وەرچەرخانە بۆ بوون بە ناسیونالیزمی عێراقی پاش قۆناغی دایاسپۆرا دێت. دایاسپۆرا بە مانای دوورە وڵاتی، کاتیەک دەعوە ناچار بوو بچێتە ئێران و، بۆ ماوەیەکی زۆر بمیانیتهوه، پاشان لە کۆتایی هەشتاکان هەولێ خۆ بە دووگرتن بدات لە ئێران. وەک دەرئەنجامێکی ئەم قۆناغی دوورە وڵاتییه دەعوە زیاتر و زیاتر جەختی لە سەر عێراقیبوونی خۆی دەکردەوه، دیاره دەکرێت لە هەمان کاتدا وەک قەرەبوویەک بۆ لاوازیی خۆی لێک بدرێتەوه. ئەم دۆخە وەهای کرد کە ناسیونالیزمی عێراقی بێتە بەشێک لە دیدی بالایی سیاسەتی حیزبی دەعوە.^(١)

بە ناسونالیزمبوونی شیعە لە پێش دەسەلات بنەمای بەرهو ناسیونالیزمی زیاتر دادەرێژی لە قۆناغی دەسەلاتدا، چونکە قۆناغی دەسەلاتداری لە وڵاتیکی وەک عێراقدا قۆناغی هەلپەکردنە بۆ سەپاندنی دەسەلات و هەمیشە ئەم سەپاندنە

^١. بۆ زیاتر زانیاری لەم بارەیهوه بنواڕە: یامو دای

Yamao Dai 2008 Transformation of the Islamic Da'wa Party in Iraq: From the Revolutionary Period to the Diaspora Era, Asian and African Area Studies, 7 (2): 238-267.

پټويستی به حياکايه ټيک هه يه، لير هدا ئيسلام هينده کاريگه ر نابيت، چونک
 ئيسلام مؤرکيکي شيعه پيپانوي هه يه، به لاي برکي زږي خه لکي عيراق وه
 مايه نه فرته. به پشتبه ستن به م دنده ده توانين بلين که هه ولى ماليکي وه
 ده عوه يه ک بږ خۆده رخستن وه ک ناسيوناليسټيک دژايه تي ناکات له گه ل ديدى
 ده عوه دا، وه ک پارتيکي سياسي.

که سيک که په نگه پوټيکي کاريگه ر ببينيت له سر په وټي ده عوه و به شيک
 نه بيت له ده عوه به پاسته وخوي سيستانيه. له خانوه دوو نهومييه خاکی و
 ساکاره که يدا سيستاني يه کيکه له هه ر کاريگه ترين که سايه تيبه ئاييني کاني
 ئاييني شيعه. سيستاني هه تا ئيستايش ئيرانيه، که به لگه يه که بږ گرنگي
 نه بووني سنور له نيوان نه م دور ولاته دا. نمونه ي زږي تر هه ن که خه لکي
 عيراق به بږ ناسنامه ي ئيراني پوټي بالايان هه بووه له ئيران و هه روه ها به
 پيچه وانه وه. سالار به گي جاف کاتيک له لايه ن شاي ئيرانه وه کرا به نه ندام
 په رله ماني ئيران خاوه ني په گه زمانه ي ئيراني نه بوو، وه ک ديپلوماتيکي سهرده مي
 شا پټي وتم.

سيستاني که له سالي (۱۹۳۰) دا له شاري مه شهدي ئيران له خيزانيکي
 ناسراوي ئاييني له دايک بوو، باوکي له سهرده ي نوژده له نه جف و سامه را
 خوښدويه تي و پاشان گه پاره ته وه مه شه د له سهرده مي شوږشي مه شروته دا
 لايه نگري ديموکراته خوازان بووه. سيستاني له سالي (۱۹۵۲) به
 مه به ستي ته واوگردي خوښدني ئاييني له شاري نه جف پوي کرډته عيراق.
 سيستاني ده خوازيټ پوټي له سهرده وي سياست بيت بوئه وه ي بتوانيټ ده ستي
 به سر سرجه م لايه نه سياسييه کاندا هه بيت. له مللاني ني نيوان ماليکي و
 هه ريټدا، زانياريه کان وه ها درده خه ن که، سيستاني دژ به پوويه پوويونه وه يه
 له نيوان ماليکي و کوردا. هه روه ها له لايه ني تره وه وه ک گه نده لي تيوه گلان له

پروڤسەي چەككەپن لەگەڵ پوسايدا سيستانى پەيامى ناپەزايىي خۆي گەياندۆتە سيستانى. پيڭەي سيستانى ئاسان نيبە لەنيو پروڤسەي سياسەتي مۆدريندا ديارى بکړيت. لەبەر تايبەتمەندي شيعە، وەك ئايينکي دامەزراوہي، پيڭەي سيستانى زياتر لە پۆلي کليسا دەچيټ لە سەدەکانى پيشووي ئەوروپا و لە زۆر شويټ ئيستايش. دەرکړيت بلټين سيستانى وەهاى دەرنيوټي کە دەرنگ و هيڙي پەروشت و ئەخلاق و بالايەتي لە بەرامبەر سياسەتدا کە هيڙي پۆژانەي دور لە پەروشتي پەر لە فيل و تەلەگەيە. ئەم دوانەي هيڙ و بەها لە ميژووي مرقاھەتيدا ھەميشە پەيوەنديەکی ئالوزيان ھەبوو.

ئەگەر سيستانى دەرنگي بالاي ئايينيە ئەوا سەدر ئەو هيڙە ھەرزەکارە توندپەروە جودايەيە کە ديدکي جودايە لە زۆر پەروەو لە ھەر دوو دەرعوو و سيستانى. سەدر زياتر لە پەوتى خومەينيە و نزیکە، بەلام پەدووکەوتووي ديدەکانى باوکيەتي کە خاوەن تيڙي خۆيەتي لە بواري فەلسەفە و ئابووريدا. سەدر لە پووي ئايديۆلۆژيەو بپووي بە دادپەرەوہري ئاييني ھەيە کە سەپاندني دەسەلاتي خودايە بەو شيوہەي کە باوکی ليټي تڭگەيشتوہ. سەدر پەوتیکە دژ بە ھيمنگەرایی، دەرئوتووت بە شۆرپشگيرانە ناوېرېټ، ھەر وەھا بۆ خوڤسەپاندن بە سەر سەرئوتووت عيراقدا بۆيە ھەميشە ئايين تيڭەل بە ناسيوناليزمي عيراقى دەرکات. ھەرچي پەيوەندي بە کوردەوہ ھەيە سەدر هيڙيکە ئەگەر لەگەڵ کورديشدا پەيوەندي ھەبيټ، ئەوا پەيوەنديەکی ستراتيجي نايټ، بەلکو زياتر تەکتیکی دەربيټ، چونکە نە لە باوہ و نە لە ديدى سياسى و نە لە شيوازي ھەلسوکەوتى سەدردايە کە دان بە ھافي کورددا بنټ. بەم پيټيە دەرئوتووت بلټين کە بە گشتي شيعە سى پەوتى سەرکيبە، پەوتى ناسيوناليزمي عيراقى ئاييني، کە دەرعوہ، پەوتى شۆرپشگيرى شيعەگەرایی کە سەدر و پەوتى ھيمنگەرایی کە سيستانىيە.

ئەم سېيىنە يە لەگەل كۆمەلەك ھىزى تىردا پاشخانى ئالۋىزى سىياسى شىيە پىك دەھىنن.

ھەريەك لەم ھىزانە چاۋەپوان دەكرىت ھەلۋىستى جىاۋازيان ھەبىت، بەلام بە توانا يان مەبەستى جىاۋازەۋە. ھەرگىز چاۋەپوان ناكىرىت كە سىستانى بانگەشەي شەپ بىكات، چونكە ئەو كاتە جەنگە كە دەچىتە قۇناغىكى ترەۋە زياتر بۇياخىكى تايىنى ۋەردەگرىت.

ئايا كورد چۆن دەتوانىت لە پەيوەندىدا بىت لەگەل ھىزىكى ھىندە ئالۋىزى ۋەك شىيە؟ دىيارە چەند ھىلىكى ھاۋەش ھەيە ۋەك ھىلى بىبەرى بۈۈن لە ھوكمى عىراق، ھىلى چەوساۋە، ھىلى پىگرتن لە ھاتنەۋەي دەسلەتسى سوننە. ۋەك دەبىنن ئەو بانگەشەيەي كە ئىستا ھەيە بۇئەۋەي ھەۋزە ھەمان ھەلۋىستى سالانى شەستەكان ۋەربىگىرت بەۋەي فەتۋايەك بدات كە شەپى كورد و شىيە ھەرامە، ۋەك موحسن ھەكىم داي لە شەستەكانى سەدەي پابردو، پاش داۋايەك لە لايەن ھوكمەتى عىراقى ئەو كاتەۋە بۇ ئەۋەي فەتۋايەك بدات بۇ پشتىگىرىكىردن لە شەپ دژ بە كورد. ھەۋزە لىرەدا دەكرىتە ئەو چاۋدېرە پەر لە ئەخلاقە بۇ پىكخستىن و پاستىكرىنەۋەي دەسلەت كە دوۋرە لە ئەخلاق. ئەم دۋالىزمەي ئەخلاق و دەسلەت، ھەۋزە و ھوكمەت، پىك دۋالىزمى كلىسا و دەۋلەتە لە مېئۋى ئەۋروپا.

ھەمو ئەمانە دەكەۋنە ژىرفشارى گەرەۋە كاتىك شىيە دەگاتە سەر دەسلەت لە ۋلادتە. ۋەك دەبىنن دوو ھىلى گشتى ھەيە لە دىدى شىيەدا ھىلى ئەخلاقى و ھىلى سىياسى، ھىلى ئەخلاقى كە سىستانىيە پۇلى ھەتا بىت لاۋازدەبىت و ھەۋلەكانى ئىران بۇ جىگرتنەۋەي لە لايەن كە سىكى سەر بە ولايەتى فەقىە كۆتايى بەۋ پۇلە ئەخلاقىيەش دىنىت و، نىكەلبونىكى چى دروست دەكات لە نىۋان سىياسەت و مەرچەدا. لە ھەمان كاتدا گەشەي پۇلى

موقتەدا لاوازكەرىكى تىرى پۆلى ئەخلاقى نەجەفە. بەم پىتە دەتوانىن بلىين، گەشتە دەسەلات، دەبىتە ھۆى برەودانى زياتر و زياتر بە ناسيوناليزمى عىراقى، لە لاىەك و لە لاىەكى ترەو دەبىتە ھۆى لاوازيوونى پۆلى ئەخلاقى ھەوزە، يان پاستىر بلىين پەراويزيوونى ھەوزە. بە بالابوونى سىياسەت ئىتر قسە لە سەر پابردووى ھاوبەش و ھاوسۆزى و پەراويزى و ئەخلاق پۆلى نامىنىت. سىياسەت ھونەرى يارىكرەنە بەو ھى لە دەستدايە، بەر مانايە ئەو توانا و نامراز و شىواز و پىگايانە كە لە واقعەدا ھەن يان دەتوانرئىت بەتترئىنە ئاراو.

لە كۆتاييدا دەلىين، پەيوەندىي كورد و شىعە ھەتا پيش ھاتنى شىعە بۆ دەسەلات پەيوەندىيەك بوو لە سەر بنەماى بى دەسەلاتى ھاتبوو ئاراو. زياتر ھاوبەشىيەكانى ھەك پەراويزيوون، چەوساوە خەسلەتەكانى ديارى دەكرد. ئەمەق پاش ھاتنى دەسەلات بۆ ناو ئەم پەيوەندىيە دەبينىن داپن دەبىت لە پەھەندە ئەخلاقىيەكانى، بەرە و ئەو دەپوات كە ببىتە پەيوەندىيەكى سىياسى پووت. لە لاىەكى ترەو شىعە لە بزوتنەو ھەيكى ئايىنىيەو بەرەو ناسيوناليزمى عىراقى دەچىت، چونكە خواستيان و ھايە كە حاكىمى ھەموو عىراق بن. لەم ھەرچەرخانەدا ئايىن دەبىتە ئامرازىك. لە ھەموو بزوتنەو ھەيكى ئىسلاميدا ئايىن لە قۇناغەكاندا پۆلى جياوازي ھەيە، كاتىك بزوتنەو ئىسلامىيەكان لە دەرەو ھى دەسەلاتن ئايىن سەرخانى سىياسەتە، كاتىك دىنە سەر دەسەلات ئايىن دەكەوتتە ژىرەو. ھاتنى ئايىن بۆ مەملەتتى نىوان كورد و بەغدا پەھەندىكى ترسناكە، چونكە ھەمىشە خەلكىكى زۆر ھەن ئامادەن خۆيان بۆ ئايىن فېدا بكەن.

١٧: كوردنى بەغدا بە بابەتى بونىادى خود:

لە ھەموو پېرسەيەكى بونىادى كۆمەلەيتيدا ھەبوونى نەيارىك، ئەگەر خەيالئىش بىت پتويستە بۆئەو ھى خود لە سەر ئەو نەيارە يان بەرامبەرى، پېرسەي بونىادنەنى خودى خۆى بونىادنئىت. ئەم ئەو ترە لە بىرى پۆژئاوا

هه‌میشه بوونی هه‌بووه، به‌لام دانپیانان به پێداویستی بوونی، دیاردیه‌کی نوێیه. دیاره ئه‌م ئه‌وی تره به شیوه‌ی جیاوازی ناو‌نراوه و به‌شیوازی جیاوازی بینراوه له لایه‌ن بیریارانی سیاسیه‌وه. لای کارل شمیت دوژمنه.⁽¹⁾

ئێمه لیڤه‌دا ته‌نها مه‌به‌ستمان ئاسته‌ ده‌ره‌کییه‌که‌یه‌تی، چونکه به‌کاربردنی له‌ ناوخوشدا به‌شیوازی جیاوازی هه‌یه، پاشان دێینه سه‌ری. لای سیکمۆند باومان ئه‌م ئه‌وی تره نامۆیه، غه‌ریبه،⁽²⁾ لای جێرارد سک‌پیکۆته، به‌ کوردی بزنی قوربانی،⁽³⁾ لای میشیل فۆکو مۆنسته‌ره یان دێنده، جۆریکی تایبته له‌ دێنده.⁽⁴⁾ ناوی هه‌رچیه‌که‌ ده‌نیته‌ پێوه‌ندی نیوان کورد عه‌ره‌ب پێوه‌ندییه‌کی دۆستانه‌ نییه، ئه‌گه‌ر هاتوو دۆستانه‌یش بوو ئه‌وا مه‌رج نییه ئێمه بێ هیچ دودلی و پاراییه‌که‌ به‌وا به‌تێن که سه‌رجه‌م کێشه‌کانمان کۆتایی هاتوو، چونکه باشت‌ترین پێوه‌ندیمان له‌گه‌ڵیاندا پێوه‌ندییه‌کی سیاسی ده‌ییت. له‌ هه‌مان کاتدا چونکه پێوه‌ندییه‌ و، هه‌ر به‌ پێوه‌ندی ده‌ییته‌وه، مه‌گه‌ر ئێمه بیه‌ن به‌ عه‌ره‌ب یان عه‌ره‌ب بیه‌ن به‌ کورد، که ئه‌گه‌ری پوودانی هه‌ر کامیان مه‌حاله، که‌واته چونکه پێوه‌ندییه ئه‌وا هه‌میشه ده‌سه‌لات به‌ره‌م ده‌ییت، چونکه ده‌سه‌لات له‌ پێوه‌ندیدا دێته ئاراوه، به‌ پێی فۆکو، که‌واته هه‌موو پێوه‌ندییه‌که‌ ده‌سه‌لات به‌ره‌م ده‌ییت. جۆری ئه‌م ده‌سه‌لاته پێوه‌سته به‌ جۆری سیاسه‌ت‌کردنه‌وه.

---

1. بۆ چه‌مکی دوژمن لای شمیت و په‌خه‌نکردنی بگه‌ڕۆوه بۆ.

Mika Ojakangas (2003): Carl Schmitt's Real Enemy: The Citizen of the Nonexclusive Democratic Community?, The European Legacy: Toward New Paradigms, 8:4, 411-424.

2. Marotta Vince 2002 Zygmunt Bauman: Order, Strangerhood and Freedom Thesis Eleven August vol. 70 no. 1 36-54.

3. René Girard's 2001 I See Satan Fall Like Lightning [Maryknoll, NY: Orbis http://girardianlectionary.net/res/iss_12-scapegoat.htm

4. Andrew Sharpe 2010 Foucault's Monsters and the Challenge of Law, Abingdon: Routledge.

له لایه کی تره وه ته ماشای بکهین عه رب هه میسه ئیمه ی به کار هیناوه بۆ
 بونیادنانی خۆی، بۆ به هانه هینانه وه بۆ توندوتیژی، بۆ بالاده سستی، بۆ ده سه لاتی
 نادیمو کراسیی سهرانسهری، به لām ئیمه نه مانتوانیوه ئهم سووده له ئه وی
 تربوونی عه رب وه ربگرین، چونکه توانای بونیادنمان نه بووه. له بیست سالی
 پابردودا که توانای بونیادنانی پابردومان هه یه، له بری بونیادنانی خود له
 به رامبه ر ئه وی تری عه ربدا خۆمان کردۆته ئامرازی بونیادنانه وه ی عه رب. وه ک
 له لیدوانی سه رۆکی هه ریمدا پوون ده بیته وه کاتی دانی پیادانا که ئه وان چالاکانه
 پیشه وایی دامه زرانده وه ی سوپای عیراقیان کردووه، کاتی که ئه وانی تر نه یان
 ده وێرا کاری وه ها بکه ن.

ئێستا عه رب خۆی بوو به ئه وی تر، به ئه و ئه ژدیهایه ی که په دووی بوونمان
 ده نیّت. ئه گه ر له پابردودا پێویست بوو وه ک مه جاز وه ک میتافۆر وه ک وێنایه کی
 خه یالی بیر له ئه وی تری عه رب بکهینه وه ک نه یار بۆ بونیادنانی خود ئه و ئێستا
 به دلنایاییه وه وه ک نه یاریکی واقعی بوونی هه یه، وه ک مه ترسییه کی ترسناک،
 به لām سه رباری هه موو ئه مه ئیمه هیشتا نه مانتوانیوه سوود له ئه وی تری عه رب
 وه ک نه یاریک وه ربگرین بۆ بونیادنانی خود، به ئیستایشه وه، چونکه ئیمه هه تا
 ئێستا تیگه یشتنمان بۆ بونیادنانی خۆمان له ناستی خێل و بنه مالۆ حیزبدا
 تیپه پی نه کردووه، هه تا بتوانین بیر له ئامرازه کانی بونیادی کۆمه لایه تی و
 سیاسی و فه لسه فی بکهینه وه. ئهم ئه وی تره بنه مای دروستکردنی سنووریکی
 پۆحیه. سنووریک که ئیمه له هه موو ساتیک زیاتر پێویستمانه، چونکه ته نها له
 بوونی سنووریکی جیاکه ره وه دا ئیمه ده توانین بوونی جو دای خۆمیان له ئه وی
 تری نه یاری بوونی ئیمه جو دا بکهینه وه. دیاره سنوور مۆدی که بۆ جیاکردنه وه،
 که جو دایه له دابړان. سنوور به مانای دابړان نایه ت، به لگو شیوازیک تاییه تی
 سیاسیه له پیکه وه بوون.

له پووی فەلسەفییەوه گرینگیی ئەم جوړه له په یوه نندی له چه مکی پوتینشالدايه یان په نهان. پتویست ناکات کاتیک ئوی تر وینا ده کیت وهک نه یار هه ولئ ئوه بدهین که شه پری له گه لدا بکهیت، به لگو چۆن له بهرامبیریدا خۆت قایم بکهیت، چونکه نه گهری شه پ له ئارادایه. بۆ نمونه ئەم مه ترسییه په نهانه ده بوو ببوایه ته بنه مای بونیادنانی سوپا لای ئیمه. سوپا به مانا مۆدیرنه که ی. سوپا له شیوازی مۆدیرنیدا بریتییه له هیزیک که پیکخواوه به شیوازیکی سه رده مبیانه، پیکخواوه له ناوی خۆیدا و پیکخواوه له په یوه نندی له گه ل ده سەلات و کۆمه لگادا. دیاره شیوازی په یوه نندی نیوان سوپا و ده ولت زۆره. سوپا له شیوازی پيشمه رگه دا که ئیستا له کوردستان بوونی هه یه شیوازیکی ناده ولتیه بۆ بوونی سوپا. زیاتر شیوازی گه ریل و شو پشگیریه. سوپا بریتییه له وهیزه ی که پۆلی ناوخوای بۆ ئوه یه که هه موو هیزه کانی تر کپ بکاته وه، چونکه نه وه به هیزترین هیزه به م پییه نه وه هیزه یه که هه رگیز له ناوخوا به کارنایهت، به لām ته نها بوونی یان ئاماده بوونی پنگره له هه ر هیزیک تر که خواستی هاتنه ئارای هه بیّت. پيشمه رگه ئەم پۆله ناگیپیت له ناوخوا، چونکه پيشمه رگه سه ر به حیزه، نه وای بۆ توانایه له وه ی پنگریپیت له هیزی تر له ناوخوای کوردستاندا، که توندوتیژی به کار بهینیت.

لایه کی تر ده زگایه، به هاتنه ئارای ده زگا، به بیرکردنه وه له وه ی چۆن هه موومان هه موو تواناکامان کۆ بکهینه وه، چۆن بونیادی ئابووری و ژیرخانمان به هیز بکهین. له پوویه کی تر وه بۆی بنواین ده بوو ئەم مه ترسییه ببوایه ته نه و پالنه ره ی که له میژووی بیرى فەلسەفی پۆژئاوادا به کۆناتۆس ناسراوه. کۆناتۆس یانی پالنه ری ژیان. چیه نه وه ی وه هات لى ده کات که پالت پیوه بنیت بژیت؟ به لām له م دۆخه دا مه ترسییه کانی ئوی تری نه یار ده بوو ببوایه ته بنه مای پالنه ری هیز له لای ئیمه، پالنه ری ژیان، به تاییهت ئەم نه وی تره ی که له پابردودا

ههولێ دابوو ژيان له ئيمه حهرام بکات. ژيان له ئيمه بسينتتهوه له شيوای
قهرکردندا، نهغال و ههله بجه.⁽¹⁾ بۆ زانیارییهکی گشتی دهرياری چه مکی کۆناتۆس
بنواپه:

١٨: يه کپيزی يان مه رگی سياست:

دياره بئگومان ده بئت کورد يه ک پيزيت له بهرامبهر نه ياره دهره کيبه کانيدا،
به لام نه مه ی ئه مپۆ له کوردستان پتي ده لئین يه کپيزی، به هيچ شيوه يه ک
يه کپيزی نيبه. په خنه ی ئيمه له م يه کپيزيه له دوو لاره يه، يه که م:
به حيز بيکردنی هه موو کورد. دووهم: له ميانه ی يه کپيزيدا ميکانيزمێک نيبه که
جياوازه کان بکاته بنه ماي ده وله مند، سه رباری ئه مه يه کپيزی به م شيوازه ی
کوردی کۆبوونه وه يه کی کاتييه له بهرامبهر پووداویک يان دۆخێکدا، بۆيه په هه ندی
داماتووی و کارکردن لاوازه.

سه رها ئه وه ی پوونه که کۆبوونه وه ی کۆمه لێک سه رۆک حيزب نابيتته هۆی
ها تته ئارای يه کپيزی نه ته وه يه ک. يه کپيزی پتويستی به مۆدیلێکی تايبه ته له
کارکردنی ده زگایی. له خواره وه نمونه ی ئه م مۆدیله والا ده که ين، به لام سه رها
با قسه له سه ر فشوێلی ئه م شيوازه يه کپيزيه بکه ين و لايه نه نه رتیه کانی پوون
بکه ينه وه.

له لايه کی تره وه ئه م يه کپيزيه، ته نها يه کپيزيه بهرامبهر ئه وی تری به غداو،
له هه ناويدا هيچ هه نگاویک نيبه بۆ به ده زگاييکردنی. ئه وه ی مايه ی کۆميديايه
له م يه کپيزيه دا ئه وه يه که وه ها داده نريت که ئه م دۆخه کاتييه و تیده په ريت
بۆيه ده بئت هه موومان يه کگرتووی پيشان بده ين. له بری ئه مه ده بوو ئه م دۆخه
ئه و ناگاييه به ئنيتته ئاراوه که پوويه پوويونه وه ی ئه وی تر دۆخێکی

---

¹. Jason Waller 2012 Spinoza on Conatus and Persistence through Time
Journal of Philosophical Research Volume 37.

ھەمیشەیییە، بەلگەیش بۆ ئەمە مێژوو و پەوداوێ تراییدیەکانیەتی. یەکپیزی لە
 شێوازی ئیستایدا نیشانی ئەوەیە کە ھێشتا کۆمەلگای کوردی لە کۆمەڵێک ھیزی
 بەناو حیزب پێکھاتوو. ھەر یەک لەم سەرۆک حیزبانە ئەجیندای تایبەتی خۆی
 ھەیە، لە ھاتن یان نەھاتن بۆ ناو کۆبوونەوە. کەواتە بەم پێیە ئەوەی پێی
 دەوترێت بەرژەوھەندی نیشتمانی، بەرژەوھەندی نەتەرەیی و نە یان پەرتەرت
 کراوە بۆ ھێندە بەش کە بوونی نەماوە. ئەم دۆخە لە دۆخی ئەوروپای پێش
 سەرھەلدانی دەولەتی نەتەرە دەچێت، یان لەپاستیدا لە دۆخی سۆمāl دەچێت.
 کۆمەلگا و نەتەرە و دەولەت و نیشتمانی کۆکراوەتەرە لە جەستە کۆمەڵێک
 کەسدا. مێژوو پێمان دەلێت کە پۆلی حیزب و ئەم کەسایەتییانە چییە و چۆن
 کاتی کە دێتە سەر بەرژەوھەندی بالائەر لە حیزبەکان، بەلام با ئەوە لێ گەڕێن،
 ئایا کۆمەلگای کوردی پێکھاتوو لە کۆمەڵێک حیزب؟ کەواتە بەم پێیە
 کۆمەلگایەکی تا سەر ئیسقان دابەشبوو بە سەر بڕێک حیزبدا، وەک خۆی، وەک
 کۆمەلگا کە بەرژەوھەندی بالائری ھەبێت لە بەرژەوھەندی حیزب بوونی نییە.
 دیارە بێگومان کۆمەلگای کوردی وەھا پێکراوە، بەلام لەم ساتەوختی قەیراندا
 دەبینین کە نیشتمانی و کۆمەلگا و دەولەت و خاک و خەڵک گەرەتر و فراوانتر و
 ئالۆزترە لەوەی لە حیزبدا کورت بکریئەو.

یەکپیزی دەبێت لە توێی کۆمەڵێک دەزگادا بێت. ئەگەر سوپایەکی
 نیشتمانی ھەبێت کە ئامانجی داکۆکی نیشتمانی بێت، ئەوا کۆبوونەوەی حیزب
 پێویست نییە. تەنھا جیگایەکی کە حیزب دەتوانێت لێوەی دەستورداوە
 سیاسەتی حکومەت پەرلەمانە. دەبێ لە پەرلەماندا ھەر حیزبە و پڕۆسەی و
 دیدی خۆی بخاتە پێش چاوە. گەر بلێین کە سیاسەتی کوردی ھێشتا نەگەشتۆتە
 ئەم دۆخە ئەوا، لە لایەکی دەبێت دان بەو شکستەدا بنێین، بۆچی نەگەشتۆتە ئەم

دۆخە، چۆن پوڭداوئىكى وەھا بىكرىتە ھاندەر بۆئەوئى تەكانىك بىدات بەرەو ئەو
دۆخە.

يەكپىزى لە ئىستادا بە دوو دىودا بەكار دىت، يەكەم: بۆ بىدەنگىردن،
دووەم: بۆ زالىكرىنى ئەجىنداي پارتى دىموكراتى كوردستان. كۆبوونەوئى
كەسايەتتەكان لاي سەرۆك، گەواھى ئەوئەيە كە ھەموو شتىك كە ناوى ھىكۆمەتە،
ناوى خەلگە، ناوى پەرلەمانە، ناوى سىستەمە كارتۆنىيە. كۆبوونەوئە لە سايەى
پارتى ھىنانەدى خەونى مېژىيەنى پارتىيە كە ھەموو شتىك دەبىت لە سايەى
ئەودا بىت. يەككە لە فەنتازياكانى پارتى ئەوئەيە، كە لە لايەن كەسە بالاكانى ئەو
حىزبەوئە دەسەلاتىكى خودايىيانە بوونى ھەيە بە سەر كوردستاندا. ئەگەر ھەر
كەسك بىەوئە ھەر شتىك بىكات دەبىت بە پىرس و پەزنامەندىيە ئەوان بىت.
دەبىت لە لايەن ئەوانەوئە پىرۆز بىكرىت. وەك ئەندامىكى پارتى لە گەتوگۆيەكى
ھاكەزايىدا بەسادەيى دركاندى ھەموو شتىك چارەسەردەبىت ئەگەر بىتو
تەلەقۇنىك بۆ سەرۆك بىكرىت. لىرەوئە يەكپىزى بىرتىيە لە موبارەكەكرىنى
دەسەلاتى سەرۆك، بە مانايەكى تر، ئەوئەيە لە ژىر ناوى يەكپىزىدا دەگوزەرەيت
بىرتىيە لە گەياندىنى پەيامى (ئىمە ھەموومان لە ساتەوئەختى قەيراندا لە سايەى
سەرۆكدا كۆدەبىنەوئە بەرامبەر نەياران). ئەم جۆرە يەكپىزىيە ھەرگىز ھىچى لى
بەرەم نايت، چونكە نە ئەجىنداو بەرنامەي ئەوئەيە و نە دەخوازىت، بەلكو
يەكپىزى تەنھا بىرتىيە لە ساتەوئەختىكى مردىنى ھەموو دەنگىك و پىرۆزكرىنى
دەسەلات.

فەنتازىاي ياسا

گەر ئاورپىك لە مېژوو بدەينەوئە، باشوورى كوردستان بە سەر دوو جوگرافىاي
سىياسىدا دابەشبوو، جوگرافىايەكى كوردى و جوگرافىايەكى ھىكۆمەتى ناوئەند.
پاش پووخانى سەددام، ناوچەكانى ژىر دەسەلاتى ناوئەند لە ژىر دەستى
ھىكۆمەتى ناوئەندا مايەوئە، بە بوونى كوردىش لەوئى. دروشمى ئەم قۇناغە ئەوئە

بوو که گوايه عيراقى نوئى عيراقى دهستور و ياسايه، وهك ئەم ناوچانه له پښگای دهستور و ياساوه دهگه پښتەر، پاش ئه وهى پرگهى ژمارهى (١٤٠) بق چاره سهرى ئەم ناوچانه ته رخانگرا. دهكرىت زۆر دهريارهى ئەمه بوتريّت، يان له پاستيدا زۆر وتراوه، ئه وهى ليرهدا ئيمه ده مانه ويّت بيلين، ديدىكه كه ئەم دۆخى ياسا به رامبه ر هيزه به راورد دهكات. كورد زۆر بهم دروشمه دلى خوش بوو، كه سهرده مى ياسا و دهستور هاتۆته ئاراوه له عيراقدا. كيشهى ئەم گه شيبينيه له وهدا بووه ته نها پشتى به ديدى كورد ده بهست بق دۆخه كه نهك ديدى نهوانى تر.

به م پښيه عيراقى نوئى، عيراقى ياسا و دهستور، هيچ نه بوو جگه له ديدىكى دۆنگيشۆتانه له لايهن كورده وه. دياره ئەم ديده قهيراناوييه به وهى تينگه يشتنى خوازراو دهكرىت به واقع به بى ئه وهى واقع بيّت، دۆخيك ديتنيتته ئاراوه كه واقع ده پۆشريت و هه موو شتيك له سهر خه يالى خود بونياد ده نريت. ئيستا به تالبي ئەم دۆخه ده رده كه ويّت كه عيراقى نوئى، عيراقى ياسا و دهستور وه هم بوو. نه گه ر كه سيك بچوكترين هونه رى ده وه له تدارى بناسيّت، ئه وا هه رگيز پشت به ياسا نابه ستيّت له كۆمه لگايه كى وهك عيراقدا، كه هه رگيز ياسا بوونى نه بووه، ئەمه له لايهك له لايهكى تر وه له هه موو دونيادا ياسا ته نها به پشتبه ستن به هيز ده توانيّت وهك ياسا په پره و بكرىت، هه ر ياسايهك هيزى له پشت نه بيّت، ته نها ده قىكى شيعرييه.

نه گه ر به وا وه هابيّت كه گيرانه وهى ناوچه كانى ژيړده ستي حكومه تى ناوه ندى چاره سهر دهكرىت به خيّرایی يان به چه ند شيوازيك يان ئامرازيك، ئەمه به وايه كى هه له يه. يه كيك له ده رده كانى سياسه تى كوردى له بيست سالى پابردوودا، نه بوونى ديديك بووه بق چاره سه ركردنى هيچ كيشه يهك.

با ساتیک له ناوه‌کان پامپنین، ناوچه جیناکۆکه‌کان، یان ناوچه دابراوه‌کان، یان ناوچه تیکه‌له‌کان وه‌ک له پاش هاتنی هیزی دیجله له لایه‌ن مالیکیه‌وه ناوی لی‌نرا، ئەم ناوانه ئاماژه‌ی پوونن که هیز دیاریکه‌ری شووناسی ئەم ناوچانه‌یه. کاتیک ده‌لێن هیز مه‌به‌ستمان ته‌نها هیزی سه‌ربازی یان فیزیکی نییه، چونکه هیزی سه‌ربازی یان فیزیکی گوپیکه له ماوه‌یه‌کی کورتدا، به‌لام کیشه‌ی ناوچه جیناکۆکه‌کان کیشه‌یه‌کی درێژخایه‌نه.

هیز له نێوان هه‌رێم و به‌غدادا، له کاتیکدا بریتیه له هیزی هه‌ریه‌ک له‌م دوو لایه‌نه، له هه‌مان کاتدا بریتیه له هیزی هه‌ریه‌ک له‌م لایه‌نانه له ناوچه‌که‌دا. هیز به‌ره‌مه‌دیت، له دونیای ئەمڕۆدا چه‌ندین سه‌رچاوه‌ی هه‌یه، که هه‌موویان یه‌کتر ته‌واو ده‌که‌ن، هیز په‌وایه‌تی، هیزی نواندنی گونجاو بۆ حکومه‌داری، هیزی ماف، هیزی خزمه‌تگوزاری، هیزی سه‌ربازی، هیز نه‌رم، هیزی پشتگیری نیوده‌وله‌تی و، له سه‌رووی هه‌موویانه‌وه هیزی یه‌کبوون یان یه‌کپیزی، به‌لام نه‌ک به‌تیگه‌یشتنی یه‌کیتی و پارتی. له کاتیکدا کورد ده‌رفه‌تی هه‌بوو که بیته‌ خاوه‌ن بریکی زۆر له‌م هیزانه، له سه‌رتاپایاندا شکستی هینا، چونکه بۆ فه‌راهمه‌مبوونی ئەم هیزانه پێویسته پلان و ته‌کتیک و ستراتیژ هه‌بیته، تاکه پلانی‌ک که کورد هه‌یه‌تی ئەوه‌یه چۆن دزایه‌تی کوردیکی تر بکات.

هۆکاری سه‌ره‌کیی ئەم شکسته‌ ئەوه‌یه که ئەم ناوچانه وه‌ک به‌شیک له کوردستان مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵدا نه‌کراوه، به‌لکو له سه‌رووی هه‌مویه‌وه وه‌ک پانتاییه‌کی حیزبی مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵدا کراوه. پانتاییی حیزبی شیواز و مامه‌له و ئامانجی تایبه‌تی هه‌یه. یه‌کێک له‌ خه‌سله‌ته‌کانی ئەوه‌یه که ناوچه‌که ده‌کاته جینگای ململانیی دوو هیز کوردی، له‌بری ململانی له نێوان هه‌رێم و ناوه‌نددا.

که‌واته‌ گه‌ر بپرسین چۆن ناوچه جیناکۆکه‌کان ده‌گه‌ڕێته‌وه؟

یه که م: وهستان و هه‌لوه‌شانه‌وه و هه‌ولدان بۆ هه‌موارکردنی نه‌وه‌ه‌موو
سیاسه‌ته‌ه‌یزییانه له‌ ناوچه‌که‌دا. کردنه‌وه‌ی بنگه‌ی سه‌ر به‌ حکومه‌تی هه‌رێم
له‌بری باره‌گای حیزب.

دووه‌م: دارپشتنی سیاسه‌تیکی کوردستانی درێژخایه‌ن بۆ گه‌راندنه‌وه‌ی
ناوچه‌که، به‌ به‌کارهێنانی سه‌رجه‌م شیوازه‌کانی هێژ، په‌ق و نه‌رم.
سییه‌م: دروستکردنی دۆست و لایه‌نگر له‌ که‌مینه‌کانی تری ناوچه‌که، وه‌ک
ئاگادارم خه‌لکی ناوچه‌که زۆر نیگه‌رانه‌ن له‌ سیاسه‌تی سه‌قه‌تی هه‌ر دوو حیزبه‌که
له‌ ناوچه‌کاندا.

چواره‌م: سه‌ووده‌رگرتن له‌ دۆخی ناوچه‌که، ئیستا تورکیا دژ به‌ بالاده‌ستی
کورد نییه‌ له‌و ناوچه‌انه‌دا، چونکه‌ بالاده‌ستی حکومه‌تی ناوه‌ند له‌ به‌رژه‌وه‌ندی
تورکیا نییه‌.

په‌یه‌وه‌ندی نیوان هه‌رێم و ناوه‌ند چ په‌یه‌وه‌ندییه‌ک بوو؟ به‌ره‌و چ
په‌یه‌وه‌ندییه‌ک ده‌پوات؟ فاکته‌ره‌کانی چین؟ له‌ په‌یه‌وه‌ندی سیاسیدا دوو فاکته‌ری
گرینگ هه‌ن که‌ دروستکه‌ر و سه‌قامگیرکه‌رن، یه‌که‌میان، هێژ نه‌وی تریان یاسا.
یاسا له‌ کاتێکدا بالاده‌سته‌ که‌ هێژ له‌ دۆخێکی هاوسه‌نگدا بێت، ته‌نها له‌
جیگایه‌کدا کۆنه‌بوویته‌وه‌. یاسا هه‌چ بایه‌خ و پۆلێکی نابێت کاتێک هێژ به‌
شیوه‌یه‌کی ناهاوسه‌نگ دابه‌ش ده‌بێت یان ده‌توانێت به‌ ئاسانی که‌له‌که‌ بکێت.
عێراق و لااتیکه‌ که‌ هه‌میشه‌ هێژ نه‌و نامرازه‌ کاریگه‌ره‌ بووه‌ که‌ به‌کارهێنراوه‌
بۆ سه‌قامگیربوونی، چونکه‌ عێراق هێنده‌ ناهاوسه‌نگه‌ له‌ په‌وی ئیتنیه‌وه‌ که‌
ناتوانییه‌ت به‌ شیوازیکی تر به‌ ئاسانی سه‌قامگیر بکێت. له‌ هه‌مان کاتدا نه‌وه‌ی له‌
هه‌موو زیاتر قه‌یرانه‌که‌ی کردۆته‌ قه‌یرانیکی درێژخایه‌ن و نه‌گه‌رس، ئاگایی و
که‌لتوری ناوچه‌که‌یه‌، که‌ ده‌لێم که‌لتور مه‌به‌ستم نه‌وه‌یه‌ که‌ خه‌لک تاکه‌
سه‌پێنه‌ر و درێژه‌پێده‌ری سیسته‌مه‌کانن، نه‌م مه‌حالیته‌یه‌ ده‌بوو ببوایاته‌ بنه‌مای

چەند بونىادىكى سىياسى بۇ كورد، يەكەم: خۇ بەھىزكردن، دووھەم: ھەولدان بۆ جياكردنەوھى كوردستان لە عىراق، مەبەست سەرپەخۆى نىيە. كاتىك كورد لەگەل بەغدادا لە جۆرە مەملەتتەكدايە بۆ دژايە تىكردنى خۆى لەبرى مەملەتتە لەگەل بەغدا لە ئەجامدا ئەوھى پوو دەدات لە نىوان پەغدا و ھەرىم مەن ناوى دەنىم ژەنگ-گرتن. پىگەى كورد لە بەغدا ھەتا بىت پۆل لە دواى پۆل ژەنگ دەيگرت. ئەگەر بەم شىوھە بەردەوام بىت، ئەوا دواى ماوھەكى تر ھىندە لاواز دەبىت كە بە ئاسانى دەتوانىت وەلا بخرىت.

كۆكى ئەم قەيرانە لەوھەدايە كە كورد لە بەغداد وەك يەكە مامەلەى لەگەل دەكرىت، بەلام كورد خۆى لە ناو خۆيدا چەند يەكەيەكە. بەم پىيە بەغدا جۇگرافىيائى فشارەكانى دەگورپىت، چونكە ھەتا بىت لە ئاستى جياوازا دەستكەوتى زياترى لى بە دەست دەھىندىت.

١٩: ئىستا كاتى چىيە؟

نورى مالىكى لە ھىز نواندنايە. ئەم پىوھە بە پىي ئاست و شىواز و شوين سوود و قازانجى دەگورپىت. دەكرىت پىوھەكە بۆ چەند ئاستىك دابەش بکەين. مالىكى لەگەل كورد: پارتى و يەكىتى، سوننە و لايەنەكانى ترى شىعەدا مەملەتتە ھەيە. ھەموو جۆلەيەك لە لايەن ھەر ھىزىكەو پەيوەندى لەگەل ھەموو ئەم لايەنەدا لە بەرچاودەگىرىت.

ھىزەكانى ئۆپەراسىۆنى دىجلە لەسەرەتادا تايبەت بوو بە پارىزگاي كەركوكو دىالە" دواتر پارىزگاي سەلحە دىنىشى خرايەسەر. گەرچى وەك پاپۆرتە پۆلنامە نووسىيەكان ئاھاژەى پى دەدەن كە 'ئەنجوومەنو سەركۆكى ئەنجوومەنى ھەرسى پارىزگاكە لە كۆبوونەوھەكانياندا بە زۆرىنەى دەنگ ئەم

ئۆپەراسىيۇنەيان پەتەكردەۋە، بەلەم مالىكى ھەرسوۋىوۋ لە سەر
ئۆپەراسىيۇنەكە^۱.

بە پاي ئەندامىكى ئەنجومەنى پارىژگاي دىالە "حكومتى ناۋەندى دەيەۋىت
لە پىگەي ئەم ئۆپەراسىيۇنەۋە ئەۋ پارىژگايانە بخاتەژىر دەسلەلەتى خۇيەۋە و
ھەموو جۈللانەۋە يەكەش لە دەستى ئەۋاندا بىتۈ يەك قىادەى عەسكەرى بۇ
دابىئىرەت. ھاتنى ئەۋ ئۆپەراسىيۇنە سەريازىيە بۇ ئەۋ ناۋچانە بۇ سنوۋرداركردنو
لەسەندەۋەى دەسلەلەتى پارىژگايە، چونكە بە گۈيرەى ياسا" پارىژگار دەسلەلەتى
پاراستنى ئاسايىش ئەۋجامدانى ھەموو جۈللەكى سەريازىيە ھەيە، بە ۋتەى
ناۋېراۋ ئەۋ ئۆپەراسىيۇنە دەيەۋىت ئەم دەسلەلەتەنە لە دەستى پارىژگار.
ۋەربىگىرەۋەۋ كۆنترۆلى ئەۋ پارىژگايە بكات، ئەگەر ئەم ھەۋلەى ئۆپەراسىيۇنى
دىجلە سەربىگىرەت، ئەۋ ئەۋ ناۋچانە دەگەرپەنەۋە بۇ سەردەمى سەريازىيە
مەترسىيە دىكەيشى بەۋادا دىت". لە راپۇرتى كارزان عوسمان لە چاۋى
خەلگەۋە ۋەربىگىراۋە.

ۋەك دەبىنى پىرۇسەكە مەبەست لىۋى ۋەلاخستنى دەسلەلەتە ناۋچەيىيەكان و
سەپاندنى دەسلەلەتى زياترو زياترى ناۋەندە. ئەم ھەۋلە بۇ گەرپانەۋە بۇ ناۋەند،
كە لە ئىستادايانى زالكردىنى دەسلەلەتى مالىكى، لە كركۇدا پىرۇسەيەكى
دەۋلەتگەرايىيە. دەۋلەت لە ميانەى كىدارىدا ھەمىشە لە پىرۇسەى خۇ
سەپاندنايە. ۋەك جەيمس سكۆت بۇمان پوۋن دەكاتەۋە كە دەۋلەت ھەمىشە لە
پلانى ئەۋەدايە، شىۋاز و دەسلەلەتى خۇى بە سەر سەرتاپاي پانتايىيەكاندا
بەپىنىۋ سەر لە نۆى پىكىان بخاتەۋە، بەرھەميان بەپىنىۋەۋە، بيان خاتەگەر
ھەتا بە سوۋدى ناۋەند بگوزەرپىن.^(۱)

---

^۱. James C. Scott 2009 The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia, Yale University Press.

له عێراقی ئیستادا ناوه‌ند به‌ره‌و ئه‌وه ده‌پوات که بێتته پانتایی ده‌سه‌لاتی که‌سیک، به‌لام له‌به‌ر فره‌لایه‌نی هێزه‌کان و، پێژه‌یی قازانج و زیان ئه‌وا مانۆرکردن و نواندن جودایه له شه‌پ. شه‌پ په‌نگه به‌زیانی زۆر لا ته‌واو بێت، له هه‌مان کاتدا ده‌بێت ئه‌وه له به‌رچاو بگرین که شه‌پ دۆپاو و براوه‌ی تیا‌دایه، دۆپانی مالیکی به‌زیان له سه‌ری ده‌که‌وێت، ئه‌مه له لایه‌ک، له لایه‌کی تر درێژخایاندنی شه‌پ له هه‌مان کاتدا به‌ قازانجی ناکه‌وێته‌وه. سه‌رباری هه‌موو ئه‌مانه، هه‌موو هێزه‌کانی ده‌وروپه‌ری عێراق ئیستا له به‌رژه‌وه‌ندیاندا نییه که له ناو عێراقدا شه‌پ بێت. به‌م پێیه مالیکی له قازانجیدا نییه که پوودای دراماتیکی پوو‌دات، که بێتته هۆی روژاندنی هێزه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی عێراق: تورکیا، ئێران و ئه‌مریکا. دیاره هه‌ر یه‌ک له‌م هێزانه ئامانجی جیاوازیان هه‌یه، بۆیه هه‌ر یه‌ک له کاره‌کته‌ره‌کانی عێراق پانتاییه‌کیان هه‌یه که مانۆرکردنیان تیا‌دا سنوورداره. بۆ نمونه ئه‌مریکا هێنده‌ بوار به‌ مالیکی ده‌دات که سه‌قامگیری عێراق نه‌خاته مه‌ترسییه‌وه، مالیکیش هه‌تا ئه‌و سنووره ده‌پوات که ئه‌مریکا لێی به‌ ئاگابێته‌وه. له هه‌مان کاتدا هه‌ر دوو کورد و شیعه بونیاده‌ری پانتایی ده‌سه‌لاتی ئێران، له لایه‌کدا که پانتایی ده‌سه‌لاتی ئێران ته‌سک ده‌بێته‌وه، ئێران هه‌ول ده‌دات شه‌پ له نیوان ئه‌م دوو لایه‌نه‌دا دروست نه‌بێت.

له هه‌مان کاتدا یه‌کێتی و پارتی ئامانجی سه‌ره‌کییان یان میتۆدی سه‌ره‌کییان له‌م باره‌یه‌وه مانه‌وه‌ی پێگه‌ی خۆیا‌نه له ناوه‌وه‌دا. به‌م پێیه له هه‌موو ئاستێکدا خاوه‌نی هیچ پلانی‌ک نین بۆ پووبه‌پووبوونه‌وه یان چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌که، چونکه پووبه‌پووبوونه‌وه له قازانجیان نییه، به‌ تایبه‌ت چونکه هه‌ر دوو لا مووچه‌خۆری مالیکین، له هه‌مان کاتدا له پووبه‌پووبوونه‌وه‌ی ساخته‌دا له‌گه‌ڵ مالیکی‌دا له‌پاستیدا پووبه‌پووی یه‌کتر ده‌بنه‌وه، له کاتی‌کدا که مانه‌وه‌یان له سه‌رووی مانه‌وه‌ی کورد و کوردستان و که‌رکووک و جێگا‌کانی تره،

ئامادەنەن كە سەركىشى پېتو بەن. لە ھەمان كاتدا مالىكى ئاخوازىت زياتر و زياتر بارزانی پال پېتو نەت بۆ باوەشى تورکيا، بۆيە تەنھا كاتېك فشارى زۆرى دەخاتە سەر، وەك مووچە بېرىن كە بېھيوابېت لە ھەموو ئەگەر ئىكى تر. تورکيا و بەغداد ئەگەرى لىك نەزىك بونە وەيان لاوازە، ئەگەر بىشېت ھىندە كار ناکانە سەر ھەولېر. لەبەر كۆمە لىك ھۆكار، تورکيا ئاگادارە كە ھەرگىز لەگەل بەغدادا ئاگاتە ئاستىك لە پەيوەندى كە بتوانىت پەيوەندىيەكى سەقامگىر دروست بکات، لەبەر ھۆكارى تايغى، ناوچەيى و پېتو سەت نەبوونى تورکيا بۆ بەغدا و لە ھەمان كاتدا پەيوەست نەبوونى بەغدا بە تورکياو، چونكە پىگاو دەروازەى ترى ھەيە. لە ھەمان كاتدا تورکيا لەو ئاگادارە كە كوردستان سەرچاوەيەكى زۆرى سەروشتى ھەيە و بە ئاسانى دەبىتە يەكەيەكى دەستەمۆ بۆ تورکيا.

مالىكى جگە لە كورد لاينىكى تەرىش ھەيە كە لەگەلیدا لە مەملەتدايە، ئەويش سوننەكانە. كورد لەو بە ئاگا نىيە كە پەيوە پەيوە بونە وەي لەگەل مالىكىدا يەكەل لە دەرئەنجامەكانى ئەو ھەيە كە سوننە لە مالىكى نەزىك دەبنەو، بە تايبەتى لە ناوچە كوردىيەكانى ژێردەستى بەغدا. بەم شێوەيە لە ئەنجامدا مالىكى لە ناوچانە بە ھىزدەبىت، لە ھەمان كاتدا ئەم پەيوەداوانە بەكار دەبات بۆ وێناکردنى خۆى وەك پالەوانىكى نەتەو ھەيى عىراقى. مالىكى لە قەسەكانىدا لە ميانەى پەيوە پەيوە بونە وەكان دەخوازىت وێنايەكى نەتەو ھەي پى بېەخشىت. بە ماناى ئەمە پەيوە پەيوە بونە وەي دوو نەتەو ھەيە: كورد و عەرەب. ديارە بى ئاگايە لەو پەھەندەي كە لە كاتىكدا دان بە نەتەو ھەيى بونى كورددا دەنەت، دەبىت دان بە مالى نەتەو ھەيىياندا بنىت، بەلام ئەو ھەي بەلاوە گرینگە كە ھەستى نەتەو ھەيى بچولەينىت لەبرى ھەستى تايغى، بۆئەو ھەي شیعەو سوننە لە دەورى خۆى كۆ بکاتەو. كەواتە لێردا كورد لە ميانەى مەملەتەيى ساختەو ھەتا بىت مالىكى

به هیز ده کات و، ئیستایش هاوکیشه که به و شیوه یه به که هه تا مالیکی به هیزبیت کورد لاواز ده بییت.

بۆیه به سهربازیکردن له قازانجی کورد نییه، میژووی کورد نه مه مان به. تالی پی ده لیت چ له نه زموونی تورکیا چ له نه زموونی ئیران. ئه گه ر پوه به پوه بوونه وهی سهربازیش ببیت، نه و ده بیت شیوازیکی جیا له سیاسه تکردن بگریته به ر نه که نه مه ی ئیستا.

له ئیستادا دوو پیکهاته گرینگن بۆ مانه وهی هه ریم، یه که م: سنوور، دووه م: سوپا. هه مو نه ده بیات و میژوو و نه زموونی ده وله تی نه ته وه یی پیمان ده لێن که ده وله ت-نه ته وه سروشتی نییه، به لکو به زه بری هیز دروستبووه، نه مه له پانتایییه کی تایبه تدا نا، به لکو له سهرانسهری گۆی زه ویدا. له هه مان کاتدا نه وه یش پوه نه که ده سه لاتی ده وله ت-نه ته وه له ناوه نده وه، سنوور نه بیت هه چ شتیکی تر ناتوانیت سنوورداری بکات. دیاره کورد ناتوانیت سنووری فره می بکیشیت، به لکو ده بیت بیر له شیوازی تری سنوور بکاته وه. ده کری سنوور له پێگای که لتوو ره وه بکیشریت، له پێگای زمانه وه، له پێگای مافه وه، له پێگای خزمه تگوزارییه وه، له پێگای ده رگاوه، له پێگای هیزه وه.

بۆ نه وهی نه م سنووره نافه رمیه به یاریزیت ده بیت سوپایه که له ئارادابیت. نه م دوانه یه کتر ته واوکه رن. هه بوونی سنوور له و شیوه یه ی که ئاماژه مان پێدا، کاتی که سوپایه که له پشتیه وه یه تی بوونی کاریگه رتر ده بیت. له هه مان کاتدا هه بوونی سوپایه که به بوونی سنوور پێکی له و جۆره کاریگه ریی زیاتر ده بیت. به لām ده بیت سوپا به مانای سوپا سوپا بیت، نه که به مانای کوردی. نه ده بیاتی سوپا زۆر و فراوانه. لێره دا بواری ئاماژه پێدانی نییه. نه وهی گرینگه نه وه یه که سوپا به ره پرسێکی مه ده نی هه یه، په یوه ندیی له گه ل حکومه تدا له پێگای یاساوه

پښخراوه، سهر به پارتيکي سياسي تاييه ت نيه، پلان و پامينانه کاني له پښگای
ده زگايه کي ستراتيژي تاييه ته وه بڼ داده پيژندښت.

دەرته نجام: بهر و داهاتوو: له دایکبوونی مرۆفیتکی نوێ کورد:

مرۆفی کورد پهنه دهگهمن بپیت له سه رگزی زهوی بهوهی به هه موو شیوهیه ک مافی سهروه ریستی، خاوه ندریستی، سیاسه تکردن، بوونی ئازادو، ته نانه ت مرۆفبوونی شی لیسه ندرابیتته وه. له هه مان کاتدا ته م مرۆفه پهنه گه له وه شدا ده گه نپیت که خاوه نی درێژترین خه بات و که مترین ده سته که وه. کورد دوو میژووی تراژیدی ههیه، یه ککیان له پوویه پوویه ووهی دوژمنان تهوی تر له گه ل خۆی. هاتنه ئارای پاپه پین و ته و دۆخه ئازادهی پاش لارازیوونی حکومه تی ناوه ندی، دهره فته ک بوو بۆ ته وهی کورد پینگه یه ک بۆ خۆی بونیاد بنیت، به لام لاوازیوونی دهره وه بوو به هۆی زه قیوونه وهی دوژمنایه تی ناوه وه. ئیتر میژوویه کی بیست سا له له مللانیی ناشیرین له هه موو ئاستیکدا به هه موو ئامرازیک ده سته پی کرد. دهرته نجامی ته م دۆخه ته وهیه که فاروق په فیک ناوی ده بات: 'ته زموونی بیست و یه ک سا ل حوکمرانیی حیزیه سیاسیه کانی کورد له ناوه وه را پزیوه، گه نده ل بوه، ئیمه ئیستا شاهیدی سه ره ولیژبوونه وهی ته و حوکمرانییه یین. ته م ته زموونه له پووی سیاسی و ئیداری و ته خلاقی و ویزدانی یاسایی و له پووی متمانه ی کۆمه لایه تییه وه به به دترین شیوه که وته ته نانه ت پرنسیپیک چیه، به هایه کی گهره چیه له م ته زموونه دا بوونی نییه و ئیمه ئیستا شاهیدی مانیفیستی که وته ته خلاقیه که ی ته م به ناو ته زموونه یین!'.⁽¹⁾

سه رباری ته مه و، له م دۆخه دا ته مپۆ کورد له باشوور جاریکی تر پوویه پووی زیندوو بوونه وهی هیزی ناوه ند ده بیتته وه. له دهرته نجامدا ناچاره له شیوازی سیاسه تی له گه ل خۆیدا بگۆریت بۆ ته وهی بتوانیت پوویه پووی ناوه ند ببیتته وه. کورد گه لیکی جینۆساید کراوه. قهیرانی جیوتۆساید ته وه نییه که دهره وه نایناسیت به شیوهیه کی پتیوست، به لکو کورد هیشتا هه ست به وه ناکات که

¹. (له ساینی سه بهی وهه).

خەلگىگە ۈەك گەلگەن پۈۈپۈۈ قاتۇقۇى بۇتەۈە . ئەگەر ئەم ەستە ەبۈايە
 ئەۋا دەبۈۈ سىياسەت ۈ پەيۈەندى ۈ ئەخلاقى ئاكەكەسى كۆمەلگايى ئەۋە بىت كە
 چۇن كورد ۈەك گەلگەن ، ئەتەۈەيەك بىتۈانئىت لە سەر خاكى خۇى بۇى . زىانكردن
 پۈۈسەيەكى سىياسە ، زىان ەيچ نىيە جگە لە سىياسەت ، سىياسەت بە ماناى زىان
 لەگەل ئەۋانى ترءا ، پۈكخستنى ئەم زىانە ، زىان ۈەك خۇت لەگەل ئەۋانى ترءا . بۇ
 فەراەە مېۈۈنى ئەمە بەھا ، ئەخلاق ، كەلتۇر ، مېژۇۈ ، ئەزمۈۈن گرېنگن .

كاتىك گەلانى دۇنيا بە قەيرانىكدا دەپۇن ، لىى پادەمىنن ، بىرى لى
 دەكەنەۈە ، ەۈل دەدەن لە بنەماكانى تى بگەن ، بۇتەۈەى جارىكى تر
 بەسەرياندا دۇۈيارە نەبىتەۈە ، چۈنكە دۇۈيارىۈۈنەۈەى مېژۇۈ تراژىدىانەيە . لە
 (۲۰۰۳) ۈەۈ كورد لە دۇخىكى دۇۈفاقى سەيردا دەۈى . لە كاتىكدا چالاكانە لە
 بۇنياداننەۈەى بەغدادا بۇۈ بە ەيچ شىۈەيەك خۇى بۇنيادەنەۈاۈ . ئەمە بە ەلە
 تىگەيشتن بۇۈ لە فېدېرالېزم . فېدېرالېزم يانى بۇۈن بە جۇدائى لە ناۈ دەۈلەتتىكدا .
 ديارە كار ۈ شىۈازى ئەم بۇۈنە دەگۇرپىت . لە دۇنيادا دۇۈ فېدېرال نىيە لە يەك
 بچن . بەم پىيە فېدېرالى كوردى دەبىت تاييەت بىت . دەبۈۈ كرۇكى فېدېرالى
 كوردى خۇ پاراستن بۈايە لە ناۈەند ، لە سەر بنەماى گۇمان ۈ ترس لە ناۈەند
 بۇنيادىنرايە . ترس نەك بۇ لە پەلۇپۇخستىن بەلگۇ بۇ خۇ بۇنيادانن ، خۇ بۇنيادانن
 لە ەمۇۈ ئاستىكدا . گەل كاتىك تەنھا لە پۈۈيەكەۈە بە ەيژىپىت ئەۋا ەرگىز بە ەيژ
 نىيە ، ئەمۇۈ مەملانى لە ەمۇۈ ئاستىكدا پۈۈ دەدات . ديارە ئەگەر بىتۇ مەملانىش
 پۈۈ نەدات ، ئەۋا پەيۈەندى نىۈان ەرېم ۈ بەغدا پەيۈەندىيەكى سىياسى دەبىت .
 كەۋاتە مەملانى ۈ بەرۈەۈەندى كرۇكى پەيۈەندىيەكەيە . لە بىست سالى پابردۇۈدا
 مۇۈقى كورد ناۈچەى كراۈە ، بى ەيۈاكرۈۈە ، تپۇ كراۈە ، بەگۇيە كتردا دراۈتەۈە ،
 پەراۈىزخراۈە ، سۇۈكايەتى پى كراۈە ، گۇى لى نەگىراۈە . ەمۇۈ ئەمانە چۈۈنەتە
 پال ئەۈ دۇخە ئالۇزەى كە ۈەك مۇۈفنىكى كۇلۇنىال لە بنەپەتدا دە ەيئەندەى تر

ئالتۇننى قەيران و كىشەيان بۇ دروستكردووه . ئوھى گۇپانكارىي گەورەى لەم
 بواردەدا ھىتايە ئاراوھ پارە بوو . لەراستىدا بە ھاتنى پارە بۇ ھەرىم لە بەغداوھ ،
 دەسلەلات لە ھەرىم پشتى بە پارە بەست بۇ مانوھ ، نەك حكومدارى و گەشە و
 بونىادنانى دەزگا و ھىز و پىكخستنى كۆمەلگا . ئەمە لە ئەجامدا بووبە ھۆى
 ھاتنە ئارای دەسلەلاتىكى كلۆر ، قەبە بەلام ئاوەرۆك بەتال . لە پاش
 (۲۰۰۳) ھوھ كۆمەلگای كوردى بە تىپەرىنى كات ، شېرە و لاواز و بى باوهر
 دەبوو . لە بەرامبەر ئەمەدا بەغدا بەھىز دەبوو ھەتا لەم يەك دوو سالى پابردودا
 دۆخەكە ھىندە گۇپا ، كورد لە بونىادنانى بەغداوھ بوو بە ھىزەى كە دەپارېتەوھ
 لە بەغدا . ئەمۇ ھەرچەندە ئامانجى پووداوەكان ھەمىشە بە تەواوى پوون نىيە ،
 ئوھى پوونە كە پارە ، خاك و نىشتىمان و بەھا و باوهرى كوردايەتى ھىندە
 لاوازكردووه ، كورد تەنھا دەتوانىت لە ميدىادا شەپ بكات . ئەگەر بىتو پووبەپووى
 بى مووچەى و گرانى و ئابلۆقە و جەنگ بىتەوھ لەبرى بەرگرى پەنگە شىوانى تر
 ھەلبىزىت كە لە مېژودا پىي ئاشنايە . ساتى ئوھىيە كە فېرىن لە
 ئەزمونەكانەوھ ، كە خۇمان نوپكەينەوھ بۆئەوھى لە دونىادا وەك دەيانسۆرمان
 لى نەيەت ، كە لە مەملانى كەسايەتى و حىزىايەتى پووج خۇمان بە دور بگرين .
 كورد دەبىت واقىعى بىت ، ھەندىك كەس باس لە پاگەياندى دەولەت دەكەن ،
 دەولەت وەك ھەموو شتىكى تر كراوھە بابەتى ميدىا . كورد كە بىست سالە دژ بە
 ھەموو بنەمايەكى دەولەت چالاكانە كار دەكات ، ئەگەر ئەلف و بىي دەولەتى
 بزانيايە ھەرگىز باسى شتى وەھاي نەدەكرد . دەولەت دەزگايەكە بۇ بەپۆەبردنى
 كاروبارەكانى خود ، كە تۆ نەتتوانى بۇ ئوھەبەستە بىھىنىتە ئاراوھ ، ئەوا
 دەولەت نايەتە ئاراوھ بۇ پووبەپووبوونەوھى ئوھى تر . زۆر لە مېژودا دۆپاوين .
 ھۆكارى سەرەكى ھەمىشە خۇمان بووين ، چونكە وەقامان بۇ گەل و نىشتىمان و
 خۇمان نىيە ، بەلكو بۇ چەند تاكەكەسىكە . دەبى مۇقى كورد بگۇرېت ، دىدى بۇ

دولنا و سلاسهه و په بوه نډيه كان بگړپټ. ده بټ ته خلاقي نوئ له داېك بټ، ته خلاقي پټكه وه بونى كڙمه لايه تى و سروشتى و مرقانه. ده بټ مرقاىكى نوئى كورد له داېك بټ كه خوازيارى ژيان و نازادى و يه كسانيه له دځيكي مرقانه دا، له ژينگه يه كى مرقاىستانه دا. كړوكى نه مه سلاسه ته، گهر سلاسه ته به م سه قه تيه بمټنه وه، گهر سلاسه ته نامانجى سه ره كى خزمه تكردنى كڙمه لايك كه س بټ دژ به كڙمه لگا، نه وا ده رته نجامه كه ي لاوازي و پشپووى و هه له شپي ميديا يه.

دەقى گرىنگ لە بارى ھىراقتەوہ بۇ كەسانىك

كە ھىراقتاسىيان بە لاوہ مەدەستە :

- Toby Dodge (2012): Iraq's Road Back to Dictatorship, Survival: Global Politics and Strategy, 54:3, 147-168.
- F. S. Naiden 2007 Lines in the Sand The Wilson Quarterly (1976-) Vol. 31, No. 1 (Winter,), pp. 52-63.
- Wiley, J. 1992. The Islamic Movement of Iraqi Shia. Boulder: Lynne Rienner Publishers. ERIC DAVIS Memories of the State: Politics, History, and Collective Identity in Modern Iraq. Berkeley: University of California Press, 2005.
- DODGE TOBY 2003 Inventing Iraq, The Failure of Nation Building and a History Denied, New York: Columbia University Press.
- MARION-FAROUK SLUGLETT and PETER SLUGLETT 2001 Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship, London: I.B. Tauris.
- FALEH A. JABAR 2003 The Shi'ite Movement in Iraq, London: Saqi Press.
- FALEH ABDUL-JABAR and HOSHAM DAWOD. London: Saqi Press, 2003.
- MAJID KHADDURI 1951 INDEPENDENT IRAQA Study in Iraqi Politics since 1932 OXFORD UNIVERSITY PRESS.
- Abdulghani, Jasim M., Iraq and Iran: The Years of Crisis, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1984.
- Abu Jaber, Kemal, The Arab Baath Socialist Party, Syracuse, Syracuse University Press, 1966.
- Aburish, Said K., Saddam Hussein: The Politics of Revenge, London, Bloomsbury Pr, 2001.
- Adams, Doris Goodrich, Iraq's People and Resources (University of California Publications in Economics), XVIII, Berkeley, CA, University of California Press, 1958.
- Ahmad, Kamal Madhar, Kurdistan During the First World War, London, Saqi Books, 1994.
- Ali, Othman, British policy and the Kurdish question in 'Iraq 1918-1932, Ottawa, National Library of Canada, 1995.

- Alnasrawi, Abbas, *Financing Economic Development in Iraq: The Role of Oil in a Middle Eastern Economy*, Westport, CT, Praeger, 1967
- Arfa, Hassan, *The Kurds: An Historical and Political Study*, London, Oxford University Press, 1966.
- Axelgard, Frederick W. (ed.), *Iraq In Transition: A Political, Economic, and Strategic Perspective*, Boulder, CO, Westview Press, 1986.
- Barth, Fredrik, *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan* (University Ethnographic Museum Bulletin, No. 7, Oslo, Brodrene Jordensen, 1953.
- Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes, and of Its Communists, Baathists, and Free Officers*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1978.
- Braude, Joseph, *The New Iraq: Rebuilding the Country for Its People, the Middle East and the World*, NYC, Basic Books, 2003.
- Bruinessen, Martin van, *Kurds and Identity Politics*, London, I.B. Tauris, 2001.
- Bulloch, John and Harvey Morris, *No Friends But the Mountains: The Tragic History of the Kurds*, Oxford, Oxford University Press, 1992.
- Darwish, Adel and Gregory Alexander, *Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War*, London, Diane, 1991.
- Hamza, Khidir, *Saddam's Bombmaker: The Daring Escape of the Man Who Built Iraq's Secret Weapon*, NYC, Touchstone Books, 2001.
- Kristol, William and Lawrence F. Kaplan, *The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission*, NYC, Encounter Books, 2003.
- Tripp, Charles, *History of Iraq*, London, Cambridge Univ. Press, 2002.

- Clawson, Patrick (ed.), *How to Build a New Iraq After Saddam*, Washington, DC, The Washington Institute for Near East Policy, 2002.
- Cockburn, Andrew and , Patrick Cockburn, *Out of the Ashes: The Resurrection of Saddam Hussein*, NYC, Harper, 2000.
- Devlin, John, *The Baath Party: A History from Its Origins to 1966*, Stanford, Hoover Institution Press, 1976.
- El-Azhary, M.S, *The Iran-Iraq War: An Historical, Economic, and Political Analysis*, NYC, St. Martin's Press, 1984.
- Elliot, Matthew, *Independent Iraq: The Monarchy and British Influence 1941-58*, London, I.B. Tauris.
- Entessar, Nader, *Kurdish Ethnonationalism*, Boulder, CO, Lynne Rienner Publishers, 1992.
- Feldman, Shai (ed.), *After the War in Iraq: Defining the New Strategic Balance*, Brighton, Sussex, 2003.
- Fernea, Elizabeth Warnock, *Guests of the Sheik: An Ethnography of an Iraqi Village*, Anchor, 1969.
- Fernea, Robert Alan, Shaykh and Effendi; *changing patterns of authority among the El Shabana of southern Iraq*, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1970.
- Fuad, Jamal, *The Kurdish question: Missed opportunities and future challenges*, Tallahassee, FL, Badlisy Center for Kurdish Studies, 1993.
- Gabbay, Rony, *Communism and Agrarian Reform in Iraq*, London, Croom Helm, 1978.
- Gallman, Waldemar, *Iraq Under General Nuri*, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press, 1964.
- Ghareeb, Edmund, *The Kurdish Question in Iraq*, Syracuse, NY, Syracuse University Press, 1981.
- Goodman, Martin, *State and Society in Roman Galilee AD 132-212*, Rowman and Allanheld, 1983.
- Gordon, Michael and Bernard Trainor, *The Generals' War*, NYC, Little, Brown and Co, 1996.

- Grummond, Stephen, *The Iran-Iraq War: Islam Embattled*, Westport, CT, Praeger, 1982.
- Gunter, Michael M., *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*, NYC, St. Martin's Press, 1993.
- Haj, Samira, *The Making of Iraq 1900-1963: Capital, Power, and Ideology*, NYC, State Univ of New York Pr, 1997.
- Hamza, Khidir, *Saddam's Bombmaker: The Daring Escape of the Man Who Built Iraq's Secret Weapon*, NYC, Touchstone Books.
- Hassanpour, Amir, *Nationalism and Language in Kurdistan*, San Francisco, Mellen Research University Press, 1992.
- Hazelton, Fran (ed.), *Iraq since the Gulf War: prospects for democracy*, London, Zed Books, 1994.
- Helms, Christine Moss, *Iraq, Eastern Flank of the Arab World*, DC, Brookings Institution, 1984.
- Hiro, Dilip, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*, NYC, Routledge, 1991.
- Holt, P. M., *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922, A Political History*, Ithaca: Cornell University Press, 1966.
- Hussein, Fuad Mohammad, *The legal concept of self-determination and the Kurdish question*, Amsterdam, Luna, 1985.
- Ireland, Philip, *Iraq: A Study in Political Development*, NYC, Macmillan, 1938.
- Izady Mehrdad R., *The Kurds*, Washington, DC, Taylor&Francis, 1992.
- Jalal, Ferhang, *The Role of Government in the Industrialization of Iraq 1950-65*, London, Frank Cass, 1972.
- Jawad, Saad, *Iraq and the Kurdish Question 1958-1970*, London, Ithaca Press, 1981.
- Karsh, Efraim and Inari Rautsi, *Saddam Hussein: A Political Biography*, NYC, Grove, 2003.

- Kasaba, Resat and Sibel Bozdogan (ed.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Seattle, University of Washington Press, 1997.
- Kelidar, Abbas, *The Integration of Modern Iraq*, NYC, St. Martin's Press, 1979.
- Kemp, Percy, *Territoires d'Islam: Le monde vu de Mossoul au xvii siecle*, Paris, Sindbad, 1982.
- Khadduri, Majid, *Independent Iraq 1932-1958*, London, Oxford University Press, 1970.
- Khadduri, Majid, *Republican Iraq*, London, Oxford University Press, 1969.
- Khadduri, Majid, *Socialist Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1968*, DC, Middle East Institute, 1978.
- Khadduri, Majid, *The Gulf War: The Origins and Implications of the Iraq-Iran Conflict*, NYC, Oxford, 1988.
- Khadduri, Majid and Edmund Ghareeb, *War in the Gulf 1990-1991*, NYC, Oxford University Press, 1997.
- Kirisci, K. and Winrow, G.W, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, London, Frank Cass, 1997.
- Kramer, Samuel Noah, *Cradle of Civilization*, NYC, Little Brown & Company, 1969.
- Kreyenbroek, Philip G. and Allison C., *Kurdish Culture and Identity*, London, Zed Books, 1996.
- Kreyenbroek, Philip G. and Sperl Stefan (ed.), *The Kurds: A Contemporary Overview*, London/New York, Routledge, 1992.
- Kristol, William and Lawrence F. Kaplan, *The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission*, NYC, Encounter Books, 2003.
- Laizer, Sheri, *Martyrs, Traitors and Patriots*, London, Zed Books, 1996.

- Lamsa, George M. and William Chauncey Emhardt, *The Oldest Christian People*, NYC, AMS, 1970.
- Langley, Kathleen M., *The Industrialization of Iraq* (Harvard Middle Eastern Monograph Series, V, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1967.
- Layard, Henry Austin, *Ninveh And Its Remains*, Westport, CT, Praeger, 1970.
- Longrigg, Stephen, *Iraq 1900 to 1950*, London, Oxford University Press, 1953.
- Longrigg, Stephen Hemsley, *Four Centuries of Modern Iraq*, London, Oxford University Press, 1925.
- Longrigg, Stephen Hemsley, and Frank Stoakes, *Iraq*, London, Ernest Benn, 1958.
- Lytle, Elizabeth Edith, *A bibliography of the Kurds, Kurdistan, and the Kurdish question*, Monticello, Ill, Council of Planning Librarians, 1977.
- Mackey, Sandra, *The Reckoning: Iraq and the Legacy of Saddam Hussein*, NYC, W.W. Norton and Co, 2002.
- Makiya, Kanan, *Republic of Fear, The Politics of Modern Iraq*, Berkeley, CA, University of California Press.
- Malek, Yusuf, *The British Betrayal of the Assyrians*, Chicago, Assyrian National Federation and Assyrian National League of America, 1935.
- Marr, Phebe, *The Modern History of Iraq*, Boulder, CO, Westview Press, 1985.
- McDowall, D., *A Modern History of the Kurds*, London and New York, I.B. Tauris, 1996.
- McDowall, David, *The Kurds*, London, Minority Rights Report, 1991.
- Miller, Judith and Laurie Mylroie, *Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf*, NYC, Times Books, 1990.

- Mojab, Shahrzad, *Women of a non-state nation: The Kurds*, Costa Mesa, Calif, Mazda Publishers, 2001.
- Morony, M.G., *Iraq after the Muslim Conquest*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1984.
- Nakidmon, Shlomo, *First Strike: The Exclusive Story of How Israel Foiled Iraq's Attempt To Get The Bomb*, NYC, Summit, 1990.
- Niblock, Tim, *Iraq: The Contemporary State*, NYC, St. Martin's Press, 1982.
- Nonneman, Gerd, *Iraq, the Gulf States, and the War: A Changing Relationship 1980-1986 and Beyond*, London, Ithaca Press, 1986.
- O'Ballance, Edgar, *The Kurdish Revolt, 1961-1970*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1973.
- Ocalan Abdullah, *Declaration on the democratic solution of the Kurdish question*, London, Mesopotamian Publishers, 1999.
- Olson Robert, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheik Said Rebellion, 1880-1925*, Austin, The University of Texas Press, 1989.
- Olson, Robert (ed.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990's: It's Impact on Turkey and the Middle East*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1996.
- Owe, Roger and William Roger Lewis (ed.), *A Revolutionary Year: The Middle East in 1958*, London, I.B. Tauris, 2001.
- Pelletiere, Stephen C., *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf*, Boulder, CO, Westview Press, 1984.
- Penrose, Edith and E.F. Penrose, *Iraq: International Relations and National Development*, Boulder, CO, Westview Press, 1978.
- Piscatori, James (ed.), *Islamic Fundamentalisms and the Gulf Crisis*, Cambridge, American Academy of Arts and Sciences, 1991.
- Pitt, William Rivers and Scott Ritter, *War on Iraq: What Team Bush Doesn't Want You to Know*, NYC, Context Books, 2003.

Pollack, Kenneth M., *The Threatening Storm: The Case for Invading Iraq*, NYC, NYC, Random House, 2002.

– Randal, Jonathan C., *After Such Knowledge, What Forgiveness? My Encounters With Kurdistan*, Denver, Westview Pr, 1999.

– Ritter, Scott, *Endgame: Solving the Iraq Crisis*, NYC, Simon and Schuster, 2002.

– Rogers, Will and Sharon Rogers, *Storm Center: The USS Vincennes and Iran Air Flight 655*, Annapolis,MD, Naval Institute Press, 1992.

Roux, George, *Ancient Iraq*, Cleveland, World Publishing, 1965.

Sabar, Yona, *The Folk Literature of the Kurdistan Jews: An Anthology*, New Haven, Yale University Press, 1982.

SAJAWAD, *Iraq and the Kurdish Question 1958-1970*, London: Ithaca Press, 1981 .

Shurdom, Jamal A., *The Price of Victory: The Gulf War*, MECRA, 2000.

Shwadran, Benjamin, *The Power Struggle in Iraq*, NYC, Council for Middle Eastern Affairs Press, 1960.

Sifry Micah L. and Christopher Cerf, *The Iraq War Reader*, NYC, Touchstone Books, 2003.

– Silverfarb, Daniel, *Britain's Informal Empire in the Middle East: A Case Study of Iraq 1929-1941*, London, Oxford, 1997.

– Simon, Reeva, *Iraq Between the Two World Wars*, NYC, Columbia University Press, 1986.

– Simons, Geoff, *The Scourging of Iraq Sanctions, Law and Natural Justice*, London, Palgrave Macmillan, 1996.

– Sluglett, Peter, *Britain in Iraq 1914-1932*, London, Ithaca Press, 1976.

– Solomon, Norman et. al, *Target Iraq: What the News Media Didn't Tell You*, NYC, Context Books, 2003.

- Stafford, R.S, *The Tragedy of the Assyrians*, London, Allen and Unwin, 1935.
- Summers, Harry, *On Strategy II: A Critical Analysis of The Gulf War*, NYC, Dell, 1992.
- Tahir-Kheli, Shirin and Shaheen Ayubi (ed.), *The Iran-Iraq War: New Weapons, Old Conflicts*, Westport, CT, Praeger, 1983.
- Tarbush, Mohammad A., *The Role of the Military in Politics: A Case Study of Iraq to 1941*, London, Kegan Paul International, 1982.
- Thesiger, Wilfred, *The Marsh Arabs*, NYC, Dutton, 1964.
- Timmerman, Kenneth, *The Death Lobby: How The West Armed Iraq*, NYC, Houghton Mifflin, 1991.
- Tripp, Charles, *A History of Iraq*, Cambridge, Eng, Cambridge Univ Pr, 2002.
- Wallach, Janet, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell: Adventurer, Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia*, NYC, Anchor/Doubleday, 1996.
- Warriner, Doreen, *Land Reform and Development in the Middle East: A Study of Egypt, Syria, and Iraq*, London, Oxford University Press, 1962.
- Wiet, Gaston, *Baghdad: Metropolis of the Abbasid Caliphate*, Tulsa, Univ of Oklahoma Pr, 1971.
- Young, Gavin, *Return to the Marshes: Life With the Marsh Arabs of Iraq*, London, Collins, 1977.

خاکی نیشتیمان له چاره سهری دهستوورییه وه بۆ مله لانی سهریازی

د. دهرياز محمەد

پاش پزگارکردنی عێراق له دهسه لاتی پژی می به عس له به هاری سالی ۲۰۰۳ دا، هه موو خاکی هه ریمی کوردستان به کرده وه له دهستی نه و پژی مه پزگاری بوو، به لام تاوه کو ئیستا نه و به شه گه وره و گرینگ و ستراتیجیه ی خاکی کوردستان، نه گه پاوه ته وه ژێر دهسه لاتی حکومه تی هه ریم، به لکو له سالی ۲۰۰۴ وه، چاره نووسی نه م ناوچانه به سترایه وه به جیبه جیکردنی کۆمه لێک پێوشوینی یاسایی و دهستووری، له خاکی نیشتیمانی کوردستان وه، کرا به ناوچه ی جێناکۆک، به لام تاوه کو ئیستا هه یج کام له و بنه ما یاساییانه جیبه جی نه کراون و ئاسۆی جیبه جیکردنیشیان پوون نییه .

له م توێژینه وه یه دا، چه ند لایه نیکی گرینگی نه م کێشه یه شی ده که یه وه، به تایبه ت سه باره ت به جوگرافیای ناوچه جێناکۆکه کان له هه ریمی کوردستان و له پارێزگا کانی دیکه ی عێراق و کێشه هونه ریه کانی ماده ی ۱۴۰ ی دهستوور و مامه له ی سه رکردایه تی هه ریمی کوردستان له گه ل نه م کێشه یه دا.

۱. ناوچه ی جێناکۆک چیه ؟

ناوچه ی جێناکۆک بریتییه له پووبه رێک له زه وی، که ناکۆکی له سه ر خاوه نداریتی هه یه، له نێوان دوو لایه ندا. به زۆری ناکۆکیه کان له نێوان ولاتاندا دروست ده بێت، نمونه ی ناکۆکی نێوان ئیسرائیل و سوریا له سه ر به رزاییه کانی جۆلان، دوورگه کانی (طنب الکبری و طنب الصغری و ابو موسی)، له نێوان ئیمارات و ئێران، له گه ل چه ندين نمونه ی جیهانی دیکه .

له ناوخری ولاتاندا، زیاتر له وولاتانه دا ناوچه ی جێناکۆک هه یه، که جیاوازی نه ته وه یی، یان ئایینی، یان مه زه به یی، له نێوان دانیشتوانه که ی دا بوونی هه یه و،

له پښتو سیستميکی دیموکراسییه وه به پښتو نابریښ، به لکو له سهر بنه مای
ثینتیمای ثیتنی و، زالبوونی پښکها ته یه ک به سهر پښکها ته یه کی تردا، یان به سهر
پښکها ته کانی تردا، ناوچه جیاجیاکان به پښتو ده برین.

باشترین نمونه ی ناوچه ی جیناکوک له ناوخوای ولاتاندا (ویلايه تی دارفور) ه
له ولاتی سوودان، که به هو ی جیاوازیی ثایینی و نه ته وه بییه وه، جیاکاری دژی
په گزه نه فریقاییه کان ده کریت له لایه ن ده ولته وه و، له پښتو میلیشیای
تابیه ته وه، خپله کییه کانی دارفور تا پاده ی کوشتن و به کزیله کردن و ده رکردن،
ده چه وسینرینه وه. نمونه یه کی تر بریتییه له بیابانی گوره، که له نیوان
ده ولته تی مه غریب و به ره ی پولیساریو ناکوکی له سهره.

۱-۱ ئیداره ی ناوچه جیناکوک کان له پووی یاسای نیوده ولته تیه وه:

له بنه مادا یاسای نیوده ولته تی نه و کیشانه پښک ده خات، یاخود چاره سهر
ده کات، که له نیوان ده ولته تاندا پوو ده دن، بژیه گرینگی به کیشه ناوخواییه کان
نادات، ته نها له چه ند حاله تیکی دیاریکراودا نه بیټ، که به بریاری نه نجومه نی
ناساییش، کومه لگه ی نیوده ولته تی ده ستیوه ردانیان تیدا ده کات.

کیشه ی ناوچه جیناکوک کان کیشه یه کی ناوخواییه عیراقه و، ناتوانریت به
یاسای نیوده ولته تی چاره سهر بکریټ، ته نها له م دؤخانه دا نه بیټ:

۱. نه گهر هاتو حکومتی ناوه ندیی عیراق، داوای ناویژیوانی، یان
لیکولینه وه، یان نیوه ندگیری، له یه کیک له و پښکخراوه نیوده ولته تی و هه ریمیانه
کرد، که عیراق نه ندامه تییان دا، بق چاره سهرکردنی کیشه ی ناوچه
جیناکوک کان، به پشت به ستن به ماده ی ۵۸ له یاسای کاتیی ئیداره ی ده ولته،
که گواستراوه ته وه بق ماده ی ۱۴۰ ی ده ستووری هه میشه یی. نه وکات نه و
پښکخراوه، له پښتو نویټه رولیزنه و ثالیه ته کانی خویه وه، هه ولتی
چاره سهرکردنی کیشه که ده دات، به لام له پووی یاسایییه وه حکومتی هه ریټم

ناتوانیت ئەو کیشە یە پەوانە ی پێکخراوە نۆدەولەتییەکان بکات، چونکە لە سەر ئاستی نۆدەولەتی، وەکو دەولەتی سەر بە خۆ دانپێدانراو نییە، بە لکو هەریمی فیدرالە لە چوارچۆی دەولەتێکدا.

۲. ئەگەر هاتوو کیشە ی ناوچە جێناکۆکەکان بوو بە سەرچاوە ی هەپەشە و تێکدانی سەقامگیری ناوچە کە و پەنگدانەو ی جیهانیی هەبوو، ئەو کات دەولەتێک، کە ناکۆکیە کە کاریگەری لە سەر هەبوو، دەتوانیشت داوا لە ئەنجومەنی ئاساییش بکات، کیشە کە چارە سەر بکات. وە ک داواکاریی تورکیا لە ئەنجومەنی ئاساییش بۆ دروستکردنی ناوچە ی دژەفرین لە باکوور و باشووری عێراق لە ساڵی ۱۹۹۱.

۳. حکومەتی هەریم دەتوانیشت، لە پێگە ی ئەو پە یوەندییە سیاسییانە ی لە گە ل دەولەتانی جیهاندا هە یەتی، داوا لە یە کێک لە و دەولەتانی بکات، کیشە ی ناوچە جێناکۆکەکان بخەنە بەردەم نەتەو یە کگرتووکان، یان هەر پێکخراویکی نۆدەولەتی یان هەریمی تر.

ئەگەر کیشە ی ناوچە جێناکۆکەکان خرایە بەردەم پێکخراوە نۆدەولەتییەکان، وەکو نەتەو یە کگرتووکان، ئەو کات یان لیژنە یەکی بۆ لایەنی بۆ دروست دەکرێت، بۆ لیکۆلینەو و چارەسەرکردنی، یان دەخرێتە بەردەم دادگایەکی نۆدەولەتی.

۱-۲ پابۆرتە کە ی دیمستۆرا:

لە مانگی ئابی ساڵی ۲۰۰۷، تیمی نەتەو یە کگرتووکان بۆ یارمەتی عێراق (یونامی) لە پێگە ی بریاری ئەنجومەنی ئاساییش ژمارە (۱۷۷۰) پاسپێردرا بۆ پیشکەشکردنی (پاویژ و پشتگیری و یارمەتی) بە حکومەتی عێراق و ئەنجومەنی نوێنەران، لە پێناو دانانی پێشوینی پێویست بۆ چارەسەرکردنی کیشە ی ناوچە

جیناکۆکه‌کان، به‌لام ئهم ده‌ستتێوه‌ردانه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ک‌گرتوو‌ه‌کان ته‌نها بۆ پونکردنه‌وه‌ و کۆکردنه‌وه‌ی پای لایه‌نه‌ ناکۆکه‌کانی کێشه‌که‌ بوو.

پاڤۆرت‌ه‌که‌ی (دیمستۆرا) که‌ له‌ دوو به‌رگدا نووسراوه‌ و، سه‌رجه‌م قه‌زاکانی ناوچه‌ جیناکۆکه‌کانی باس کردووه‌، زیاتر له‌ پوونکردنه‌وه‌یه‌کی بارودۆخی میژووی و جوگرافی و ئیدارییه‌یه‌که‌ کارگێڕییه‌کان ده‌چێت، پای لایه‌نه‌ جیاوازه‌کانی (کورد، تورکمان، عه‌ره‌ب و مه‌سیحییه‌کان)ی له‌ سه‌ر یه‌که‌یه‌که‌ی ناحیه‌ و قه‌زاکان کۆکردوو‌ه‌ته‌وه‌ و، هه‌یچ کام له‌ لایه‌نه‌کانی ململانێکه‌ ده‌رنجامه‌کانی ئهم پاڤۆرت‌ه‌یان به‌ هه‌ند وه‌رنه‌گرت.

٢. جوگرافیای ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان:

ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان دابه‌ش ده‌بێت بۆ دوو ناوچه‌ی جوگرافییه‌ جیاواز، یه‌که‌میان ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان له‌ نێوان هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی عێراق، دووه‌میان ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان له‌ نێوان پارێزگا‌کانی تری عێراق.

٢-١-١ ناوچه‌ جیناکۆکه‌کانی هه‌رێمی کوردستان:

به‌ پێی ماده‌ی (٥٨)ی یاسای ئیداره‌ی ده‌وله‌تی عێراق (٢٠٠٤) که‌رکوک تاییه‌ته‌ندی پێ دراوه‌ و به‌ ته‌نها ناوی هه‌نراوه‌ وه‌ک به‌شێک له‌ ناوچه‌ جیناکۆکه‌کان، ناوی ناوچه‌کانی دیکه‌ نه‌هاتوو، به‌لام به‌ پێی نووسراوه‌کانی لیژنه‌ی ماده‌ی ١٤٠ ناوچه‌ جیناکۆکه‌کانی نێوان حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان و حکومه‌تی عێراق بریتین له‌:

١. هه‌موو پارێزگای که‌رکوک به‌ سنووری کارگێڕی ئێستایه‌وه‌ (قه‌زای ناوه‌ندی که‌رکوک، قه‌زای دویز، قه‌زای داقوق، قه‌زای حه‌ویجه‌).
٢. قه‌زای خانه‌قین، له‌ پارێزگای دیاله‌، که‌ پێک دێت له‌ ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی خانه‌قین، مه‌یدان، قۆره‌توو، جه‌له‌ولا و سه‌عديه‌).

۳. قهزای به له دروز - به ناحیه ی مه نده لییه وه، له پارێزگای دیاله .
۴. قهزای به دره له پارێزگای واست، له گه‌ڵ ناحیه ی جه‌سان له هه‌مان پارێزگا. به‌لام ئه‌م دوو یه‌که کارگێڕپیه، له پاپۆرته‌که‌ی دیمستۆراده‌، وه‌کو ناوچه‌ی جێناکۆک لی‌کۆلینه‌وه‌ی له‌باره‌وه‌ نه‌کراوه‌.
۵. قهزای دوزخورماتوو، که پێکدێت له ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی دوز، سلیمان به‌گ، ئسامرلی، قادرکه‌رهم و نه‌وجول) که له سالی ۱۹۷۶ له پارێزگای که‌رکوکه‌وه‌ خراوه‌ته‌ سه‌ر پارێزگای سه‌لاحه‌دین.
۶. قهزای مه‌خمور له پارێزگای هه‌ولێر، پێکهاتوو له ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی مه‌خمور، گوێر، دیبه‌گه و قه‌راج) که له سالی ۱۹۹۱ خراوه‌ته‌ سه‌ر پارێزگای نه‌ینه‌وا.
۷. قهزای شه‌نگار: که پێکدێت له ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی شه‌نگار، شمال - سنونی، قه‌یره‌وان).
۸. قهزای ته‌له‌عفر: که پێکهاتوو له ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی ته‌له‌عفر، زومار، په‌بیعه و عیازیه).
۹. قهزای ته‌لکێف: که پێکهاتوو له ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی ته‌لکێف، ته‌لقۆش، وانه، فایده).
۱۰. قهزای شیخان: که پێکهاتوو له ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی شیخان، مزوری، مریبا و زیلکان).
۱۱. قهزای حه‌مدانیه: پێکهاتوو له ناحیه‌کانی (ناوه‌ندی حه‌مدانیه، نه‌مرود و به‌رتله).
۱۲. ناحیه‌ی قه‌حتانیه، له سالی ۱۹۷۷ له قهزای شه‌نگاره‌وه‌ خراوه‌ته‌ سه‌ر قهزای به‌عاج.

٢-١-٢ ئەو ناوچانەى لە ژێر دەسەلاتى حكومەتى هەرمەدان و بە ناوچەى

جێناكۆك ناویان ھاتووھ:

چەند یەكەىكى كارگێڕى لە سالى (١٩٩١) ھو، لە ژێر دەسەلاتى حكومەتى ھەرمەدان و، بە پێى مادەى (٥٣)ى ياساى ئىدارەى دەولەت بۆ قوناغى گواستەوھ (٢٠٠٤) دانى پێدا نراوھ، كە بەشێكە لە ھەرمەدانى كوردستان، ھەرمەدانى مادەى ١٤٣) لە دەستورى ھەمیشەى (٢٠٠٥)، بەلام ھەندى لەم یەكەى كارگێڕیانە، بە پێى نووسراوھ ھەرمەدانى لێژنەى مادەى (١٤٠)ى تايبەت بە ناوچەى جێناكۆكەكان، دەكەونە ناوچەى جێناكۆكەوھ، ئەوانیش:

١. قەزای كفرى لە پارێزگای دیالە، كە پێش سالى (١٩٧٦) سەر بە پارێزگای كەركوك بوو و ئیستا داوا دەكرێت بخرێتەوھ سەر پارێزگای كەركوك، پێش ئەجامدانى پاپرسى.

٢. قەزاكانى كەلار و چەمچەمال لە پارێزگای سلێمانى، كە تا سالى (١٩٧٦) سەر بە پارێزگای كەركوك بوون، داوا دەكرێت بخرێتەوھ سەر پارێزگای كەركوك، پێش ئەجامدانى پاپرسى لە سەر چارەنووسى پارێزگای كەركوك.

٣. قەزای ئاكرى، كە لە سالى (١٩٩١) ھو سەر بە ناوچەكانى ژێر دەسەلاتى ھەرمەدانى كوردستانە، بەلام پێشتر سەر بە پارێزگای نەینەوا بوو.

٤. ھەروەھا بە درێژایی ھێلى سنوورى نێوان ھەرمەدان و ناوھەند، لە سنوورى چەند قەزایەكدا تێكەڵییەك دروستبوو، بەوھى بەشێك لە ھووبەرى ئەو قەزایانە لە ژێر دەسەلاتى حكومەتى ھەرمەدان و بەشەكەى دیکەیان لە ژێر دەسەلاتى حكومەتى ناوھەندان، نموونەى:

✓ قهزای خانه قین، که هر دو ناحیه ی (میدان و قوره توو) سەر به دهسه لاتی هەریم و، به شیکیشی (ناوهندی قهزای خانه قین و، ناحیه کانی سه عیدیه و جهله ولا) سەر به دهسه لاتی ناوهندن.

✓ قهزای کفری، که هر دو ناحیه ی (ناوهندی کفری و سه رقه لا) سەر به دهسه لاتی هەریم و، ناحیه کانی (کوکس، قهه ته په و جه باره) له ژێر دهسه لاتی ناوهندن.

به لām له هه نديك شويني ديكه دا پووبهري ناحيه كان دابهش بوون به سەر هەر دوو دهسه لاته كه دا، وهك ناحیه ی شوان، كه به شیک له گونده کانی له سالی (۱۹۹۱) هوه له ژێر دهسه لاتی هەریم دان و، به شهكی تری له ژێر دهسه لاتی ناوهند دان.

كهواته نهگەر پووبهري نهو قهزا و ناحیه ی ناوچه ی جیناکۆکن له نیوان هەریمی کوردستان و حکومهتی ناوهند، کۆ بکهینهوه، نزیکه ی (۵۱) ههزار کم^۲ دهییت، که زیاتر له ۶۲٪ ی کۆی پووبهري هەریمی کوردستان پێکدههینیت. به لām نهگەر پووبهري نهو ناوچانه ی لی^۱ ده ربیهنین، که له نیستادا به شیکن له ناوچه کانی دهسه لاتی هەریمی کوردستان، نهو نزیکه ی (۴۱) ههزار کم^۲ به تهواوی ناوچه ی دابپاون له هەریمی کوردستان، که دهکاته نزیکه ی ۵۱٪ ی پووبهري هەریمی کوردستان، نهگەر کۆی پووبهري هەریم به (۸۰) ههزار کم^۲ بکهملین^(۱).

(1) له باره ی پووبهري هەریمی کوردستانهوه پای جیاوازهیه، هه نديك به نزیکه ی ۷۵ ههزار کم^۲ و هه نديکی تر ده یگهیهته نزیکه ی ۸۵ کم^۲، لیڤه دا ناوهندی نهو ژمارهیه وه رگیاره که ۸۰ ههزار کم^۲.

٢-٢ ناوچه جیناکۆکه کان له نێوان پارێزگاکانی تری عێراق:

له سهردهمی دهسهلاتی به عسدا چهند گۆپانکارییهك له یه که کارگێڕیهکانی ناوه پاسستی عێراقدا نه نجام دراوه. شیعەکان ئەم گۆپانکارییانه به به شێك له سیاسهتی حکومهتی نه وکاتی عێراق دژ به دانیشتوانی عهرهبی شیعە له قه له م دهدهن، ئیستا له چوارچێوهی جێبه جێکردنی مادهی (١٤٠) دا، داوای چاککردنهوهی ئەو دهستکارییه کارگێڕییانه دهکهن، که بریتین له:

٢-٢-١ له پارێزگای بهغدا:

قهزای به له د به ناحیهکانی (دوخیل، زلوعیه و ناوهندی به له د)، که له سالی (١٩٧٦) خراونه ته سهر سه لاهه دینی تازه پیکهێنراو (دروستکراو)، داوا ده که ن بگه پێنه وه سهر پارێزگای بهغدا.

ههروه ها له سالی (١٩٩١) دوو موقاته عه ی (موقاته عه بریتیه له چهند گوندیک) سهر به قهزای نه بوغریب له پارێزگای بهغدا، خراونه ته سهر قهزای فهلوجهی سهر به پارێزگای نه تبار. داوا ده که ن بگه پێنه وه سهر قهزای نه بوو غریب.

٢-٢-٢ له پارێزگای کهربه لا:

هه ر دوو ناحیه ی نه لرحالیه و نخیب، له سالی ١٩٧٨ و ١٩٧٩، له پارێزگای کهربه لاوه خراونه ته سهر پارێزگای نه تبار، داوا ده که ن بگه پێنرێنه وه بۆ سهر پارێزگای کهربه لا.

بیانوی هه لوه شانده وه ی ئەم دهستکارییه کارگێڕییانه نه وه یه، که ئەم ناوچانه زۆرینه ی دانیشتوانه که ی شیعەن، به لام خراونه ته سهر پارێزگایه ك که زۆرینه ی دانیشتوانه که ی سوننه ن.

جیاوازی کیشه ی ئەم ناوچانە گەڵ ناوچه کانی هەریمی کوردستان ئەوەیە،
 کە بە دەڕکردنی فەرمانی چاککردنی بارودۆخی کارگێڕی، بە کسەر کیشه کە یان
 چارەسەر دەبێت و پێویست بە پاپرسی ناکات، چونکە لە چوارچێوەی سنووری
 حکومەتی عێراق دان، ئەک نێوان حکومەتی هەریمیکی فیدرال و حکومەتی
 ناوەند.

٣. کیشه هونەرپێه کانی جێبه جێکردنی ماده کە ی ١٤٠:

چەند گرفتیکی هونەری دەیتە پێی جێبه جێکردنی ماده ی (٥٨) ی یاسای
 کاتی ئیدارە ی دەولەت و ماده ی (١٤٠) ی دەستووری هەمیشەیی، چەند لە کاتی
 جێبه جێکردندا:

١. تاییەت بە پارێزگای کەرکوک، ئاماژە بەوە نەکراوە کە پرسباری
 پاپرسییه کە چۆن دەبێت، ئایا تەنها دەنوسرێت: دەتەوێت پارێزگای کەرکوک
 بجێته سەر هەریمی کوردستان، یان لە سەر حکومەتی ناوەند بمینێتەوه، یان ئەو
 پرسبارە ی بۆ زیاد دەرێت کە ببێت بە هەریمیکی فیدرال.

٢. سەبارەت بە هەموو ناوچه کان، ئاماژە بەوە نەکراوە، لە سەر چ
 ئاستیکی کارگێڕی پاپرسی ئەنجام دەدرێت (گوند، یان کەرت - موقاتەعە (کە
 بریتییه لە چەند گوندێک)، یان ناحیه، یان قەزا. بێگومان پیاده کردنی هەر
 ئاستیک دەرهنجامی جیاوازی دەبێت لە پڕۆسە ی پاپرسیدا.

٣. هەندیک قەزا بە شیک لە ناحیه کانی دەکەوێتە سنووری ئیداری هەریمی
 کوردستانەوه، واتە پێش ٢٠٠٣/٣/١٩ لە ژێر دەسەلاتی هەریمدا بووه، بەلام
 بەشەکە ی تری لە ژێر دەسەلاتی حکومەتی ناوەنده و دەکەوێتە ناوچه
 جێناکۆکەکانەوه، تا ئێستا ئەوه یەکلایی نەبۆتەوه، ئایا سنووری ئەو یەکە
 کارگێڕپێانە یەک دەخرێنەوه، ئەمجار پاپرسی دەکرێت، یان دەستکاری ئەو

سنووره ناکریت؟ بۆ نموونه دوو ناحیهی قهزای خانهقین له سالی (۱۹۹۱) هوه له ئێر دهسهلاتی حکومهتی ههریم دان، ئایا ئهو دوو ناحیهیه دهخریتهوه سهر نهزای خانهقین و ئهمجار پاپرسی دهکریت، یان به بی ئهو دوو ناحیهیه پاپرسییهکه دهکریت. ئهگهر ههر دوو ناحیهی قۆرهتوو و مهیدان بخریتهوه سهر نهزای خانهقین، ئهجامی پاپرسییهکه له بهرژهوهندیی کورد دهبیست له سهر ئاستی قهزا.

ههروهها چهند قهزایهکی تر ئهم حالتهی خانهقینیان ههیه و سنوورهکهیان ابهش بووه له نێوان ئیدارهی ههریم و بهغدا.

هموو ئهو گرفته هونهرییهانی باس کرا، دهراویشتهی سیاسی کاریگهری سی دهکهوێتهوه بۆ یهکلایکردنهوهی چارهنووسی ناوچه دابراوهکان و، له کێشهی هونهرییهوه دهیگۆرێت بۆ کێشهی سیاسی ئالۆز و ههستیار.

٤. مامهلهی سههرکردایهتی ههریمی کوردستان له گهڵ ناوچه جیناکۆکهکان:

سههرکردایهتی سیاسی ههریمی کوردستان، بهو پێیهی دهسهلاتی ههریمی کوردستانیان به دهستهوهیه و، بهشداریی کارایان له جومگهکانی دهولت و پرۆسهی سیاسی له عێراق، بهپررسیاریتی جێبهجێکردنی مادهی (١٤٠) دهکهوێته ئهستۆیان، چونکه ئهم کێشهیه، کێشهی کورد و ههریمی کوردستانه و، حکومهتی عێراق، یان پاستر بلێن بهشی عهرهبی له حکومهتی عێراق، به کێشهی نازانیت و کار بۆ چارهسههرکردنی ناکات.

سههرکردایهتی ههریمی کوردستان له چهند پرویهکهوه، بهرامبهربه ناوچه دابراوهکان، بهپررسیاریتی نهتهوهیی و ئهخلاقی دهکهوێته ئهستۆیان:

٤-١ له رووی سیاسیهوه:

له پاش پووخانی پڙیمی سه دام له نیسانی (٢٠٠٣)، کورد وهکو نه ته وه و هه ریمی کوردستان وهکو ناوچه یه کی ئارام سه نگینکی سیاسی و دیبلۆماتیکی گه وهی هه بوو، له هاوکی شه کانی سه ر له نوێ دروستکردنه وه و بونیاتنانه وهی پایه کانی حوکم له عێراق، به لام سه رکردایه تی سیاسی هه ریمی کوردستان (یه کیتی و پارتی) نه یان توانیوه لاوازی لایه نه کانی دیکه ی عێراق بقوزنه وه، بۆ هینانه وهی (گه پاندنه وهی) ناوچه دابراوه کانی هه ریمی کوردستان، چونکه یه کیتی و پارتی هینده ی له خه می به ده ست هینانی پله و پۆسته کانی حکومه تی به غدا بوون، هینده له خه می گه پاندنه وهی ئه و ناوچانه دا نه بوون.

یه که م مامه له ی خراپی ده سه لاتدارانی هه ریم، له سالی (٢٠٠٤) بوو، کاتی که یاسای ئیداره ی ده و له تی عێراق ده رچوو، له ماده ی (٥٨) ی یاسا که دا، چاره نووسی ناوچه دابراوه کان به سترایه وه به چه ند پێشوی ئینکی یاسای و راپرسییه وه و، له خاکی نیشتمانی کورده وه، رازی بوون ببیت به خاکی جیناکۆک.

له لایه ن حکومه تی ئه و کاتی عێراقه وه، هیچ هه نگاوێک بۆ جێبه جێکردنی ماده ی (٥٨) نه ترا. له سه رده می حکومه ته که ی ئیبراهیم جه عفریدا (٢٠٠٥ - ٢٠٠٦)، که کورد ئه و کات له کۆمه له ی نیشتمانی ئینتیقالی عێراقدا (الجمعية الوطنية الانتقالية) (٧٥) ئه ندای هه بوو له کۆی (٢٧٥) ئه ندام و، چه ندین پۆستی دیکه ی بالای هه بوو، وه کو سه رۆک کۆمار و جیگری سه رۆکی ئه نجومه نی وه زیان و جیگری سه رۆکی کۆمه له ی نیشتمانی و، چه ند وه زاره تیکی گرینگ، نه ی توانی ئه م ماده یه بباته بواری جێبه جێکردنه وه.

له سه رده می حکومه تی یه که می نوری مالیکیدا (٢٠٠٦ - ٢٠١٠) ده سه لاتدارانی هه ریم به هه مان شێوه ده سه لاتی زۆریان هه بوو له حکومه تدا،

سەرەپای ئەوەی چارەسەری ناوچە جێناکۆکەکان لە بەرنامەی کاری حکومەتدا زەمەن بەندی کرابوو، ھەرەھا ئەو چەسپێنرابوو، کە ئەگەر کورد لە حکومەتی نوری مالیکی کەشایەو، ئەوا حکومەت بە دەستەکارکێشاو ئەژمار دەکری، بەلام مادە (١٤٠) ی دەستووری عێراق (کە درێژکراوەی مادە (٥٨) ی یاسای ئیدارەدانی دەوڵەتە بۆ قۆناغی گواستەو) لە کاتی ئاسایی خۆی لە (٢٠٠٧/١٢/٣١)، کە دەبوو لە و ماوەیدا ھەرسێ قۆناغەکی جێبەجێ بکری، نەتوانرا تەنانت قۆناغی یەکەمی جێبەجێ بکری. تەنانت پاش کەشایەو سەدریەکان و لیستی عێراقییە و بەرەو تەواو لە حکومەتەکی مالیکی لە مانگی ئابی ٢٠٠٧، بەلام پارتی و یەكێتی، لە کاتێکدا مادە (١٤٠) جێبەجێ نەکرابوو، ھاوپەیمانی چوارینەیان لەگەڵ حیزبی دەعوە و ئەنجومەنی بالا ئیمزا کرد و، حکومەتەکی مالیکیان لە ھەلۆشانندەو پرگار کرد.

سەرەنجام لەگەڵ بەھیزبوونی عەرەبی سوننە، لە ناوچە جێناکۆکەکان و، بەھیزبوونی حکومەتی عێراق، بە تایبەت پاش ئەوەی کە حکومەتەکی مالیکی توانی، لە سالی ٢٠٠٧، تا پادەیک کۆنترۆلی توندوتیژی تایەفی نێوان شیعە و سوننە بکات و، بارودۆخی ئەمنی تا پادەیک باش بەرەو پیشەو بەریت، پرسى یەکلاییکردنەو چارەنووسی ناوچە جێناکۆکەکان ھێندە تر نەستەم بوو.

دەسلەتدارانی ھەریەک، لە مامەڵەی خراپی مالیکی لەگەڵ دۆسیەی ناوچە دابراوەکان، لە خولی یەکەمی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانیدا، پەندیان وەرنەگرت، بە ھەمان شێوە بۆ جاریکی تر، پاش ھەلبژاردنی خولی دووھەمی پەرلەمانی عێراق، لە کۆتایی سالی ٢٠١٠، پشتگیری نوری مالیکیان کرد و، لەگەڵیدا پێکەوتن لە چاوپۆتەو ئەو پێکەوتنەو ناوێرا (پێکەوتننامەی ھەولێر) و، بە دەسپێشخەری خودی مەسعود بارزانی، سەرۆکی ھەریەک کوردستان،

پێکهوتنه که له دایک بوو، بۆ ئهوهی سهر له نوێ مالیکهی سه‌رۆکایه‌تی
ئه‌نجومه‌نی وه‌زیرانی عێراق بگه‌ڕێته‌ ده‌ست.

له‌م خولای سه‌رۆکایه‌تی مالیکیدا، که نزیک ده‌بێته‌وه له دوو سال، نه‌ک هه‌ر
هیچ مه‌نگاوێکی جیدی نه‌راوه بۆ جێبه‌جێکردنی ماده‌ی ١٤٠، به‌لکو حکومه‌تی
عێراق، هێزی سه‌ربازی زیاتری په‌وانه‌ی ناوچه‌که کردوه و، فشارێکی زۆری
خستوه‌ته‌ سه‌ر هێزی پێشمه‌رگه و پۆلیس و ئیداره‌ی کورد، به‌ تایبه‌ت له
ناوچه‌کانی که‌رکوک و خانه‌قین و دوزخو‌رماتوو.

ئه‌مریکا بیه‌کان کێشه‌که وه‌کو خۆی به‌جی ده‌هێلن:

له‌ کۆتایی سالی (٢٠١١)، به‌ پێی پێکه‌وتنه‌نامه‌ی سۆفا له‌ نێوان عێراق و
ئه‌مریکا، دوایین سه‌ربازی ئه‌مریکا عێراقی به‌جی هێشت و، ده‌سه‌لاتی سه‌ربازی و
ئه‌منی به‌ ته‌واوی پاده‌ستی حکومه‌تی عێراق کرا. تاوه‌کو سوپای ئه‌مریکا له
عێراقدا بوونی مه‌بوو، چه‌ترێکی باش بوو به‌ نه‌هێشتنی هه‌ر پێکدادانێک له‌ نێوان
هێزه‌ ناکوکه‌کانی عێراق، به‌ تایبه‌ت له‌ ناوچه‌ جێناکوکه‌کان، به‌لام به‌ کۆتایی
هاتنی ئه‌رکی سه‌ربازی ئه‌مریکا، چاره‌سه‌ری کێشه‌ی ناوچه‌ جێناکوکه‌کان بۆ
کورد زۆر ئالۆزتر و زه‌حه‌مه‌تر ده‌بێت، چونکه به‌ به‌هێزبوونی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ند،
پێگهی سیاسی هه‌رێمی کوردستان لاواز ده‌بێت.

له‌ کاتی گه‌فتوگۆکردن له‌ سه‌ر ئه‌م پێکه‌وتنه‌نامه‌یه‌ش، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی
سه‌رۆکی دامه‌زراوه‌ی دیپلۆماسیی عێراق (وه‌زیری ده‌ره‌وه) کورد (هۆشیار
زێباری) و ئه‌ندامی مه‌کته‌بی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستانه، نه‌توانرا هیچ
زه‌مانه‌تێک له‌ پێکه‌وتنه‌که به‌دی به‌یتریت، هه‌روه‌ها نه‌توانرا په‌شتگیری ئه‌مریکا
بۆ یه‌کلایکردنه‌وه‌ی پرسێ ناوچه‌ جێناکوکه‌کان، له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌و پێکه‌وتنه
به‌ ده‌ست به‌یتریت.

ناوچه جیناکۆکه کان له ململانیی بارزانی - مالیکیدا:

له به هاری سالی ٢٠١١، سه رۆکی هه ریمی کوردستان هێرشێکی توندی کرده سه ر حکومه ته که ی مالیکی، که هاوپه یمانیی کوردستان په کێکه له هاوپه شه سه ره کیه کانی نه و حکومه ته و، چه ندین پۆستی بالای له و حکومه ته دا هه یه. سه رۆکی هه ریم خودی مالیکی به وه تۆمه تبار کرد که له شه راکه تی نیشتمانی لای داوه و تاکه ره وی ده کات له بپاریدان و به کاره یێانی ده سه لاته کانی دا، داوی سه ندنه وه ی. متمانه ی له مالیکی کرد.

بۆ ماوه ی زیاتر له سالتیک، کێشه کێشێکی سیاسی توند، له گۆره پانی سیاسی عێراقدا هاته کایه وه، به شی زۆری فراکسیۆن و کوتله کانی ناو نه نجومه نی نوێنه رانی عێراق، دابه ش یوون به سه ر دوو به ره دا، به ره ی عێراقیه (عه لاوی) و هاوپه یمانیی کوردستان (به تابه ت پارتی) و کوتله ی سه دریه کان "له سه ره تادا"، دروست بوو بۆ سه ندنه وه ی متمانه له مالیکی. له به رامبه ردا، لیستی ده ولته ی یاسای نوری مالیکی و، به شیک له هاوپه یمانیی نیشتمانی (نه نجومه نی بالا و حیزبی فه زیله) پشتگیری مانه وه ی مالیکیان کرد. سه ره نجام به ره ی سه ندنه وه ی متمانه له مالیکی شکستی هێنا.

ئه وه ی جێگه ی سه رنجه، موخته دا سه در ی سه رۆکی په وتی سه در، له یاداشته کانی دا به ئاشکرا ئاماژه ی به وه دا که کورده کان بۆ پڕۆسه ی سه ندنه وه ی متمانه له مالیکی، به هیه شێوه یه ک باسی پرس یه کلایه کردنه وه ی ناوچه جیناکۆکه کانیان نه کردوه، ته نانه ت سه در له باره گای سه رۆکایه تی هه ریم بۆ پۆژنامه نووسان ده لێت: ((له گه لیان پێکه وتین که که رکوک هه ر به شارێکی عێراقی بمینێته وه)).

له گه رمه ی ئه م ململانییه دا، مالیکی سوپای بۆ به شیک فراوانی ناوچه جیناکۆکه کان به هیز کرد و، له ٢٠١٢/٥/٨ سه ردانی که رکوک ی کرد و، له ویوه پای

گه یاند، که که رکوک شاریکی عیراقییه. پاشان له مانگی پینجی سالی ۲۰۱۲ بریاری پیکهینانی فرماندهیی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله ی دا، له مانگی ته مووزدا، بریاری پیکهینانی ئه وه فرمانده ییه چوووه بواری جیبه جیکردنه وه. به پیتی بریاری ژماره (۳۷۲) له ۳۱ ی ته مووزی ۲۰۱۲، ئه نجومه نی وه زیرانی عیراق، ئه م فرمانده ییه سه ره رشتیی پڕۆسه سه ربازی و ئه منییه کانی هه ر دوو پارێزگای دیاله و که رکوک ده کات و، به پیتی بریاره که سه رجه م هیزه کانی وه زاره تی ناوخوا، ده که ونه ژێر ده سه لات و فه رمانی ئه م هیزه وه. واته مالیکی ده یه ویت له بزێ چاره سه ری یاسایی و ده ستووری، له ڕێگه ی سوپای عیراقه وه، به ته واوی بوونی ده سه لاتی هه ریمی کوردستانی له ناوچه دابراوه کان ته حجیم بکات و، ده سه لاتی ته واوی خوا ی به سه ر ئه و ناوچه نا ده سه پینیت.

مایه ی سه رنج و تیپامانه، له گه رمه ی پیکهینانی فرمانده یی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله، که گه ڕه ترین مه ترسییه بۆ ده سه لاتی هه ریمی کوردستان و ده سه لاتی کورد له که رکوک و ناوچه دابراوه کانی دیکه، هه ر دوو حکومه تی هه ریم و به غدا، ڕێگه وتن له سه ر پیدانی پاره ی کۆمپانیاکانی بواری دۆزینه وه و ده رهینانی نه وت له کوردستان، به به ری (۲) دوو ملیار دۆلار، له کاتیگدا ئه م کێشه یه ته نها یه کێک بوو له خاله کانی ملعلانی نیوان هه ولێر و به غدا، نه ک کۆی کێشه که، به لام له به رامبه ردا هه ولێر و، به تایبه ت خودی سه رۆکی هه ریم، هه لۆیستیکی جیدی و نه ته وه یی، له ئاستی پتویستدا نه نواند، بۆ ڕێگه گرتن له پیکهینانی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله.

ئایا کێشه که له وه دایه، که ناوچه کانی ده سه لاتی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله ده که ونه بازنه ی ده سه لاتی یه کیتییه وه، پارتی خوا ی به به رپرسیار نازانیت و، کێشه که تووشی یه کیتی و تاله بانی ده کات؟!

یان کێشه گه وره که ی پارتی له گه‌ڵ ناوه‌ند، که کێشه‌ی گرتیبه‌سته نه‌وتیبه‌کانه چاره‌سه‌ری کردووه و، له پێناو به‌رده‌وامیدان به پێکه‌وتنی گرتیبه‌سته نه‌وتیبه‌کان، بێده‌نگی له فراوانبوونی ده‌سه‌لاتی مالیکی له که‌رکوک و خانه‌قین، ده‌کات؟!

هه‌ر کامێکیان بێت، بێده‌نگیکردنی ده‌سه‌لاتی هه‌ری می کوردستان، له پێکهێنانی فه‌رمانه‌یی ئۆپه‌راسیۆنه‌کانی دیجه، هێنده‌ی تر یه‌کلاییکردنه‌وه‌ی چاره‌نووسی که‌رکوک و ناوچه دابراوه‌کان ئالۆزتر و قورستر ده‌کات، له چاره‌سه‌ری یاسایی و ده‌ستوورییه‌وه مملانیکی گۆپی بۆ چاره‌سه‌ری سه‌ربازی و نه‌می، که زۆر نه‌سته‌مه کورد له بالانسی هێزی سه‌ربازیدا براوه‌ی مملانیکیه بێت.

ئه‌و پاستیه‌یش ده‌سه‌لمێنی که ده‌سه‌لاتدارانی کورد هه‌لۆیستی جیدی و نه‌ته‌وه‌بییان نییه و، هه‌چ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کی خۆیان نا‌که‌ن به‌ قوریانی خاکی ناوچه دابراوه‌کان. به‌لگه‌یش بۆ ئه‌مه له مانگی تشرینی یه‌که‌مدا، له هه‌ری مه‌وه دوو وه‌فدی تایبه‌ت سه‌ردانی به‌غدا‌ی کرد، یه‌کیان به‌ناوی حکومه‌تی هه‌ری مه‌وه، که عی‌ماد ئه‌حمه‌د سه‌رۆکایه‌تی ده‌کرد، ئه‌وی تریان نوێنه‌ری پارته سیاسییه‌کان بوو بێجگه له گۆپان و کۆمه‌ڵی ئیسلامی، به سه‌رۆکایه‌تی به‌ره‌م س‌ال‌ج و، هه‌چ کام له‌م وه‌فدانه کێشه‌ی ناوچه دابراوه‌کانی له سه‌ر می‌زی گفتوگو و دانوس‌تان باس نه‌کردووه، به‌لام وه‌فده‌که‌ی وه‌زاره‌تی نه‌وتی هه‌ری مه‌وه، که پێکهاتبوو له ناشتی هه‌ورامی و پۆژ نوری شاوه‌یس، له کۆتایی مانگی ئه‌یلولی (٢٠١٢) دا گه‌یشتنه پێکه‌وتن، له گه‌ڵ حکومه‌تی عێراق، له سه‌ر پاره‌ی گرتیبه‌سته نه‌وتیبه‌کانی کۆمپانیاکانی هه‌ری می کوردستان.

٤-٢ مامەلەى حیزبى لەگەڵ ناوچە دابراوەکان:

پارتە دەسەڵاتدارەکانى ھەریەمى کوردستان، ھەمان کێشەکانى خۆیان لە ھەریەمى کوردستان گواستەوہ بۆ ناوچە دابراوەکان، یەکیەتی و پارتی بە جیا، لە سەر بنەمای بەرژەوہەندى بەرتەسكى حیزبى، مامەلەیان لەگەڵ ناوچە دابراوەکان کردوہ، ئەک لە سەر بنەمای بەرنامە و پلانیکى نەتەرەبى، ھەر پارتە و بەجیا پێشمەرگەى خۆى لە ناوچە دابراوەکان جێگر کرد، ھەر یەکەیان ئاساییشى تاییبەت بەخۆى بردە ئەو ناوچانە، تەنانەت ھەر حیزبە و پەرەردەىەكى کوردی بردە کەرکوک و خویندنى کوردی و ئیدارەى قوتابخانەکانیان دابەش کرد، خەلکى کوردی ئەو ناوچانەیان لە سەر ئەساسى وەلائى حیزبى بە سەر خۆیاندا دابەش کرد، بۆیە ھەمیشە خەمى نەتەرەبى تەنھا دروشم بووہ لە بەرنامە و کارى ئەو حیزبانەدا و، ئامانجى گەرەیان حیزب و بەرژەوہەندى حیزبى بووہ.

لە ھەلوێستیکى سەیردا، لە گەرەمەى خۆپیشاندانەکانى ١٧ ی شوبات و پۆزانی دواتر، دەسەڵاتى ھەریەم، کارتى ناوچە دابراوەکانى بۆ خولقاندنى قەیرانى دەرەكى بەکار ھێنا و، لەو پۆزاندەدا بى بوونى ھىچ کێشەىەک لەگەڵ ناوہند، ھیزی پێشمەرگەى جولاند بۆ کەرکوک و خانەقین، بۆ ئەوہى بە شەقامى کوردستان و پای گشتى بگەيەنیت، کە ئیمەى کورد کێشەى نەتەرەبییمان ھەيە، ئەک کێشەى گەندەلى، بەلام پاش نزیکەى سال و نیویک لەو پووداوہ، کاتیک کە حکومەتەکەى مالیکی فەرماندەبى ئۆپەراسیۆنەکانى دیجلە پیکدەھینیت و ھیز و تۆپ و تانک پەوانەى کەرکوک دەکات، دەسەڵاتدارانى ھەریەم ھەلوێستى توند و پتووست نانویئن و، بەھیزی پێشمەرگە پێگرى ناکەن لە ھاتنى ھیزەکانى عێراق.

٤-٣ له پروی خزمه تگوزاری و ئاوه دانیه وه:

دابینکردنی خزمه تگوزارییه سهره تاییه کانی وه کو ئاوی پاکێ خواردنه وه، ته ندروستی، په روه رده، پاکراگرتنی شاره کان، دابینکردنی هه لی کار، باشترین هه ل بوو بۆ ده سه لاتدارانی هه ریم، بۆ ئه وه ی وینه یه کی باشی حوکمرانی له لای دانیشتوانی ئه و ناوچانه دروست بکه ن، به گورد و هه موو نه ته وه و ئایینه کانی تره وه، به لام سهره پای ئه و هه موو بودجه یه ی له به رده سستی حکومه تی هه ریم دایه، دانیشتوانی کوردی ناوچه دابراوه کان له به ر کیشه ی نه بوون، یان که میی خزمه تگوزاری، ناوچه کانی خۆیان به جی ده هیلن و، پوو له ناوچه کانی ژیر ده سه لاتی هه ریم ده که ن.

هه ر بۆ نمونه له (٢٠٠٨) وه (١٢٠٠) خیزانی کورد ناحیه ی جه له ولایان چۆل کردوه، بۆیه تا دیت پیژده ی دانیشتوانی کورد له و ناوچانه پوو له که می ده کات. ئه م حاله ته بۆ خۆی مه ترسییه کی گه ریه بۆ یه کلاییکردنه وه ی چاره نووسی ناوچه دابراوه کان، چونکه به که مکردنی پیژده ی کورد، ترسی ئه وه هه یه له کاتی نه نجامدانی هه ر پاپرسییه کدا، له به رژه وه ندیی کوردستان کۆتایی نه یه ت.

به شی سهره کیی خاکی ناوچه دابراوه ن ناوچه ی کشتوکالین، له قوناغه کانی سهرده می به عسدا، کورد له دیهاته کانی خۆیاندا ده رکرا بوون، به لام له پاش سالی (٢٠٠٣) وه، حکومه تی هه ریم به رنامه یه کی ئابووری نه بوو بۆ ئاوه دانکردنه وه ی ئه و دیهاته نه و، گه پانه وه ی جووتیاران بۆ سه ر خاکی خۆیان، به رنامه یه ک بۆ ئاوه دانکردنه وه ی گونده کان و، پشتگیریکردنی به ره می جووتیاران و، پیشکه شکردنی خزمه تگوزارییه سهره تاییه کان به دانیشتوانی گونده کان. نه بوونی به رنامه و پلانی حکومه تی هه ریم، بۆ ئه م ناوچانه، بووه هۆی ئه وه ی ژۆریه ی دیهاته کانی ناوچه دابراوه کان، یان چۆلین، یان له کۆی (١٠٠) خیزان، که پیشتر له گوندیکدا نیشته جیبوون، ئیستا که متر له (١٠) خیزان له ژۆریه ی گونده کاند، بوونیان هه یه، بۆیه له ئیستادا، دیهاتی ناوچه دابراوه کان، که مترین پیژده ی کوردی تیدا ده ئی به راورد به سهرده می پیش

پاگواستی گوندنشینەکان. لە بەراختەردا گوندە عەرەبەنشینەکان تا دیت گەرەتر و قەرەبالتەر دەبن.

٤-٤ لە پووی قەرەبوووە:

نوینەرائی کورد لە دەسەلاتی ناوەند، نەیانتوانی، یان پاستر بلێن هەولیان نەدا، بە پیتی یاسا و بە پشتبەستن بە دەقی مادی (١٤٠) قەرەبوویەکی تایبەت بۆ ئاوەدانکردنەوە و خزمەتکردنی ناوچە داپراوەکان، لە لایەن حکومەتی عێراقەوە، داوین بکەن، بەلکو ئەم ناوچانەیش هەر وەکو ناوچەکانی دیکە عێراق ئەژماری بۆ کرا، لە کاتیکی بەشی زۆری ئەم ناوچانە لە سەر دەمی دەسەلاتی بەعسدا دووچاری ئەنقال و پاگواستن و لەناویردنی بە کۆمەڵ بوونەتەوە.

لە بارەی ئەو قەرەبوویش کە بۆ ئەو خێزانە تەرخان کرا، کە لە پێگەی لیژنەکانی مادە (١٤٠) وە هەری دەگرن، لەبری گەپانەوێیان بۆ ناوچەکانی پیشووی خۆیان، تەنها (١٠) ملیۆن دینار بۆ خێزانە کوردەکان تەرخان کراوە، لە کاتیکی دوو هیندە (٢٠ ملیۆن دینار) بۆ هەر خێزانیکی عەرەب تەرخان کرا. ئەمە لە کاتیکی ئەو خێزانە کوردەکان زەرەرمەندتر بوون و، مال و حالی خۆیان بە زۆرەملی لە سەر دەمی بەعسدا پێچۆل کراوە و، بەشی زۆری خێزانە عەرەبەکان بە ئارەزووی خۆیان هاتوون و، پاداشتی مادییان وەرگرتوووە لە سەر دەمی سەدامدا و، پیشە و کاری باشیشیان پێچ دراوە لە دامودەزگانی حکومەتدا.

٥. ئیستا چۆن مامە ئە ئەگەڵ کێشەکاندا بکرییت؟

لە ئاسۆی جێبەجێکردنی مادە (١٤٠) دا، ئاوەکو ئیستا قۆناغی یەکەمی مادە کە، کە قۆناغی ئاساییکردنەوەیە، جێبەجێ نەکراوە، بۆ ئەوەی بچیتە قۆناغی سەرژمێری و ئامارە، پاشان پاپرسی لە سەر چارەنووسی ئەو ناوچانە ئەنجام بدرێت.

له بهرامبهردا، کیشی ئه منی و سه‌ریازی له ناوچه جیناکۆکه‌کان، له‌وه‌په‌ی خراپی دایه، حکومه‌تی عێراق و فرمانده‌ی گشتیی هیزه چه‌کداره‌کانی عێراق (فرمانده‌یی ئۆپه‌راسیۆنه‌کانی دیجله) یان، له‌هه‌ر سێ پایزگای دیاله و که‌رکوک و سه‌لاحه‌دین، پیکه‌پناوه و ئه‌م فرمانده‌یییه، ده‌سه‌لاتی ئه‌منی و سه‌ریازی ته‌واوی پێ دراوه و هه‌موو هیزه‌کانی ئاساییشی ناوخۆ ده‌که‌ونه ژێر ده‌سه‌لاتی ئه‌م فرمانده‌یییه‌وه.

له‌ پووی ده‌ستووری و یاسایییه‌وه، له‌به‌ر سێ هۆکار ئه‌م فرمانده‌یییه نا ده‌ستوورییه:

١. به‌ پێی ماده‌ی ١٠/ خالی یه‌که‌م/ له‌ ده‌ستووری عێراق، نابێت سوپا وه‌کو ئامرازێک به‌کار به‌یتریت بۆ سه‌رکوته‌کردنی گه‌لی عێراق، هه‌روه‌ها نابێت سوپا ده‌ست وه‌ر بداته کاروباری سیاسیی. هه‌ر به‌ پێی ده‌ستووریش کیشی ناوچه جیناکۆکه‌کان کیشیه‌کی سیاسیه.

٢. له‌به‌رئه‌وه‌ی ناوچه جیناکۆکه‌کان به‌ پێی ماده‌ی (١٤٠) جیناکۆکن له‌ نێوان حکومه‌تی هه‌رێم و حکومه‌تی ناوه‌نددا، پێویسته ئیداره‌ی هه‌موو کاروباره‌کانی ده‌وله‌ت له‌و ناوچه‌دا، به‌ هاوبه‌شی هه‌ر دوو لا بێت، نه‌ک به‌پیار و چالاکییه سه‌ریازییه‌کان ته‌نها به‌ ده‌ستی لایه‌نیکی مملانیکیه بێت و، لایه‌نه‌که‌ی تر دوور بخه‌یته‌وه، یان دژی به‌رژه‌وه‌ندیی لایه‌نه‌که‌ی تر کار بکریته.

٣. هه‌ر به‌ پێی ده‌ستوور، بڕگه‌ی یه‌که‌م له‌ ماده‌ی (٩) پێویسته که‌سه‌ بالا‌کانی ناو سوپا، له‌ فرمانده‌ی فیرقه و به‌ره‌وه‌ژوور، له‌ ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌رانی عێراقه‌وه‌ متمانه وه‌ریگرن و، هاوسه‌نگی له‌ په‌لکاندا هه‌بێت به‌ پێی پیکهاته‌کانی گه‌لی عێراق، به‌لام مالیکی کاری به‌م بنه‌ما ده‌ستووریانه نه‌کردوه.

ئه‌وه‌ی مایه‌ی سه‌رنجی شه‌قامی کوردستان و چاودێرانی بارودۆخه‌که‌یه، هه‌ر دوو پارتی ده‌سه‌لاتدار له‌ کوردستان، فراوانبوونی ده‌سه‌لاتی سه‌ریازی حکومه‌تی

ناره‌ند له ناوچه جیناکۆکه‌کان به مه‌ترسییه‌کی جیدی وه‌رنه‌گرتوه‌ و، ته‌نها له
 ږووی میدیاییه‌وه‌ گرینگیان به‌م مه‌سه‌له‌یه‌ داوه‌. ته‌نانه‌ت له ناردنی دوو شاندي
 حکومه‌تی و حیزیدا له مانگی تشرینی یه‌که‌می ۲۰۱۲، پێداگرییان له‌ سه‌ر داوای
 ئاساییکردنه‌وه‌ی بارودۆخه‌که‌ نه‌کردوه‌ و، تا ئیستایش له‌ دادگای ده‌ستوی
 سکالایان له‌ سه‌ر فەرمانده‌یی هیزه‌ چه‌کداره‌کان تۆمار نه‌کردوه‌.

تا ئه‌وکاته‌ی کێشه‌که‌ له‌ ږووی یاسایی و ده‌ستووریه‌وه‌ یه‌کلایی
 ده‌کرێته‌وه‌، پێویسته‌ له‌ ږووی مه‌یدانییه‌وه‌، ده‌سه‌لاتی هه‌ریمی کوردستان و
 نوێنه‌رانی کورد له‌ حکومه‌ته‌که‌ی مالیکی، هه‌لوێستی نه‌ته‌وه‌یی جیدی وه‌ریگرن
 و، به‌ هیچ شێوه‌یه‌ک پێکه‌ به‌م کرده‌وه‌ سه‌ریازیانه‌ نه‌دن. زۆر به‌ جیدی کار بۆ
 نه‌وه‌ بکه‌ن :

✓ یان دۆخه‌که‌ بگه‌ڕێته‌وه‌ بۆ پێش پێکهێنانی فەرمانده‌یی
 تۆپه‌راسیۆنه‌کانی دیجله‌ و پێکهێنانی فەرمانده‌یییه‌که‌ هه‌لبه‌وه‌ شیتته‌وه‌.

✓ یان ژووری تۆپه‌راسیۆنی هاوبه‌ش دروست بکری‌ت، له‌ هێزی پێشمه‌رگه‌ و
 سوپای عێراق، تا ئه‌وکاته‌ی چاره‌سه‌ری یاسایی و ده‌ستووری کێشه‌که‌ ده‌کرێت،
 به‌لام ئه‌م ژووره‌ هاوبه‌شه‌ ده‌سه‌لاتی به‌ سه‌ر ته‌شکیلاته‌کانی وه‌زاره‌تی ناوخوا
 نه‌بێت.

✓ یان ئه‌وه‌تا کورد هه‌په‌شه‌ی پاسته‌قینه‌ی کشانه‌وه‌ له‌ ده‌وله‌تی عێراق
 بکات، به‌ هه‌ر سێ ئاسته‌که‌یه‌وه‌، ئه‌نجومه‌نی نوێنه‌ران و ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران و
 سه‌رۆکایه‌تی کۆماره‌وه‌. ئه‌گه‌ر مالیکی پاشگه‌ز نه‌بێته‌وه‌ له‌ سیاسه‌ته‌کانی
 سه‌باره‌ت به‌ ناوچه‌ دابراوه‌کان.

ده‌سه‌لاتی هه‌ریمی کوردستان، وه‌ک پێشتر باسکرا، زۆر که‌مه‌رخه‌م بووه‌
 به‌رامبه‌ر به‌ دۆزی ناوچه‌ دابراوه‌کان، مامه‌له‌ی حیزبیانه‌ی له‌گه‌ڵ گۆڤاره‌کاندا
 کردوه‌ نه‌ک مامه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌ییانه‌، کێشه‌کانی دواخستوه‌و چاره‌سه‌ری پێشه‌یی

و دوور مه و دای بۆ نه دۆزیوه ته وه . به پرسیاریتی فهشەلی ئیداره دانی فایلی ناوچه دابراوه کان ده که وێته ئه سستۆی یه کێتی و پارتی، چونکه ده سه لاته و هیزو سامانی کوردستان و پشکی کوردیان له حکومه تی ناوه ند، له به رده ستدایه بۆ به ره و پێشبردنی په وشێ ئابووری و خزمه تگوزاری و ئه منی، .... تاد، له ناوچه دابراوه کاند.

له ئێستادا ناوچه دابراوه کان، به خراپترین بارودۆخدا تی ده په پن و، ئالۆزترین بارودۆخی سیاسیی و ئیداری و ئه منی و خزمه تگوزارییان هه یه، که پێویسته سه ر له نوێ، به له به رچا و گرتنی واقعی ئێستای عێراق و ئه زموونی پابردو له هه لۆیستی لایه نه سیاسییه کانی عێراق و، حکومه ته یه که له دوا ی یه که کانی عێراق، به رامبه ر به چاره سه رکردنی ئه م کێشه یه، خوێندنه وه یه کی نوێ بۆ بارودۆخی ناوچه دابراوه کان بکریته.

هه روه ها پێویسته ئه م پرسه ئه وله ویه تی، له په یوه ندیی نێوان هه ری می کوردستان و به غدا، پێ بدریته و، بکریته چه قی هه ر هه لۆیستی که له حکومه تی ناوه ند.

سوڤای عێراق "پێکها ته که ی -پێژهی کورد- کاریگه ریه کانی

له سه ر ئایینه دی هه ریمی کوردستان"

ئاماده کردنی: د. محمەد عەلی

ده روزه

عێراق نه و ده وله ته ی، جوگرافیا یه که به بێ هه بوونی نه ته وه یه کی به میژ. هه موو گروپه کۆمه لایه تی، ئایینی، مه زه بی و ئینتیکییه کان ترسیان له یه کتر مه یه و جۆرێک له بێتمانه بی له نۆواندا مه یه. له دوا ی جهنگی عێراق وه له (۲۰۰۳) دا و ئازاد بوونی پێکها ته جیاوازه کانی، عێراق له بهردهم ده ستتیه وردانی هه ریمی و هه لوه شانه وه و شه پی ناو خۆدایه. ئه م مه ترسیانه خێراتر بوون پاش کشانه وه ی هێزه کانی ئه مریکا له کۆتایی سالی (۲۰۱۱) دا. به پێی پێکه و قننامه ی SOFA له نۆوان حکومه تی عێراقی و ئه مریکیه کاندا، سوڤای ئه مریکی له (۲۰۱۱/۱۲/۳۱) دا، جگه له پێژه یه کی که م هه موو سوڤا که ی کێشایه وه. سه رۆک وه زیرانی عێراق نوری مالیکی و بهرپرسه کانی تری حکومه ت، پراینگه یاند که عێراقیه کان ده یانه وی خۆیان داهاتوی ولاته که یان به پێوه بهرن. له و کاته وه، بنیاتنانی ئه م داهاتوه بووه ته مایه ی نیگه رانی و ناسه قامگیری له ناو گروپه جیاوازه کانی عێراقدا. قسه کردن له سوڤای عێراق و پێکها ته که ی، په یوه سه ته به ئیستا و داهاتوی عێراق وه. له پووی سه ربازی و بهرگریکردن له ده وله تی عێراق، زۆریه ی سیاسیه کانی ئه م. ولاته، له گفتوگۆ تاییه تیه کانیاندا دانیان به وه دا ناوه که سوڤای عێراق، به تاییه تی هێزی ئاسمانی ناتوانی پشت به خۆی بیه ستی.

سوڤای عێراق له پێکه وتی ۶ کانونی دووه می ۱۹۲۱ دامه زراوه. له و ساته وه، ئه م سوڤایه پوویه پووی چه ندین پوویه پوویه وه ی ناو خۆی و شه پی هه ریمی بوه ته وه. له دامه زراندنی ده وله تی عێراق وه، سوڤا له سالانی ۱۹۳۶،

١٩٥٨، ١٩٦٣ و ١٩٦٨، چوار کۆده تـای سـهـرکـه و تـووی ئـه نـجـام داوـه . شـهـری کـوهـیت سـالی ١٩٩١، سوپای عـیراقی به تهـواوهـتی لاواز و پهـرتهـوازه کرد. تا پـیش ئـهـم شـهـر، عـیراق خاوهـنی (٤٢) فـیرقه و یهـک ملیۆن سـهـریاز بووه، به ئـام ئـیستا (١٥) فـیرقه یه و نـزیکه ی (٣٥٠) هـهـزار سـهـریازی هـیه .

بـینا کـردنـهـی سوپا و هـیـزی پـۆلیسی عـیراق کارنامه ی سـهـرهـکیی حـکومهـتی عـیراقی بووه له دوا ی (٢٠٠٣) هـوه . بودجه ی وهـزارهـتی بهـرگری له (٢٠٠٥) بـۆ (٢٠٠٩) سـالانه ٢٨٪ زیادی کردووه، هاوکات بودجه ی وهـزارهـتی ناوخـۆ ٤٥٪ زیادی کردووه .

له وڵاتیکی ئالۆزی وهـک عـیراقدا، سـهـریهـخـۆبوونی ئـهـم هـیـزه گـهـوره مـوـییه و به دووربوونی له دهـستتـیوهـردانی سیاسی و تـایهـفی و بهـکارهـیـنـانی به مهـبهـستی کۆده تا یان له مـلـمـلانی ناوخـۆیییه کـاندا مایه ی پـرسـیار و گـومانه .

لهـم سیاقهـدا، دهـبی ئـهـوه له بهـرچا و بـگـیری ٧٠٪ ی هـیـزی سوپای پـژمی پـیشـوو، لهـم سوپا نوێیهـدا دهـستهـکارن . عهـقـلیهـت و کارنامه ی سوپای پـیشـوو کار دهـکاته سـهـر پـنـکهاته ی سوپا، به تـایبهـتی له پـووی کۆده تا و مهـبوونی ئـهـنگـیزه ی تۆلهـکـردنـهـوه .

سـهـرهـپای ئـهـوه ی که له لاپهـره ی سـهـرهـکیی سـایته ی وهـزارهـتی بهـرگری عـیراق نووسـراوه "لا وجود للطائفية والعنصرية والتحزب في الجيش العراقي الجديد" به ئـام واقیعی حال پـیمان دهـلی پـیچـهـوانه ی ئـهـمه پـاسته .

نۆدییه ی فهـرمانده و پـله بالا کانی سوپا، له سـهـر بنهـمای مهـزهـبی و سیاسی و نهـتهـوه یی دامهـزاون . بـۆ نمـونه : ٧٥٪-٨٠٪ پـلهـدارهـکانی سوپا شیعهـن . پهـیوهـستهـبوون و وهـلائی ئـهـم سوپایه بۆ پارت و گـروپه مهـزهـبی و ئـیتـنـیکـیهـکان کاریگهـری گـهـوره ی دهـبیته له لاوازبوونی دهـولت و دامهـزواوه کانی، له بهـرامـبهـر بهـهـیـزبوونی پارت و گـروپه تـایفی و ئـیتـنـیکـیهـکان .

فهرمانده کانیانه وه، کۆنترۆلی لایه نی سهریازی و ئاساییشی له سهر ئاستی نیشتمانی کردوه.

لاوازی سوپا و ئاساییشی عێراقی له پووی ئیداری و، لۆجیستی و پلانی ستراتیژی، له و کیشانه ی ترن که سوپای عێراقی نه توانی ئهرکه کانی نه نجام بدا به شیوازیکی سهر به خویانه و پرۆفیشنالانه. به تایبه تی پارێزگاری له سنووره کان و ئاسمانی ولات⁽¹⁾.

١: هیز و توانا مرویی و لۆجیستیه کانی عێراق:

تیکرپای دانیشتهوان: ٣٠,٣٩٩,٥٧٢، هیزی مرویی ئاماده: ١٥,٢٢٩,٠٩٥، ئاماده بۆ خزمه تی سهریازی: ١٢,٠١٢,٩٠٢، ئاماده بۆ سهریازی له پووی ته مه نه وه: ٦٥٤,٢٠٤، ژماره ی چالاک له سهر یازیدا: ٢٧٦,٦٠٠، ژماره ی یه ده ک: ٣٤٢,٢١٢.

به ره مه ی نه وتی: ٢,٣٩٩,٠٠٠ له پۆژیکدا، نه وتی سهر فکراو: ٦٨٧,٠٠٠ له پۆژیکدا، نه وتی ئیحتیات: ١١٥,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠ له پۆژیکدا.

هیزی کار: ٨,٥٠٠,٠٠٠، پوپی پێگا کان: km٤٤,٩٠٠، پوپی پێگای شه مه نده فه ر: km٢,٢٧٢

بودجه ی به رگری: \$١٧,٩٠٠,٠٠٠,٠٠٠، ئیحتیاتی بۆ ئالوگۆپی بیانی و ئالتون: \$٤٥,٦٨٠,٠٠٠,٠٠٠، هیزی کپاو: \$١١٣,٤٠٠,٠٠٠,٠٠٠.

جوگرافی: پێگا کانی ئاو: km٥,٢٧٩، که ناری ئاو: km٥٨، ئاوچه ی زه وی چوارگۆشه: km٤٣٨,٣١٧، سنووری هاویه ش: km٣,٦٥٠

هیزی ئاو ژماره ی گشتی که شتی: ١٥، هیزی ئاو ی بازرگانی: ٢، پێگا سهره کییه ئاو ی و که راجییه کان: ٣، باره له گری گواسته نه وه ی فپۆکه: ٠،

¹. هه مان سهر جاوه ی پێشوو.

کاولکەر: ٠٠، غەواسە: ٠٠، فیرقاتات: ٠٠، کرافتی خولی: ٠٠، مینی کرافتی جەنگی: ٠٠، کرافتی ھێرشبەری دوو جەمسەری: ٠٠.⁽¹⁾

سەبارەت بە توانا و ھێزی سوپای عێراقی، تائیسەتا، لیکۆلینەوہیەکی سەرپەخۆ و دروست لە بەردەستدا نییە. لەبەرئەوہ ئەم لیکۆلینەوہیە چەند ژمارە و دانەپەکی جیاواز دەخاتە پوو.⁽²⁾

یەکەم لیوا لە سوپای نوێی عێراقدا، لە ساڵی (٢٠٠٣) دا پێک ھێنرا، کە ئەو کات سوپای نوێ پێک ھاتبوو لە (١٥) فیرقەیی پیادە و فیرقەپەکی پیادەیی - ئالی واتا ئەو کەرەستە سەربازییانەی کە بە دەست دەجووڵێن - (تانک و فرۆکە و ئۆتۆمبیلی سەربازیی و کەرەستە سەربازیی دیکە)، کۆی ژمارە سەربازیی عێراق دەگەشتە نزیکەی (٣٥٠) ھەزار سەرباز.

بە پێی راپۆرتە پۆژنامەوانییەکان لە ئێستادا سوپای عێراق (٢٥٠) بۆ (٣٠٠) ھەزار سەربازە و دابەش دەبن بۆ سەر ھێزی وشکانی و ئاسمانی و دەریایی. ھێزی وشکانی: پێک دێت لە (١٤) فیرقە و ھەر فیرقەپەکی کیش نزیکەی (١٠) بۆ (١٥) ھەزار سەربازیی ھەیە.

ھێزی ئاسمانی: لە دوو ھێزی فەرماندەیی پێک دێت، یەکە میان ھێزی ئاسمانی و دووہ میان فەرماندەیی فرۆکەوانی سوپا، (١٥) بۆ (٢٠) ھەزار سەربازیان ھەیە، بەلام فرۆکەیی جەنگیان نییە و فرۆکەیی پامێتانیان ھەیە، بەلام فرۆکەیی شەپکەر لە جۆری ئیف (١٦) تا ساڵی (٢٠٢٠) دەگاتە (٩٦) فرۆکەیی ئەمریکی، لەگەڵ فرۆکەیی فەرەنسی لە جۆری میراج.

ھێزی دەریایی: لە (٥) بۆ (١٠) ھەزار سەرباز پێک دێت و حکومەتی عێراق پێکەوتننامەپەکی لەگەڵ حکومەتی ئیتالیا، ئیمزا کرد بۆ کرینی (٤) کەشتی

¹. سابتی CIA و لەبەشی The World Fact Book

². بە پێی راپۆرتێکی کەنالی تەلەفزیۆنی NRT دوخی سوپای عێراقی لە دوای ٢٠٠٣ وە.

مامناوهند بۆ پاراستنى كه تاره دهريايه كانى عىراق، هر كه شتييه ك پىك ماتوره له (۳۲) چالاكوانى دهريايى، عىراق تا ئىستا (۲) له و كه شتييانى وه رگرتوره. واتا كۆي گشتى سهرىازى عىراق (۳۰۰) بۆ (۳۵۰) هزار سهرىازه. سهرجه مى چه كه زه مينيه كان: ۵,۳۴۴، ژماره ي تانك: ۲۹۵، ئه ي پى سى ئىس/ئاي ئىف قى ئىس 2,695 (APCs/IFVs)، مه دفعه يه ي مه قتوره: ۱,۵۸۰

ئىس پى جى ئىس 224 (SPGs)، ئىم ئىل ئار ئىس ئىس 0 (MLRSS)، قه زىفه ي هاوه ن: ۰، چه كى ئه ي تى 550 (AT) چه كى ئه ي ئه ي: (AA) 0، سه ياره ي لۆجىستىكى: ۹,۰۲۸، ه يزى ئاسمانى: سهرجه مى فېرۆكه كان: ۱,۱۳۹ ژماره ي ه يلىكۆپته ر: ۲۶۶ ژماره ي فېرۆكه خانه خزمه تگوزارىه كان: ۱۰۴.

۲: پىنگهاته ي وه زاره ته كانى ناوخۆ و به رگرى،⁽¹⁾

له دواي كشانه وه ي ه يزه كانى ئه مريكا له عىراق، ه يزى ئاسايىشى عىراقى، (۸۰۶۶۰۰) كه سى دامه زرانده بۆ هر دوو وه زاره تى به رگرى و ناوخۆ و ه يزى سه رۆك وه زىران بۆ پوه به پوه يوه وه ي تىرۆر. وه زاره تى به رگرى: ۴۰۰۲۷۱ كه س: سوپا ي عىراق: ۴۲۱۱۹۳، ه يزى ئاسمانى: ۵۰۵۳.

وه زاره تى ناوخۆ: ۵۳۱۰۰۰، پۆلىسى عىراق: ۳۰۲۰۰۰، به شى خزمه تگوزارى پارىژكارىكردن: ۹۵۰۰۰، ه يزى سنوور: ۶۰۰۰۰، پۆلىسى فېدېرالى عىراقى: ۴۴۰۰۰، پۆلىسى نه وت: ۳۰۰۰۰.

¹ ئه م زانبار پىانه له سهرجاوه ي جياواز و فه رمانبه رانى سوپا ي عىراقه وه وه رگىراون.

له سالی (٢٠١٠) دا، ٨٪ هیزی کاری عیراقی له لایهن ئاساییشی عیراقه وه دامه زراون، که دهکاته ١٢٪ پړژهی دانیشتون.

هیزی پوویه پوویونه وهی قیرۆر: سه ره رشتیکردنی دژه قیرۆر.

هیزی تاییه تی ئۆپه راسیۆنی عیراقی

هیزه کانی وه زاره تی به رگری: سوپای عیراقی نه مانه ده گریته وه:

(به پړوه به رایه تی هیزی فېۆکه وانی، هیزی پیشووی ده ستتیوه ردانی پاراستنی

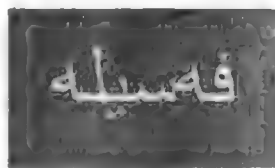
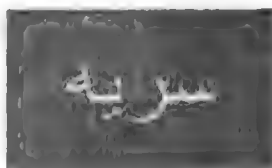
عیراقی، به تالیۆنه کانی ژیرخانی ستراتیژی)، هیزی پیشووی ئاسمانی (هیزی

به رگری سه واخل) نه مانه ده گریته وه: هیزی زه مینی و هه وایی.

سوپای عیراق له حه فده فیرقه پێك دیت. هه ر فیرقه ی له چوار لیوای مه شات

پێك دیت. هه ر لیوایه ك له چوار هه وچ و هه ر فیه وچه ی له فه سیله و هه ر فه سیله ی

له چوار حه زیره .

فیرقه: لیوا: ٣٠٠٠-٣٢٠٠ سه ریان، فه وچ: ١٢٠٠ سه ریان، فه سیله: ٥٠ سه ریان،

حه زیره: ١١ سه ریان.

٣: سوات (SWAT):

نهم هیزه له سه رناستی نێوده وڵته تی ناسراوه و کورتکراوه ی Special

_Weapons And Tactics ته کتیک و چه که تاییه ته کان). سوات هیزیکی

سەربازىيە و سەر بە سوپا نىيە، پاستەوخۇ سەر بە نووسىنگەى سەرۇك
 ۋەزىرانە، بەللام فەرمان لە ۋەزارەتى ناوخۇ ۋەردەگرن. لە دەره ۋەى عىراق
 پاهىنانيان پى كراۋە و لە ناوخۇى عىراقدا چالاكى دەكەن. پەرلەمانىش ناتوانى
 لىپرسىنە ۋەى لەگەلدا بكات. لە دواى پووداۋەكانى مانگى چوارى (۲۰۱۳)،
 جارىكى ترناۋى ئەم ھىزە ھاتە ۋە بەر باس. ھىزى سوات لە مېدياكانە ۋە بە
 "ھىزى دەستتېۋەردانى خىرا" ناۋ دەبرىت. ئەم ھىزە سالى (۲۰۰۷)، لە
 سەردەمى ئەياد عەلاۋىدا دامەزرا. لە مانگى تشرىنى دوۋەمى (۲۰۰۵)دا، دوو
 بەتالىۋنى ھىزەكانى سوات لە (۱۴۴۰) سەرباز پىك ھىترا. ئەمەيش دواى ئەۋەى
 بۆ ماۋەى دوو سال لە ولاتەكانى ئوردن و ئەمريكا و ئوسترالىا لە سەر دەستى
 ھىزە تايبەتەكانى سوپاى ئەمريكا مەشق و پاهىنانيان پى كرا. ئەو كاتە ھەريەكە
 لە عىراق و ئەمريكا و پىكخراۋى ناتو بودجە و خەرجىي ئەو ھىزەيان دابىن
 دەكرد.

له ئىستانادا ژمارەى سەربازەکانى ھێزى سوات بە پازدە ھەزار سەرباز دەخەملێنرێت. لە ئاستى فەرمیدا پامێنان و ئامادەکردن و دابینکردنى چەك و پێداویستىيەکانیان لە ئەستۆى وەزارەتى بەرگرین، بەلام فەرمان لە وەزارەتى ناوخۆ و نووسینگەى سەرۆك وەزیران نۆرى مالىكى وەردەگرن. ھەرچەندە حكومت پای دەگەيەنیت ئەو ھێزە لە چوارچێوەى یاساكانى وەزارەتى ناوخۆدا كار دەكات، كەچى لە سەر مائپەرى فەرمیى وەزارەتى ناوخۆ، ھېچ زانیارییەك لە بارەى ئەرك و پێكھاتە و چالاكیيەكانى ئەم ھێزە بڵاوانەكراوەتەو .

هٲٲزه ڪاٺي سوات ڄلوبه رڱي تايبت به ڦٲيان هه به، ڪه ڄيباوزه له ڄلوبه رڱي سه ريبازه ڪاٺي سوڀا وهٲٲزه ڪاٺي ٲٲايس. نه م هٲٲزه ڦاوهني ڇه ڪ وه تفاقي سه ريبازي زٲٲر ٲٲشڪه وتووي شهان وهه مه ٲٲي نه مريڪي وانڪ وه ٲٲٲٲڪي ٲٲشڪه وتوو ده ٲٲٲٲته وه. به ٲٲٲي زانباريي ميڊياڪان، هٲٲزه ڪاٺي سوات تا ئٲٲستا

نزیكەى شەش ھەزار چالاكییان لە ناوچە جیاوازه كانی عێراق ئە نجام داوه . پۆلیان
لە دەستگیرکردنی چەندین سەرکردهی پێكخراوی قاعیده دا ھەبووه . تۆمەتبارن
بە مامەلە یەکی دلپەرقانە لە گەڵ خۆپیشاندەرانی بەغداد و بەسره و شارەكانی
دیكە لە سالی (٢٠١١) دا.

دیارترین چالاکیەکانی ھێزی سوات بریتین لە: شەپی نەجەف، شەپی
ئەنباری نێوان سوپای ئەمریکا و چەكدارەكان، پڕۆسەى سەربازی "صولە
الفرسان" لە بەسره، پەلاماردانی كەنیسەى نەجات لە سالی (٢٠١٠) لە بەغداد،
پزگارکردنی وەزارەتى داد لە دەستی گروپە چەكدارەكان لە مانگی ئازاری
(٢٠١٢) و پەلاماردانی قەزای ھەویجە لە پۆژی ٢٣/٤/٢٠١٣. بە وتەى
پەرلەمانتاران و چاودێران، تەواوی ئەندامانی ھێزی سوات شیعە مەزھەبن و
خەلکی پارێزگا شیعە نشینەکانی باشووری عێراق و ھەندێکی کەمیشیان خەلکی
بەغداد. لە پیزەکانی ئەم ھێزەدا، کورد و عەرەبی سوننەى تێدا نییە. شوان
محەمەد تەھا پەرلەمانتاری عێراق و ئەندامی لیژنەى ئاسایش و بەرگری عێراق،
باس لەو دەکات ھەرچەندی لە ئێستادا ھێزەکانی سوات لە موسڵ و کەرکوک و
بابل بڵاویان پێ کراوه، بەلام فەرمان لە بەپرسانی ئەو شارە وەرناگرن، بەلکو
فەرمان لە فەریق فاروق ئەعرەجی و بریکاری پیشکەوتوی وەزارەتى ناوخۆ
عەدنان ئەسەدی وەرەگرن. تەنانت لیژنەکەیشیان ناتوانێت چاودێری کارەکانی
ئەو ھێزە بکات و لێپێچینەو لە بەپرسانیان بکات.^(١)

٤: ئۆپەراسیۆنەکان:

ئۆپەراسیۆنەکان بەشیکی گرینگن لە چالاکی و پلانی وەزارەتى بەرگری و
حکومەتى عێراقى بە مەبەستی جیاوازا. ئەم ئۆپەراسیۆنانە بوونەتە مایەى

^١ . ھەفتەنامەى ئاوێنە، ژمارە، ٣٧٦ س ٧، ٢٠١٢/٥/٧، گۆشەى پەرۆڤایل، ناوی نووسەرى لەسەر نییە.

نىگەرانىي دانىشتوانى پارىژگاكان. دواين ئۆپەراسىيۇن كە زۆرترىن نىگەرانى و
كىشەي لە سەر دېوست بوو، ئۆپەراسىيۇنى دىجلە بوو.⁽¹⁾

لە سالى (۲۰۰۸) ھوۋە ئۆپەراسىيۇنەكان دەستيان پىي كىردوۋە بەم شىۋەيە:
يەكەم: بەسرە، دوۋەم: فوراتى ناۋەپاست، سىيەم: كەرخ، چوارەم:
پەسافە، پىنجەم: موسل (۱) مەقەپ مەسەيتى، شەشەم: موسل (۲)، ھوتەم:
دىجلە.

بۇ ھەموو ئۆپەراسىيۇننىك: سىي فېرقە.

ئەمەلىيەتتە ھاتوون بۇ كەركوك (چگە لە دىجلە): يەك لىوا و پەك فەوج لە
فېرقەي يەك لە سەيد عوزىم و كەمپى ئەشرەف جىگىر بوون، دور فەوجى
مەشائى مەدەن لە فېرقەي تۆ، لەگەل كەتتەي دەبابات، ھەروەھا فېرقەي (۱۴) ي
بەسرە ھىزىكى ئاردوۋە.

ئۆپەراسىيۇن لە سىي فېرقە پىك دىت. بۇ نموونە ئۆپەراسىيۇنى دىجلە لە
فېرقەي ۴، ۵ و ۱۲ پىك دىت.

۵: تواناي مۆيى سوب:

(خەملىاندن - مەزەنەكرىن - ۲۰۱۱)

خزمەتى سەربازى، تەمەن و ئەركەكان، تەمەنى خۇبەخشانى سەربازى
(۱۸) سال بۇ (۴۰) سال، ھىزى مۆيى ھەبوو بۇ خزمەتگوزارى سەربازى، نىر:
تەمەنى: (۴۹-۱۶) ژمارە: ۳۲۹۷۶۷۷، مى، تەمەن: (۴۹-۱۶)، ژمارە:
۷۶۶۴۶۱۷، ھىزى مۆيى ئامادە بۇ خزمەتى سەربازى، نىر: تەمەن: (۴۹-۱۶)،
۶۵۹۱۱۸۵، مى: تەمەن: (۴۹-۱۶)، ۷۱۷۴۲۱۶.

¹. The Military Balance 2012, The annual assessment of global military capabilities and defence economics. The International Institute for Strategic Studies.

هينى مويى دهگه نه ته مهنى خزمه تگوزارى سهرىازى سالانه، نئير: ۱۹۴۳۲، مى: ۱۰۳۳۲.

تيچويى سهرىازى:

۸,۶% بوجهي نيشتماني بۇ خهرجىي سهرىازىيه، به راورد به ولاتاني جيهان: عئراق پيئجه مينه له سالي ۲۰۰۶.

۶: كړيني چهك:

له دواي (۲۰۰۳) وه، حكومهتي عئراقي له پځگاي كړيني چهكه وه له ولاتي جياواز له ههولي به هينزكردني سوپاكه ي دايه. نامارځكي دروست له به رده ستدا نيبه سه بارهت به پرؤسه ي كړيني چهك له لايه ن سوپا و حكومهتي عئراقىيه وه، به لام نهم سهرچاوانه ي خواره وه نامازه به هه ندي زانياري ده دهن.

له نويترين زانياريدا جه نه پال پؤيه رت كالس، به رپرسي نووسينگي هه ماهه نكي له مني له گه ل عئراق له دواين پاپؤرتي وه رزيدا كه پيشه كهش به كؤنكگريسي نه مريكا كراوه، پؤژنامه ي (DEFENSE INDUSTRY DAILY) ناوه پؤكي پاپؤرتكه ي بلاو كړدوه ته وه و تييدا هاتوه "به شي فروش ياري دهره كي له وه زاره تي به رگري نه مريكا (۴۷۹) داواكاري له لايه، كه له لايه ن حكومهتي عئراقه وه پيشكهش كراوه بۇ كړيني چهك و پيداويستبي سهرىازى به به هاي نزيكه ي ۱۵ مليار دؤلار...." ⁽¹⁾.

حكومهتي عئراقي، له مانگي نؤي (۲۰۱۱) دا، داواي (۳۶) فپؤكه ي (F16) ي كرد له نه مريكا، دواتر كرا به (۲۴)، له كؤتاييدا ژماره كه بوو به (۱۸). پاهيناني فپؤكه وانه كان بۇ ماوه ي (۱۵) سال به رده وام ده بيت. وه زيري به رگري نه مريكي

¹. بۇ زانياري زياتر دهرباري پاپؤرتكه به روانه،

پای گه یاند: ههول دهدهن که عێراق بێوانی بهرگری له سنووری ئاسمانیی خۆی بکات. ئەم مامەلەیه به (۳) ملیار دۆلار مهزه نه دهکری.⁽¹⁾

بالیۆزخانهی ئەمریکا له شاری بهغدا پای گه یاندوه، حکومهتی عێراق له کۆی (۱۴۰) تانکی جۆری ئەبرامز (۱۳۱) تانکی به دهست گه یشتوه.

بالیۆزخانهی ئەمریکا له شاری بهغدا به یاننامهیهکی بڵاو کردۆتهوه و تییدا پای گه یاندوه، به پێی ئەو بۆندهی له گهلاو حکومهتی عێراقیان مۆر کردبوو بۆ پێدانی (۱۴۰) تانکی جۆری ئەبرامز، ئەوان (۱۳۱) تانکی سهربازییان پادهست کردوون. بالیۆزخانهی ئەمریکا پایشی گه یاندوه، بۆندهکه به شیوهیهکی شهفاف به پێوهچووه و ئیستایش ئەو تانکانه له ژێر دهستی سوپای عێراقی دان.⁽²⁾

ناژانسی ئەسۆشهیتد پریس پای گه یاند، ئەمریکا دوا وهجبهی تانکی جۆری The M1A1 Abrams ی پادهستی سوپای عێراق کرد له کۆی (۱۵۰) تانکدا، ناژانسهکه له زاری چهند سهرحاوهیهکی ئەمریکییهوه بڵاوی کردهوه "عێراق (۱۵۰) تانکی جۆری The M1A1 Abrams ی به بههای (۸۶۰) ملیۆن دۆلار له ئەمریکا کڕیوه، ئەمەیش به شیکه له پرۆگرامی مهشقپێکردن به بێی (۱۲) بلیۆن دۆلار بۆ پاهێنان و چه کدارکردنی سوپای عێراقی له سهرفهۆکهی جهنگی و کهشستی و نامیژی پاداری ئەمریکی".

پهونی ششی کردۆتهوه "دوا وهجبهی تانکهکان ئه مه پۆ پادهستی سوپای عێراقی کرا".

ناژانسهکه له زاری بالاترین پلهی سهربازیی ئەمریکی له عێراق، ژه نه پال پۆبیرت کازلین، ئاماژهی بهوه داوه که سهربازانی عێراقی به هه مان توانای ئەمریکییهکان تانکهکان به کار دههێنن.⁽³⁾

1. سایتی یمکرتووو- ۲۰۱۲/۲/۲۸.

2. سایتی ئاوێنه - ۲۰۱۲/۸/۲۰.

3. ئاوێنه نیوز- ۲۰۱۲/۱۲/۱۰.

جېي ناماژەيە دوا سەريازي لە کوتاييي سالي (٢٠١١) لە عيراق کشايەو، بەلام
تەنها (٢٥٠) سەريازيان بە مەبەستى مەشقپێکردنى سەريازانى عيراق ماونەتەو.

عيراق سى فېۆكەي گواستەو، سەريازي لە ئەمريکا وەرگرت. لە
مەراسيمێکدا لە شارى بەغدا، هيزى ئاسمانى عيراق سى فېۆكەي جۆرى-C
130J لە ئەمريکا وەرگرت، کە تايبەتە بە گواستەو، سەريازي. بە پيى
بەياننامەيەکی بālۆزخانەي ئەمريکا لە بەغدا، ئەو سى فېۆكەيە کە تايبەتە بە
گواستەو، سەرياز و کەلوپەلي سەريازي، پۆزى دوو شەمە تەسليم بە لايەنى
عيراقى کراوە و بېياريشە سيانى دیکە لە هەمان جۆرى C-130J بۆ هيزى
ئاسمانى عيراق دابين بکړن.

لە بەياننامەکەدا هاتووە، کە ستيفن بيكرۆفٹ بālۆزى ئەمريکا لە بەغدا پاي
گەياندووە: دابينکردنى ئەو فېۆكە سەريازيانە لە چوارچێوەي پێکەوتننامەي
ستراتيژيى نێوان بەغدا و واشنتۆن و دەري دەخات کە ئەمريکا پەرۆشە بۆ
سەقامگيرکردنى باروئۆخى ئەمنى لە عيراقدا.

بە پيى بەياننامەکەي بālۆزخانەي ئەمريکا، ئەو فېۆکانە نوێترين
تەکنەلۆژياي تیدا بەکار هێنراوە لە چاو مۆديلى پيشووى هەمان جۆردا، فېۆکەکان
لە توانايان دايە تا ئاستيکى زۆر بەرزبێنەو، ماوەيەکی دوورتر بېرن.

گەندەلى و ناپوونى (شەفافىت) لە گرێبەستەکانى چەککړيندا، بوونەتە
بەشێک لە نینگەرانى و کيشە بۆ پێکەتەکانى عيراق. ديارترينى کەيسى گەندەلى
لە مامەلەي چەککړيندا، ئەو مامەلەيە ببوو کە لەگەڵ حکومەتى پوسىادا لە
کۆتاييەکانى سالي (٢٠١٢) ئەنجام درا. گرێبەستى چەکی پوسيا کە لەگەڵ عيراق
مۆرکرا و بېرەکەي (٤,٢) مليار دۆلار بوو، بەلام بە هۆى تێوەگلانى ژمارەيەک
کەسى نزیک لە مالیکى هەلۆەشايەو و ئىستايش ئەو دۆسيەيە داخراوە و لالت بە
هۆى سەرقالى بە کيشەکانى تر، ئەو مەسەلەيە وەلا نراوە.

وتەبىئىي پىششورىيىسىنىڭ ھۆكۈمەتى غىراقى (غەلى دەباغ) پاي گە ياند، ھەر يەكە لە كوپى سەرۆك ۋەزىران ۋە سەرۆكى لىژنەى ئاسايش ۋە بەرگىرى لە ئەنجومەنى نوپەران دەستيان ھەيە لە گەندەلى نىو گىرپەستى چەكى پوسيا⁽¹⁾

وتەبىئىي پىششورىيىسىنىڭ ھۆكۈمەتى غىراقى كە ئىستا لە ولاتى ئىماراتە، بۆ ئازانسى دەنگ ۋە باسى مۆسكۆ وتى: (ئەخمەدى كوپى نورى مالىكى) ۋە (خەسەن سىنىدى) سەرۆكى لىژنەى ئاسايش ۋە بەرگىرى لە ئەنجومەنى نوپەران دەستيان ھەيە لە گەندەلى نىو گىرپەستى كىرىنى چەكى پوسيا، ئەمە جگە لە دەست ھەبوونى ژمارەيەك پاپوژكارى مالىكى. دەباغ پايىشى گە ياند، ئەو زانىارى لە بارەى گەندەلىيەكە ھەبوو، بۆيە سەرۆك ۋەزىران ئەوى لە پۆستەكەى دورخستۇتە ۋە لە پىگەى پاپوژكارى پاگە ياندنىيە ۋە ھەوللى لە كەدار كىردى كە سايە تىيىشى دراۋە⁽²⁾.

ھۆكۈمەتى غىراق سىقپۇكەى سەربازى لە ئەمىرىكا ۋەردەگىرت، كە تاييەتە بە گواستىنە ۋەى سەرباز ۋە كەلپەلى سەربازى. فەرماندەى ھىزى ئاسمانىي غىراق سىقپۇكەى جۆرى سى ۱۳۰ى لە ئەمىرىكا ۋەرگىرت، كە لە چوارچىۋەى گىرپەستىكە دايە ۋە سالى پاپىردو لە نىۋان ئەمىرىكا ۋە غىراق ۋاژۋى لە سەر كراۋە. لەو بارەيە ۋە لە بەيانتنامەيەكدا ۋەزارەتى بەرگىرى غىراق ئاشكارى كىردۈۋە، ۋەرگىرتنى ئەو سىقپۇكە سەربازىيە، جىپە جىكردى بەشى كۆتايىيى گىرپەستەكە يانە لەگەل ئەمىرىكا دا ۋە پىشتىرىش سىقپۇكەى دىكە يان لە جۆرى سى ۱۳۰ لە ئەمىرىكا ۋەرگىرتە. فۇكەكانىش تاييەتن بە گواستىنە ۋەى سەرباز ۋە ھەموو جۆرە كەلپەلىكى سەربازى، لە لايەن فۇكەۋانى غىراقىيە ۋە بەكار دەھىنرىن، كە پىشتىر لە دەرەۋەى ولات بەشدارىيان لە خولى پايىنان لە سەر بەكارھىنانى ئەو فۇكەكانە كىردۈۋە⁽³⁾.

1. ساپتى خەندەن- ۲۰۱۲/۱۲/۸.

2. ساپتى سېھى- ۲۰۱۲/۲/۸.

3. ساپتى كەى ئىن ئىن- ۲۰۱۳/۵/۷.

٧: پڙهه کورده:

فیرقه کانی ٢، ٣، ٤، ١٥ و ١٦ ژماره یه کی زوری کوردیان تیدایه، نه م ژماره یه یش له لایه ن هه ر دوو حیزبی پارته و یه کیتییه وه کونترۆل کراوه^(١).

قورساییی کورد له فیرقه ی سی و چواره.

له لیدوانیکدا، نه مینداری هیزی پیشمه رگه ی کوردستان، جه بار یاوه ر ده لی: له سالی (٢٠٠٧) وه، برپاری پیکهینانی دوو فیرقه ی سه رباری دراوه له هه ری می کوردستان، به لام تا نیستا جیبه جی نه کراوه. به پیکهینانی نه دوو فیرقه یه، (٣٠) هه زار کورد ده چوونه پیزی سوپای عیراق. پیشتر و تا سالی (٢٠٠٧)، به گویره ی سه رزمیرییه کان پڙه ی کورد له سوپای عیراق ٠.٨٪ بووه، به لام نیستا بۆ نیوه که مبووه ته وه^(٢).

لیوای ١٦ ی سلیمانی سه ر به فیرقه ی چواری سوپای عیراق، سنووری کاره که یان به دریژی له داقوق تا ئینجان (زنجیره ی هه مرین)، به پانی له دوزخورماتوو تا وه کو بازگه ی ته لك شه ییه، که بازگه یه کی سه ره کییه له تکریت و دوزخورماتوو دریژ ده بیته وه. لیواکه ٦٥٪ ی کورده، چوار فه وجه، دوو نامر فه جی کورده و دوو نامریشی عه ره بن شیه و سوننه و تورکمانی تیدایه و له ناوچه جیناکۆکه کان پوویه پووی ده بنه وه^(٣).

پۆسته گرینگه نه منیه کانی کورد له (٢٠٠٣) و تا وه کو (٢٠١٣) به م جوړه یه: ^(٤)

◀ نه نوهر هه مه د نه مین - فه رمانده ی هیزه ئاسمانییه کانی عیراق.

¹. The Military Balance 2012, The annual assessment of global military capabilities and defence economics. The International Institute for Strategic Studies.

². بۆ گۆفاری سیفین - ژماره ١٥٩، ١٣/١٢/٢٠١٣.

³. گۆفاری نفین له ژماره ٢١٦، ١٣/١٢/٢٠١٣.

⁴. به بهی راپورتیکی که نالی NRT

◀ شېردىل ھەيۋى - بەرپۈە بەرى گىشتىي دەزگاي ھەوالگىرى و ئاسايىش لە
وہ زارەتى بەرگى.

◀ سەلاھە دىن مستەفا - فەرماندەي ئۆپە راسيۋنى پەصافە لە بەغدا.
◀ حامد محەمەد - فەرماندەي فېرقەي چوارىي سوپاي عىراق.
◀ ئاراس عەبدولقادر - فەرماندەي لىواي (۱۴) ي فېرقەي چوار.
◀ مۇئەيەد نۆرە دىن - سەرۆك ئەرکانى فېرقەي (۱۲) كە پەچەلەك
تورکمانە.

◀ بەختيار محەمەد - فەرماندەي لىواي (۱۶) ي فېرقەي چوار.
◀ عەمىد پۈكن ھىدايەت - فەرماندەي لىواي (۱۹) ي فېرقەي پېنج.
◀ فەرىق بابەكر زىياري - سەرۆك ئەرکانى سوپاي عىراق.
◀ فەيسەل دۈسكى - جىگىرى سەرۆكى دەزگاي ھەوالگىرى عىراق.
◀ حسين كەمال - بىركارى وەزىرى ناوخۆ.
◀ لىوا ھەينى - فەرماندەي فېرقەي (۳) ي سوپاي عىراق.
◀ عەمىد نەزىر - جىگىرى سەرۆكى فېرقەي پېنجى سوپاي عىراق.
◀ فەرىق پۈكن خورشىد - جىگىرى سەرۆك ئەرکانى پامېنانى سەربازىي
سوپاي عىراق.

◀ عەمىد بەشدار - فەرماندەي لىواي (۴۹) ي فېرقەي (۱۲).
◀ عەمىد غەفور - فەرماندەي لىواي پېنجى فېرقەي دوو.
◀ عەمىد پۈكن مالىك - جىگىرى فەرماندەي فېرقەي دوو.
◀ عەمىد پۈكن ئەياد - جىگىرى فەرماندەي (۱۲) كە بە رەچەلەك
تورکمانە.

◀ عەمىد پۈكن ھۆگر - بەرپۈە بەرى فەرماندەي سامەپا.

٨: هۆکاره کانی که مېوونه وهی پێژهی کورد له سوپای عێراقی:

به شدار نه بوون له بېزاره گرینگه کانی سوپا و که مېوونه وهی پێژهی کورد، بۆ ئیستا و داهاتووی کورد و هه ریگی کوردستان باش نییه. له لیدوانیکدا به ختیار محهمه د سدیق فه رمانده ی لیوای (١٦) ی سلیمانی سوپای عێراق، ده لێ: ئه و لیوایه سه ره تا هه مووی کورد بووه و بریتی بووه له چوار فه وچ، ئه وانیش: پانیه، چه مچه مال، شاره زور و بازیان، به لام به هزی وازه مێنای کورده کانه وه. ^(١)

ئه ندای لیژنه ی ئاساییشو به رگری له ئه نجومه نی نوینه رانی عێراق، شوان محهمه د ته ها، به پێی ئاماریکی ئه وان، لیستی هاوپه یمانی کوردستان و له لیژنه ی ئاساییشو به رگری له سالی (٢٠٠٧) دا پێژه ی کورد له پۆسته بالاکانی سوپادا ١٩٪ بووه که چی له م سالانه ی دوا ییدا دابه زیوه بۆ ٦٪ و ئیستایش له ٣٪ تێپه ر ناکات. ئه و پێژه کورده ییش له ناو سوپادان به رده وام به ره و که مېوونه وه ده پوات و ئه مایش مه ترسییه بۆ سه ر ئایینده ی وڵات و شه راکه ت و هاو سه نگه ی له به پێوه بردنی کاروباری سوپا ^(٢).

له لای خۆشییه وه هه سه ن جیهاد له هه مان لیژنه، ده لێت له خوار پۆسته بالاکانی سوپادا بۆ شاییه کی نۆری پێژه ی کورد هیه، به تایبه ت له فه رمانده ی فه وچ و لیوا و پێژه ی کورد له م پۆستانه له نیوان ٤ - ٥٪ دایه ^(٣).

به پێی ئه و زانیارییه ی ده ست ئاوینه که وتوون له ئیستادا ده وریه ری (٨٠) په ی فه ریق و (٢٠٠) په ی لیوا له ناو پیزه کانی سوپای نوێی عێراق دان، له کاتی کدا به پێی ستانداردی سه ربارزی، ئه م سوپایه له ئیستادا ته نها (١٠)

^١. گۆفاری سیفیل - ژماره ١٥٩، ٢٠١٣/١٢/١.

^٢. ئاوینه. نیوز - ٢٠١٣/٧/٣.

^٣. هه مان سه رچاوه.

پله‌ی فەریقی پێویستە و سوپا هەلۆه‌شاوە‌کە‌ی سەدامیش، کە خۆ‌ی بە پێنجەم سوپای جیهان دە‌زانێ‌ته‌ن‌ها (٩) فەریقی تێدا بوو^(١).

لە بارە‌ی ئەم حالە‌تە‌یشە‌وه، ئەندامی لیژنە‌ی بە‌رگری و ئاسایش لە ئەنجومە‌نی نوێ‌نه‌ران، شوان محە‌مە‌د تە‌ها، بۆ ئاوێ‌نه‌ی پە‌وون کردە‌وه "لە ولاتی‌کی‌وه‌کو عێراقدا، نابێ‌ت ژمارە‌ی هە‌لگرانی پله‌ی فەریق لە (١٠) کە‌س تێپەر بکات و دە‌بێ‌ت هەر فەریقی‌کیش فەرماندە‌ی دە‌زگایە‌کی ئە‌منی‌گ‌رینگ بێ‌ت، کە‌چی ئێ‌ستا لە عێراق ئە‌م پله‌یە بە‌هەر‌مه‌کی‌وه‌ سەر‌بنە‌مای دڵسۆزی بۆ سەر‌ۆک وە‌زیران دە‌بە‌خ‌ش‌ری‌ته‌وه".

ئە‌م پەرلە‌مانتارە‌ی لیژنە‌ی بە‌رگری کە‌ لە لیستی هاو‌پە‌یمانی کوردستانە، ئامادە‌ نە‌بوو ئامارە‌کە‌ پ‌شت‌راست یان پ‌ه‌ت بکاتە‌وه، بە‌لام جە‌ختی لە‌وه‌ کردە‌وه "لە‌ سالی (٢٠٠٧) وه تانیستا وه‌زارە‌تی بە‌رگری عێراق بە‌ شێ‌وه‌یە‌کی هەر‌پە‌مه‌کی‌کار دە‌کات و لە‌ سەر‌بنە‌مای دڵسۆزی بۆ مالی‌کی‌پله‌ بە‌رز دە‌کاتە‌وه". هەر‌وه‌ها باسی لە‌وه‌ش کرد، ئە‌وان بە‌لگە‌یان لایە‌ هە‌ندێ‌ک لە‌وانە‌ی پله‌ی فەریقیان هە‌یه‌ لە‌ سوپای عێراق، تە‌مه‌نی یاساییان تە‌واوبو‌وه‌ و گە‌شت‌ونه‌تە‌ ئاستی خانە‌نشین بوون، بە‌لام لە‌بەر‌ئە‌وه‌ی لایە‌نگری‌نوری مالی‌کین بە‌نایاسایی ماوه‌ی خ‌زمە‌تیان بۆ درێژ‌کراوه‌تە‌وه.

لە‌لای‌خ‌ۆشییە‌وه ئە‌ندامی لیژنە‌ی بە‌رگری ئە‌نجومە‌نی نوێ‌نه‌ران، حە‌سە‌ن جیهاد، بۆ ئاوێ‌نه‌ی پە‌وون کردە‌وه جگە‌ لە‌ پ‌یش‌یل‌کردنی عورفی سە‌ربازی، زۆ‌ری پله‌ بالاکان بە‌ جۆ‌ری‌ک‌ کراون، کە‌ هاوسە‌نگی‌ی ناو‌پ‌یزە‌کانی سوپا تێ‌ک دە‌دە‌ن، چون‌کە‌ لە‌ ئێ‌ستادا پ‌یژە‌ی‌ک‌ورد لە‌ ناو‌پ‌ۆسته‌ بالاکانی سوپای عێراقدا لە‌ نیوان ٣ - ٥٪ دایە‌ و، ئە‌مه‌یش مە‌ترسییە‌ بۆ ئاییندە‌ی ولات و بنە‌مای نیشتمانی‌بوونی سوپا.

---

^١. ئاوێ‌نه‌ نیوز - ٢٠١٣/٧/٦.

ئەمىندارى گىشتىي ۋە زارەتى پىشمەرگەي حەكمەتى ھەريىمى كوردستان ئامازە بە كەمبۆنە ۋە پىژەي كورد دەكەت لە سوپاي عىراقدا ۋە دەلەيت "پىژەي كورد لە ناو سوپاي عىراق بۆ لە (٤٪) كەمبۆتە ۋە".

فەريق جەبار ياۋەر، كە ئەندام ۋە تەبىزى فەرماندەيى گىشتىي ھىزەكانى پاراستنى ھەريىمە، لە لىدوانى كەدا باس لە كەمبۆنە ۋە پىژەي كورد لە سوپاي عىراقدا دەكەت ۋە پاى دەگەيە نەيت: لەم سالىدا پىژەي كورد لە ناو سوپاي عىراقدا بۆ نەزىكەي (٤٪) كەمبۆتە ۋە، ئەۋە لە كاتى كەدايە كە لە سالى (٢٠٠٧) دا ۋە بە گۆيرەي سەرژمىيەكان، پىژەي كورد لە ناو سوپاي عىراقدا (٨٪) بۆ.

ياۋەر، كەمبۆنە ۋە ئەۋ پىژەيە بۆ چەند ھۆكارىك دەگە پىنەتە ۋە، كە يەككىيان ئەۋەيە "كورد نەيتوانىۋە بەشدارىي تەۋاۋەتى بىكات لە سوپاي عىراقدا، لە لايەكى دىكەيشە ۋە كوردستان ناتوانىت ۋەك پىژىمى بەعس بە زۆر خەلك بىكات بە سەرياز."

ھەر ۋەك ئەۋەيش دەخاتەپو، كە سالى (٢٠٠٧) بىريارى دروستكردنى دوو فەرقە درا، بەلام تا ئىستا پىكەيتانى ئەۋ دوو فەرقەيە نەچۋەتە بۋارى جىبە جىكردنە ۋە لە كاتى پىكەيتانى ئەۋ دوو فەرقەيەيش (٣٠) ھەزار سەرياز بۆ سوپاي عىراق زىاد دەبۆ^(١).

٩: جۆلەي پىشمەرگە^(٢)

ھىزى پىشمەرگە بى گۆيدانە نىگەرانييەكانى بەغدا، لەچەند ناۋچەيەكە ۋە بە قولايىي دەيان كىلۆمەتر چوونەتە كەركوك ۋە ناۋچە دابىرەندراۋەكانە ۋە سەرچاۋەيەكەيش ۋەردەكارىيەكەي ئاشكەرا دەكەت.

^١. ئاۋنە نىۋز- ٢٧/٩/٢٠١٢.

^٢. ئىبراھىم عەباس

سەرچاوه یه کی بالای سهریازی ههریمی کوردستان به که نالی ناسمانیی
په یامی راگه یاندوه، که ههوت لیوای هیژی پیشمه رگه ی ههریمی کوردستان به بی
هیچ پووبه پووبوونه وه یه که له گه ل سوپای عێراق چوونه ته نێو شاری که رکوک و
ناوچه دابێندراوه کانی ده و پووبه ری نه و شار ه وه .

نه و سهرچاوه زانیاریی له وه زیاتریشی ناشکرا کردو وتی: لیواکانی (١، ٢، ٦،
١٠ و ١١) تا (٦٠) کیلومه تر چوونه ته نه و دیو شاری که رکوک و لیواکانی (٥ و ٦) یش
چوونه ته نێو شارۆچکه ی (قهره ته په) وه .

هه ر به پێی زانیارییه کانی نه و سهرچاوه تایبه ته ی (په یام) له ئێستادا
هیژی پیشمه رگه له ناوچه و گوندو شارۆچکه کانی (ترکه لان و قهره دهره و
مه موعه لاغیر و نادراوا و چه خماخ و یایچی و درگه) نیشته جیبوون و له هه ندیک
شوێنیشدا به رانه ر فرمانده یی ئۆپه راسیۆنه کانی دیجله وه ستاون .

به پێی زانیارییه کانی نه و سهرچاوه یه، جوله پێکردنی هیژی پیشمه رگه بۆ نه و
ناوچه نه له ژێر سه ره رشته ی نه وه ر حاجی عوسمان
بریکاری وه زاره تی پیشمه رگه ی ههریم دایه .

نه م به ره و پیشچوونه ی پیشمه رگه ی کوردستان له کاتی که له چه ند پۆزی
پا بر دودا هه ر یه که له وه زاره ته کانی به رگریی و ناوخۆ نا په زایییان له
بلا وه پێکردنی هیزه کانی پیشمه رگه له که رکوک ده ربهری .

ده ره نه جام:

عێراق به ده ست دوو کێشه ی سه ره کبیه وه ده نالێنی .

یه که م: نه بوونی نه ته وه یه کی عێراقی یه که گرتوو. تاکه کان له بری
په یوه سته بوون و هه بوونی ناسنامه ی عێراقی، وه لانیان بۆ مه زه هب و گروپه
نێتنی هه یه و نه مه یش له کار و جوله ی سوپادا په نگه داوه ته وه .

دووه م: سیستمی سازان (توافق) له پرۆسه ی سیاسی و پیکهاته ی سوپادا جیبه جی کراوه. واقعی حال و پووداوه کان پیمان ده لاین که سیستمی سازان ولاتی په کخستوه و پرۆسه ی سیاسی ناچیته پیښ، له م سۆنگه یوه سوپایش بووه ته به شیک له کیشنه نه ک چاره سهر.

سهریاری نه م دوو کیښه یه ی سهره وه، به رای نیغه نه م خالانه مایه ی نیگه رانین.

یه که م: پابردوی سوپای عیراق له پرۆسه ی سیاسیدا و پوودانی کۆمه لیک کوده تا له سهر دهستی نه م سوپایه له میژوی عیراقدا. ژوریک له نه فسه ره بالاکانی پیښوی نه م سوپایه نه مړو کاریه دهستن له م سوپایه دا.

دووه م: ململانی شیعه و سوننه و تیوه گلانی سوپا له م ململانییه دا، به تاییه تی شیعه وه ک چۆن له دهسه لات و پرۆسه ی سیاسیدا، هه ولی تۆله کردنه وه ده که نه وه، به هه مان شیوه له کۆنترۆلکردن و به پړوه بردنی سوپادا، نه م دڅخه ده بینین. به شیک له م لیکولینه وه یه ته رخان کراوه بۆ نه م مه ترسییه، به تاییه تی هه وله کانی مالیک و ده ولته ی یاسا له م بواره دا. نه وه ی پښگا خوښ ده کات بۆ نه م نامانجه ی شیعه کان، به پیی ماده ی (۷۸) ی ده ستوری عیراق، سهرۆک وه زیران فرمانده ی هیزه چه کداره کانی عیراقه و به پیی ماده ی (۷۶) ی ده ستور سهرۆکی ژورینه ی په رله مانی، که هه موو جاریک له شیعه کان ده بیته، ده بیته سهرۆک وه زیران.

سییه م: چه ککپینی سوپای عیراق به بی چاودیری و ناگاداریی ده زگایه کی سهر به خو ی نیشتیمانی. گرته دهستی نه م چه که نوییانه له لایه ن گروپ و فرمانده ی جیاوازه وه تاراده ی مه ترسیی بردنی نه م چه کانه له لایه ن گروپه توندپه وه کانه وه له پښگای تاک و گروپی دزه کراوی سهر به و گروپانه وه.

چواره م: که مېوونه وه ی پښه ی کورد له سوپای عیراق و پیک نه میتانی هه دوو فیرقه ی پازده و شازده. نه و پښه کورده یښ که له سوپا دایه، له لایه ن

پارتی و یەكئیتییه وه به تایبەتی له لایەن پارتییەوه كۆنترۆل كراوه. به مانەیه كی تر، به شداریی كورد له سوپای عێراقدا، به شدارییه كی حیزبیه نه وه ك كوردستانی. ئەمەیش وا دەكات، ئەو پۆستانە له بەرزەوه ندیی حیزبیدا به كار بهێنرێن و هەر كاتێك ئەم دوو حیزبه كهوتنه ململانی و ناكۆکی له گەل پێكها ته و گروپه كانی تری عێراق، مه ترسیی تیوه گلانی فەرمانده و پۆسته كانی كوردیش له سوپادا ئەگه رێکی به هێزه.

سوپای عێراق به م پێكها ته و کارنامه ی ئیستا وه، مه ترسیی ده بیته بۆ دانیشتوانی عێراق به گشتی و هه ریمی كوردستان به تایبەتی. له به رنه وه ی نۆرینه ی عێراق (شیعه و ده سه لاته كانی سه رۆك وه زیران) ده توانن ئەم سوپایه له ململانیكانیان دا له گەل كورد و هه ریمی كوردستان به كار بهێنن وه ك چۆن له م چەند ساله ی پابردوودا به كاریان هینا وه.

كشانه‌وهی هیزه‌كانی ئەمريكا و كارىگه‌رى له سهر دروستبوونی ده‌سه‌لاتگه‌رى ته‌وافوقی له عێراق*

د. ئاكو حه‌مه‌كه‌رىم

پێشه‌كى

به پێی پێكه‌وتنه‌نامه‌ی ئەمنیی نێوان عێراق و ولاته‌ به‌ككرتووه‌كانی ئەمريكا (SOFA) هیزه‌ سه‌ربازیه‌یه‌كانی ئەمريكا له كۆتایی سالی (٢٠١١) خاكی عێراق-یان به‌جێ هێشت. ئەم پاشه‌كشیكردنه‌یش كارىگه‌ری گه‌وره‌ی له سهر په‌وشی سیاسى و ئەمنیی ناوخۆی عێراق هه‌بوو و ده‌بیته‌، هه‌روه‌ك چۆن ئایینه‌ده‌ی سیاسى ئەم ولاته‌ ده‌خاته‌ به‌رده‌م چه‌ندین سیناریۆ و ئەگه‌رى جیاواز، وه‌كو سیناریۆی: مانه‌وه‌ی عێراق وه‌ك ده‌وله‌تیكى دیموكراسییه‌ سه‌قامگیریه‌ به‌هێز، یان سه‌ره‌له‌دانى توندوتیژی و جه‌نگ، یان دابه‌شبوونی عێراق به‌ سه‌ر سه‌ی ده‌وله‌ندا، یان گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتگه‌رى له عێراق.

هه‌ر یه‌كێك له‌م سیناریۆییانه‌ پێویستیه‌ به‌ توێژینه‌وه‌ی سه‌ربه‌خۆ و ته‌واو هه‌یه‌، بۆیه ئێمه‌ له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا ته‌نها یه‌ك سیناریۆ بۆ ئایینه‌ده‌ی عێراق وه‌رده‌گرتین، كه‌ ئه‌ویش سیناریۆی دروستبوونی ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقیه‌ له عێراق و گریمانه‌ی توێژینه‌وه‌كه‌مان بریتی ده‌بیته‌ له‌: كشانه‌وه‌ی هیزه‌كانی ئەمريكا كارىگه‌ری هه‌یه‌ له‌ سه‌ر ئایینه‌ده‌ی سیاسى عێراق و ده‌بیته‌ هۆی دروستبوونی ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقی (التسلطية التوافقية).

بۆ پوونکردنه‌وه‌ی گریمانه‌ی توێژینه‌وه‌كه‌مان چه‌ند پرسیارێك ده‌كه‌ین، له‌وانه‌: كارىگه‌ری كشانه‌وه‌ی هیزه‌كانی ئەمريكا چی ده‌بیته‌ له‌ سه‌ر ئایینه‌ده‌ی سیاسى عێراق؟ چاره‌نووسی عێراق به‌ كوێ ده‌گات و ئه‌و سیناریۆیانه‌ چین، كه‌

* ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌ كۆنفرانسی زانستیه‌ی سه‌هه‌مى سكولێ زانسته‌ سیاسیه‌یه‌كان له‌ زانكۆی سلێمانی سالی ٢٠١٢ پێشكه‌ش كرا. له‌ كۆنفرانسی ئابنده‌ی سیاسى عێراق له‌ ژێر پۆشناى گۆڤاوه‌ ناوخۆی و هه‌رێمه‌كانی نیشتا.

چاوه پتی دهکات؟ ئایا دواى کشانه وهى هیزه کانی ئەمریکا، عێراقییه کان دهتوانن سیستمه دیموکراسییه که یان پیش بخهن و بیپاریزن و کوتایی به قهیرانی سیاسی ناوخوی و دهستتیره دانی دهره کی بهین؟ ئایا عێراق پووبه پووی کیشه و تنگه ژه زیاتر ده بیهتوه و له نهجای ناکۆکی سیاسی و مهزه بی و جهنگی تائیفی و ناوخوی سه ره لده دات؟ ئایا دیموکراسی عێراق شکست ده هیئت و دوا جار چۆپێک له سیستمی ده سه لاتگه ری ده گه پیتیه وه؟ ئایا واقعی نوئی عێراق پێگه ده دات جاریکی تر ده سه لاتگه ری بگه پیتیه وه؟ نه گه پێگه ده دات، چۆن؟ چۆره کانی ده سه لاتگه ری چین؟ ئایا عێراق ده سه لاتگه رییه کی ته وافوقی تایبهت به خوی ده بیئت؟ نه و گۆراوانه (المتغیرات) و فاکته رانه کامانه، که کاریگه رییان هه یه له سه ر گه رانه وهی ده سه لاتگه ری ته وافوقی؟

بابه تی توێژنه وه که مان وا ده خوازیت، که زیاتر له میتۆدیکی زانستی به کار بهین، سه ره تا پشت به میتۆدی شیکاری (المنهج التحلیلی) ده به ستین بۆ لیکدانه وه و خسته نه پووی کاریگه رییه کانی کشانه وهی هیزه کانی ئەمریکا له سه ر په وشى ناوخوی عێراق، پاش میتۆدی ئایینه ده گه ری (المنهج المستقبلی) بۆ پوونکردنه وهی ئایینه ده ی سیاسی عێراق له ژیر پۆشنایی گۆپاوه ناوخوی و دهره کییه کان و دهره خستنی کاریگه ری کشانه وهی هیزه کانی ئەمریکا له سه ر ئایینه ده ی عێراق و دروستبوونی ده سه لاتگه ری ته وافوقی.

بۆ ئەم مه به ستیش نه خشه ی توێژینه وه که دابه ش ده که یین بۆ دوو به وشى سه ره کی، سه ره تا به وشى یه که م ته رخا ن کراوه بۆ کاریگه ر کشانه وهی هیزه کانی ئەمریکا له سه ر بارو دۆخی ناوخوی عێراق، که نه ویش دابه ش ده بیئت بۆ دوو ته وه ره: یه که م تایبهت ده بیئت به کاریگه ری کشانه وهی ئەمریکا له سه ر

پڕۆسەی سیاسیی، دووهمیش باس له کاریگهریی کشانهوهی ئەمریکا دهکات له سه‌ر په‌وشی ئاساییشی عێراق.

هه‌رچی به‌شی دووهمه‌ ته‌رخان کراوه‌ بۆ سیناریۆکانی گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتگه‌ری له‌ عێراق، که‌ دابه‌شبووه‌ بۆ سێ ته‌وه‌ره‌: له‌ ته‌وه‌ره‌ی یه‌که‌مدا باس له‌ سیناریۆی گه‌رانه‌وه‌ی دیکتاتۆری نه‌گه‌ری پوودانی ده‌که‌ین، دووهمیش سه‌ره‌لدانی ده‌سه‌لاتگه‌ری نوێ له‌ عێراق له‌ خۆ ده‌گرێت و ته‌وه‌ره‌ی سێهه‌میش باس له‌ دروستبوونی ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقی دهکات له‌ عێراقدا.

١. کاریگه‌ری کشانه‌وه‌ی هێزه‌کانی ئەمریکا له‌ سه‌ر بارودۆخی ناوخۆی عێراق:

کشانه‌وه‌ی هێزی داگیرکەر له‌ هه‌ر ده‌وله‌تێک که‌ دووچاری داگیرکردن هاتوه‌ به‌ پووداوێکی نیشتمانیی گه‌وره‌ داده‌نرێت، به‌و پێیه‌ی ده‌وله‌ت سه‌روه‌ری یاسایی و سیاسیی بۆ ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ و ئاساییشی ناوخۆ و ده‌ره‌وه‌ی ده‌پاریزێت و خواستی هاوڵاتیان ده‌هێنێته‌دی، به‌لام بۆ عێراقیه‌کان کشانه‌وه‌ی هێزه‌ سه‌ربازیه‌کانی ئەمریکا له‌ کۆتایی دیسمه‌مه‌ری (٢٠١١) واتایه‌کی جیاوازی به‌خشی. کشانه‌وه‌که‌ چه‌ندین شوێنه‌وار و ده‌رهاویشه‌ی سیاسیی و نه‌منیی جیاوازی لێ که‌وته‌وه‌ و کاریگه‌ری سلبیانه‌ی هه‌بوو له‌ سه‌ر پڕۆسەی سیاسیی و په‌وشی ناوخۆی عێراق.

ئهم کاریگه‌رییه‌ سلبیانه‌یش په‌یوه‌ستن به‌ نه‌گونجاندنی کاتی (توقیت) کشانه‌وه‌ی هێزه‌ سه‌ربازیه‌کانی ئەمریکا له‌ گه‌ڵ واقعیی پڕۆسەی سیاسیی و ئاستی ئاماده‌باشیی هێزه‌ سه‌ربازیه‌ عێراقیه‌کان، هه‌روه‌ها به‌رده‌وامیی شوێشه‌کانی گه‌لانی عه‌ره‌یی (به‌هاری عه‌ره‌یی) و نه‌گه‌ری تیکچوونی هاوسه‌نگیی هێزه‌ له‌ پۆشه‌لاتی ناوه‌پاست.

لەم بەشەدا هەول دەدەین کاریگەریی کێشەکانی ئەمریکا لە سەر بارودۆخی ناوڤۆی عێراق لە دوو تەرەفی جیاوازا بخەینە پێو کە یەکەمیان تاییبەتە بە کاریگەریی کێشەکانی ئەمریکا لە سەر پڕۆسەی سیاسی و داخوای دوو هەمیش تەرخان کراوە بۆ کاریگەریی کێشەکانی ئەمریکا لە سەر ئاساییشی عێراق.

1-1 کاریگەری کێشەکانی ئەمریکا لە سەر پڕۆسەی سیاسی عێراق:

کۆتاییهێنان بە جەنگی عێراق بە یەکێک لە ئامانجە ستراتیژیەکانی ئیدارەی ئۆباما دادەنرێت، وەکۆ لە بەلگەنامەی ستراتیژی ئاساییشی نیشتمانی* (National Security Strategy) دا هاتبوو کە ئەمریکا پابەندە بە پێکەوتننامەی سوفای (SOFA) و بەشیوەیەکی بەرپرسانە خاکی عێراق جێ دەهێڵێت. بەم شیوەیە باراک ئۆباما سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووکانی ئەمریکا لە وتاریکی لە (٢٠١١/١٢/١٤) لە بنکەی سەربازی فۆرت براگی کارۆلینای باکوور ئاماژەی بە کۆتاییهاتنی جەنگی عێراقدا وتی: "هێزەکانمان ئەرکیکی ئاساییان پاپەراند و بە سەربەرزیی عێراقی سەقامگیر بە جێ دەهێڵین"^(١).

پرسیاری سەرەکی لێرەدا ئەوەیە: ئایا ئەمریکا بەشیوەیەکی بەرپرسانە کۆتایی بە جەنگی عێراق هێنا و هێزە سەربازیەکانی کێشەکانی بێگومان

---

* National Security Strategy, The White House, May 2010:
[http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national security strategy.pdf](http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf)

¹. Obama marks end of Iraq war at Fort Bragg, BBC, 14 December 2011:
<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-16186136>

نەخىر، چەند پۇڭىك بە سەر قىسەكانى ئۆيامادا تىڭ نەپەرى، تا بارودۇخى
 سىياسىي و ئەمنىي عىراق تىڭچو، پىرۇسەي سىياسى تووشى ئىفلىجىبون بو*.
 وەكو خوان كول Juan Cole پىسپىر لە كاروبارى پۇڭەلاتى ناوہپاست لە
 زانكۆى مىشىگان دەلىت: ئەمىرىكا عىراقىكى ناسەقامگىر و لاواز و برىندارى لە
 دواى خۆى جى ھىشت، سەرکەوتوۋ نەبوۋ لە جەنگىك كە زىاتر لە يەك تىرلۇن
 دۆلارى تىڭچو، زىاتر (۴۴۰۰) سەربازى ئەمىرىكى و (۱۰۰۰۰۰) عىراقى بوۋنە
 قوربانى. ئاماژە بەوھىش دەدات كە عىراق بە دەست دابەشېبون و مەملەنىي
 توندى مەزھەبى و نەتەوھىي دەتالىت و بارودۇخى عىراق بەرەو كارەسات
 دەچىت.^(۱)

ھەرۋەھا لە راپرسىيەكدا دەرکەوت كە لە ۶۰٪ عىراقىيەكان كاتى كىشانەوھى
 ھىزەكانى ئەمىرىكا بە نەگونجاو دەزانن و لە ۵۰٪ پىتيان وايە كە كىشانەوھە
 كارىگەرىي سلبىي دەبىت لە سەر ئايىندەي عىراق و ولات پوۋبەپوۋى مەترسى
 دەكاتەوھە و ۴۰٪ ئاماژەيان بەوھە كىردوۋە، كە سەركى ئەمىرىكا گرىنگى بە پرسى
 عىراق نادات و لەبەر بەرژەوھەندىي تايبەتتىي خۇيان ھىزەكانىيان كىشانەدۆتەوھە.^۲
 ئەمەيش ئەوھە پاستىيە دەرەخات، كە خۇدى عىراقىيەكان نىگەرەن لە كاتى

---

^۱ لە سەرۋبەندى كىشانەوھى ھىزەكانى ئەمىرىكا لە كۆتايى ۲۰۱۱ مەملەنىكانى نىۋان شىعە و سوننە تەفەھەوھە،
 باش ئەوھى ھۆكۈمەتى عىراقى بىرپارى دەستگىرىكىردى تارىق ھاشىم جىگىرى سەركى كۆمار دەرکرد، بە
 تۆمەتى تىۋەگەلانى لە كارى تىرۋىستى و ناوبراۋىش ناچارىبوۋ بەغداد جى بېلىت و لە ھەركىمى كوردستان
 نىشتەجى بىت، ھەرۋەھا نوۋرى مالىكى سەركى وەزىران داۋاي لىسەندەنەوھى مەتەنەي لە سالج مۆتەگى
 جىگىرى كىرد، ئەمانە ھاۋكات بوۋن لەگەل داۋاي بەھەركىمىبوۋنى پارىزگاكانى سەلاھەدىن و دىالە.

^۲ As Obama Announces Iraq Troop Withdrawal, Critics Say War Provides
 'Cautionary Tale'.
http://www.huffingtonpost.com/2011/10/21/obama-iraq-troop-withdrawal_n_1025900.html

^۲ انسحاب القوات الأمريكية المتسارعة غير المسؤولة من العراق، صحيفة الشعب اليومية أونلاين،
<http://arabic.people.com.cn/96604/7125116.htm>

ئەمەریکا نەیتوانی یەکیک لە ئامانجە سەرەکییەکانی جەنگی عێراق بەئینت،
کە بریتی بوو لە بە دیموکراسیکردنی عێراق. جورج دەبلیو بوش سەرۆکی
پیشووی ئەمریکا پانگەشەیی بۆ ئەو دەکرد، کە عێراق دەکاتە نمونەیەکی
سەرکەوتووی دیموکراسی لە پۆژمەڵاتی ناوەرەست، لە وتاریکیدا وتی: ئامانجمان
یارمەتیدانی عێراقییەکانە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی دیموکراس و ئازاد و
فیدرال... دەوڵەتێک خەونی عێراقییەکان بەئینتەدی و پێز لە مافی مۆڤ و ئازادیی
تاکەکان بگرێت^(۱). بەلام ئەمریکا نەک هەر نەیتوانی عێراق بکاتە نمونەیەکی
سەرکەوتووی دیموکراسی، بەلکو بوو هۆی لاوازیوونی دەوڵەتی عێراق و
ناسەقامیگری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی ئەو وڵاتە و تێکچوونی ناساییشی
ناوخۆ و دەرەکی.

به واتایه‌کی تر بنه ماکانی گه‌مه‌ی دیموکراسی له عێراق نه‌چه‌سپیه، تا ئیستا پێکه‌وه ژێانی راسته‌قینه له نێوان حیزب و پێکهاته ئایینی و نه‌ته‌وه‌یییه

۲۶۰

جیاوازه‌کان نییه و یه‌کتر قبول نا‌کەن و هەر لایه‌نێک هه‌ولێ به‌ ده‌ست هێنانی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆی ده‌دات له‌ سه‌ر حسابی ئه‌وانی تر به‌ بێ گوێدانه‌ بئه‌ما نیشتمانییه‌کان. ئه‌مه‌یش پڕۆسه‌ی ده‌ست‌اوده‌ستکردنی ناشتیانه‌ی ده‌سه‌لات له‌ عێراق ده‌خاته‌ مه‌ترسییه‌وه‌، به‌ تایبه‌تی‌یش پهن‌گه‌ هه‌ندی‌ک پێک‌هاته‌ به‌ هاوکاری لایه‌نی ده‌ره‌کی ده‌ست به‌ سه‌ر ده‌سه‌لاتدا بگه‌رن (له‌ به‌شی دواتر دا به‌ درێژی باسی ده‌که‌ین).

به‌و پێیه‌ی عێراق له‌ لایه‌ن ئه‌مریکاوه‌ داگیرکرا‌بوو و به‌ پێی ب‌پارێه‌کانی ئه‌نجومه‌نی ئاساییشی نه‌ت‌وه‌ یه‌ک‌گرت‌وه‌کان، به‌رپر‌سیارێتی ئاساییشی عێراق له‌ ئه‌ستوی وڵاته‌ یه‌ک‌گرت‌وه‌کانی ئه‌مریکا بوو، بۆیه‌ ئه‌مریکا هه‌موو هه‌ولێکی ده‌دا بۆ پاراستنی ئاساییش و سه‌قامگیری ئه‌و وڵاته‌. یه‌کێک له‌ میکانیزمه‌ گرینگه‌کانی ئه‌مریکا بۆ پاراستنی سه‌قامگیری له‌ عێراق بریتی بوو له‌ پاراستنی هاوسه‌نگی هێز له‌ نێوان هه‌ر سێ پێک‌هاته‌ سه‌ره‌کییه‌که‌دا (شیعه‌ و سوننه‌ و کورد) له‌ پێگه‌ی ته‌وافوقی سیاسیه‌وه‌.

ئه‌مریکا نه‌یده‌ویست هیچ لایه‌ک ئه‌وه‌نده‌ به‌هێز بێت که‌ به‌ ته‌واوی هه‌ژموونی خۆی به‌ سه‌ر لایه‌نه‌کانی تردا بچه‌سپێنێت، به‌ پێچه‌وانه‌یشه‌وه‌ نه‌یده‌ویست هیچ لایه‌نێک لاواز بێت یان په‌راویز بخرێت، چونکه‌ به‌هێزبوون یان لاوازی‌بوونی لایه‌نێک به‌ مانای سه‌ره‌له‌دانی کێشه‌ و تێک‌چوونی هاوسه‌نگی هێز دێت. بۆ نمونه‌ ئه‌مریکا توانی کێشه‌ی یاخو‌بوونی شوننه‌ چاره‌سه‌ر بکات پاش ئه‌وه‌ی توانی به‌شدارییان پێ بکات له‌ پڕۆسه‌ی سیاسیدا، که‌ له‌ سه‌ره‌تادا په‌راویز خرابوون.

بۆیه‌ ئه‌مریکا له‌ پێناو پاراستنی سه‌قامگیری عێراق به‌رده‌وام هه‌ولێ سازانی ده‌دا له‌ نێوان پێک‌هاته‌ جیاوازه‌کان و فشاری ده‌خستنه‌ سه‌ر تا ده‌ست‌به‌رداری به‌شێک له‌ داواکارییه‌کانیان بن و بگه‌نه‌ پێکه‌وتن و پێکه‌وه‌ کار بکه‌ن، تا

پادهیه کیش ئه مریکا توانیبوو ی بهم ئه رکه ههستیت و هاوسهنگی له نیوان پیکهاته و لایه نه کان بیاریزیت.

کشانه وهی هیزه کانی ئه مریکا فاکته ریک بوو بۆ تیکچوونی هاوسهنگی هیز له عێراق، بهشیوهیهک بووه هۆی به هیزیوون و ههژموونی لایه نیک (شیعه) و لاواییوون لایه نیکی تر (سوننه)، ههروهکو چۆن سه رچاوهیهک بوو بۆ قولبوونه وهی ململانی ناوخیبیه کانی عێراق.

وهکو ئاشکرایه ململانی سیاسی و مهزه بهی و نه ته وهیبیه کانی عێراق میژوویهکی درێژیان هیه و به ته نها ده راویشه تی سه رده می داگیرکاری هیزه کانی ئه مریکا نیین، به لکو به شیکی په یوه سه ته به بونیادی پیکهاته ی عێراق و میژووهیه وه، به لام ئه مریکا هۆکاریک بوو بۆ لاوایی و په رته وازه بوونی عێراق و ته قینه وهی کیشه سیاسی و کۆمه لایه تی و مهزه ببیه کان، جاریکی تریش کشانه وه که ی ده بیته هۆکاریک بۆ قولبوونه وه و توندبوونی ململانیکانی عێراق.

له عێراق چه ندين ناست و جۆری ململانی له نیوان پیکهاته مهزه بهی و نه ته وهیبیه کان و حیزب... هتد هیه، که له گه ل کشانه وهی هیزه کانی ئه مریکا ناستی ململانیکان توندتربوون، به روانه هیلکاری ژماره (۱).

ئهم هیلکارییه سی ناستی سه ره کی ململانی ده رده خات له عێراق، نه وانیش ململانی (سوننه - شیعه) و (ناوه ند - پارێزگا) و (کورد - عه ره ب) و ئه و خاله سه ره کییانه ییشی خستۆته به و که ناوه پکی ململانیکان*.

بۆ نمونه هه رچه نده ململانی سوننه و شیعه میژوویهکی درێژی هیه و فاکته ره کانی زۆرن، به لام ناوه پۆکی ئهم ململانییه بۆ کۆنترۆلکردنی ده سه لاته له عێراق، شیعه کان که زۆرینه ن به درێژایی میژووی ده وله تی عێراق بی به ش بوون

---

* بێگومان ناست و جۆره کانی ململانی زۆرن له عێراق، که باس له ململانی سوننه و شیعه ده کهین، نه وانیش هه ر په که یان دا به ش دهبین بۆ چه ند ناستیکی تر، بۆ نمونه له ناو شیعه دا ململانی (شیعه - شیعه) هیه و له ناو سوننه دا ململانی (سوننه - سوننه) و به هه مان شیوه بۆ ململانی کورد - عه ره ب، که ململانی کورد - عه ره بی شیعه و کورد - عه ره بی سوننه و کورد - تورکمان هیه، له ناو کوردیشدا ململانی تر هیه و مکو ململانی ئۆپۆزیسیۆن و دمه لات... هتد.

له دهسه لات، له (۲۰۰۳) هوه دهسه لاتى خويان به سهر جومگه گرینگه كانى عيراقدا چه سپاند و له گهل كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا په رده يان له سهر نه وه مه لمالى، كه ده يانه ويته به تنه ها فرمانه وايي عيراق بكن و ته وافوقيان هه لوه شانده وه و سوننه كانيان له حكومت و پرۆسه ي سياسى په راويزخست و نه مه يش بووه هوى چه بيه ستنى پرۆسه ي سياسى له عيراق.

ململانى پاريژگا و حكومه تى ناوه ندى ناستيكي تر ململانيكانه و دريژكراوه ي ململانى سوننه و شيعه يه، كه له گهل نزيكبوونه وهى كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا له عيراق له كوتايى (۲۰۱۱) سهرى هه لدا، پاريژگا سوننه كانى وه كو سه لاحه دين و دباله داواى به هريمبونيان كرد، به و پييه ي عه ره بى سوننه ترسيان له وه هه يه له لايه ن دهسه لاتى ناوه نده وه په راويز بخريز، كه عه ره بى شيعه تييدا بالاده سته و گه شتوونه ته نه و باوه رپه ي، كه ناتوانن له حكومه تى ناوه نندا بگه نه دهسه لات. هه روه ها ته نجومه نى پاريژگانان به گشتى و پاريژگا سوننه كان به تاييه تى، كاروباره كانيان وه كو پيويست له ناوه نده وه به پرته و ناچن، بويه پيكيه ينانى هه ريم هاوشپوه ي هه ريمي كوردستان به چاره سهر ده زانن بق نه وهى دهسه لاتى زياتريان هه بيته، نه مه يش ململانيكانى نيوان سوننه و شيعه ي قولتر كرده وه و بارودوخه كه ي زياتر ئالوز كرد.

به هه مان شيوه، له گهل كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا و قولبوونه وهى ململانى نيوان شيعه و سوننه، ململانى نيوان حكومه تى ناوه ندى و هه ريمي كوردستان ناستيكي توندترى به خويه وه بيى. له گهل نه وهى ململانى كورد و حكومه تى ناوه ندى له سهر ناوچه جيئناكوكه كان، كيئشه ي ماده ي (۱۴۰)، بودجه، نهوت و گاز و پيشمه رگه يه، به لام ململانى دواى كشانه وهى هيزه كانى نه مريكا به پله ي يه كه م له سهر دهسه لات، كه كورد ترسى له هه ژموني شيعه كان و كونترۆلكردنى دهسه لات هه يه.

له ئەنجامی کشانهوهی هیزهکانی ئەمریکا، کاریگەریی ئەم ململانێیانە زیاتر بوون لە سەر ئاییندەیی عێراق، ئەگەر بیست و بە شیوەیەکی ناستییانە کێشهکان چارەسەر نەکەین و ئیدارەیی ململانێکان نەدریت، ئەوا عێراق پووبەپووی چەندین سیناریۆی جیاواز دەبێتەوه، وەکو سەرھەڵدانی توندوتیژی و جەنگی تائیفی و ئیتنیکی و پاشان ئەگەری دابەشبوون و گەڕانەوهی دەسەلاتگەری.

٢-١ کاریگەریی کشانهوهی هیزهکانی ئەمریکا لە سەر ڕەوشی ئاساییشی

عێراق:

ئیدارەیی ئۆپاما لە بەلگەنامەی ئاساییشی نیشتمانیی ئەمریکا دا ئەوهی ئاشکرا کردبوو، کە تا توانای هیزە ئەمنی و سەربازییەکانی عێراق نەگاتە ئاستێک کە بتوانن ئاساییش ناوێ و دەرەوهی عێراق بپاریزن، دۆسیەی ئەمنی پادەستی عێراقییەکان نەگاتەوه و پاشەکشیی لە ولاتە نەگات^(١). بەلام ئەمریکا نەیتوانی ئەو بەلێنە بێنیتەدی و سوپایەکی بەهیزی نیشتمانی پێک بهێنێت.

ئێستا پاش کشانهوهی هیزهکانی ئەمریکا، سوپای عێراق لە توانایدا نییە ئاساییشی ناوخۆ و دەرەکیی ولات بپاریزێت، چونکە^(٢):-

١. ئامادەباشیی سوپای عێراق لە ئاستی پێویستدا نییە و تا ئێستایش سوپای نوێی عێراق ڕاهێنان و مەشقی پێویستی پێ نەکراوه، وەك بابەکر زێباری سوپاسالاری پێشووی عێراق وتی "تا (٢٠٢٠) سوپای عێراق ئامادە نابێت و ناتوانێت ئەركی خۆی لە پاراستنی ئاساییشی ولاتدا جێبەجێ بکات"^(٣).

^١. National Security Strategy, op.cit.

^٢. د. ئاکۆ حەمەگەریم، عێراق و کوردستان پاش کشانهوهی هیزهکانی ئەمریکا، توێژینهوهیەکی بڵاونهکراوی ناوەندی توێژینهوهی سیاسیی بزووتنهوهی گۆران، ٢٠١١، ص.٦.

^٣. بابکر زێباری، القوات العراقية لن تكون قادرة على تولي الأمن حتى عام ٢٠٢٠، راديو سوا، http://www.radiosawa.com/iraq/arabic_news.aspx?id=8043682

۲. لە پەوى چەكداركردنەوهى سوپاي عىراق لاوازه و هەموو ئەو پێكهوتننامەى عىراق بۆ خۆپچەكردن ئىمزاى كردوون، ماوه يەك زەمانىيى ئۆريان دەوێت بۆ جێبەجێكردنى و بە چەند قۇناغێك چەكەكان وەردەگرێت^(۱)، واتە چەكداركردنى سوپاي عىراق پاستەوخۆ و بەخێرايى نايەتە دى.

۳. لە ئىستادا سوپاي عىراق سوپايەكى لاواز و دابەشبوو و بى بەرنامەيه، بەشێكى ئۆرى سوپا ئىنتىماي بۆ نىشتيمان لاوازه، بگرە زياتر ئىنتىماي بۆ مەزەب و نەتەرە و حيزب و لاينە سياسىيەكان هەيه، بۆيه ناتوانیيت سەد لە سەد لە كاتى تەنگەژە ناوخۆيى و دەرەكییهكاندا پششى پى ببەستريت.

۴. لە ئىستادا سوپاي عىراق ناتوانیيت بە شتوێه يەك تەواو پەرۆيشنالى كار بكات و تواناي مادى و مەوى لاوازه و ناتوانیيت بەرەنگارى تىرۆر و توندوتىژى بپێتەرە.

۵. لاسەنگى هێزى عىراق بە بەراورد بە هێزى ولاتانى تر، بە تايبەت ييش ولاتانى دراوسى.

ئەم ھۆکارانەيش وا دەكەن، كە پاش كشانەوهى هێزەكانى ئەمريكا، جۆريك لە بۆشايىيى هێز (فراغ القوة) دروست بپێت لە عىراق، كە لە تواناي هێزە

---

¹ . حۆمەتى عىراق دوو پلانى ستراتيژى دارشتوووە بۆ خۆ پەرچەكکردن كە بى (۱۰) مليار دۆلارى بۆ تەرخان كراوە و ستراتيژى يەكەم تا سالى (۲۰۱۵) و ستراتيژى دوو تا سالى (۲۰۲۰)ە، بۆ ئەم مەبەستەيش چەند گرێبەستێك لەگەڵ ولاتانى ئۆكرانيا و روسيا و سربيا و فەرەنسا و ئەمريكا و ئىتاليا مۆركراون بۆ كڕى فەرۆكەى جەنگى و كۆپتەر و تانك، بۆ نموونە عىراق بە نيازە (۹۶) فەرۆكەى جۆرى F16 لە كۆمپانىيە (لوكهيدمارتن)ى ئەمريكى بکڕێت كە چەندىن مليار دۆلارى تى دەجێت، هەروەها عىراق بۆ ئۆركەى لەگەڵ سربيا مۆر كردووە بە بى (۱۰۰) ملیۆن بۆ كڕى فەرۆكە و تانك و، بۆ ئۆركەى بە بى ۲،۴ مليار دۆلار لەگەڵ ولاتى ئۆكرانيا مۆر كردووە بۆ كڕى تانك و زىقپۆش و فەرۆكە. بڕوانە، د. ئاكۆ حەمەكەرىم، هەمان سەرچاوە، پێشوو، ل. ۶-۷. هەروەها بڕوانە: محمد حميد الصواف، الجيش العراقي... صفقات كبيرة وتعديات اكبر ضعف الموازنة والفساد يحدان من سقف الآمال، شبكة النبا المعلوماتية، ۱۷/حزيران/۲۰۱۰.

چه کداره کانی عیراقدانیه نه و بۆشاییه نه منیه پر بکه نه وه، سه رنه نجام نه م له لایه که وه ده بیته هۆی زیاد بوونی کاری توندوتیژی و تیرۆریستییه کان، له لایه کی تریشه وه ده بیته هۆی زیاتر ده ستتیوه ردانی ده وله تانی دراوسی.

وه کو د. جاسم غالی به پۆبه ری سه نته ری لیکۆلینه وه ی که نداوی عه ره بی (مرکز دراسات الخلیج العربی) له کۆپه ندیکدا تایبه ت به (عیراق له پاش کشانه وه ی نه مریکا) وتی: "یه کیک له ده رنه نجامه سلبییه کانی کشانه وه ی هیزه کانی نه مریکا له عیراق دروستبوونی بۆشایی هیزه، که پۆیست ده کات به له بکریت له پیشخستن و چه کدارکردنی هیزه عیراقیه کان"⁽¹⁾.

ئاست نزیمی هیزه چه کداره کانی عیراق، هۆکاریک ده بیته بۆ به هیزبوونی گروپه چه کدار و تیرۆریستییه کان، که په نگه سه رنه نجام په وش ی نه منی عیراق تیک بدات و توندوتیژی و ئاژاوه ی مه زه بی و نه ته وه بی لی بکه ویته وه.

به پیتی ئاماره په سمیه کانی حکومه تی عیراق، له گه ل نزیکبوونه وه ی کشانه وه ی هیزه کانی نه مریکا ئاستی توندوتیژی له عیراق زیاد ی کردوه، بۆ نمونه ته نها له مانگی یۆلیۆی سالی پابردو ۵۳۵ عیراقی بوونه ته قوریانی، که ۳۹۶ هاولاتیان مه ده نین، نه مه یش گه وره ترین ئاستی توندوتیژییه له عیراق له ماوه ی سی سالی پابردودا⁽²⁾.

د. نه نتونی کوردسمان Anthony H. Cordesman که پسپۆریکی ستراتیژی و سه ربازییه له (سه نته ری ستراتیژی و لیکۆلینه وه ی نێوده وله تی) له واشنتۆن ئاژه به وه ده کات: نه مریکا سه رکه وتوو نه بوو له دروستکردنی هه یکل سیستمی سیاسی له عیراق و نه ی توانی سه ر له نوێ سوپای عیراق به شیوه یه ک

---

¹. خلال ندوة "العراق ما بعد الانسحاب" باحثون يدعون الى استثمار العلاقات مع اميركا، موقع جريدة الصباح الجديد، ۲۰۱۲/۱/۴.

<http://www.newsabah.com>

². انسحاب القوات الأمريكية المتسارعة غير المسؤولة من العراق، سه رچاوه ی پێشوو.

ونىياد بىڭتەۋە، كە بتوانىت ناسايىشى ئەۋرلاتە بپارىزىت و پويە پويى
بە پەشەكان بىتەۋە بە تايىبە تىيىش لە بەرامبەر ئىران، كوردسما ن ئەمەش بە
بەلە يەكى ستراتىژىي گەۋرەى ئەمىرىكا لە قەلەم دەدات^(۱).

بە واتايەكى تر، كىشانەۋەى ھىزەكانى ئەمىرىكا دەبىتە ھۆى دروستبويى
بۆشايىي ھىز لە عىراق كە ھانى دەۋلەتانى دراۋسى دەدات زىاتر دەست لە
كاروبارى ناۋخۆى عىراق ۋەرىدەن. بەۋ پىيەى عىراقىش بەشېكە لەۋ مەملانى
مەرىمىيە كە لە ناۋچەكەدا لە نىۋان ئىران (بەرەى شىيەى) و توركىيا و سەۋدىيە
(بەرەى سوننى) ھەيە، ئەم دوو بەرەيە بۆ ھىتانەدى بەرۋەۋەندىي خۆيان
بەشۆۋاز و مىكانىزمى جىاۋاز دەست لە كاروبارى ناۋخۆى عىراق ۋەرىدەن و
پىشتىگىرىي گروپ و پىكخراۋە عىراقىيەكان دەكەن.

دور نىيە، لە ئايىندەدا عىراق (بە ھۆى لاۋازىي سىياسى و سەربازىي
ناۋخۆيىيەۋە) بىتە مىدانى يەكلايىكردنەۋەى مەملانىي ھەرىمىيەكانى نىۋان ھەر
دوو بەرەكە، بە تايىبە تىيىش ئەگەر بىت و بە ھۆى شۆپشەكانى گەلانى
عەرەبىيەۋە ھاۋسەنگىي ھىز لە نىۋان بەرەى شىيەى و سوننى تىك بچىت، واتە
ئەگەر گۆپان لە پىژمى سوريادا پويىدات، بەرەى دەۋلەتانى سوننى بەھىز دەبىت
ر لە بەرامبەردا بەرەى دەۋلەتانى شىيەى لاۋاز دەبىت، ئەمەش ھانى ئىران دەدات
مەملانىكانى بگۆزىتەۋە بۆ عىراق*

---

¹. Anthony H. Cordesman and others, Iraq and the Challenge of Continuing Violence, Center for Strategic and International Studies, Washington, EBook, 2012, pp2-3.

* پويۋانى پىژمى بە عس لە سورىا دەبىتە ھۆى گۆپىنى ھاۋكىشەى ھىز لە ناۋچەكە، بە ھۆرىك بەرەى
شىيەى (ئىران-سورىا) لاۋاز دەبىت و لە بەرامبەردا بەرەى سوننى (سەۋدىيە-توركىيا-مىسەر) بەھىز دەبىت،
ئەم تىكچۈۋەنە لە ھاۋسەنگىي ھىز كارىگەرىي گەۋرەى دەبىت بۆ سەر عىراق و ھەرىمىي كوردستان، بەۋ
پىيەى؛

بەشۆۋەيەكى گىشتى پىكەى دەۋلەتانى سوننى لە ناۋچەكە بەھىز دەبىت، كە ھەۋلەدەن لە پىكەى عەربىي
سوننەۋە پۆلى زىاتر بگىزىن لە عىراق، لەۋانەيە ئەمەش سوننەى عىراق ھان بىدات ھەۋلى گەرانندەۋە

یەکیکی تر له مهترسییهکان ئهوهیه که سوپای عێراق سوپایهکی نیشتمانیی پروفیشینال نییه⁽¹⁾، به لکو هاوشیوهی ژیانی سیاسی دابهش بووه به سه پێکهاته و مهزه به جیا جیاکاندا، به شیکێ سوپاکه پێکهاتوه له میلایشیا شیههکانی پێشوو (فیلهقی به در و جهیشی مه هدی) و هیژێ صه حوه و کۆنه به عسییه کان و پێشمه رگه، که ئه و نه گه ره دروست ده کات له کاتی بوونی ململانێی ناوخوی ئه م سوپایه بپێته به شیک له ململانێکان، یاخود له لایه ن که س و حیزبیکێ دیاری کراوه وه بۆ به رژه وه نیدی تایبته به کار به یئیریت، به تایبه تییش له ئیستا له لایه ن شیهه و نوری مالیکی سه رۆک وه زیرانه وه کۆنترۆلی هیژه چه کداره کانی عێراق کراوه.

بدنه بۆ دهسه لات و سنووریک بۆ ههژموونی شیهه و ئێران دابنێن، یان ههولێ به دهست هیئانی دهسه لاتی زیاتر له ناوه ند و ناوجه کانی ژێر دهسه لاتی خۆیان بدنه.

ئێران ههست به که نارگه ریی زیاتر ده کات و عێراق ده کاته گۆرهبانی یه کلاییکردنه وهی کێشه کان و، له دوای کشانه وهی هیژه کانی ئه مریکا، ئێران هه موو توانای خۆی به کار ده هیئتێت بۆ چه سپاندنی هه ژموونی له عێراق و دوورخستنه وهی له به ره ی سوونی.

پێگه ی هه رمیی ئورکیا به هیژ ده بیته، به جۆرێک هه ولده دات سه رکرده بته ی جیهانی ئیسلامی بکات و، بۆ به راستی ئاساییشی ئه مه وه یی و به رژه وه نده یه کانی زیاتر ده ست له کاروباری ناوخوی عێراق و هه رمی کوردستان وه ربدا.

به روانه، ئاینده ی کورد له عێراق، په یبه رمی شیکاری ژووری توێژینه وهی سیاسی بزووتنه وهی گۆران، ۲۰۱۱/۱۱/۵

<http://www.gorran.net/UserFiles/2012/01/2012115134647609886.pdf>

1. به روانه، د. عه زه ز جهر شیا، الجیش المراهی، قه درات متعنیة و ته دیه دات متزایده، مرکز الجعزیره للدراسات، ۱۵ کانوونی الثاني ۲۰۱۲

<http://studies.aljazeera.net/reports/2012/01/2012115134647609886.htm>

١. گه پانه وهی دهسه لاتگهری له عێراق:

ئاییندهی عێراق دواى كشانه وهی هیزه كانی نه مریكا له بهردهم چه ند سیناریۆیه کی جیاواز دایه، وهكو سیناریۆی بهردهوامیی دیموکراسیی عێراق و زیاتر چه سپاندنی، سیناریۆی فراوانبوونی زیاتری فیدرالی، سیناریۆی دابهشبوونی عێراق، سیناریۆی سه ره له دانی توندوتیژی و جهنگی تائیفی و نه هلی، سیناریۆی گه پانه وهی دهسه لاتگهری له عێراق. هه ریه كه له م سیناریۆیانه كه م یاخود زۆر چانسی پوودانیان هه یه له ئایینده دا و تا پاده یه كیش په یوه ستن به یه كترییه وه، كه باسکردنی هه ریه كێکیان پتویستی به توێژینه وهی جیاواز قولبونه وهی ورد هه یه.

له پرۆسهی وه چهر خانی دیموکراسیدا، هه موو كۆمه لگایه ك به چه ند قوئاغێکی میژوویی هه ستیاردایه تی ده په پێت، كه هه ندێکیان خالی وه چهر خان و به كلایكه ره وه ن بۆ چه سپاندنی یان شكسته یێنانی دیموکراسی له میژوویی نه و كۆمه لگایه دا، دانكۆت رۆستۆ Dankwart Rustow له وتاریکی زانستی به ناوی (Transition to Democracy) چوار قوئاغی سه ره کی بۆ پرۆسهی وه چهر خانی دیموکراسیدا دیاری ده كات ^(١):

➤ **یه كه م قوئاغی به دیه یێنانی به كێتیی نیشتمانییه، كه مه به ست لی**
دروست بوونی ناسنامه یه کی نیشتمانی هاویه شه بۆ زۆرینه ی هاو لاتییان.

➤ **دووه م قوئاغی مملانیی سیاسی په كلایی نه كراویه، كه له م قوئاغه**
گروپ و لایه نه كان به مملانییه کی توند تی ده په پێن، كه ده شیته دیموکراسی یه كێك بیته له به ره مه كانی.

---

¹. Dankwart A. Rustow, Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model, in Lisa Anderson (editor) , Transitions to Democracy, Columbia University Press, New York, EBook, 1999, pp28-45.

﴿ سېتھەم قۇناغى بېريار، ئەم قۇناغە ساتەۋەختىكى مېژۋى گرىنگە، تېدا
گروپ و لايەنەكانى ململانى دەگەنە چارەسەرىك و تەبەنى بىنەماكانى ديموكراسى
دەكەن و پىگا بە ھەموو لايەك دەدرىت، كە بەشدارىي پېۋسەي سىياسى بگەن.

﴿ چوارەم قۇناغى پاماتنە لە سەر بىنەماكانى گەمەي ديموكراسى.
پۇستۇ نامازە بەۋە دەدات ئەۋ كۆمەلگايانەي كە لە قۇناغى بېرياردا، ناتوانن
بېريار لە سەر بىنەماكانى گەمەي ديموكراسى بدەن دووچارى شىكست دەبن و
پېۋسەي ۋەرچەرخانى ديموكراسى ھەرەس دەھىتت.

ئەگەر ئەم مۇدىلەي پۇستۇ لە پېۋسەي ۋەرچەرخانى ديموكراسى بە سەر
واقىعى عىراقدا جىيەجى بگەن، دەبىنن عىراق ھىشتا لە قۇناغى يەكەم و
دوۋەمدا كە ھىشتا ناسنامەيەكى نىشتىمانىي ھاۋىەش عىراقى بۇ زۆرىنەي
ھاۋلاتىيانى دروست نەبوۋە، بگرە ناسنامەي تائىفى و ئىتتىكى و نەتەۋەبىيەكان
زالن، ھەرۋەھا لايەن و پىكھاتەكانى عىراق باۋەپيان بە بىنەماكانى گەمەي
ديموكراسى نىيە لە ململانىكانىدا، بەلكو ھەر لايەن ھەۋلى كۆنتىپۆلكردى
دەسەلات و بە دەست ھىتانى بەرژەۋەندىيەكانى خۆي دەدات لە سەر حسابى
ئەۋانى تر، واتا كۆمەلگەي عىراق ھىشتا نەگەشىقتۇ قۇناغى بېريار بۇ
پەسەندكردى بىنەماكانى گەمەي ديموكراسى و قبولكردى يەكتەر و پىكەۋە زيان و
دەستۋادەستكردى ئاشتىيانەي دەسەلات و سەرۋەركردى ياسا.

ئىمە گرىمانەي ئەۋە دەكەن، كە عىراقىيەكان ناتوانن لە ئايىندەيەكى نىزىكا
بگەنە چارەسەرىكى ديموكراسىيانە بۇ كىشەكانيان و بېريار لە سەر بەردەۋامى و
چەسپاندى ديموكراسى بدەن لە عىراقدا، بۆيە ئايىندەي عىراق لەبەردەم
گەپانەۋەي جۆرىك لە دەسەلاتگەرىدا دەبىت.

لەم تويژىنەۋەيەدا تەنھا باس لە سىنارىيۇي گەپانەۋەي دەسەلاتگەرى
دەكەن لە عىراق، بەۋ پىيەي بابەتى تويژىنەۋەكەمان تەرخان كراۋە بۇ ئەۋ باسە

و پیمان وایه ئەم سیناریۆیە لە بەر پۆشنایی بەلگە و فاکت و داتاکاندا (کە لە
باسەکانی دواتردا دەیانخەینە پوو) ئەگەری پوودانی زیاترە لە عێراق، کە لە
ئێستاو هەندێک لە ئاماژە و سەرەتاکانی دەرکەوتوون.

ئەم بەشە ی توێژینە وەکەمان دابەش دەکەین بۆ سێ سیناریۆی سەرەکی،
یەکەم تەرخان دەکەین بۆ باسکردنی گەڕانە وە ی دیکتاتۆری و ئەگەری پوودانی لە
عێراق و دوو هەمیش تەرخان کراوە بۆ شیکردنە وە ی سیناریۆی سەرەلانی
دەسەلاتگەری نوێ لە عێراق و سێ هەمیش باس لە سیناریۆی دەسەلاتگەری
تەوافوقی دەکات.

٢-١ گەڕانە وە ی دیکتاتۆری و ئەگەری پوودانی لە عێراق:

بە پێی ئەم سیناریۆیە پاش ئەوە ی لایەن و پێکھاتە جیاوازه‌کانی عێراق
بەردەوام دەبن لە سەر مەملەتی توندەکانیان و پێک ناکەون لە سەر چارەسەرێکی
دیموکراسی و ناستییا، کە هەموو لایەک پازی بکات، بارودۆخی عێراق
ناسەقامگیر دەبێت، ئەمەیش یارمەتی ئەوە دەدات کە لە ئاییندا دەسەلاتێکی
دیکتاتۆری مەزگەزی بگەڕێتە وە، کە ئایا لە پێگە ی کۆدەتای سەربازی وە دەبێت
یان لە پێگە ی دەستگرتن بە سەر دەسەلات و قۆرغکردنیدا دوا ی ئەوە ی کە بە
هەلبژاردن دێت.

١. پوودانی ئەم جۆرە سیناریۆیە پێگە ی تی دەچێت، بە و پێیە ی^(١):

عێراق ژینگە یەکی لە بارە بۆ دروستبوونی دیکتاتۆر و بە درێژایی میژوو لە
لایەن دیکتاتۆرەکانە وە فەرمانپەر وایی کراوە و جۆرێک لە کلتور لە عێراق باوە کە
یارمەتیدەری سەرەلانی و قبوڵکردنی دیکتاتۆرییە، لە عێراق زیاتر لە (١٠)

^١. د. ناکۆ حەمە کەریم، عێراق و کوردستان پاش کشانە وە ی هێزەکانی ئەمریکا، سەرچاوە ی پێشوو، ل ١٦-١٧.

كوده تا نه نجام دراوَن و هه موویان سیستمیکی دیکتاتورییان به دواى خۆياندا هیناوه^(١).

٢. تا ئیستا له عێراقدا دیموکراسییهکی پاسته قینه و پۆشنبری و کلتوری دیموکراسی نییه که هه لقوڵای بیروباوپی پاسته قینه ی گهلانی عێراق بێت، دهیان گروپ و کۆمهله و حیزب هه ن که باوه پریان به بنه ماکانی دیموکراسی و فیدرالی و نازادی گشتی و مافی مرۆف... هتد نییه و داواى دهسه لاتی مه رکه زی و حوکمی که مینه ده که ن، هه مو نه مانه ییش پێخۆشکه رن بۆ سه ر له نوێ گه پانه وه ی دیکتاتوری.

٣. گه پانه وه ی دهسه لاتیکی مه رکه زی له عێراق له لایه ن زۆریه ی ولاتانی دراوسی و ناوچه که وه پشتگیری لی ده کریت به تایبه تییش نه گه ر بێت و نه و سه رکرده یه به رزه وه ندیی ده وله تانی دراوسی بپاریژیت، چونکه زۆریه ی نه م ولاتانه نه زموونی دیموکراسی و فیدرالی عێراق به هه رپه شه له قه له م ده دن بۆ سه ر ناساییشی نیشتمانیان و نایانه ویت نه و په تا و درمه ی که له عێراق هه یه بگویندیه وه بۆ نه وان، هه روه ها پشتگیری له دهسه لاتی که ده که ن که بتوانیت سه قامگیری عێراق بپاریژیت و سنووریک دابنیت بۆ ناکۆکی مه زه بی و ئیتیکی و ناسه قامگیری سیاسی و نه منی و بپیته قه لغانی که له به رامبه ر هه ژموونی شیعی.

٤. دوور نییه ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا و ولاتانی هاو په یمانی پشتگیری له و جۆره دهسه لاته بکه ن، به تایبه تییش نه گه ر بێت و نه و دهسه لاته پێکه بگریت له ناسه قامگیری و هه لگیرساندن جی نگی ناوخۆ، هه روه ها بتوانیت عێراقیه کان یه ک بخات و ده وله تیکی به هیز پێکه به ئینیت، تا بتوانیت سنووریک بۆ دابه شیوون و ده ستتیه وردانی ده ره کی دابنیت و له به رامبه ر ئێراندا بۆستیه وه،

---

^١. بۆ زانیاری زیاتر به روانه: باقر یاسین، میژووی خویناوی عێراق، و: حه مه سالج گهلالی، مه کته بی پێکخواوه دیموکراسییه کانی (ی.ن.ک) سلیمانی، ٢٠٠٤. هه روه ها به روانه: د. کاظم حبیب، الاستبداد والقسوة فی العراق، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٠٥.

پهنگه ئەم ئەرکەیش تەنھا بە دەسەلاتییکی دیکتاتۆری بکریت! کە لە پابردوودا توانیبووی بە زەبری هیژ عێراقییەکان یەک بخات و بەرەنگاری دەولەتانی ناوچە کە ببێتەو.

بەرژەوهندییەکانی ئەمریکا و دەخوازیت کە پاش کشانەوێ هیزەکانی لە عێراق ئەو وڵاتە سەقامگیر بێت، هیچ دەولەت و لایەنێک تێدا بالادەست نەبن و عێراق نەبێتە بنگە یەک بۆ تیرۆر و تێیدا هەپەشە لە بەرژەوهندی و ئامانجەکانی ئەمریکا بکریت لە ناوچە کە، بۆیە ئەمریکا دەسەلاتییکی دیکتاتۆری دۆستی پێی باشترە لە دەسەلاتییکی دیموکراسییی لاوازی دۆستی نەیارەکانی وەکو ئێران.

ئەم سیناریۆیەیش چەندین توێژینەوێ لە لایەن ئەمریکییەکان لە سەر کراوە، بۆ نموونە سەنتەری کاروباری نیۆدەولەتی سەر بە زانکۆی نیویۆرک لە توێژینەوێ کەدا بە ناوێشیانی (Iraq Post 2010)* عێراق لە پاش (۲۰۱۰) پیشبینیی پووداوێ کانی عێراق دەکات لە دواي کشانەوێ هیزەکانی ئەمریکا لە عێراق، لە ئەنجامی بەردەوامبوونی ناسەقامگیری پەوشی سیاسی و ئابووری و ئەمنی و سەرھەڵدانی شەڕ و ئاژاوە، سەرکردە یەکی نیشتمانی دەردەکەوێت و دەسەلات کۆنترۆڵ دەکات و هەولێ یەکشستنی وڵات دەدات و متمانە ی هاوڵاتیانی عێراقی بە دەست دەھێنێت، بەو پێیە ی وەک کە سێکی پزگارکەر سەر دەکریت، بۆیە باشترین پێگە بۆ دەربازبوون لەو تەنگەژە و قەیرانانە. (بە پێی توێژینەوێ کە) گەپانەوێ سیستەمییکی دیکتاتۆری و تاکپەوییە^(۱).

بەلام لە واقعیدا پوودانی ئەم سیناریۆیە قورسە و ئەگەریکی دوورە، بەو

پێیە ی:

---

* Steven A. Cook, Douglas Dillon Fellow, IRAQ POST-2010, Center for Global Affairs, New York University, Number 1, Spring 2007, pp4-26.

¹. ئاکۆ حەمە کەریم، سیاسەتی ئەمریکا لە رۆژھەلاتی ناوەرەست دواي پووداوێ کانی ۱۱ سێتەمبەر، سەنتەری لیکۆلینەوێ ستراتیجی، سلێمانی، ۲۰۰۹، ل ۲۱۵.

۱. پیکهاته و دابه شېوونی تائیغی و نه ته وهی پیکه به وه نادات که سیک یان چەند که سیک کۆنترۆلی دەسلەلات بکات و به شتیهی مەرکەزی فەرمانپه وایی عێراق بکات، بۆ نمونه هه‌ری می کوردستان دژی ئه‌و جۆره دەسلەلاته‌ن.

۲. ئه‌سته مه جاریکی تر عێراقیه‌کان پیکه به دیکتاتۆریه‌ت بدەن، گەلان عێراق ئیستا تامی نازادی و دیموکراسییان کردوه و په‌سه‌ندی ناکه‌ن جاریکی تر به ناگر و ئاسن فەرمانپه واییان بکریت و ماف و ده‌ستکه‌وته‌کانیان زه‌ود بکریت.

۳. دامه‌زراوه سیاسی و سه‌ربازی و ئابورییه‌کان حکومه‌ت له‌و ئاسته‌دا نیین، که که سیک بتوانی‌ت به‌کاری بێنی‌ت بۆ کۆنترۆلکردنی هه‌موو عێراق.

۴. کاریکی قورسه سه‌رکرده‌یه‌ک دروست بی‌ت و بتوانی‌ت په‌زامه‌ندی یاخود هه‌موو پیکه‌اته‌کانی عێراق کورد و شیعه و سوننه له‌ ژێر سایه‌ی خۆیدا کۆ بکاته‌وه.

۵. هیچ سه‌رکرده‌یه‌ک ناتوانی‌ت پشتگیری هه‌موو ده‌وله‌تانی دراوسی و نه‌مریکا و پۆژئاوا به ده‌ست به‌ینی‌ت، بۆ نمونه ئه‌گه‌ر سه‌رکرده‌که له شیعه بوو و ئێران پشتگیری کرد، ئه‌وا ده‌وله‌تانی دراوسی و نه‌مریکا دژی ده‌بن، به پیچه‌وانه‌یشه‌وه پاسته‌.

بۆیه ئه‌گه‌ری پوودانی ئه‌م سیناریۆیه (گه‌پانه‌وه دیکتاتۆریه‌ت)، له‌ ژێر پۆشناپی خۆیندنه‌وه‌ی واقعی ئیستای عێراق لاوازه، ئه‌مه‌یش هانمان ده‌دات بێر له پوودانی سیناریۆیه‌کی تر بکه‌ینه‌وه.

۲-۲ سه‌ره‌له‌دانی ده‌سلەلاتگه‌ری نوێ له عێراق:

سه‌ره‌تا مه‌به‌ست له ده‌سلەلاتگه‌ری (السلطية Authoritarianism) ئه‌و جۆره‌یه له سیستمی سیاسی، که ده‌سلەلات تیایدا له لایه‌ن که‌سیک یان چەند که‌سیکی دیارکراوه‌وه کۆنترۆل کراوه و ده‌ست‌اوده‌ستکردنیکی سنوورداری

دەسلەت ھەيە و فرە حیزیی و ئازادی و مافەکان سنووردارکراون و دامودەزگاگانی دەولەت لاوازن و بە دەست گەندەلییەو دەنالتین و دەسلەتی دادویری و یاسادانان ناتوانن بە پۆلێ خۆیان ھەستن و یاسا سەرورە نییە، بۆیە دەسلەتگەری جیاوازی لە دیکتاتۆری Dictatorship کە مەبەست لە ھەمی دووھ میان ئەوھە، کە دەسلەت تەنھا بە دەست یەک کەسە و بە ئاگر و ئاسن فەرمانپەرھایی دەکات و کۆنترۆلی ھەموو جومگەگانی دەولەتی کردووە بە بۆی بونی ھیچ چاودێری و لێپرسینەوھە (۱).

دەسلەتگەری چەند واتایەکی جیاوازی لەخۆدەگریت و بۆ گەلیک مەبەست بەکار دیت، لەم ئەمرۆدا دەسلەتگەری بۆ ئەو دەولەت و دەسلەتانی بەکار دیت کە ھەرچەندە بەھەلبژاردن ھاتوون، بەلام خۆسەپیتن و شەرعیتیان گومانایە و ئازادییەکانیان سنووردار کردووە... ھتد، وەکو پووسیا، ئێران، فەنزویلا، غانا، زیمبابوی، بۆیە چەمکی دەسلەتگەری گەشە کردووە و بە چەند جۆریک بەکار دیت، وەکو دەسلەتگەری نوێ Neo Authoritarianism یان نیمچە دەسلەتگەری semi-authoritarianism یان دیموکراسیی ھەلبژاردن electoral democracy یان دەسلەتگەری کۆمپێکتکاری Competitive authoritarianism (۲).

¹ د. عبدالغنی بسیونی عبدالله، النظم السياسية، دراسة لنظرية الدولة والحكومة والحقوق والحريات العامة في الفكر الإسلامي والفكر الأوروبي، منشأة المعارف للنشر، الاسكندرية، ط ۱، ۲۰۰۲، ص ۱۹۹-۲۰۰. وینظر، برتران بادې، هل هناك فارق بين التسلطية والديكتاتورية؟ وهل الديمقراطية مفهوم مطلق؟ موقع جريدة اللوموند ۲۲ ايلول ۲۰۰۹.

http://www.lemonde.fr/international/article/2009/09/22/aucune-democratie-n-est-a-l-abri-d-une-poussee-autoritaire-meme-en-europe_1243468_3210.html

² Steven Levitsky and Lucan A. Way, The Rise of Competitive authoritarianism, Journal of Democracy Volume 13, Number 2 April 2002, p52-53.

پروفیسور جیمس پیتراس James Petras لہ بابہ تیکدا بہ ناوی
 دہ سہ لاتگہری نوی Authoritarianism The New ناماژہ بہ وہ دہ دات
 کہ سیستہ دیموکراسیہ لاوازہ کان بہرہو سیستہی ئوریگارچی Oligarchy
 (فہرمانپہوایی کہ مینہ) چوون، کہ کہ مینہ یہ ک لہ سہرؤک حیزب و دہ ولہ مہند و
 بازرگا کان دہ سہ لاتیان کؤنترؤل کردوہ و کیپرکی دہ کەن بؤ بہ دہ ست ہینان
 بہرژہ و ہندیہ تایبہ تیہ کانیان، بہ بی گویدانہ بہرژہ و ہندی گشتی^(۱). سیستہی
 سیاسی روسیا نمونہ یہ کی گونجاوہ بؤ مۆدیلی دہ سہ لاتگہری نوی لہ مپؤدا،
 پارتی روسیا یہ کگرتو بہ سہرؤکایہ تیہی فلادیمر پؤتین کؤنترؤلی دہ سہ لات
 کردوہ، کہ دہ ستاودہ سترکرنی دہ سہ لات تہنہا لہ نیوان چہند کہ سیکی کہم
 دایہ و ئازادیہ کان سنووردار کردوہ و دامہ زراوہ کان دہ ولت لہ بہرژہ و ہندی
 حیزب بہ کار دہ مینیت و ساختہی گہورہ لہ ہلباردنہ کاندہ دہ کات... ہند^(۲).
 بہ پئی تہم سیناریویہ عیراق لہ ئاییندہ دہ ہیئتہ سیستہی دہ سہ لاتگہری
 نوی، کہ لہ ئیستاوہ نیشانہ و سہرہ تاکانی دہرک و توہ، واتہ حیزبیک یان چہند
 کہ سیکی کہم دہ سہ لات قورغ دہ کەن و پیگہ بہ فرہ حیزبیہ کی سنووردا دہ دہن
 و دامات و سوپا و دہزگاکانی حکومت لہ پپناو بہرژہ و ہندی خویان و
 حیزبہ کەیان بہ کار دہ مینن و بہ مہیش کیپرکیکارہ کان بہ رامہریان لاواز دہ کەن و
 ہلیان پی نادہن بگہنہ دہ سہ لات، ہلباردنہ کان بہ شیوہ یہ ک بہرپؤہ دہ بن کہ
 بردنہ وہی خویان مسؤگہر بکات کہ ہاوشیوہی پپؤسہ و جومگہ کان تری
 دہ ولت گہندہ لی و ساختہی تیدا دہ کریت.

¹. James Petras, The New Authoritarianism, 11/28/2011:
http://palestinechronicle.com/view_article_details.php?id=17273

². Justin Raimondo, Western Hypocrisy and the Russian Election, We
 preach "democracy" and practice oligarchy, March 8, 2012:
<http://lewrockwell.com/raimondo/raimondo161.html>

به واتایه کی تر عێراق هه مان مۆدیلی پووسیا دووباره دهکاتهوه، وهکو ئاماژه مان پێدا له ئێستاره ئاماژهکانی دروستبوونی دهسهلاتگههیی نوێ دهکهوتوو، که حیزبی دهولتی یاسا به سهروکایهتیی نوری مالیکی سهروک وهزیران و شیعهکان ههولێ کونترۆلکردنی تهواویی دهسهلات دهدهن، له دواي پاشهکشی هیزهکانی ئهمریکاوه ئهم ههولانه به پوونی دهردهکهون، که شیعهکان له دهروهی دهستووری یاسا دامهزێهگا و داهاتی دهولت (به ههموو ئاستهکانیهوه) بۆ بههیزکردنی پێگهی فهرمانپهروای خۆیان و لاوازکردنی بهرامبهرهکانیان بهکار دههێنن.

پۆژنامهی نیویورک تایمزی له (۱۳) کانونی یهکه م نووسیبوو: "هاوکات لهگهڵ پاشهکشی هیزهکانی ئهمریکا له عێراق مالیکی سهروک وهزیران دهسهلاتی خۆی زیاتر بههیز دهکات، که ههزی ستهمکاری تێدايه و توانایهکی گهرهیهیه بۆ مانهوه له دهسهلات، پۆژنامهکه دهشڵێت: مالیکی بریار له ئاییندهی عێراق دهدهات، که به دیموکراسی بهیئنیهوه یاخود بیگهری بۆ سیستمی تاکهکهسی و تاک حیزبی" (۱).

ههروهها ئهیهادهلاوی سهروکی لیستی عێراقیه که (۹۱) کورسی له پهڕلهمانی عێراقی به دهست هێنا، ههمان ئهوه مهترسیانه دهردهخات و دهشڵێت: "عێراق بهرهو فهرمانپهروایی تاکهکهسی دهپوات، نوری مالیکی سهروک وهزیران دهستور پێشیل دهکات بۆ بههیزکردنی پێگهی خۆی، سوپا و دامهزراوه ئهمنیهکان بهکار دههێنێت بۆ سهروکردن پکابهره سیاسیهکانی و به شیوهی گهندهلانه دهولت بهپێوه دهبات، که توانای دابینکردنی خزمهتگوزاریهکانی نییه" (۲).

1. نیویورک تایمز، المالکی بهرز سلطانه بالتزامن مع انسحاب القوات الأمريكية من العراق، الوقت، ۲۰۱۱/۱۲/۱۳، <http://www.alwafd.org/%D8%B5%D8%AD%D9%81/134761->

2. علاوي، المالکی يستخدم الفساد والوحشية في ادارة شؤون العراق، وكالة انباء المستقبل، ۲۰۱۲/۴/۱۰.

کردۆتەوه، بارودۆخی مافی مرۆڤ و ئازادیی پادەرپرین له عێراق له ئاستیکی خراپ دایه، که ئازادیی پادەرپرین سنووردار کراوه و هێرش دهکێتته سەر پۆژنامهوانان و ئەشکهنجەدان و گرتووخانەى نهێنی ههیه، حکومهت به توندی پووبهپووی خۆپیشانندان دهبیتهوه و دیاردەى گەندەل بهرفراوان بووه... هتد به پێی راپۆرتەکه عێراق بهرهو دهولەتی پۆلیسی دهچیت⁽¹⁾.

٤. حیزبی دهولەتی یاسا و شیعەکان دەستیان گرتووه به سەر ههموو جومگهکانی حکومهتدا، به شێوهیهك شیعە زۆرینهی سوپا و هێزه ئەمنیهکان و فەرمانگهکانی حکومهت پێك دههێنیت.

ئهم فاکتەرانی که لێ و فاکتەرانی که له سیناریۆی یهکه‌مدا ئاماژه‌مان پێدا، ئه‌وه‌مان بۆ پوون ده‌که‌نه‌وه، که پڕۆسه‌ی دیموکراسی له عێراق به‌به‌رده‌وامی له پاشه‌کشی دایه، ئه‌وه‌ی ئیستا له عێراقدا ده‌گوزهریت ده‌سه‌لاتگه‌رییه و دووره له بنه‌ماکانی دیموکراسی پاسته‌قینه، به‌لکو ته‌نها به‌ به‌وه‌که‌شی دیموکراسی ههیه، بۆیه له واقیعدا چه‌ند هێزێکی سیاسی ده‌یان‌ه‌وێت ته‌نها خویان فەرمانپه‌وای عێراق بن و ئه‌وانی تریش ته‌نها پاشکۆ بن و پێگه‌یش بۆ ئه‌وه‌ خۆش ده‌که‌ن، که به‌ هه‌ج جۆرێک ده‌ستبه‌رداری ده‌سه‌لات نه‌بن.

لێ‌به‌دا پرسیارێک دیتته پێشه‌وه: ئایا واقیعی سیاسی و ئیتنیکی و کۆمه‌لایه‌تی عێراق و هاوکێشه‌ هه‌ری‌مايه‌تی و نێوده‌وله‌تییه‌کان، پێگه‌ به‌وه‌ ده‌ده‌ن که مۆدیلی ده‌سه‌لاتگه‌ریی نوێ له‌ تایینده‌دا به‌ ته‌واوی بچه‌سپیت له عێراق؟ به‌ بۆچوونی ئێمه‌ نه‌خێر و نه‌گه‌ریش پووبدات، ئه‌وا ته‌نها بۆ ماوه‌یه‌کی زه‌مه‌نی کورت ده‌بیت، چونکه عێراق پێکهاته‌یه‌کی تائیفی و ئیتنیکی جیاوازی ههیه، که هه‌ج یه‌کێک له پێکهاته‌کانی به‌وه‌ پازی نابن، که بێ به‌ش بکری‌ن له

¹. هیومن رایتس و تیش تۆکد ان العراق ينزلق إلى الدولة السلطوية القمعية، ٢٢/١/٢٠١٢،

دهسه لات و په راويز بخرين، ياخود بينه پاشكوي پيځهاته كاني تر و له لايه ن
نه واني تره وه فرمانپوايي بكرين.

نه گه ر له هه لويستی كورد و سوننه كان پروانين نه وه مان بؤ پوون ده بيته وه
كه هه ژموونی شيعه و موديلي دهسه لاتگه ربي نوپيان پي په سهند نيبه و
پووبه پووي ده بنه وه، ناپانه ویت نه و ده سته كوت و به رژه وه نديپانه له ده ست
بدن كه له دواي ۲۰۰۳ به ده ستیان هیناوه. هه روه ك چؤن دابه شبوونی
هاوكيشه ي هيز له ناوخوی عيراق پيځه به ته نها لايه نيك نادات كوئترپول هه موو
عيراق بكات، واته به ته نها هيز لای شيعه يان سوننه يان كورد نيبه، به لكو هيز
به پيژهي جياواز دابه ش بووه، نه گه ر نه مړو شيعه كان به هيز ترين نه و مانای نه وه
نيبه كه سوننه و كورد لاوان، به تايپه تيبش له كاتي بوونی يارمه تبي دهره كي.

عيراق به شيكه له هاوكيشه كان ناوچه و بارودوخي ناوخوی نه و ولاته
كاريگه ربي ده بيت له سه ناوچه كه به تايپه تيبش ده وله تاني دراوسي، بويه
نه گه ر پيځهاته يه ك هه ولي كوئترپول كوردي دهسه لات بدات و نه واني تر په راويز
بخات، ده وله تاني دراوسي زياتر ده ست له كاروباري ناوخوی عيراق وهرده دن و
هاوكاري پيځهاته هاوپه يمانه كاني خويان دده دن، واته نه گه ر سوننه په راويز
بخريت ده وله تاني سوننه وه كو توركيا و سعودي و ولاتانی كندهاوي هاوكاري و
پشتگيري سوننه ي عيراق ده كن، به پوونيش نه وه مان بيني كه له دؤسيه ي
تاريق هاشمي ده وله تاني سوننه پشتگيريان كرد. به هه مان شيوه ئيران هه مان
شت به رامبه ر هاوپه يمانه كاني خوي ده كات.

له سه ر ناستي نيوده وله تيبش، نه مريكا و هاوپه يمانه كاني له گه ل نه وه نيين
عيراق به ره و موديلي دهسه لاتگه ربي نوپي بجيت، كه له لايه كه وه
به رژه وه نديپه كانيان ده خاته مه ترسيپه وه، له لايه كي تريشه وه ده بيته هوي
تيكچوونی سه قامگيري عيراق و سه ره لدانی توندوتيزي، بويه له به رژه وه نديي

ئەمەرىكا دايە كە ھاوسەنگىيى ھىز لە نىۋان ھەر سى پىكھاتە سەرەككىيەكى عىراقدا بپارىزىت و ھەمويان ھاوبەشەن لە دەسەلەندا.

بەم پىيەش، ھەرچەندە مۆدىلى دەسەلاتگەرىي نۆى لە عىراقدا ھەيە، بەلام ئەگەرى بەردەوامببون و چەسپاندنى ئەم سىنارىيۆيە لاوازە، ئەمەش پالمان پىئو دەئىت سىنارىيۆيەكى تر بىخەينە پوو بۆ ئايىندەى عىراق، كە لە داخووزى سىيەمدا دەبىخەينە پوو.

۲-۳ دروستبوني دەسەلاتگەرىي تەوافوقى لە عىراق:

سەرەتا ئارنت لىپھارت Arend Lijphart داھىتەرى چەمكى دىموكراسىي تەوافوقى، ئاماژە بەو دەدات كە دىموكراسىي تەوافوقى گوزارشت لە ستراتىجىيەتەك دەكات بۆ ئىدارەدانى ناكۆكىيەكان لە پىگەى ھاوكارى و ھەماھەنگىي نىۋان دەستبىزەكانى پىكھاتە جىاوازەكانەو، كە چوارە پەگەزى سەرەكى لە خۆ دەگرىت (۱). خكومتى ئىنتىلاقى، ۲. پشت بەستن بە نوئەرايەتتى پىژەيى، ۳. ماقى قىتۆى دوو لايەتە، ۴. خۆبەپىئو بەردن لە كاروبارە تاييەتەكاندا^(۱).

بەلام ئەو دىموكراسىيە تەوافوقىيەى لە عىراق جىبەجى دەكرىت جىاوازە، لە جىياتى ئەوئى بىيئە مىكانىزىمەك بۆ بەپىئو بەردنى ئىدارەدانى ناكۆكىيەكان، بۆتە ھۆكارەك بۆ پاشەكشىي دىموكراسى و لاوازيونى دامەزراوەكانى دەولەت و بەھىزبوني دەسەلاتى تاكپەوى.

بە پىيى ئەم سىنارىيۆيە، عىراق لە دىموكراسىيەو بەرەو دەسەلاتگەرى دەچىت، بەلام لە جىياتى ئەوئى تەنھا يەك دەسەلاتى ناوەندى دەسەلاتگەرى

¹ بېوانە، آرنست لىپھارت، الديمقراطية التوافقية في مجتمع متعدد، ت: حسني زينة، معهد الدراسات الاستراتيجية، بغداد، ۲۰۰۶.

هه‌بێت، چەند دەسەلاتێکی دەسەلاتگەری دەبێت، کە بە شێوەی تەوافوقی
فەرمانڕەوایی عێراق دەکەن، کە پەنگە سی دەسەلات بن یاخود زیاتر.

بە واتایەکی تر، عێراق لە دیموکراسی تەوافوقییەوه بەرهو دەسەلاتگەری
تەوافوقی دەچێت، کە هەر پێکھاتەیەک لە ناوچە و هەریەک خۆیدا دەسەلاتگەری
تایبەت بە خۆی دەبێت. بۆ نموونە حیزبێک یان چەند لایەتێکی کەم ناوە‌پاست و
باشووری عێراق کۆنتڕۆڵ دەکەن (کە پەنگە بێتە هەریەک یان نا)
دەسەلاتگەرییەکی بەهێز دەچەسپێنن و بەدەر لە یاسا و دەستور، دەست بە
سەر داھات و سوپا و دامودەزگا حکومییەکاندا دەگرن و بۆ بەرژەوێندی
حیزبەکان بەکاری دەهێنن و لایەنەکانی تر لاواز دەکەن، لە ئێستادا دەوڵەتی
یاسا و پەوتی سەدر بەو کارە هەستاون.

لە هەرێم کوردستانی حیزبێک یان چەند لایەتێک کۆنتڕۆڵی دەسەلات دەکەن
و مۆدێلی دەسەلاتگەری نوێ دروست دەکەن، کە لە ئێستادا یەکییتی
نیشتمانی کوردستان و پارێزگای دیموکراتی کوردستان بەو کارە هەستاون و بە
پێی پێکەوتنی ستراتیژی ئێوانیان، دەسەلاتی حیزبەکانیان چەسپاندووە و ماف
و ئازادییەکانیان سنووردار کردووە و هێزی چەکداری تایبەت (پێشمەرگە) بە
خۆیان هەیه، داھات و نهوت و دەزگاکانی حکومەتی هەرێم بۆ بەرژەوێندی
کەسی و حیزبی بەکار دەهێنن و هەوڵی لاوازکردن و پەرەوێزخستنی ئۆپۆزیسیۆن
دەدەن*

---

* بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: د. رشید عمارە الزهیدی و یوسف محمد صادق، المعارضة السياسية في إقليم
کردستان - العراق (التشاة والمستقبل)، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، ١ أبريل ٢٠١٢،
<http://www.dohainstitute.org/Home/Details?entityID=5d045bf3-2df9-46cf-90a0-d92cbb5dd3e4&resourceId=cf7c6b56-126a-47d6-af38-de28e8d10fab>

به هه مان شیوه، له ناوچهی سوننه کان (که په ننگه بېټه هه ریمیک یان زیاتر یان وهکو خوی بمینیتته وه) شېخیک یان حیزیک یان چه ند لایه نیک کونترولی ده سولات ده کن و مودیلی ده سولاتگه ری تایبته به خویان دروست ده کن.

به واتایه کی تر هر چه نده عیراق له پووی ده ستورییه وه دیموکراسییه و ماف و نازادییه کان پاریزراوه و هلبژاردنی تیدا نه نجام ده دریت، به لام له راستیدا نه مانه هه موو پووکشی ده بن، چونکه هر ناوچه و پاریزگا و هه ریمیک له لایه ن حیزیک یان چه ند که سیکه وه کونترول ده کریت و ده سولاتگه رییه کی ناوچه یی بۆ خوی دروست ده کات و کار له سهر لاوازکردنی نه وانی تر ده کات.

دواتر هه موو نه م ده سولاتگه رییه ناوچه یی و هه ریمییانه له نیوان خویاندا به شیوه یه کی ته وافوقی پیک ده که ون بۆ دابه شکردنی دامات و ده سولات و نیمتيازات- که ده شیت هه ندیکیان له هه ندیککی تریان زیاتریان به رکه ویت- هه روه ک چۆن پیک ده که ون له سهر بی ده نگ بوون له به رامبه ر کاره نایاسایی و ده ستورییه کان یه کتر، که له پینگه یه وه نه و ده سولاته یان پی دروست کردوه . به مەیش عیراق له دیموکراسی ته وافوقییه وه ده بېته ده سولاتگه ری ته وافوقی، که هر له دروستبوونی نه نجوومه نی و حوکم و حکومه تی ئینتیقالییه وه نه م مودیله دروست بووه و چاوه پئی ده کریت له نایینده دا زیاتر بچه سپیت.

تویژهر پیی وایه، چه سپاندنی ده سولاتگه ری ته وافوقی به هیزترین سیناریویه، که له عیراقدا پوو بدات، چونکه:

۱. عیراق ولایتیکی فره پیکهاته و نه ته وه و مه زه به، که به بی ویستی خویان لکیندراون به یه که وه و نه م پیکهاتانه نه وه ند دلسوزیان (انتماء) بۆ نه ته وه و مه زه به کانیا ن هه یه، نه وه نده دلسوزیان بۆ عیراق نییه، به واتایه کی تر عیراقییه کان ناسنامه یه کی نیشتمانیی یه کگرتوویان نییه، که کویان بکاته وه، له وه یش زیاتر به هوی میژوو و نه زمونه کانی پابردوه وه متحانه له نیوان نه م

پێکھاتانەدا نییە، کە تەنھا لە پێگەی تەواوەوە دەتوانن پێک بکەون و هیچ پێکھاتە و حیزبێک با بەھێزیش بێت ناتوانێت بە تەنھا فەرمانڕەوایی عێراق بکات. ٢. دیموکراسیی عێراق دیموکراسییەکی لاواز و شکیلی، کلتووری دیموکراسی و قبوڵکردنی یەکتەر لە زۆربەی ئاست و چین و توێژەکاندا نییە، فەرھەنگ و کلتووری پڑیمی پێشوو کاریگەری بەرەوامە. ھەرچەند سەرکەردە و سیاسییەکان لە میدیاکان و لەبەرەم خەڵکدا باس لە دیموکراسی و پێکەوێ ژیاں دەکەن، بەلام لە راستیدا خۆیان باوەڕیان پێی نییە و پێز لە جیاوازییەکان ناگرن و پەخنیان بە لاوە پەسەند نییە، ئەمەیش بەشێکە لە تایبەتمەندی تاکێ عێراقی کە د. علی وەردی بە دووانەیی کەسیتی عێراقی ناوی دەبات (ازدواج الشخصية العراقية)^(١).

٣. زۆربەی حیزبە عێراقییەکان پێکھاتەییەکی نادیموکراسییان ھەیە و بە شێوەی مەڕکەزی بەپۆوە دەبرێن، کە زیاتر لە مۆدیڵی حیزبی گشتگیرەکانەوێ نزیکن*، کە سەرۆک و بەرپر سەکان پۆلی سەرەکی و یەکلاییکەرەوێان ھەیە و خاوەنی بپاری کۆتایین و جەماوەر و پێکخستەکانیان پۆلیکی ئەوتۆیان نییە لە پڕۆسەی بپاری دروستکردندا، بگرە حیزبەکان بە کەسی کراون (شخصه) وەکو یەکییتی نیشتمانی کوردستان و حیزبی دەعوای ئیسلامی و ھەندیکیشیان بوونەتە حیزبی بنەمالە و خێزان، وەکو پارتی دیموکراتی کوردستان و پەوتی سەدر و ئەنجومەنی بالای ئیسلامی. ھتد، بۆیە حیزب لە عێراق بە پێی

^١ بڕوانە: د. علی وەردی، شخصية الفرد العراقي، بحث في نفسية الشعب العراقي علی ضوء علم الاجتماع الحديث، منشورات دار لیلی، الطبعة الثانية، لندن، ٢٠٠١.

* زۆربەی حیزبە عێراقییەکان وەکو پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکییتی نیشتمانی کوردستان و حیزبی دەعوای ئیسلامی و ئەنجومەنی بالای پێش پووختانی پڑیم لە دەرەوی عێراق دروستبوون، کە حیزبی شۆڕشگێڕی جەگدار بوون و پێکخستنی کونکرتییان لە سەرەوێ بۆ خواوە ھەبە و فەرماندە و سەرکەردەکان پۆلی سەرەکییان تیدا گێراوە.

به‌رژه‌وه‌ندیی که‌س و‌بنه‌ماله‌ مامه‌له‌ ده‌کات و‌پرسه‌ نیشتی‌مانه‌کانی به‌ لاوه‌ گرینگ‌ نییه‌، بۆ ده‌ستکه‌وت و‌پۆست و‌ داها‌ت ناماده‌ن له‌گه‌ل یه‌کتر پێک‌ بکه‌ون.
 ٤. دامه‌زراوه‌کانی حکومه‌تی عێراق له‌ قه‌یرانیکی به‌رده‌وام دان، که‌ داموده‌زگا‌کانی حکومه‌ت لاواز و‌ ناکارایه‌ و‌ به‌ ده‌ست‌گه‌نده‌لی و‌ موخاسه‌سه‌ی تانیفی و‌ ده‌ستتێوه‌ردانی حیزبه‌وه‌ ده‌تالێنیت، که‌ حیزبه‌کانی پۆلی سه‌ره‌کی ده‌گێژن له‌ به‌پێوه‌ بردن حکومه‌ت به‌ هه‌موو ئاسته‌کانیبه‌وه‌.

٥. ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقی له‌ سه‌ر ئاستی نۆده‌وله‌تی و‌ هه‌ریمی پشتگیری ده‌کریت، چونکه‌ ده‌وله‌تانی دراوسی و‌ ئه‌مریکا و‌ هاوپه‌یمانه‌کانیش، پرسی دیموکراسی و‌ مافی مرۆفیان به‌ لاوه‌ گرینگ‌ نییه‌، ته‌نها ئه‌وه‌یان به‌ لاوه‌ گرینگه‌ که‌ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان بپاریژن و‌ هاوسه‌نگی هێزی نێوان پێکهاته‌کانی عێراق به‌ توندی تێک‌ نه‌چیت، به‌ شیوه‌یه‌ک نه‌بیته‌ هه‌په‌شه‌ بۆ سه‌ر ئاساییشی نیشتی‌مانییان.

٦. ده‌سه‌لاتگه‌ری ته‌وافوقی باشترین مۆدیل و‌ میکانیزمه‌ بۆ هێشتنه‌وه‌ی عێراق به‌ یه‌که‌پارچه‌یی و‌ پاراستنی سه‌قامگیری، که‌ هه‌ر سیناریۆ و‌ چاره‌سه‌ریکی تر ده‌بیته‌ هۆی سه‌ره‌له‌دانی توندوتیژی و‌ جه‌نگی ناوخۆ، چونکه‌ هیچ پێکهاته‌ و‌ حیزبێک بپه‌ریان به‌ بنه‌ماکانی گه‌مه‌ی دیموکراسی نییه‌ و‌ متمانه‌یان به‌ ئه‌وانی تر نییه‌. له‌ سه‌ر ئاستی ده‌ره‌کی و‌ ولاته‌نی دراوسی سیناریۆکانی تری وه‌کو دابه‌شکردن په‌سه‌ند نییه‌، چونکه‌ به‌ هه‌په‌شه‌ی داده‌نێن بۆ سه‌ر ئاساییشی ناوچه‌که‌ و، به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی وا ده‌خوازیت عێراق به‌ یه‌که‌پارچه‌یی و‌ لاوازیی به‌عینیته‌وه‌، که‌ ده‌رفه‌تی ده‌ستتێوه‌ردانیان زیاتر ده‌کات.

کۆتایی:

هەرچه نده کشانه وهی هیزه کانی ئه مریکا ده سته و تیکی گرینگ بوو بۆ عێراقیه کان و کۆتایی به داگیرکاری هێنا، به لام له هه مان کاتدا چه ندین کێشه و قه یرانی سیاسی به دوا دا هات، که په وشی سیاسی و ئه منی و ئابووری و لانی زیاتر ئالۆز کرد و ئایینده ی عێراقی خسته به رده م چه ند سیناریۆیه که وه، که هه ندیکیان مه تر سیدارن.

کشانه وه ی هیزه کانی ئه مریکا له و کاته دا دوو ده رنه نجامی نێگه تیشی لێکه وته وه، یه که میان بووه هۆ ته قانده وه ی قه یرانه سیاسیه کان و تیکچوونی هاوسه نگی هیز له نێوان پێکهاته جیاوازه کانی عێراق و ده رکه وتنی ویستی هه ندیک لایه ن بۆ کۆنترۆلکردن ده سه لات و بی به شکردنی ئه وانی تر، دووه میان دروستبوونی بۆشایی هیز به هۆی نا ئاماده یی سوپای عێراق، که له لایه که وه بووه هۆی زیادبوونی توندوتیژی و کاره تیرۆریستییه کان و له لایه کی تریشه وه بووه و ده بیته هۆی زیاتر ده ستتێوه ردانی ده ره کی بۆ په کردنه وه ی بۆشایی هیز.

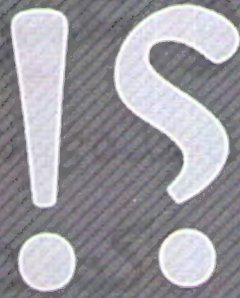
له ژێر پۆشنایی ئه و فاکته رانه و واقعی ئیستای عێراق گه ییشتینه ئه و ده رنه نجامه ی، که قورسه دیموکراسی پاسته قینه له عێراق چه سپیت، هه ر وه ک چۆن ئه سته مه عێراق بگه پێته وه بۆ دیکتاتۆری و له لایه ن تاکه که سیکی زۆرداره وه و به شیوه ی مه رکه زیی فه رمان په وایی بکریت، بۆیه نزیکترین سیناریۆ که له ئایینده دا پوو بدات، دروستبوونی ده سه لاتگه ریی ته واقو فی ده بیته.

ده سه لاتگه ریی ته واقو فی به واتای بوونی چه ند ده سه لاتیکی تانیفی و ئیتنیکی نادیموکراسی ده سه لاتگه ریه، که له سه ر بنه مای به رژه وه ندی حیزبی و که سی به شیوه یه کی ته واقو فی پێک ده که ون بۆ به پێوه بردنی عێراق به بی گویدانه بنه ما نیشتمانی و دیموکراسیه کان، به مه یش له جیاتی ئه وه ی یه ک ده سه لات له عێراق هه بیته، چه ند ده سه لاتیکی نادیموکراسی ده بیته، ئه م سیناریۆیه یش له ئیستا وه سه ره تاکانی ده رکه وتوون و پێشبینییش ده کریته له ئایینده دا زیاتر چه سپیت.

منتدى اقرأ الثقافي

-----
www.iqra.ahlamontada.com

کوردستان و العراق

الصراع الداخلي و المستقبل السياسي

Kurdistan and Iraq

Internal conflicts and political future